HRVATSKO

KOLO

XI.

HRVATSKO KOLO

KNJIŽEVNO-NAUČNI ZBORNIK

UREDILI

J. PASARIĆ I M. GAVAZZI

KNJIGA XI.

ZAGREB MCMXXX

IZDALA MATICA HRVATSKA

TISAK ZAKLADE TISKARE NARODNIH NOVINA U ZAGREBU

ĐURO ARNOLD, ZAGREB

ANTUN NEMČIĆ

Za Kalnikom će sunce da se smiri,
Al zlati jošte zabat jednog dvorca
I zastrta mu u okanca gviri —
Obljubljenoga pjesnika i borca.
Tu leži teško bolan on već dane
I jauče i grči se i stenje;
Na časke samo u tih sanak pane —
Il tih je, jer već rajsko sluša pjenje...

Al sad se trže, gle, i uprije oči
U sliku žene, što uz log mu visi
I prošlost mu sa sadašnjošću sroči...

Ne vara l' vid me — šapće — glavom ti si
U pohode mi zao u čas došla...
O, zašto nisi onda za me pošla,
U naponu dok bijah jošte zdravlja
I ljubavnim te pjesmicama slavljah?
Ti šutiš?... Ali radije mi kaži:
U svome jesi li mi sretna braku,
Da bolest mi se malo bar ublaži —
Ta bolest, što mi eto sprema raku.
Al kakvi te leptiri, gle, oblijeću
I zastiru mi tvoje lice milo —
Ah, nije l' tako već i onda bilo,
Kad u tebi sam svu si gledo sreću?
Al sada, jao, kuga mi pod krovom
I žića pusta zadnji luč mi trne;

Oh, bježi od te moje kobi crne,
Oh, bježi, bjež' — al s mojim blagoslovom!

I zastre oči grozničavom šakom,
Da tužne slike na vidiku nema;
Il da pod gušćim možda ruke mrakom
Bar dostane se časkom krepka drijema.

Al sad je opet naglo ruku mako —
Ko njegve da se netko lednom tako.

O, ti si majko — tepa kao dijete —
Ja tebe samo baš i željno čekah,
Do zadnje da me lijepo vodiš mete,
Jer znaš taj put od mlada još si vijeka...
Pa ajdmo umah! Ja sam spreman eto
I nekud lagan, da bih uprav leto.
Je l' vidiš, kako snažno hrlim samo,
Ko ljubav tvoja da mi dala krila;
Još malo brže — pak smo skoro tamo,
Gdje ti si drago sebi gnijezdo svila...
Sad već nas eto zvijezda med milijunim,
Tim putokazim ljudskoga života,
Što svi trepere noćas plamom punim,
Da mrak u mreže gdjegod nas ne smota.
Al što to zasja, gle, vrh naših glava
Od sunca ljepše jutrom kad izranja;
Je l' čuješ sada poklič: Slava! Slava!
Da s kraja na kraj svijetom se ozvanja?
Ne stoji l' ondje prijesto Stvoritelja
A oko njega Svetih četa velja?...
Tu stati ćemo, na koljena pasti
U strepnji smjernoj ko za bure klasi —
I molit mu se, puni rajske slasti,
Da patničku nam domovinu spasi!

I sklopi nato oči ko da spava —
Al pjesnička je živa tek mu slava...

ZADNJA ORGULJAŠEVA MISA

Mrak je drevna grada ulicama svima
Ko domare da mu smrt satrla prijeka —
Star orguljaš samo prema crkvi klima,
Gdje ga zvonar mladi sa svjetiljkom čeka.

I ulaze stija u dom Božji oba...
A ti pitaš: Čemu u to kasno doba?
O, ne sluti na zlo! — Orguljaš bi rado,
Da proigra misu, što je uprav sklado
U čast sutrašnjega crkve imenjaka,
Što ga godimice kuća slavi svaka.

Sad se strmim stubama penju k orguljama,
Mladić naprijed stupa, starac za njim hrama...
Ali sad su gore... Zvonar pali svijeće,
K mjehovima umah nekud vesô kreće;
Starac pak zaduvan na klupicu sjeda,
Znoj otire s čela i lica si blijeda;
Na drveni stalak kajde si namješta —
Sad će da u tipke ruka dira vješta.

I zvuci se — slušaj — hrlo rojit stali:
Iz početka tisi ko da biser truni,
Onda glasni jaki i tutnjave puni
Ko za bure mora uzrujani vali.
Srodni se sve više međusobno vežu
I doimlju sada ko molitve vruće
Sada kao slavlje k Bogu vapijuće —

Pletuć skupa divnih melodija mrežu.
A ta mreža eto ko da svojim čarim
Hvata već i srca Svetih po oltarim,
Jer se s udivljenja nekud stija tresu
Kao vječno svijetlo u kandila lijesu...
Al se starcu prsti dalje tipkama kližu,
A zvuci u himne završnje se nižu:
I sve brže nekud u visine jezde —
Kao da još noćas kane stić na zvijezde.
Ali u toj žurbi bivaju sve tiše,
Te se opet čini ko da biser truni,
A starac bi rado — koj već teško diše —
Njima da ko vijencem imenjaka kruni!

»Bolje ja ne umjem« — muca — »Bože prosti,
»Slabo mi je srce, stare već i kosti;
»Milostivo primi, što ti evo pružih —
»Oko mene ko da groba mrak već kruži...«

Ali sad je, gledaj, izjedared susto,
Na tipkam je trudne prekrstio ruke
I spustio na njih glavu ko od muke —
U prostorje hrama da ne gleda pusto...
Zvonar ko od straha dršćuć k njemu priđe —
Jer ga tako blijeda nikad još ne vidje —
Pa ga drma sada, a sad već i vuče...
U njedra mu seže — al srce ne tuče...

KERUBIN ŠEGVIĆ, ZAGREB

LUKA BOTIĆ

PJESNIK SLOBODE I PRAVDE

(rođ. u Splitu 28. I. 1830; umr'o u Đakovu 20. VIII. 1863.).

I.

Nijedan narod na svijetu ne može se ponositi time, da su svi njegovi pjesnici bili adamantinskog karaktera. A nisu ni uvijek svi pjesnici u praktičnom životu slijedili i provodili one maksime, koje su u pjesmama isticali. Imademo na klasičnom tlu Italije mnogo primjera nekarakternih i nedosljednih pjesnika. Dosta je spomenuti Kvinta Horacija Flaka, koji je pjevao: *dulce et decorum est pro patria mori,* a u praksi ne samo da toga nije učinio, nego je počinio nešto posve oprečno pokleknuvši pred Imperatorom Rima i pjevajući mu slavospjeve. A poslije njega bilo ih je sva sila, ali nosi im barjak na prelazu između dva vijeka *(l' un contra l' altro armato),* kako pjevaše Manzoni, Vincenzo Monti, veliki artist riječi, ali čovjek, koji je mijenjao osvjedočenja i klanjao se uvijek pobjedniku, kojega je jučer grdio.

S jedne strane mecenatizam, a s druge strane siromaštvo ubiše karakternost u pjesnicima slabe kičme, ubiše duševnu otpornost. Mecenstvo je značilo od Augustovih vremena zarobljivanje duhova. Dvorovi vladara i vladarčića, u kojima se stjecahu pjesnici i umjetnici, bijahu prave tamnice slobodnom duhu.

Nije čudo, što i u ovako malenom narodu, kako je naš, imade po koji pjesnik, kojemu bi se dalo prigovoriti s pogleda čovještva. Ali ovakve pustimo s vida, kad imademo tako velik

broj pravih pjesnika, koji se svojim karakterom dižu visoko, visoko.

Pjesnici su bili prvi odgojitelji naroda, prvi propovjednici vrlina i prvi učitelji prave etike. Već kod Grka opažamo, kako pjesnici u gnomama ili izrekama, cizeliranim i ritmičkim, šire u narodu misli dobrote i pravice. Poslije trojskoga rata počinje velika promjena u odgoju naroda. Mjesto prava sile ili prava jačega širi se u pjesmama pravo zakonitosti, pravo slobode. To je prijelaz iz herojskog doba, doba tirana i autokrata, u doba demokracije. Tada se pojaviše ljudi, koji su bili istodobno ustavotvorci, upravljači država i učitelji moralne mudrosti. Solon s jedne strane piše mudre zakone za Atenu, a s druge strane poučava narod i mladež u krasnim stihovima o ljepoti čistog, kreposnog življenja. Pizistrat i njegovi sinovi podizali su po ulicama stupove, a na njima urezivali stihove etičke sadržine za pouku naroda. Pitagorici su se udruživali i u stihovima učili su svijet dužnostima prema Bogu i prema roditeljima.

Tirtejeva lira pjeva Spartancima o dužnostima prema domovini, uči ih, kako je čast, obraz najveće i najsvetije dobro za svakoga čovjeka, i kako je u tomu najdragocjenija baština, koju mogu predati na amanet sinovima. Lijep glas.

Istina je, bilo je pjesnika u svako doba, koji su sve te stvari poučavali i u pjesmama veličali, ali ih nisu uvijek u praksi slijedili. Hipokrizije, licemjerstva bilo je uvijek u svako doba. Osobito za Augusta u Rimu, u doba preporoda po Italiji i u Francuskoj.

Ako pogledamo samo letimice na život i rad Luke Botića, on nam se prikazuje veliki pjesnik, ali i još veći karakter, kojemu je jedva naći jednaka u onom crnom odlomku naše književnosti pod Bachovim apsolutizmom.

II.

Adamantinstvo Botićeva karaktera se ispoljava u prvoj mladosti. Pavlinović nam u kratko spominje, kako se on nije

nikada isticao i gurao u prve redove. U svojoj je prirođenoj čednosti osjećao, da ne može nositi barjak u onim unutarnjim borbama i bunama, koje su izbijale u sjemeništu 1848. godine i dalje, u onim patriotskim izljevima mladih duša; ali se nije nikada tuđio ni od jednoga pothvata, stajao je uvijek uz braću.

Ali onda, kad su sva braća smalaksala, kad su se pokajala za učinjeni zavjet i odluku, da će svi napustiti sjemenište, kad su svi podlegli uticajima, nagovorima i prijetnjama, pa i sam Pavlinović, — Luka najsiromašniji i najbjedniji, bez ikakova zaleđa i oslona, nije ustegao svoju riječ, nije napustio svoj zavjet, nego sam hoće da provede ono, što svi ostali ne imadijahu odvažnosti da počine. To je karakter!

Pa i onda, kad mu je išlo veoma slabo, kad ga spopadoše golotinja i bosotinja i glad i studen, nije smalaksao, nije se htio vratiti natrag, premda su mu vrata stajala uvijek otvorena. I biskup splitski bi ga bio objeručke primio natrag kao onaj evanđeoski otac zalutala sina.

Luka je ustrajao na svom putu i onda, kad se je razočarao ondje, gdje se bijaše nadao, da će postići svoj ideal. To je karakter!

Treći dokaz njegove karakternosti vidimo god. 1860., kad je Bachov apsolutizam stavio njemu i cijeloj hrvatskoj inteligenciji nož pod vrat sa strašnom dilemom: Ili priseći, ili ostaviti službu! Ili sramotu ili glad žene i djeteta!

I svi njegovi drugovi prisegoše navodeći kojekakove izlike i olakotne okolnosti, svi do jednoga! Sam Luka Botić ne htjede. Premda bijaše siromah, premda se imao brinuti ne samo za sebe nego i za ženu i za nejako dijete; premda mu se žena baš tada bješe razboljela. Sve bi to bile veoma olakotne okolnosti. Ali Luka ne poznaje transakcije s uvjerenjem, sa savješću!

Osim toga tu je izričita želja, da ne rečemo zapovijed biskupa Strosmajera, da se mora položiti prisega. A za njega je morala biti biskupova želja svetinja, jer ga je biskup zaštićivao, jer ga je svojim ugledom podigao u javnom mnijenju, jer mu u teškim danima bješe dao kruh, eksistenciju, koja mu je pru-

žala mogućnost, da podupire svoju majku, oca i sestre. No Luka nije podlegao. Luka je pregorio i sebe i svoje, napustio službu, jer nije htio da mu se rekne, da je rob, kako se sam izrazuje u pismu prijatelju Ivanu Filipoviću. Sve je stavio na kocku: i mecenatstvo biskupovo, i eksistenciju, i život svoj i svojih, jer odmah poslije te uskrate uslijedi nalog, da bude uhapšen. Sve za obraz!

Hvala Bogu, naša književna povijest onoga crnoga vremena pozna nekoliko ovako ustrajnih, odlučnih i neslomivih karaktera, ali nijedan nije veći od Botića, a jedva jednak. Bogović i Ivan Filipović dočepaše se i tamnice radi jedne nevine pjesmice, ali nisu natkrilili prijegor Luke Botića, niti su ustrajali!

Bilo je ljudi, koji poslije nego su poklekli i obraz prodali, nastojahu to opravdati ovom ili onom nepravdom, koja im je učinjena.

Nikomu valjda nije bilo učinjeno toliko nepravdi, koliko Luki Botiću. Već u prvom djetinjstvu i kasnije u bogosloviji, kako pripovijeda Pavlinović, starješine su se najradije na njega iskaljivale i okašale. I onda, kad on ne bijaše ništa kriv, jer su ga starješine držale vječno na zubu, njega bi krivili, njega najradije kažnjavali. Ta nepravda je morala u njemu stvarati zalihu otrova i žuči, jer se nepravda duboko doimlje mlade duše; ali on nije na nepravdu odmah reagirao bacajući na drugoga krivnju, pokazujući pravoga začetnika ili izvađača djela, koje mu pripisivahu. On nije bio delator ni denuncijant. Nego je stisnutim usnama trpio: bez mržnje, bez misli osvete.

A kad se bješe spustio na duboko more života, klevetom i ogovaranjem po Splitu i po cijeloj Dalmaciji htjedoše ocrniti njegov obraz. Širile su se kojekakove vijesti o »rasipnom sinu«, koji pase svinje po Bosni, premda je takova stvar u realnosti bila nemoguća. Za turskoga vakta svinje su bile po Bosni i Hercegovini proskribirane, a jedva je moguće zamisliti kojeg hrišćanskog ili katoličkog gazdu, koji bi se u ono doba usuđivao držati krdo svinja, da ih može pasti Luka Botić. Pače se širilo, da se Luka u Bosni i poturčio. Takovim vijestima su ubijali

srce one njegove bijedne majke, koja je sve sile bila uložila, da joj Luka postane svećenik; a Lukin obraz ostade čist.

Luka, uistinu, u ono doba svoga boravka u Bosni bješe sklopio poznanstvo i prijateljstvo s fra Ivanom Jukićem i fra Grgom Martićem, s kojima je drugovao do smrti i koji mu omogućiše kod Vlasenice prijelaz preko Drine u Srbiju. Oni su omogućili, da u Sarajevu proživi nekoliko mjeseci i upozna temeljito jezik i običaje sarajevskih muslimana, kako je to pokazao u »Dilber-Hasanu.«

Da i kleveta i laž uvijek nešto ostave, premda se veli, da se rđa zlata ne hvata, vidimo u onim kratkim i oskudnim vijestima o Botićevu životu, koje se općenito navode u udžbenicima za školu.

I u njima je Botiću nanesena velika nepravda.

Kad je Pavlinović pisao kratak životopis Luke Botića u uvodu Matičinu izdanju njegovih pjesama, istaknuvši njegovu preranu smrt, htjede upozoriti i na uzroke njezine. »Iskončao je, — veli, — žrtva teških oskudica prve mladosti, pa m o ž d a i potonjih dokolica posavskih.«

Ovdje Pavlinović iznosi dva uzroka njegove smrti posve oprečna: bijedu prve mladosti i potonje terevenke u Slavoniji. Prvi je uzrok pozitivan, a drugi je hipotetičan: m o ž d a! Za ovaj drugi motiv Pavlinović kaže samo mogućnost, a ne veli, da je baš tako bilo. I tu mogućnost on utvrđuje činjenicom, što je Luka bio »preživahne mašte, zanesen za govorom, za pjesmom i za narodnim običajima, ljubezna srca i nježna tijela.« Što znače slijedeće riječi: »Luka se pustio premlad na trudne i pogibeljne pute,« nije jasno, ako to ne znači, da je premlad pošao u Bosnu i ondje u 22. godini došao u svakojaku opasnost. Ovo su morali biti uistinu »trudni« i »pogibeljni puti.« Za tim Pavlinović nastavlja: »Pa svoj krat opet u kolu, na prela, na rodoljubne sastanke, gdje pjesma, ljepota, bijes momački, l a s n o d a n a n e s u zanosnu mladost, — kao omamljena leptira na žižak, — na varavo svijetlo ljudskih slaboća.«

Ovdje Pavlinović pregnantno prikazuje slavonski raspojasani život, u koji je Botić zapao u 24. godini života. Ne više premlad. Moguće je dakle pomisliti obzirom na sve prilike i na samu ćud pjesnikovu, da se bacio u vrtlog onoga života.

Kad je Pavlinović ovu mogućnost istakao, imao je on drugu svrhu: ne da ocrni pobratima svoga, nego da upozori mladež, da se na vrijeme čuva od raspojasana života, koji dovodi rano do groba.

Ovu hipotetičnu tvrdnju Pavlinovićevu prihvati Andrić u monografiji: »Pod apsolutizmom« i posve apodiktički ustvrdi za Luku Botića: »Ubio ga je raspojasani život slavonskog prela i kola...«. I odavle se ta tvrdnja proširi dalje i vrijedi kao istina, da je Botić prerano umro od razuzdana života.

Naši pjesnici i književnici prošloga vijeka nisu bili baš uzori apstinentstva; poznata je to istina, a da ne navodimo imena. Sad su svi pokojni. Nalazimo aluziju u Šenoinu romanu »Diogenes«:

omne in mundo trinum,
mulier, tabacum, vinum,
et qui curat de pluribus,
maximus est asinus.

I drugi su pjevali slavu Bakhu, isticali se u »stoloravnateljstvu«, a neki su uistinu zadobili i teških bolesti, od kojih ne ću reći rano, kao Botić, ali ipak prerano umriješe. Nu nikomu se nije dogodilo, da su ga poslije smrti ožigosali, da je pao žrtva »slavonskoga prela i kola«, da je umr'o s neuredna života, kao što su Luku Botića.

A baš za njega to nije istina.

Botić je dobio službu u Đakovu koncem god. 1853. Nastupio je 1854. Te godine se počinje javljati u »Nevenu«, najprije s »Pobratimstvom«, onda sa trim manjim pjesmicama, a zatim sa »Dilber-Hasanom.« U jednoj od onih triju manjih pjesama Luka se obara na nesolidnost života u Slavoniji, na djevojačko namiguštvo, nasuprot stavljajući mu uredan život obiteljski.

Moglo bi biti, da je on tako samo pjevao, a da je radio drukčije, ali je on djelom pokazao, da ljubi uredan kućni život, jer se je odmah slijedeće godine 1855. oženio, što on bojažljivo javlja svojoj »braći« u Dalmaciji, da mu obavijeste roditelje osobito majku taktično i oprezno. Jedva je dakle on proživio nešto više od godine dana kao momak a samac u slavonskom kolu, pa nije imao ni dovoljno vremena da se probećari. A kad mu je umrla prva žena od sušice, ostavivši mu jedinca sina, on se malo mjeseci za tim oženi ponovo.

Još jači dokaz, da se on nije spustio niz strminu lagodna, razvratna života slavonskoga, jest u činjenici, što je bio čovjek veoma religiozan pače pobožan, kako se vidi iz njegovih djela i iz njegovih pisama »braći«. U jednom pismu posebno se tuži na bezvjerje slavonskih intelektualnih krugova i veli, kako se on drži daleko od slavonskog društva i sklapa veoma rijetko i oprezno prijateljstva. Tako on piše već prve godine svoga boravka u Slavoniji.

Ovo su sve činjenice, koje govore protiv hipoteze da ga je »ubio slavonski život prela i kola.«

Ovu posmrtnu nepravdu nije Botić oćutio na drugom svijetu, kao što nije osjetio ni onu drugu posmrtnu nepravicu, što je njegov grob ostao bez križa i bez ikakova vanjskog znaka, zaboravljen od svakoga, tako da se i danas dvoji, je li ono mjesto, gdje mu poslije dvadeset i pet godina podigoše spomenik, uistinu njegov grob i jesu li njegove one kosti, nad kojima se diže onaj nadgrobni obelisk. Ono, što je on najviše žalio kod svoga po srcu brata Petra Bačića, da mu se za grob ne znade, to se je dogodilo i »splitskoj siroticі«.

III.

Luka Botić bio je od prve mladosti tankoćutan, profinjenih osjećaja, suverenska duša, koja je duboko osjećala nepravdu i na nju reagirala. Bio je odviše osjetljiv, a da bi hladno prešao preko događaja, koji su vrijeđali pravičnost. Reagirao je na nepravde, bilo da su njemu nanesene, bilo drugomu. U

tome se sastojao njegov altruizam. Devedeset i devet po sto ljudi prelaze preko tuđih nepravdi hladnokrvno. Samo neka se njima ništa ne dogodi. Ljudi traže samo vlastitu udobnost: lijepa kuća, obilan stol ukusnih jela, ukusno odijelo, večernjih zabavica, to su im ideali. Tuđe boli ne nalaze odjeka u njihovu srcu. Pa da bi se neko još izlagao opasnostima za druge, makar i za narod! Rad za bližnjega, pregaranje za svoga, to je romantika, to je poezija. A realni svakidanji život ne pozna poezije, ne pozna romantike!

Botić je romantik, pjesnik, koji trpi sa svima, koji pate, i daje oduška svojim i tuđim bolima.

U »Pobratimstvu« Radmilović i Draganić bjehu se pobratili, da nepravdu osvećuju. Cijela pjesma nije drugo nego reakcija na nepravde, koje izvađahu nasilnici nad bespomoćnom rajom. U zemlji nepravde i bezakonja, kad čovjeku sve otmu, ne prestaje mu drugo nego ono, što su radila dva pobratima.

Veli Radmiloviću majka:

Što imasmo, više neimamo,
naša stada više nisu naša,
naše gore više nisu naše,
naša polja više nisu naša.

Jadna raja za Turčina pase,
jadna raja za Turčina gradi,
jadna raja sije za Turčina,
tužna raja i žedna i gladna!

U takovim prilikama što se je dalo učiniti nego ono, što veli Radmilović:

Il' nam naše krvnike ukrotit,
ili nam je slavno poginuti,
našom krvlju dušmana zabrinut.

Pjesnikovo srce reagira i na nepravde učinjene Turčinu. U »Dilber-Hasanu« Pavao Cvijetić se buni protiv svojih suvjernika, kad nepravo napanu mladoga Turčina Hasana i hoće da ga tuku i vrijeđaju. Cvijetić reagira i ta reakcija mu pribavi prijateljstvo Hasanovo, koje nadoknađuje ranu zadobivenu u

njegovoj obrani. Taj duboki osjećaj pravde približi dvije duše, vjerom odijeljene ali osjećajima srodne, i stvori primjer nepokolebljivog prijateljstva, kakova nemamo prije Botića u našoj literaturi. Pobratimstvo kršćanina i Turčina!

Reagira i sarajevski Mula na nepravdu, koju počinja samosilnik Selamdzić nad kršćanskom djevojkom i na »braći« Hasanu i Pavlu.

Reagira Petar Bačić, junak pripovijesti, na nepravde, koje bjehu učinili Albertievi njegovu ocu i njemu. A jer nije imao snage, da se inače obrani protiv nepravde, pribjegne dušmanima grada, eda bi njihovom pomoću došao do osvete nad Albertievima!

Pjesnikova je duša takova, da osjeća tuđe boli i nad njima jadikuje, traži im lijeka i melema.

Gledajmo malo na Franju Boktuliju, kojega mletački izvori zovu: *letterato e poeta*. Njega je Luka plazmirao po svojoj duši. A drugačije nije moguće ni zamisliti, kad o njemu nemamo nikakova drugog podatka osim onoga, što pišu mletački izvještaji. A ono je vrlo malo.

Pjesnik nije onaj, koji stihove pravi, makar kako ti stihovi bili dotjerani, uglađeni, muzikalni. Nije pjesnik po tome, što piše stihove poput Ovidija Nazona, koji veli za sebe: *Et quod tentabam dicere, versus erat.* To može sačinjavati poseban talenat, ali samo stihotvorstvo nije poezija. Bez jakih osjećaja i profinjenog ukusa nema poezije.

Ovakav je pjesnik bio i Luka Botić, dotično njegov Franjo Boktulija: jakih osjećaja, profinjenog ukusa.

On je po materijalnim dobrima siromah, kao što veli Botić za sebe:

Ja sam jedan čovjek siromašak,
nemam otkud da svijeću kupim,
kupu vina sastavit ne mogu,
niti dinar, da na crkvu dadem.

Stanuje u siromašnoj sobici i sanja, kako je Luka sanjao negdje u Novoj Vesi u Zagrebu. Sin prirode i prirodnih sila, zadojen prirodnim ljepotama.

Ako je pjesnik siromah i ubog, on je duševno velik, kralj nad kraljevima svijeta. Njega kruni vijencem slave sama božja priroda.

Kada pjesnik u prestolje sjeda:
što je prestolj od suhoga zlata,
iskićeni blagom i kamenjem,
na kom sjede zemaljski carevi,
pram prestolju jednom pjesnikovom
bescjenomu duha samotvora?

Što su krune blaga zemaljskoga
na glavama gordijeh vladara,
prema kruni trakova sunčevih,
što isplete zora na uranku,
da umilna okruni pjesnika?

Šetajući po divnoj splitskoj okolici, da mu se duša razvedri i nadahne:

Blažen pjesnik gleda i uživa,
blažen pjesnik sluša i uživa,
zrakom srče tihu vedru radost,
rasijanu kao kâd tamjana
u tom božjem hramu velikome,
lakom srče, al u čudu ne zna,
da l' se radost s' zemlje vije k nebu
ili s neba prihodi na zemlju,
kako su se rajski priljubili!
Živa slika nebeskijeh vrata!

Pjesnik slika majstorskim kistom prizor, što mu se pruža pred očima u času, kad stane rudjeti zora povrh Mosora a za njom sunce sijati zrake po onoj divnoj panorami od Mosora i Kozjaka pa sve do Suleta i Brača a niz kaštelansku rivijeru do klasičnog Trogira.

Sve sad igra veselo i pjeva,
sve pozdravlja poželjeno sunce:
brda, doli i ptica i travka.

Tu nijemu pjesmu pjesnik sluša
i duša mu raskošno zapliva
povrh sjajnih zraka sunčanijeh
pa zanesen i sam zapjevao...

Pjesnik osjeća duboko boli ljudskoga srca. Svaki zaljubljenik imade sa pjesnikom srodnu dušu. Naš pjesnik miluje zatravljenog Adela Sejmovića, nesretno zaljubljena u Maru Vornićevu, miluje i tješi Dizdarevu Melku zaljubljenu u Adela i žali za sudbinom bijedne Vornićeve Mare, koja u samostanskim zidinama svete Marije vene i zazivlje smrt, da je riješi muka nesretne ljubavi. Na koncu ganut nad preranom smrću

V. Bećić: Prača (Bosna)

bijedne Mare zapjeva tužaljku, koja je na plač ganula cijeli Split i očuvala spomen nesretnoj djevojci.

Jednako prodiru u srce pjesnikovo i ljubavne boli nesretnoga Hasana i nesuđene njegove Sofije, boli Petra Bačića i njegove Jelice, koje silom razdvajaju socijalne opreke i predrasude onoga vremena. Para ti srce nesretna sudbina Šerife djevojke smrtno zaljubljene u Miju Draganića i konac Ajkune Alagićeve žrtve očinskoga jara i vjerske mržnje.

IV.

Imade jedna oznaka u Botićevim pjesmama, koja ga nadvisuje nad sve pjesnike naše iz prve polovice XIX. vijeka, a to je neugasiva želja za slobodom. Njega je izvukla iz sjemeništa želja za slobodom onda, kad su njegovi drugovi strepili na pomisao, da će izgubiti eksistenciju, ako slijede njegov primjer. On je sve pregorio samo radi slobode, jer se je u sjemeništu osjećao robom. Osjećao se ponižen i u svojem narodnom i u svojem ličnom ponosu; ne opravdanom sjemenišnom stegom, nego odredbama, koje su ponižavale njegov materinski jezik. U doba, kad se je taj jezik penjao do kulturne visine najdotjeranijih jezika; u doba, kad su se zapadni narodi divili pučkim proizvodima u tom jeziku, kad su izlazile narodne pjesme sakupljene po svim krajevima, gdje se ovaj jezik govori, ali osobito po Dalmaciji Hrvatskoj i po Bosni; u doba, kad je Vuk tiskao svoje zbornike, a Jukić i Martić svoje; u doba, kad su Nikola Jakšić, Nikola Tommaseo, Ferdo Pellegrini s talijanskim prijevodima tih pjesama primamili zanimanje zapadne Europe: poniženje i omalovaženje narodnog jezika, zabrana, da se njime služe sinovi toga naroda, bijaše takov insult, da ga Botić nije mogao podnijeti.

I njega koraci vođahu put oslobođene Srbije, opjevane i oglašene s podviga Crnoga Đorđa, kasnije Miloša, i njihovih knezova i serdara. Što je bila za Jevreje obećana zemlja, to se Botiću u tadašnjim prilikama činila Srbija.

Botić je tražio slobodu. Koju i kakovu?

Unutarnju moralnu slobodu niko mu nije mogao oteti, niko ograničiti. Tu je moralnu slobodu on imao; to jest nije bio rob svojih unutarnjih, materijalnih nagona, nisu u njemu prevladavale ljudske slaboće i poroci; nego zato, što je bio od njih slobodan, mogao je poduzeti onaj veliki korak, pred kojim su uspregnuli svi njegovi drugovi i povukli prvu odluku i zavjet od straha pred neizvjesnim.

On je pošao, da traži materijalnu slobodu, koju su mu kratili poznati apsolutistički Bachovi patenti. On je tražio onu slobodu, za kojom su čeznuli Francuzi do god. 1848., Španjolci, Nijemci, a pogotovo Rusi, gdje nije bilo slobode za čovjeka, nego je sve bilo sputano: i sama misao. Za očuvanje slobode i dostojanstva čovjeka on je sebe pregorio i kad je ostavio sjemenište i kad je, osam godina kasnije, napustio službu. — Ne ću da budem rob, piše on svomu prijatelju Ivanu Filipoviću.

Za Botića možemo opetovati stihove Danteove:

Libertà va cercando ch' è sì cara,
Come sa chi per lei vita rifiuta.

koje je veliki Gibelinac upravio na Katona utičkoga, čuvara purgatorija. Ovaj nije mogao pregorjeti slobodu Rimljanina, slobodu čovjeka, pa se je radije ubio nego da bude rob nametniku Augustu.

No osim borbe za slobodu čovjeka, za pravo demokracije, vodila se je onda druga borba u vezi s prvom: borba za slobodu naroda. Irska pod vodstvom O' Conella, kasnije Parnella, kidala je okove engleske; španjolske kolonije su se bunile protiv dominacije majke zemlje. U Italiji su se stvarala tajna društva Karbonara i Mlade Italije, da zemlju oslobode od Burbonaca i Habsburgovaca. Poljaci redovno dizahu svakih 15 godina po jedan ustanak, da se oslobode od jarma ruskoga. Mala Crna Gora se bijaše baš onih godina (1852.) oslobodila suverenstva turskoga. Srbija, Bugarska, podunavske kneževine Vlaška i Moldavija, Bosna i Hercegovina oštrili su oružje i punili puške za postignuće slobode. Hrvatska, Slavonija i Dalmacija grizle su uzde austrijskog despotizma i očekivale su po-

moć s istoka i sa sjevera. Madžarska emigracija pod Košutom, Klapkom i Türrom podjarivala je zapadne države protiv »stare grešnice« Austrije i Habsburgovaca. Dok je Austrija punila tamnice talijanskim intelektualcima, pjesnicima i pripovjedačima, dotle su se krišom po cijeloj zemlji širili buntovni himni, »canti di riscossa e di libertà«, a Garibaldi je kupio crvene košulje od Alpa do Lilibea. Luka Botić, po primjeru talijanskih pjesnika, pokazuje narodu njegovu prošlost punu slave, ali i punu tuge, pa kliče:

Jao pusto povjesnice groblje
uveloga hrvatskoga slavlja!

Kroz to groblje teku dvije rijeke veoma velike; jedna je rijeka krvava od same krvi hrvatskih junaka, prolivene za slobodu; druga je rijeka od samih suza istočenih »nad otražjem slave bolje.«

Svojim dubokim osjećajima za pravdom i za slobodom naroda dao je pjesnik oduška u onom krasnom vapaju Suncu u IV. pjevanju »Bijedne Mare.«

Sjaj mi, sunce, domovini slatkoj,
oj preslatkoj, miloj domovini,
da s' nagledam njenog divnog čara.
Al ti ne sjaš, sunce, da je krasiš,
kroz krasotu njenu da me tješiš,
što robuje tuđinu grešnica,
što nepravdu tuđu svojom prozva.
Već ti sjaješ, odsjev Stvoriteljev,
Da pokažeš čovjeku propalom,
njemu jednom razumnom da kažeš
od toliko božjijeh stvorova:
da života nema bez slobode,
da kreposti nema bez slobode,
da ljeposti bez slobode neima.
I ti, sunce, sjaješ neumorno,
kroz toliko stoljeća već sjaješ
bez promjene iz dana u drugi
da jedinu slobodu proglasiš.
Pa tko te je, sunce, dosad čuo?
Kad li će te čitav svijet čuti?
Al jedine, oj blage utjehe,
što si, sunce, toliko ustrajno,
što ja ne ću, da ugledat možeš:
da mi dom moj slobodu doživi.

Od mene će otpuh praška biti,
al u grobu rastvoreni prašak
za slobodu razigrat se hoće.

Melanholija je oznaka Botićeva duha i većine pjesnika njegova doba. To je obično plod temperamenta i dubokog razmišljanja. Ali ovako tugaljiv nije se pokazao ni u jednoj pjesmi

niti u odlomku njezinu, kako u ovoj himni Suncu, u ovom vapaju za slobodom naroda.

Dante grdi svoju domovinu i nju krivi za njezine nevolje:

Ahi serva Italia e di dolore ostello,
Nave senza nocchiero in gran tempesta,
Non donna di provincia ma bordello.

Botić otklanja od svoje domovine odgovornost za sužanjsko stanje njezinih sinova. On svu krivnju baca na tuđina, što mu domovina, kao grešnica, robuje, što tuđe nepravde prozva svojima.

I Vladika Rade jadikuje nad ugašenim srpstvom:

Pleme moje snom mrtvijem spava,
suza moja nema roditelja,
nad nama je nebo zatvoreno,
ne prima ni plača ni molitve!

Tako pjeva Leopardi o Italiji, tako gotovo svi naši pjesnici prve polovine XIX. vijeka. Tuguju. Ali nigdje ni u jednom preostalom djelu naših ili tuđih pjesnika nema onako jake i pregnantne želje za slobodom, kakova je Botićeva.

Gundulićeva je »Dubravka« dramska apoteoza slobode:

»O mila, o draga, o slatka slobodo.« On hoće da utvrdi u dušama Dubrovčana značenje onih riječi napisanih na ulazu u grad: *Non bene pro toto libertas venditur auro.*

Nema zlata, za koje se može sloboda prodati.

Ali ni u cijeloj »Dubravci« ne ćete naći ovakova lirskog izljeva, ovako snažne želje i vapaja za slobodom, kakav je u gornjim stihovima: »Od mene će otpuh praška biti . . .«

Mažuranić tek aludira na slobodu, kad pjeva:

»Oro gnijezdo vrh timora vije,
jer slobode u ravnici nije«,

ali se skanjuje da išta pobliže kaže.

On slavi Crnogorce osvetnike nepravde i zuluma, čuvare svoje slobode i ne ide dalje.

Preradović naglasuje slobodu pjesme, nad kojom gine svako nasilje.

Tek god. 1883. August Harambašić u Sušačkoj »Slobodi« pjeva:

Oj slobodi najslađa mi pjesmo,
kad budemo, što nekada bjesmo,
kad ne bude silnika ni roba,
ja ću smrtno snivati sred groba.
I sa njega ruže će procvasti,
nikad sa njih ne će cvijeće pasti,
no će vijek se sa njih miris viti,
on će tebi blagoslovom biti.

Ista misao provijava u ovoj kitici, koju Botić bješe izrekao u ona tri stiha: »Od mene će otpuh praška biti . . .«

Jedan od heroja mučenika u sviti kraljice slobode u raju jest i Luka Botić.

Možemo reći bez pretjerivanja, da u našoj literaturi, osobito pjesničkoj, uz veoma rijetke iznimke provijava mržnja na Turke, antagonizam između kršćana i muslimana poradi vječitih borbi i klanja kroz puna četiri vijeka.

Dubrovački su pisci bili oprezni, ovaj su predmet vješto izbjegavali, jer nisu htjeli svoju slobodu izvrgavati opasnostima od turske strane. Ali drugi, osobito kasniji pisci, Iliri i njihovi nasljednici pišu o Turcima s mržnjom. U narodnim se pjesmama pjeva mnogo o paležu kuća, o pljački, o izmjeničnom otimanju djevojaka, varkama i zasjedama; ali nikada o bratskom sastanku, bratskom kolu Turaka i Kršćana.

Osjećaje svih naših prijašnjih pjesnika i cijeloga naroda prema Turcima zbio je Mažuranić u onim stihovima:

Ter se grle rukam gvozdenijem,
ter se ljube kljunom gvozdenijem
Krst i Prorok dok jednoga teče:
tolika im mržnja srce peče!

Luka Botić se javlja prvi da snažno naglasi, kako smo mi i Turci jedan narod.

Gle! Mare Vornićeva umire, obraća oči prema nebu, žrtva ljubavi. Ganut pjesnik hrabri na bolnom prijelazu djevojke s ovoga na bolji svijet:

Oj moli se Bogu, jadna, moli,
on te ne će od sebe odbacit,
ko što braća, ko što roditelji,
jer on dobar Turčina ne mrzi.

Ova velika misao, koja spaja Turčina i kršćanina, koja ujedinjuje sve ljude s višnjim Ocem, provijava kroz sve pjesme Botićeve.

Sva četiri oveća njegova sastavka imadu jednu i istu težnju: da mire, da blaže, da utišavaju razbuktale strasti. On pokazuje, kako i među Turcima pored nevaljalih ljudi imade i dobrih i kreposnih. U svakom sastavku se žigošu zulumćari, krvopije naroda, kojima je zakon u topuzu, ali istodobno dolazi umirna strana. Dilber Hasan i Mula, Januš beg, Adel i Sejmović krasne su turske pojave.

Dalekovidni otadžbenik Luka Botić »u najcrnijim danima suženosti i prignjetenosti otvorio je prozor na onoj strani naše kuće,« kako veli Andrić, »na koju neprijatelj nije ni pomišljao. A otvorio ga je u dobri čas, jer se taj prozor nije ni do danas zatvorio. A doskora su se otvorila širom i vrata vjerskom i plemenskom jedinstvu rastrojenog naroda.«

Dok se kod pjesnika svih naroda ističe i velika mržnja i velika ljubav, Botić je osjećao samo ljubav. On nije imao mržnje u duši svojoj ni onda, kad je reagirao na nepravde i na opačine; nije reagirao mržnjom, nego vlastitom boli. Kod njega ima i prezira, onoga uzvišenoga suverenoga prezira, kojim je gledao socijalne gmizavce svoga vremena, ali mržnje nije osjećao. Tim se on podigao nad sve pjesnike, koji su pjevali u ovako rastrovanoj atmosferi mržnje i netrpljivosti.

Luka Botić, pjesnik slobode i pravde, bez žuči i mržnje! To bi bio natpis dostojan njega na njegovu grobu.

M. NEHAJEV, ZAGREB

KOSTRENKA

I.

Sjedili smo pod barsom na terasi i uživali. Dali su nam sjajnu večeru — pečena riba istom što je izvučena iz mora, preslatko grožđe s domaćim sirom, pa vino, ono slavno vino krša, koje ima u isti mah snagu grka i svježinu šampanjskoga. Sunce je zapadalo u bojama od ognja, odbljeskujući titravo zlato po modrikasto-olovnoj pučini — parobrod je pod nama davao sirenom veseli glas putovanja, obzorje se plavilo u beskrajnoj providnosti: ova je večer imala u sebi nešto radosno i puno nade, u njoj se priroda nije odmarala od umora, nego se regbi još jednom rascvjetavala prije sna. Noć će pasti istom za uru i više; nas dvojica ne trebamo svijeće da oživimo razgovor. Brbljamo baš od srca, i kucamo se, sretni i od predivnog dana i od nenadanog našeg susreta.

Našli smo se — sjećam se toga popodneva kao danas — u Kraljevici iza nekih desetak godina što se ne vidjesmo. Njega su poslali u trgovačku školu ljubljansku i poslije u svijet u poslovnice Marsilje i Londona; ja sam otišao da svršim sveučilište. Kao djeca bili smo puno zajedno i prvih godina đačkih u praznicima znali smo se igrati »balina« i jedriti mnogo. Ali nas je poslije sasvim razveo život. — Bio sam čuo o njemu, da se dao u velika poduzeća, da šalje svijetom lađe i prodaje tovare na veliko, da je čvrst na trgu u Trstu i na Rijeci. On se je valjda za me zanimao manje; ali danas, kad smo se slučajno zajedno našli na parobrodu iz Rijeke, njegov je pozdrav bio srdačan kao nekada; stisnuo mi je ruku sa svoje

obje šake: po vanjštini je on dakako sasvim Englez, kao što su svi naši mladići bogatih kuća, koji rade u parobrodarskim poslovnicama. Obrijan, opaljen, koščat i očevidno zdrav i veseo do obijesti, pričinio mi se mlađim, nego što sam ja. Njegov je život uostalom sigurno burniji i puniji, pa nije čudo, što me je Andre iznenadio svojom bučnošću. Bio je pošao van Rijeke na kratak odmor bez pravoga cilja — i sad je sa mnom, koji sam također skočio na dan dva u Primorje dovršiti praznike — ovdje pod barsom i pretresa uspomene. Užitak je promatrati ga. Možda za svojim stolom u pisarnici, kad govori s kapetanima, ili na sjednicama, kad se natječe o cijenama prijevoza, umije biti sasvim engleski miran i staračkiji; no tu, pod blaženim nebom i uz iskričavo vino on je sasvim mladić, brz u misli, nagao govorom, krepak u svakom pokretu. Na čas bi skupio mišice u ramenima, kao da mu se samome sviđa jakost i gipkost njegova tijela, — nekoliko puta pomislio sam u sebi: »Moj Andre, nemaš briga, vidi se!« Sve je na njemu poletno — i govor i usklik kod kucanja i lice poslije ispite čašice: — očito je vjerovao u sebe i u svoju sreću tako, da ga nikad nije podgrizala ni najmanja sumnja o budućnosti. Ima ljudi, koji nas osvježuju poput slapa — Andre bijaše baš takav neki slap, bujica, koja se u svijetlu ruši, i rasprskava svoju snagu, ne bojeći se, kuda je hrljenje nosi.

Pripovijeda mi potanje, kako živi, i ja mu vjerujem, da ima razloga biti vedar i pun nade. Roditelji su mu živi, otac je naslagao dosta imutka a sin ga i nadvisio u spretnosti. Njihova je firma na Rijeci prva. Posli idu da ne može bolje — veselje je kako sve napreduje; a sveze sa svijetom — to je bajoslovno. Andre iz svoje poslovnice govori, dopisuje, brzojavlja sa svih pet kontinenata, nalozi se gomilaju, tisuće ljudi živi od njegove brige i od njegovih zapovijedi. Nema ljepšeg zvanja od njegova — doduše ovo, sve što imamo mi mali, malo je i ništa — što je to prema Hamburgu i New Yorku! Ali svejedno Andre se osjeća predvodnikom i ponosan je, što je on, Primorac, gospodar bar jednog dijelka tih oceana, koji spajaju i približuju ljude lađama i vitlima. Starije je pokoljenje izgubilo glavu, kad je para zamijenila jedro. Andre se diči svojim ocem, koji je razumio nauku vremena i nije sinu ostavio u baštinu jedno od onih drvenih čudovišta sa stotinu križica, što su bila »armižana« u riječkoj luci, umirući bez posla i u preplitkoj vodi, jedrenjaci izvan službe, invalidi brodarstva. Otac je rano dao svoje novce u paru i željezo. Andre je danas jedan od onih, koji odlučuju o navlima. On nije samo bogat nego i pothvatan; ah kakav je užitak stvarati! Andre se sav protegao, izrekavši pravilo svoga života; pak je i samoga mene, koji sam po prirodi trom i nesklon brzom djelu, povukla sa sobom ta njegova tako obilna i burna volja. Andre je imao pravo — njegov vlastiti napredak morao je služiti kao uzor; moramo i mi, usporedo sa svijetom, našu prirođenu darovitost spraviti u red prema velikima uzorima vani — pak eto za narod blagostanja! Govorio sam sasvim iskreno, kad sam digao čašu u zdravlje njemu, kao predstavniku žilave, radine i napredne generacije.

Moja mu je pohvala laskala; nastavio je pričati sve razgovorljivije i sa mnogo riječi, koje su sjekle. Bili smo već malo pri vinu; ne znam pravo ni sam kako — kad su nam zapalili svjetiljku i spustila se bila noć, mi smo raspredali na veliko, glasno, prepirući se — i mnogo od onoga, što je sad tvrdio i dokazivao Andre, meni se činilo netočnim. Ja sam po svojim naukama bio upućen tako, da sam opreznije pazio na dohvat riječi; Andre je, činilo mi se, zaključivao odviše općenito. Naročito mi se nije sviđalo, da u hvalu vlastitoga rada, na koju je imao bez sumnje pravo — upliće i neke premalo određene napadaje na naše domaće ljude i običaje.

I tako smo još dugo sjedili pri stolu, pijući manje ali raspravljajući sve potanje o nekim stvarima, o kojima sam drugoga dana još više razmišljao. Ja sam odmah i zabilježio neke od misli, koje su se te večeri ukrštavale u našem razgovoru; čudnovat je slučaj, kako je budućnost Androva bila u svezi s našim ili boje reći s mojim ondašnjim riječima.

Među ostalim zapamtio sam naročito riječ »zaostalost«, koju je Andre rabio često puta ove večeri.

— Mi imamo u sebi neku prokletu tvrdoglavost, držimo se onoga što smatramo našim, makar nam i škodilo. Pogledaj omišaljske žene — veli se, da četiri sto godina nose crninu za izgubljenim knezom. Žalost od četiri stotine godina! A drugi svijet napreduje od pokoljenja do pokoljenja. Zašto je propalo naše brodarstvo? Zato jer su naši ljudi ostali tvrdoglavo kod jedara. Turković, koji je bio pametniji, odselio se u Karlovac i postao žitar — oni, koji su i dalje htjeli biti armaturi, došli su na prosjački štap. Evo, ova ista Kraljevica imala je prije par desetljeća nekoliko bogatuna, a tako je i svagdje. Naši ljudi nisu dosta išli na Rijeku i u Trst da vide, što hoće nove prilike i novi gospodari — ostajali smo doma i zatvarali se u svoje kućice; to je krivo da su u jakom trgovačkom svijetu tako rijetko posijani naši. Mi imamo sjajnih kapetana, ali gdje su naše klasične, kroz duga vremena obogatjele familije, onakve kakve ima Hamburg? Mi smo zatvoreni, jer smo se zatvorili sami. —

Andre je dakle sebe držao velikim pionirom i bio ohol radi svojega imutka i radi svojega ugleda. Zato je i toliko isticao razliku između svojih nazora, koje je usisao i iskušao u tuđini, i »zaostalosti« domaćega svijeta. Ja se nisam mogao složiti s njegovim mislima. Rekao sam mu, da poštujem i cijenim njegov uspjeh. Ipak Primorci jedu bijeli kruh, koji je dobar kao pariski, pa to već dokazuje, da u civilizaciji nismo toliko natražni. Ako se nismo uvijek prilagodili zamahu novijih vremena, ima za to dublji razlog. Lako je Andru, koji je sin bogata oca, otići u Englesku, da posrka nove sokove, ali mora i netko ostati doma i čuvati ognjište; a to su mnogo puta činile upravo ove ženske, koje nose crninu u četiristogodišnjoj žalosti. Pak nismo mi od jučer — trebalo je Primorje držati i braniti kroz stoljeća, trebalo je more orati za malu korist, dok smo se mi s njim sljubili i ono s nama. Zalijetali smo se i u oceane, a tko će nas koriti, što nismo postali njihovi gospodari? Ja nisam osobito vješt u pobijanju, no osjećao sam jako, da je ta Androva »engleština« nepravedna i da su vrijedni obrane

naši ljudi, koji možda nisu tako pothvatni, kako bi on htio, ali su tvrdi na svoje.

— Ma šta ti govoriš! viče on na me. — Kakva li je to krepost da postaviš klančinu između sebe i svijeta? Na, poglедaj tu prijeko, tamo ti je gore Kostrena. Poznaš selo je li, na vrhu je brijega, Bog zna otkad već stanuju gore ljudi. A kroz sve duge vijekove, još ipak nisu dospjeli da sagrade sebi pristojan put do mora, veru se uz svoj brijeg kao koze, staza nije ljudska i pokoljenja se muče po istom oštrom kamenu. Ne će da budu blizu — stoluju gore u svojoj osami, kao da su sami sebe prokleli! Gdje hoćeš da se u takovoj pustoši razvije išto jači čovjek — u takovom nemaru ne giblje se duh, otromi i ulijeni se; ljudi postaju svi jednobojni, kao da se gušteri sunčaju na svojoj nepristupnoj stijeni!

Tu sam mu se opro odlučnije. Poznavao sam Kostrenu dobro i proučavao sam, boraveći više puta na brijegu kod rođaka, značaj onoga kraja i onih ljudi. Andre se sasvim varao: Kostrenjani su bili znameniti mornari i dali su iz svoga sela izuzetnih ljudi. I muškarci i žene imaju i te kako svoju crtu osobitu. One večeri ja sam to tumačio Andru i spomenuo svoje misli o gusarima i tvrđama; taj čas dakako nisam slutio, da će se Andru upravo iz te Kostrene podignuti nešto, što će okrenuti cijeli njegov život. Pošto sam ukratko opisao, kakav je bio Andre, razumjet će se lakše moje pričanje o događajima, koji su ga stigli i koje ću od ranijih početaka poredati u nastavku ovih mojih zapisaka.

II.

Dvije su Kostrene, nazvane po crkvama; jedna je sv. Lucija, niže pri Rijeci na cesti i druga sv. Barbara na vrhu brijega, rastrkana u par kuća između propalih vinograda, koji su ograđeni gromačama od suho naslagana kamena. Obje Kostrene imadu i svoju luku, u kojoj svaki dan pristaju parobrodi malih obalnih pruga; ali pravi starosjedioci mjesta stanuju visoko nad morem. Danas uz obalu ima vila i kupališnih ka-

bina i u ljetu stranaca; stanovnici u tom kraju već su i nešto drugačiji; ali ja pričam onako, kako je bilo prije trideset godina, kad su se zbile ove zgode. U Kostreni sv. Barbari tada gotovo i nije bilo muškaraca — i mornari i kapetani izbivali su od kuće kroz godine, a doma su s djecom živarile žene, vječne udovice. Nošnja je žena iz puka crna; možda zato, da budu uvijek pripravljene na pravo udovištvo. Jer u crkvi sv. Barbare i u hodniku župnikova dvora bilo je sva sila slika posvećenih morskoj zvijezdi Djevici Mariji i prikazanih za hvalu od pomoraca, koji su se spasli u olujama. Valovi su na svim slikama sivo zeleni i strahovito zapjenjeni; lađe s tri jarbola bacane su od uragana kao dječja igračka; u desnom je kutu vazda slika Djevice sa bijelim trakama Nade, koja je osvanula u najvećoj opasnosti. Kostrenjani su od vajkada stanovali na brijegu i bili ipak mornari; čamce drže dolje pri obali — ali domove svoje nisu približili moru. Zbilja jest, kao da hoće biti nepristupni od morske strane, pa nisu nikad izgradili pravoga puta dolje, premda je u Kostreni bilo negda i bogatih ljudi, a i jedan je senjski biskup bio iz naselja Soića, Kostrenjanin. Stari su Kostrenjani imali divne vinograde, njihovo je vino bilo na Rijeci skupocjeno. Kad je došla uš i izjela lozu, ostale su od vinograda samo tugaljive kamene ograde. Smilje i kuš miriše oštro u ljetu, ose živo zuje, ali pogled na pustu visoku ravnicu steže srce. Jedva koza ima što da pobrsti na ogoljelom crvenom i surom stijenju. U prvo vrijeme ove propasti vinograda more je još prilično hranilo puk; bijede nije bilo u Kostreni, dok su njezini kapetani i mornari bili traženi po svijetu i dok nisu prevladavala velika, od država podupirana parobrodarska društva. Živjelo se skromno i štedljivo, kako je već običaj u Primoraca, prejeo se nije nikad nitko, ali u čistim kućicama bilo je i bijelog platna i lijepe staklenine a i žutog, starog, sumporno žutog zlata. Zimi bura na visini kosi kao da hoće odbrijati posljednji sloj pješčane zemlje; ljeti je žega od kamena paklenska, a kad se iza mučnih dana s jugom prolomi oluja, gromovi udaraju sate i sate i strijele biju u kuće i stabla, izložena u osami. Čudna je stvar da su se baš

na tom vrhu naselili ljudi. Istina, ljeto je žarko i prijalo je lozi, ali Kostrenjanin nije bio u prvom redu vinogradar nego mornar. Tko bi pažljivije pogledao taj stan ljudski, regbi hotice odijeljen od svijeta, i opazio podno Kostrene ruševine starih fortica, mogao bi lako doći na misao, da je pradavni Hrvat, još negdje u doba kraljeva ili pod knezovima s otoka, bio odabrao ovo gnijezdo, na vrleti nepristupnoj i besputnoj, radi toga, jer je ovdje mogao najlakše sakriti svoj gusarski plijen i sakriti se u slobodi. Od crkve sv. Lucije vidi se po bistrom danu sve do Senja; brod ne bi izbjegao uhađačkom pogledu nigdje na ogromnoj plohi mora. Zabilježeno je u kronikama, da su Venecijanci za prvih stoljeća svoga osvajanja na moru strepili od gusara u južnom dijelu Jadrana; ali i Morlački kanal je kano stvoren za gusarski posao, koji je dotrajao istom za Uskoka. Sve ovo može biti mašta ali je istina, da su Kostrenjani i u naše vrijeme imali glas kano opor i zaseban narod. Na moru im je bilo malo premaca, stariji su gdjekad počimali služiti kao mali na parobrodu, pa dopirali do komandantskog mjesta na kolosima za Braziliju ili za Levanat, imajući plaću od trideset zlatnih lira šterlina na mjesec. U Kostreni se sabralo prilično ušteđenoga novca, oci sagradili sebi kućice; dok je bilo butilja od glasovite kostrenske loze, bilo je i tanca sa sopilima, bilo i kola i proštenja.

Trsi su poharani, more se iznevjerilo — Kostrena je propadala i propala mnogo očitije nego ostala mjesta, koja su, budući kraj mora, ipak nešto imala koristi od mjesnoga prometa. Kakogod se je Rijeka dizala, tako se Kostrena gubila u siromaštvu i nemoći. Kostrenjanin je ostao i dalje povjesnički mornar, borac s olujom, da ga tražiš širom svijeta. Ali sad su bila nova vremena — nije bilo ni misliti na to, da postaneš kapetanom poslije nekih privatnih ispita, a najglavnije na temelju iskustva, što si ga stekao od malih nogu. Tražilo se sada, da komandant broda bude neki kicoš, da zna kititi razgovore s gospođama, da bude zabavljač kod objeda, što li. Trebalo je neke finoće, koja nije pristajala teškoj službi na moru; a k tomu je za svako mjesto bilo sve više prijavljenih. Upravljači

velikih dioničkih društava namještali bi listom svoje rođake. Sve je manje Kostrenjana nalazilo zaslužbu na moru, a sve više ih bivalo doma, u neradu i čekanju. Ušteđeni novčić nije se trošio bez velike nužde; ali godine se duljile i na golom, od bure osmuđenom brijegu naselio se u mnogoj kući tihi očaj. Selo se regbi još više skupilo u sebe i udaljilo od svijeta. Susjeda sa susjedom šapće o zlim vremenima, mladost bježi za zaradom kud može; ostaju stariji s djecom oko praznih niskih ognjišta, sa »kapićem kave«, svojom glavnom hranom.

Kapetan Mojze, vlasnik najljepše kuće u Kostreni, nije doživio potpunoga pada sela, ali je i na sebi morao osjetiti, kako su se mijenjale prilike na brijegu, u koji se bio priženio. Žena njegova, odvjetak bogate familije pomoraca, bila je na glasu ljepota. Njoj za volju preselio se on, jednako sin veoma imućnih brodovlasnika, u Kostrenu i tu osnovao svoj novi dom. To je dvorac sa željeznim, umjetnički okovanim vratima u pridvorju, sa popločanom pretkućnicom i glorijetom u vrtu, sa ormarima punima francuskih likera, sa slikama Kolumbova puta u širokim pozlaćenim okvirima, sa obilnim cvjetnjakom i malim podrumom kostrenske vodice, koja je jednako znamenita kao i bakarska. Takva je raskoš pomorca, koji ima trideset lira mjesečno, upravlja poput vladara lađama od par hiljada tona i poslije dugih mjeseci dolazi kući, k ženi i djetetu. U teškoj crnoj svili i sa preobiljem zlatnih narukvica, kopča i lanaca na sebi, kapetanova je žena, idući u nedjelju na misu, bila smatrana kao prva gospođa i vladarica na brijegu. Njen muž nije više bio od starog pokoljenja kapetana, koji su počeli kao mozzi; odgojen je u većem svijetu, zna jezike, umije se ponašati u svakom društvu i uplesti u svaki razgovor, vrijedi kao prvak svoga staleža i na Rijeci. Kad bi se vraćao kući, jedva bi ga sumješćani vidjeli gdje. Nije se miješao ni u društva, što su čekala u nedjelju pred crkvom, nit je zalazio u krčmicu, gdje se sve opreznije pilo na male gutljaje; hodao bi ponosnim korakom po svojoj pretkućnici i po vrtu, čitao novine i milovao svoju kćerku i domaće mačke. Kuća je njegova bila kao neki zatvoreni plemićki gradić — za razliku od svih ostalih, ona je

na kat; dvorišna se vrata otvaraju jedino, ako pozvoniš. Pošto puk na brijegu ni noću ne zatvara svojih stanova, ova vrata i zvonce vrijede kao ovlast odličnika.

Susjede, zavirkujući preko zidića u cvjetnjak, gdje je kapetan probavljao većinu svoga vremena na dopustima, nisu nikad pomišljale, da ti dopusti pomalo podgrizavaju kapetana Mojza. Selo je držalo da kapetan »ima dosta«, pak mu se hoće odmora. Kostrena nije znala, da se i za ovog mogućnika spremaju lošija vremena: kapetan bio je jednoga dana prisiljen da napusti svoje komandantsko mjesto u riječko-madžarskom društvu i morao se zadovoljiti skromnijom službom na bugarskoj liniji. Tri godine kasnije prihvatio se pače i toga, da negdje oko Carigrada na maloj pruzi prevozi ugljen. Ovo polagano i stalno nazadovanje nije se opažalo doma u promjeni života. On sam, dok je kod kuće, a još više žena i dijete, navikli su na škrt život Primorca, koji sebi ne priušti rasipnijeg zalogaja. Kupovao se je kao i prije komadić mesa za juhu, živjelo se od ribe i »pašte«. Kapetanova se gospođa još vazda sjala u svojoj svili i pod zlatnim lancima. No kad je Mojze, iza turske službe, u Kostreni proboravio bez posla čitavu godinu dana, vidjelo se, da je i njega zahvatila sudbina. U toj godini, provedenoj u ljenčarenju i u kućnim kaputima, kapetan Mojze kušao je više puta da svlada sudbinu. Bivao je često na Rijeci i u Trstu, pisao i nudio se; nisu bila njega dostojna mjesta, koja je mogao postignuti. On, prvi komandant na prekooceanskim lađama, koji je kroz godine putovao za Brazil, nije se mogao poniziti, da primi službu na obalnom parobrodu, i da bude vječno pod bičem opazaka mlađih od sebe »putujućih nadzornika«. Pak i plaća je doma slaba a služba bez odmora. Kapetan Mojze računao je i zaključio, da se ne će predati tako lako. Radije je prodao nešto od svojih papira, i ostavivši opet ženu i dijete za dugo, ukrcao se, taj put kao putnik za sjevernu Ameriku. Tamo je imao rođaka i nadao se, da će sa ponesenom glavničicom osnovati novo svoje bogatstvo i vratiti se da u miru provede dane starosti, koja nije bila više daleko.

Vratio se je poslije pet godina kao starac. Nije u njega više bilo volje za život. Tamo prijeko u Chicagu bio se upustio u neiskušano sticanje blaga. Sa nekim drugom otvorio saloon i tako od nekoć komandanta na transatlantiku postao krčmar. Posao nije išao loše, ali su se i snovi o bogatstvu brzo raspali. Dohodci neveliki a muka je, Bože moj, i muka i poniženje. Kući je Mojze ženi pisao, da mu je dobro i da je zadovoljan, ali kad se je vratio sa nešto malo više novaca no što je bio ponio sa sobom: žena je po njegovim sjedinama i po nevoljkom govoru razumjela, da je mnogo pretrpio, malo se užio, i malo zaslužio. Nije nikad više govorio o tim svojim poslima u Americi: htio je, da za svoje selo ostane kapetan Mojze. Bezuspješni posljednji napor slomio ga je bez spasa. Doma se povukao sasvim u se, privikao se ležati i šutjeti po čitave dane i odrekao se svakog novog rada i poduzeća. Sviđalo mu se sa starcima kartati u seoskoj krčmici, kartati za tako male novce, da se igra pričinjala dječjom. Kroz sitan prozor dopire u konobicu nedostatno svijetla; na stolu je četvrt vina i napršnjak crne kave — sav potrošak za četiri čovjeka. Ni najsitniji glasak rada ili života ne dopire u ovaj zakutak izmorenih; prolaze dani i tjedni, a da se ništa ne mijenja u bivanju polaganom i bezvoljnom. Kapetan Mojze postaje sasvim čovjek opustjelog brijega. More je samo gledao sa svoje pretkućnice, ali silazio nije više nikud. Ne bi mu se ni mililo susresti s ljudima, koji su ga poznavali u negdašnjoj njegovoj veličini.

U onih pet godina njegove odsutnosti u Americi splelo se i kod kuće nešto, što ga nije veselilo. Kći Mirica zaručila se i poslije očeva povratka vjenčala se s učiteljem na bakarskoj školi. Bili su divan par onako mladi i zaljubljeni; ali ocu Miričinu nije bilo pravo, što mu zet nema uglednijeg položaja. Trudom nekih daljnih rođaka našlo se ipak za Mirina muža bolje mjesto i kapetan Mojze se smirio, primajući od djeteta radosne listove. No i to se okrenulo u nevolju. Najprije je žena kapetanova doznala neke čudne glase. Strepila je da ih povjeri mužu, ali doskora se istina nije dala tajiti. Zet je, kako se govorilo, od prevelikog učenja upao u melankoliju, bolest

V. Becić: Djevojka u smeđem

živaca, šta li i morao u bolnicu. Mirica je došla kući. Nekoliko mjeseci kasnije, poslije uzaludnoga skupog liječenja po sanatorijima, njenoga su muža odveli u ludnicu kao neizlječivog bolesnika i zatvorili za uvijek u odio onih, koji više ne izlaze van. Usred suza u svojoj kući, kapetan Mojze otromio je u duhu toliko, te bi u potajnim uzdasima želio, da ga Bog k sebi uzme. Želja mu se domala i ispunila; i tako su iza njega ostale dvije ženske glave, da se pate, kako će prehraniti sebe i platiti mjesečni trošak za luđaka.

Kad se je poslije smrti kapetanove pobrojilo sve, što je ostavio, vidjelo se da se od kamata ne će dati živjeti dugo. Tu je kuća i posoblje, vazda bogato i čisto držano, tu komad vrta s cvjetnjakom; ali što vrijedi prazna zgrada u ovoj Kostreni, u kojoj strši toliko zidina ostavljenih od ljudi? U novce pretvoriti ne može se ništa; prodati kuću značilo bi dobiti premalo, a odreći se svih navika, svega ugleda, pak i samog vlastitog bića. Primorac se lako odluči na skitanje po svijetu, ali ga uvijek mora čekati njegova kućica na žalu, koja je stalniji i svetiji domak njegov zato, jer je brod samo krhko drvo i opasno boravište. Mati i kći čuvale su kuću i svaku sitnicu u njoj. Dok su pozlaćene ure i kristalne čaše na svom mjestu na kredencama i boroima, one obadvije znadu, da još nisu ponižene ni siromaštvom ni prezirom ljudskim. Mirica se dala i na rad. No za svoja veziva i pletiva, potajno nošena trgovcu na Rijeci, nije dobivala gotovo nikakve koristi. Sa duboko usađenom vjerom u duši, krepke prema svim nedaćama, mati i kći razumješe, da se valja stisnuti u svim potrebama. Kad bi Bog htio uzeti k sebi onoga siromaha u ludnici, za njih dvije našlo bi se možda i dosta. Za bolesnika trebalo je svaki mjesec slati priličnu svotu. Ali ni mati ni kći nisu nikad pomislile, da ga naprte njegovoj općini, luđak bio je još uvijek zet i muž i zakoni kršćanski nalagali su, da se one pobrinu za nj, makar i otkidale sebi od usta.

Godine su prolazile. Mirica nije sa sebe skidala crninu, i podnosila, u dugim molitvama, življenje. O mužu dobivala je često vijesti. Posjećivala ga nije, jer ju je jedan takav susret

gotovo bacio u bolest. Muž je već deset godina u ludnici; bolest mozga kao da više ništa ne škodi tijelu. Bolesnik je podjetinjio, ali osim rijetkih navala bijesnog ludila, on je zdrav i pače odebljao. Teško je smagati za nj mjesečni trošak, tako teško, da Mirica u noćima plače, kad misli na svoju majku, koja će, ako tako potraje, oskudijevati u starosti. Da prodadu kuću? Majka, svaki dan boležljivija, ne bi toga ni preživjela; valja izdržati do kraja; Bog će se u svom velikom smilovanju pobrinuti za njih. Utjeha molitve i crkva davala je Mirici nove snage, premda bi drhtala svaki put, kad bi na Rijeci u štedionici dizala i otkidala novčić po novčić od negdašnjeg imanja kapetana Mojza. Po kući se hodalo tiho; znanice, koje dolaze na razgovor, same su starice, ostavljene usred surih gromača, da se osuše poput kostura i dovrše svoje dane. Kao što se je zemlja opustjelih vinograda sve više sušila i pretvarala u besplodnu prašinu, ne dajući hrane ni trsu ni vlati, tako se je i život u kapetanovoj kući mlohavo raspadao u sitnice dnevne rabote, bez iole jačeg pokreta duše. Ponosan nekad dvorac sa željeznim vratima nije više imao zvonca na ulazu; svečanih posjetnika, prijaznih odličnika, veselih gosti nema više; mati i kći imaju društvo samo onih, koji su preostali zaboravljeni u siromaštvu i odvraćeni od svijeta zemaljskoga.

Prolazile su godine i jednoga dana bila je nužda, da se načne zamotak parobrodarskih akcija, koji je bio škrto čuvan. Na Rijeci je Mirica, po uputi, pošla u poslovnicu, da ih proda. Ovom prilikom prvi put su se vidjeli kći kapetana Mojza i već opisani moj prijatelj Andre, koji je imao kupiti akcije. Taj je prvi susret bio usudan; dogodilo se, da je planula ljubav. Andre je u hipu čuda osjetio, da će sa ovom krasnom crnkom, koja ga je zapanjila svojom kosom i svojim govorom, biti vezano njegovo biće. Bila je to ljubav zrelog čovjeka, ljubav nagla i neodoljiva; kad je poslije prvoga susreta ispitao i saznao, kako je nevoljno življenje Mirino, čuvstvo se njegovo još i produbilo. Iza nekoliko tjedana njegova je odluka bila nepomična: Mira će mu biti ženom — mora mu biti ženom.

I nje se je veoma dojmio sastanak s ovim bistroumnim i odlučnim muškarcem. Sakrita u svoje kostrensko duplje, Mira je nesvijesno osjećala potrebu da bude, u mučnim odlukama o posljednjem imutku svom i majčinom, zaštićena od zrelog muškog savjeta. Andre joj je pomogao, da bolje iskoristi papire, posjetio ih u Kostreni pod izlikom kupnje jednog pustog majčinog zemljišta, pobrinuo se za neke tražbine, koje su ostale iza pokojnog kapetana. Bilo je voljko razgovarati s čovjekom, koji je imao toliko jake i dobre volje i toliko ugleda — polako Mira se ne samo navikla, nego se i priljubila muškarcu, koji je sa svojim zdravljem i srećom u poslima, sa živahnim govorom i zanosnim očima, sa brzim hodom i neumornim namjerama, bio opreka njenom dosadašnjem okolišu.

Pothvatni je trgovac doskora i u ovom poslu svoje ljubavi, koja ga je bila obuzela svega, stao postupati kao u svim svojim poslima, uprto i sa stalnim ciljem. Čim se je uvjerio, da smije govoriti Miri o svojim osjećajima, nije joj zatajio, da ju želi imati potpuno svojom. To, što je udata, nije ga mnogo smetalo. Njemu, čovjeku od svijeta, činila se »stvar« sasvim laka — čudna li mi problema prekinuti takav brak s luđakom! Andre je po svojim novim nazorima držao, da će njegov odvjetnik lako bez mnogo truda naći smicalicu, radi koje će Mirin brak biti proglašen nevaljalim ili će, ako to ne uspije, prelazom na drugu vjeru, kako je već uobičajeno, Andre postići glavni sadašnji cilj: napraviti Miru svojom ženom, gospođom svojega srca i svojega doma. Kad je Miri pokušao razjasniti ove svoje osnove, naišao je na zapreku, koja ga je zatekla sasvim nenadano. Mira se je svim njegovim prijedlozima oprla bez časka razmišljanja i bez ikakovih uslova, koji bi što olakšali. Jest, ona ga poštuje, ona cijeni njegove osjećaje, ona sama ima duboko čuvstvo za nj; ali ne može biti ni govora o tom, da bi ostavila svog zakonitog muža. Andre joj je uzalud dokazivao, da bi crkvena rastava bila moguća, Mira je znala, da je brak sklopljen po pravu dok još njen muž nije bio lud; a sve kad bi se i došlo do crkvene rastave, za nju nema drugoga vjenčanja za živa muža. Promijeniti vjerozakon? To ne rade zna-

čajnici, to znači na sebe navući prokletstvo za ovaj i onaj život. Vjera nalaže da žena mora stati uz muža; Mira je začuđenom Andri tumačila, da bi je i sam Bog osudio, a ljudi s pravom prezreli, kad bi išta pokušala, da se odijeli od luđaka i uda za drugoga. Udati se može kršćanska žena samo pod blagoslovom svećeničkim; a ostaviti muža bijednika ne bi bio samo grijeh nego i sramota, nedostojna časne žene. Andre je očajavao. Da li je moguće da još netko ima tako nesuvremene nazore! Mira žrtvuje svoj život jednoj fikciji; ja joj nudim lagodan život i veliku svoju ljubav, nudim joj sjaj i vedrinu; ona bira radije siromaštvo i tugu! Što će biti od te dvije žene, ako budu još deset godina morale čekati na smrt luđakovu? Glavnica se troši, nastat će dani skrajnjeg oskudijevanja, morat će prodati zadnje, što imadu, — a onda? Tako je promišljao Andre i očajno govorio meni o toj ludosti ženskoj. Njega je uzrujavalo sve, što ga je u toj nesretnoj Kostreni priječilo da priđe bliže k Miri; uzrujavao ga je mrtvi mir sela, uzrujavale bogomoljske navike žena, uzrujavala ga oporost ove vjere i ove časnosti, koja se kroz vijekove nakupila na brijegu. Preklinjao se je, da će prestati dolaziti — ali ljubav bijaše jača i Andre, da bar donekle uđe u Mirin život, da se bar u nečem združi s njom, odluči je uvjeriti, da nema smisla ići bez otpora u tu maglenu budućnost. On će njoj, po svojem znanju i po svojim svezama, upravljati sa ono nešto preostalog imutka i spasavati njima neki sigurni prihod. Mira ga je ledeno pogledala poslije tih savjeta. Andre se prestrašio razumjevši, da ona u tom vidi sumnjivu ponudu. Kad mu je malo drhtavim glasom rekla, da mu je zahvalna za sve, ali ga moli, neka ne dira u te njihove prilike, koje nisu tako žalosne, kako on misli, tad je odlučni i na sve uspjehe navikli muškarac ostao pred njom plah i gotovo postiđen.

Tako se je zbilo, da je moćni trgovac, brodovlasnik i šef poslovnice, koja je dopisivala, govorila i radila sa svim kontinentima i po svim morima, počeo živjeti sasvim nenavadnim životom. Ostavio je svoje znance i svoje prvašnje zabave. Kad nije u poslu, njegovi se puti znaju: on je u Kostreni. Tamo je

sebi sagradio vilu, da može živjeti u blizini svoje preljubljene. Dosta mu je, da je sretne na cesti, pozdravi pred crkvom ili posjeti u blagdan — više od toga nije dopušteno njihovoj ljubavi. Godine traju i siromaštvo u kući pokojnoga kapetana Mojza biva sve nesnosnije. Mati i kći prodavaju polako svoje posljednje zlato i živare od posta i molitve. U duši se Androvoj bure biju i on se ogorčeno tuži; ali odgovori su Mirini uvijek isti: ono što je Bog svezao, ne smiju razvezavati ljudi. Što su mučnije prolazili dani mladosti, koja je izmicala, Andre je sa sve većim poštovanjem pratio neprestanu žrtvu Kostrenke. Tvrdoglava i opora ova žena dobivala je u njegovim očima neku izvanrednu kipovsku veličinu. Naučio se, da u njezinoj blizini živi i sam u nekom prisilnom udovištvu i da u muci svoje neutažene ljubavi sa strahom čeka čas, kad će se — a njemu nije dopušteno ništa činiti protiv toga — raspasti i posljednji ostaci imutka kapetana Mojza. U ovoj ženi, koju je beznadno ljubio, našao je značaj još silniji od svojega vlastitoga.

Kad su se, oboje sasvim sijedi, vjenčali godinu dana poslije smrti luđaka muža, ja sam bio svjedokom ženidbe. U predvečerje svadbe, Andre mi je sa tolikim udivljenjem govorio o Miri, da sam ga morao podsjetiti na njegov negdašnji prezir Kostrene. Zazbilja ga je njegov mučni doživljaj na osamljenom brijegu očistio od grijeha prenaglog suda. Andre je spoznao da imade veličine, koja nije u suludoj brzini napora i uspjeha. Kraj života proveo je u Kostreni, koja još uvijek nije imala uređene ceste do mora.

IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ, ZAGREB

BALKANSKO GORJE ZORI U PROZORJE

Još tama ovija gorostasne sklope
I mraci još čuče u klancima gore,
Al vrhovi plamte ko latice zlatne
U sjaju rumenom pod cjelovom zore —
I Balkan se diže ko zlaćana ruža,
Što Zemlja je nebu na uzdarje pruža.

A staza se tamna sa blistavim rubom
Priljubila kruto uz gordu planinu,
I diže se nekud put svijetla, put sunca,
I biva sve tanja gdje grli visinu.
Kolike su snage, kolike gorčine,
Ispisale stazu na ove strmine!

Kolika su srca i lomna i jaka
Pronosila njome i nade i tuge,
Koliko si puta već zasuta bila
Ti planinska stazo kroz vijekove duge!
A gora bez staze i nijema ko groblje
Na podnožju svome sputavala roblje!

Al uvijek se snaga obnovljena digla
Da pobijedi ove nebotične sklope,
I opet se nova osnivala staza
I opet se puk moj na vrhove pope —
Na bȉlo Balkana, u suncu i zlatu,
Gdje snijezi još kopne, a trešnje već cvatu.

II.

I tamo je netko na kosini gorskoj
Susretao narod u prozorje dana,
A sunašce mlado na bijelo im ruho
Polagaše sjenke sa rascvalih grana,
Dok srebrne rese i zaprezi žena
Lepršahu nježno ko krilašca snena.

I momci iđahu u koraku laku
Pripijevajuć tihe starodrevne pjesni,
A palice bijele iz kamene staze
Dovabiše jeku o Ladi i Vesni.
Na uspon se dižu po bȉlu planine
A sjena im lebdi u modre daljine.

A pod njima dolje nepregledne šume
Preplavile brda ko zeleni vali,
I svako je brdo ko talas od mora,
A svaka čistina ko otočić mali.
A krugom u okrug, i strašni i sivi,
Oklopili obzor kameniti divi.

III.

Kud ide moj narod kroz ove divote?
Kud ide moj narod kroz ove strahote?
Zar poslanik on je? zar molitvu nosi
Što bijednome ljudstvu iz grudi se ote?
Zar zato se diže na najviše griče
Gdje litica plamti i neba se tiče?

Il možda su manji mog naroda puti,
Te možda po stazi, i mučnoj i skromnoj,
Tek naprosto goni bjeloruno stado
I lomi se za njim po brdini lomnoj?
I možda još dugo u knjizi sudbine
Za narod moj nema ni brazdice ine!?

— — — — — — —

Ah! sad se ne pita! Gle sunce se diglo
A pjesma o Ladi zabrujala jače,
U najdublje jame pokliznuli mraci —
Što bilo da bilo: al dan eto zače!
Na usponu narod, na osvitu sunce
Bez pitanja traže sve više vrhunce!

IV.

I povorka eto na bilu planine
Već digla se na vrh do kamene ravni,
I stala je tiho, da odahne dahom,
Na odihu drevnom gdje djedovi davni
Od vijekova amo odmarahu snagu
Na žarkome suncu, na kamenu nagu!

A jedna je žena, — i mlada i skladna —,
Položila nježnom i brižljivom rukom
Svog jedroga sinka na kamenu ploču
I ostala nad njim, nagnuvši se strukom.
I smiješi se dijete i smiješi se mati
Na osami pâkoj, na strahotnoj ràti.

Oj smiješi se, smiješi, Ti čedo mog roda,
Ti grančice bujna od stabla junaka,
Ti orliću mladi što tkeš svoja krila
Od čemera ljuta, od sunca i zraka!
Bez straha, bez strepnje, sred gordih čudesa
U smiješku Tvom titra pozvanje s nebesa!

A s Tobom i mi svi pristupamo Bogu:
Nad glavom nam timor, a bezdan do nogu!

DR. RUDOLF HORVAT, ZAGREB

BAN IVAN MAŽURANIĆ

O 40-godišnjici smrti njegove.

1. Mažuranićeva mladost.

Među splitskim građanima 14. vijeka spominje se i Mažuranić. Vjerojatno se jedna grana Mažuranića poslije iz Splita preselila u Novi Vinodolski, gdje se 11. kolovoza 1814. rodio Ivan Mažuranić. (U obitelji Mažuranića sačuvala se predaja, da oni potječu iz Dalmacije, odakle sredinom 16. vijeka dođoše u Hrvatsko Primorje).

Ivanov se otac također zvao Ivan, a bavio se poljodjelstvom u Novome. On bijaše ugledan čovjek, koga Novljani izabraše za svoga »kneza«, t. j. suca, jer je znao dobro čitati i pisati. Njegova žena Marija, kći Josipa Ivića, rodila mu je četiri sina: Josipa, Antuna, Ivana i Matiju. Sve je sinove dao u pučku školu, gdje se tada njemački obučavalo, jer je Novi pao pod Vojnu Krajinu.

Kad je Ivan Mažuranić g. 1827. svršio pučku školu u Novome, htjede poći na Rijeku, da tamo uči »latinsku školu« (gimnaziju). U tu svrhu obrati se svom 9 godina starijem bratu Antunu, koji je tada slušao filozofiju na zagrebačkoj akademiji. Ivan u njemačkom listu moli Antuna, neka ga »zagovori kod oca«. Antun je to i učinio, ali otac pošalje Ivana na Rijeku tek naredne g. 1828. Dotle je dječak privatno učio kod kuće te je na Rijeci položio ispit za prvi razred gimnazije. Za stan i hranu na Rijeci plaćao je Ivan Mažuranić na godinu po 65 forinti. Kako njegov otac nije smogao toliku svotu, pošiljao je

ostatak Ivanov brat Antun, koji se u Zagrebu bavio poučavanjem đaka.

Tadažnja je gimnazija imala samo 6 razreda. Na riječkoj se gimnaziji predavahu svi predmeti na latinskom jeziku, koji bijaše »nastavni jezik«. Od živih se jezika učilo na Rijeci talijanski i madžarski. (Hrvatski se jezik nije kao predmet učio nigdje, pa ni u Zagrebu). Mažuranić je brzo naučio talijanski jezik. Već 15. listopada 1829. piše on svome bratu Antunu talijansko pismo. Kao najbolji đak riječke gimnazije naučio je Mažuranić i madžarski jezik, koji je predavao profesor Csaszar. Na svečanom ispitu bijaše nazočan riječki podguverner Űrményi, rođeni Madžar. Njemu se Mažuranić kao šestoškolac radi madžarske deklamacije tako svidio, da ga stade nagovarati, neka od vlade zatraži stipendij za učenje madžarskog jezika, pa da postane profesor toga jezika.

Na jesen g. 1833. dođe Ivan Mažuranić u Zagreb, da uči filozofiju, t. j. današnji 7. i 8. razred gimnazije. Tada je prvi put vidio dra. Ljudevita Gaja, s kojim je njegov brat Antun prijateljevao već 2 godine. Ivan prione uz Gaja svim srcem svojim. Odmah počne i pisati novim pravopisom, kako ga je g. 1830. u svojoj knjižici izložio Gaj. Premda je Mažuranić morao instrukcijama sticati sredstva za svagdašnji život, ipak je zanosno pratio Gajev rad oko hrvatskog preporoda. On se neizrecivo radovao, što je Gaj zatražio dopuštenje za izdavanje »Narodnih Novina« i »Danice Ilirske«. Vidio je, kako njegov brat Antun pomaže Gaju kod priprava za ove časopise. Zato Ivan već sada odlučuje, da će i on sudjelovati u književnom radu. Da se pak za taj posao bolje spremi, uze Mažuranić g. 1834. učiti francuski jezik. Još iste je godine mogao već u izvorniku čitati francuske pisce. U isto je vrijeme marljivo učio filozofiju te je s odlikom svršio prvi tečaj.

Dobivši stipendij, pođe Mažuranić na jesen g. 1834. u Subotište (Szombathely), gdje se upiše u drugi tečaj filozofije. Tamo je dočekao proglas, kojim Gaj javlja, da će od početka g. 1835. izdavati »Novine« i »Danicu«. Mažuranić odmah pozdravlja »Danicu« pjesmom, koju je Gaj uvrstio u 2. broj pod natpisom

»Primorac Danici«. Iste g. 1835. štampano je u »Danici« još 8 pjesama Ivana Mažuranića. U 17. broju »Danice« počinju izlaziti Mažuranićeve »Misli«, koje su već pisane štokavskim narječjem. Gaju se toliko svidio literarni rad mladoga hrvatskog đaka u tuđini, da je Ivanu preko njegova brata Antuna poslao u Subotište novčani dar. To je uopće bio prvi honorar, što ga je za svoj rad primio koji hrvatski pisac.

Mažuranić nije rado boravio u Subotištu, gdje je također bio najbolji đak. Na jesen g. 1835. upiše se on u pravnički odio zagrebačke akademije. Tu je Mažuranić 3 godine učio i temeljito izučio pravne nauke. U isto je vrijeme naučio engleski, ruski, poljski i češki jezik te postao pravi poliglot. Kao mladi »jurat« stupi Mažuranić g. 1838. u odvjetničku kancelariju uz posve neznatnu plaću. Tada već bijaše Mažuranić zaljubljen u lijepu i milu Aleksandru Demetrovu, kćerku bogatoga grčkog trgovca u Zagrebu. Djevojka je svim srcem zavoljela visokoga i jedroga mladića, koji je već tada u zagrebačkim društvenim krugovima bio znan kao pjesnik i kao učenjak. Njihovoj se ljubavi radovao Aleksandrin brat dr. Dimitrija Demeter, koji bijaše odan pomagač Gajeva pokreta i jedan od prvih preporoditelja hrvatskih.

Poput svih zaljubljenih htjede i Mažuranić što prije k oltaru privesti odabranicu srca svoga. Ali prije vjenčanja mora Mažuranić naći podesnu službu, jer kako će bogata djevojka poći za pukoga siromaha? Srce je Mažuranića vuklo u profesorsko zvanje. Njegov je naime brat Antun još g. 1833. položio ispit za učitelja prvoga gimnazijalnog razreda. (Tada je svaki profesor morao u svome razredu predavati sve predmete.) Antun je g. 1834. postao suplent, a g. 1836. i profesor zagrebačke gimnazije.

On pomože svome bratu Ivanu, da je na jesen g. 1839. mogao u istu gimnaziju stupiti kao suplent. I zaista je Mažuranić kao namjesni učitelj služio na zagrebačkoj gimnaziji tečajem cijele školske godine 1839./40. Ipak je opazio, da kod škole kraj tadanjih prilika nema mogućnosti za napredovanje. Zato ostavi profesuru te 5. listopada 1840. s veoma dobrim uspjehom položi odvjetnički ispit. Dobivši advokatsku diplomu,

pođe Mažuranić u Karlovac, gdje otvori odvjetničku kancelariju. Tako je sebi stvorio egzistenciju i mogao misliti na ženidbu. Mažuranić se već 28. lipnja 1841. vjenčao s Aleksandrom Demetrovom.

U Karlovcu ostade Mažuranić sve do g. 1848. Tamo postade prvak hrvatske čitaonice, koju su još 1. ožujka 1838. osnovali hrvatski rodoljubi pod imenom »Čitateljstveno društvo slaveno-ilirsko«. Uz Mažuranića djeluju u tome društvu Ambroz Vranicani, Karlo Klobučarić, Antun Vakanović, Nikola Vranicani i još neki rodoljubi. Oni su probudili tada još uspavane karlovačke građane, koji su većinom govorili njemačkim jezikom. Hrvatska je čitaonica u Karlovcu preporodila cijeli društveni život. Ona je za politički rad predobila karlovačke trgovce i obrtnike, koji su dotle mislili samo na svoje poslove. Hrvatska je čitaonica od Karlovca učinila najrodoljubniji grad u Hrvatskoj.

Još kao namjesni učitelj zagrebačke gimnazije zamislio je Mažuranić g. 1840. njemačko-hrvatski rječnik. Naporan je to posao, koji traži mnogo vremena i još više strpljivosti. Zato Mažuranić uze sebi za druga dra. Jakova Užarevića, svoga vjernog i dobrog prijatelja. Nijesu oni samo prevodili gole riječi, već su pazili i na duh jezika, pa na fraze i na poslovice. Mažuranić je taj posao dovršio g. 1842. u Karlovcu. Tada je izašao iz štampe veliki »Njemačko-ilirski slovar«, koji je ispunio veliku prazninu u tadašnjoj hrvatskoj književnosti. Ovaj je rječnik dobro poslužio hrvatskom narodu kroz mnoge godine, t. j. sve do g. 1860., kada je dr. Bogoslav Šulek izdao još bolji rječnik.

Kao vrstan pravnik naumio je Mažuranić da napiše hrvatsku knjigu o mjeničnom pravu. On je velik dio rukopisa već i dovršio, a u ožujku g. 1841. pođe u Peštu i položi ispit iz mjeničnog prava. Ipak ga je prijatelj njegov Nikola Vranicani odvratio od izdanja ove knjige, koja bi bila prva pravnička knjiga na hrvatskom jeziku. Mažuranić se pače odrekne i advokature te u studenom g. 1841. stupi u službu gradskog poglavarstva u Karlovcu. Tamo postade »sirotinjski kurator« uz

plaću od 300 forinti na godinu. Ovu je službu — uz tako neznatnu naplatu — vršio 7 godina, t. j. do sredine g. 1848., kad ga je domovina trebala na drugom položaju.

2. *Mažuranić kao hrvatski pjesnik*.*

Tko pročita prva godišta Gajeva časopisa »Danica«, naći će u njoj većinom pjesme. Mnogi su hrvatski rodoljubi propjevali: i zvani i nezvani. Pjesmom se tada još najlakše i najbrže širio pokret Gajevih ideja oko preporoda hrvatskog naroda. Ipak su već ondašnji čitatelji znali razlikovati, tko li je pravi pjesnik, a tko samo stihotvorac. Opće bijaše mnijenje, da su Mažuranićeve pjesme najbolje i da imaju najuzvišenije misli.

Mažuranić je neobičnom lakoćom stvarao svoje pjesme. Najbolje nam to pokazuje zanimljiv događaj, što ga je dru. Milivoju Šreplu poslije Mažuranićeve smrti pripovijedao Mirko Bogović. Mažuranić je iz Karlovca često dolazio u Zagreb, gdje bi sa svojom ženom posjetio njene roditelje te svoga brata Antuna i njenoga brata Dimitriju. Takvom bi prigodom zalazio također u kavanu (ujedno i gostionicu) Čeha Černoga na Harmici, gdje su se redovno sastajali tadašnji hrvatski književnici, da vijećaju o svojim književnim poslovima. (Ova se kavana nalazila u Hacovoj kući na Jelačićevu trgu, gdje je g. 1929. trgovac Milinov podigao svoju palaču i hotel).

Uoči tadašnjega Đurđeva (t. j. 23. travnja) g. 1843. sastadoše se u toj kavani: Stanko Vraz, Mirko Bogović, Vjekoslav Babukić, Antun Nemčić, dr. Dimitrija Demeter i dr. Jakov Užarević. K njihovom stolu sjedne mladi i rodoljubni grof Đuro Erdedi, koga su svi od milja zvali »naš Jurica«. Demeter je sa sobom doveo svoga šurjaka Ivana Mažuranića, koji je došao iz Karlovca.

* Iscrpivu studiju o pjesničkom radu Mažuranićevu napisao je Tadija Smičiklas g. 1892. u spomen-knjizi Matice Hrvatske. Zato ovdje iznosim samo ono, što je najpotrebnije, da se upozna ličnost Ivana Mažuranića.

»Prijatelji počnu odmah u slobodnom razgovoru raspravljati o raznim književnim radnjama naših i tuđih pisaca. Stanko Vraz svrne razgovor na sonet i stane dokazivati, da se i u hrvatskom jeziku mogu graditi dobri soneti, pa da vješta pjesnika u hrvatskom jeziku ne mogu ništa smetati metarske spone soneta; ujedno dodade, da bi se vrijednim sonetima mogao mladoj ilirskoj književnosti podati vrijedan ures.

Svi to potvrde, a netko u društvu zapita, bi li se tkogod od nazočnih usudio — tako rekavši »svezanih ruku« — uz zadane sonetne rime sastaviti sonet, i preporuči, da tkogod zadade rime. Predlog bješe zanosno prihvaćen, a Bogović odmah skoči te na papiriću napiše ove rime: »Voda, meni, roda, sjeni, — poda, izmijeni, zgoda, stijeni, — glasi, stoji, časi, — moji, da si, tvoji.«

Nato družina pozove Ivana Mažuranića kao prvoga pjesnika, neka smjesta spjeva sonet i tako dokaže, da se u milozvučnom hrvatskom jeziku mogu lako graditi soneti. Mažuranić se nasmije, uzme papirić s rimama, preleti ih okom, te u tili čas nadopuni sonet ovako:

»Kud teče Drava, Sava, Kupa voda,
Liep narod živi, blag i srodan meni,
Liep i blag narod hrvatskoga roda,
A živi još u strašnih predsuda sjeni.

Što mu s početka Bog i narav poda,
Sad tuđin teži svojim da izmieni;
I da nanese huda i kleta zgoda,
Na goloj bi nam bilo umrieti stieni.

No domorodni još zanose glasi
I domovine bolji dio stoji,
A ufat valja, doć' će i bolji časi.

Dan Đurđev slave nad sve verzi moji,
I stoga, Đuro, vazda zdravo da si,
A s tobom, brate, prijatelji tvoji.

Kad Mažuranić doreče ovu pjesmu, nazočni udare u živo klicanje. Meki Babukić zaplače od radosti i sreće, a grof Đuro Erdedi, koji će sutra slaviti godovni dan, razdragan s prijateljeve pjesme — naruči šampanjca, da prijatelji žarkom kapljicom proslave »Đurđev dan« i njegova divnoga slavitelja.«

Mažuranić je svoju mladost proveo u teškoj životnoj brizi. Ogleda se to i na pjesmama njegovim. Dok drugi pjesnici najvole liriku, izrazujući stihovima svoje osjećaje, naročito svoju ljubav, dotle Mažuranić u stihove meće svoje ideje i rodoljubne misli. Izuzetak čine jedino ljubavne pjesme, što ih je Mažuranić spjevao svojoj zaručnici Aleksandri Demetrovoj. Ali i ove pjesme ostadoše od veće česti u rukopisu. Štampao ih je g. 1895. Mažuranićev sin Vladimir.

Nije se Mažuranić dao ni na stvaranje dramatskih djela, a nije napisao niti jedne pripovijesti, no zato je stekao veliku slavu na polju epske poezije.

Kad je g. 1842. osnovana »Matica Ilirska«, odlučiše njeni prvaci, da »Matica« najprije izda epsku velepjesan »Osman« od Ivana Gundulića. Ali kako će štampati »Osmana«, kad mu nedostaju dva pjevanja? Antun Mažuranić upozori »Matičin« odbor, da bi 14. i 15. pjevanje »Osmana« mogao dopuniti njegov brat Ivan Mažuranić. Odbor se zaista obrati Ivanu Mažuraniću, koji je tada već službovao u Karlovcu. Već 10. srpnja 1842. javlja Ivan svome bratu Antunu u Zagreb, da preuzima ovaj teški ali i časni posao. Ivan će izraditi i tumač Gundulićeva »Osmana« u posebnim bilješkama, jer ga inače ne bi s razumijevanjem čitali Hrvati iz sjeverne Hrvatske. Za taj mučni posao traži u ime honorara 15 do 20 forinti za svakih 16 štampanih stranica.

Kako je Mažuranić bio savjestan u svome radu, odlučio je da će 14. i 15. pjevanje »Osmana« udesiti onakvim riječima, kakvima se služio sam Gundulić. Zato je pomno proučio svih 18 Gundulićevih pjevanja te je marljivo bilježio sve Gundulićeve riječi. I zaista je Mažuranić dovršio 14. i 15. pjevanje »Osmana« tako, da u njima nema baš nijedne riječi, koje ne bi čitatelj našao u ostalih 18 pjevanja Gundulićeva »Osmana«. Kad je g. 1844. popunjeni »Osman« ugledao svijetlo, smatralo se to sretnim događajem u hrvatskom književnom životu.

Hrvatske je preporoditelje uvelike zanimala borba Crnogoraca s Turcima. Mažuranićevi su prijatelji već g. 1845. znali, da on radi oko epa, u kome iznosi događaj iz novije povijesti crnogorske. Mažuranićev šurjak dr. Dimitrija Demeter odluči da će ovaj ep štampati u svome almanaku »Iskri«. On je neprestano nukao svoga svaka, da što prije dovrši to djelo. I zaista je Mažuranić hrvatskoj književnosti g. 1846. predao pravi biser: »Smrt Smail-age Čengijića«.

Mažuranić je g. 1847. u »Danici« objelodanio 3 divna soneta, a g. 1848. jedinu svoju davoriju: »Tko je rođen Slavjan, rođen junak!« S tim prestaje njegov pjesnički rad, jer se odsada sav odaje radu na političkom polju.

3. *Mažuranićevo djelovanje g. 1848. i 1849.*

Budno su karlovački rodoljubi pratili borbu hrvatskih nuncija na zajedničkim saborima u Požunu, gdje su madžarski šovinisti pod vodstvom Ljudevita Košuta nastojali, da Hrvatskoj narinu madžarski jezik u sve urede, sudove i škole. Ova je politička borba između Hrvata i Madžara dospjela do vrhunca na proljeće g. 1848., kada se Košut usudio javno u saboru izreći, da ne priznaje hrvatsko ime ni posebnu hrvatsku narodnost, jer da »pod ugarskom krunom« postoji »samo jedan narod i jedna narodnost«.

Međutim je 22. veljače 1848. u Parizu buknula t. zv. februarska revolucija, koja je naskoro odjeknula u velikom dijelu srednje Evrope. Ova revolucija dopre 12. ožujka 1848. i u Beč, odakle sutradan pobjegne svemožni knez Metternich, koji je 33 godine vladao gotovo neograničeno mjesto slabih careva Franje I. i Ferdinanda I. Već 15. ožujka bude car Ferdinand prisiljen, da ukine nesnosnu cenzuru, pa da proglasi slobodu štampe, sastajanja i udruživanja, a obeća i ustav.

Košut sastavi 16. ožujka 1848. veliku madžarsku deputaciju, koja pođe iz Požuna u Beč te u noći od 16. na 17. ožujka prisili kralja Ferdinanda, da grofa Ljudevita Baćana imenuje

predsjednikom posebnoga ugarskog ministarstva. Baćani odmah sastavi ministarstvo, koje će biti odgovorno samo ugarskom saboru. Kralj potvrdi svih 8 ministara, koji odmah preuzmu svu vlast mjesto »kr. ugarskoga namjesničkoga vijeća«. Kako je to vijeće dotle bilo zajednička vlada za Ugarsku i Hrvatsku, počnu odmah i novi ministri izdavati odredbe hrvatskim »oblastima«, t. j. županijama i slobodnim kr. gradovima. Svi su ovi dopisi dakako sastavljeni u madžarskom jeziku.

Revolucija u Beču i politički uspjeh Madžara potakne hrvatske političare, da i oni poduzmu neke korake. Ivan Kukuljević, Ambroz Vranicani i dr. Ljudevit Gaj pozovu hrvatske rodoljube, neka 25. ožujka 1848. dođu u Zagreb, da kralju podastru »želje naroda hrvatskoga«. Na ovu prvu hrvatsku javnu skupštinu pohrliše u velikom broju karlovački Hrvati, među kojima bijaše također Ivan Mažuranić. Skupština se držala u »Narodnom Domu« (Opatička ulica broj 18), gdje je sada kr. stol sedmorice.

Gaj predloži, neka se od kralja zatraži, da se za hrvatskog bana imenuje barun Josip Jelačić, koji bijaše pukovnik prve banske krajiške pukovnije u Glini. Skupština to prihvati gromkim klicanjem i pljeskanjem. (Nitko nije znao, da je kralj već 23. ožujka imenovao Jelačića hrvatskim banom, a uz to pravim tajnim savjetnikom te generalmajorom i vlasnikom banskih pukovnija u Glini i u Petrinji).

Nato Kukuljević predloži ostale »želje naroda hrvatskoga«, i to: 1. cjelokupnost Hrvatske; 2. odgovornu narodnu vladu; 3. stalan hrvatski sabor, koji se ima sastajati svake godine; 4. dokinuće Krajine; 5. hrvatski jezik u školi, kako je već g. 1847. uveden u sudstvu i upravi mjesto dotadašnjeg latinskog jezika; 6. ukinuće kmetstva; napokon 7. hrvatsku vojsku (pod biranim vojvodom), koja neka u mirno doba ostaje kod kuće. Skupština klicanjem prihvati ove »želje«, koje postadoše hrvatskim programom od g. 1848. Sjajna deputacija od 400 Hrvata, među kojima bijaše i Mažuranić, krene odmah 26. ožujka u Beč, da pred kralja donese »želje naroda hrvatskoga«. Kralj je 31. ožujka ljubazno primio Hrvate. Sve im je obećao, ali

ništa nije odmah izvršio, već je Hrvate uputio, neka svoje želje izraze »ustavnim putem«, t. j. u hrvatskom saboru, koji se ima skoro sastati.

Vrativši se iz Beča u Karlovac, napiše Mažuranić brošuru »Hrvati Madžarom«. U toj brošuri govori Mažuranić o geslu prve francuske revolucije: »sloboda, jednakost i bratimstvo«; podjedno iznosi, što Hrvati traže u političkom, socijalnom i kulturnom pogledu. Ova brošura, koja je štampana u travnju g. 1848., postade »vademecum« tadašnjih političara hrvatskih.

Međutim je Hrvatska prekinula svaku vezu s Ugarskom. Prva se diže križevačka županija, koja na svojoj skupštini dne 28. ožujka 1848. zabaci 2 dopisa ugarskoga ministarstva. Za njom se naskoro povedoše druge županije i gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji. Napokon ustade protiv ug. ministarstva i sam ban Jelačić, koga je međutim kralj imenovao podmaršalom i zapovijedajućim generalom u Hrvatskoj. Jelačić upravi 19. travnja 1848. svim oblastima u Hrvatskoj i Slavoniji cirkular, u kome kaže ovo: »Dok se ne sazove sabor združenih kraljevina, ima svako poglavarstvo i svaka općina pod osobnim odgovorom u svome krugu djelovati, od nikoga i od nikuda službene naloge ne primati, pa se u svemu i svačemu obraćati jedino isključivo na mene, kao na vrhovnoga zemaljskoga poglavara, postavljenog od Njegovoga Kraljevskog Veličanstva«.

Ban Jelačić sastavi posebno bansko povjerenstvo, koje će pripraviti sve, što je trebalo za saziv hrvatskoga sabora. U tome povjerenstvu, koje se prviput sastade u Zagrebu 8. svibnja 1848., bio je također Ivan Mažuranić. Kada se povjerenstvo konstituiralo, postade mu Mirko Lentulaj predsjednik, a Mažuranić perovođa. Ovo je povjerenstvo izradilo izborni red za biranje narodnih zastupnika

Svi prijašnji hrvatski sabori bijahu samo staleški sabori. jer su u njima bili zastupani samo velikaši, svećenici, plemići i građani. Ali sabor, koji se u Zagrebu sastao 5. lipnja 1848., već je hrvatski narodni sabor. U njemu se naime nalaze predstavnici čitavog hrvatskog naroda, dakle i seljaka, jer je manifestom od 25. travnja 1848. ban Jelačić ukinuo kmetstvo. Uz

viriliste dođoše u hrvatski sabor i narodni zastupnici, birani po izbornim kotarima. Narodni zastupnik postade i Mažuranić. Izabraše ga — bez njegova znanja i utjecaja — općine Draganić i Cvetković, koje su činile jedan izborni kotar. Mažuranić postade perovođa hrvatskoga sabora, a Franjo Žigrović njegov zamjenik. Rijetko je kada Mažuranić u saboru govorio, ali je to više radio. On je sastavljao sve predstavke, što ih je hrvatski sabor g. 1848. pošiljao kralju Ferdinandu. On je sastavio sve proglase na hrvatski narod, pa i znameniti manifest hrvatskog naroda na javno mnijenje u Evropi.

Hrvatski je sabor završio svoje zasjedanje 9. srpnja 1848. Odsada je u Hrvatskoj ban Jelačić vladao kao diktator. On je u Zagrebu sastavio bansku vladu, koja će poslove obavljati bez ikakva obzira na ugarsko ministarstvo u Pešti. Osnovu za uređenje ove banske vlade izradio je Mažuranić. Jelačić je namjeravao uzeti Mažuranića u samu bansku vladu. Ali u prvom času trebao ga je više u Hrvatskom Primorju, da paralizira djelovanje madžarskih emisara, koji poplaviše tamošnja mjesta. I zaista je Mažuranić kao banski povjerenik u Primorju osigurao Jelačiću i hrvatskomu pokretu priključak svega Hrvatskog Primorja od Istre do Dalmacije.

Jelačić je s hrvatskom vojskom 11. rujna 1848. kod Varaždina prešao preko Drave, te je odmah zaposjeo i Hrvatskoj pripojio Međimurje. On je Madžare potukao 29. rujna 1848. kod Pakosda i Velenca, 30. listopada kod Švehata, 18. prosinca kod Mošonja, 28. prosinca kod Babolne, a 30. prosinca 1848. kod Moora. Svladavši 3. siječnja 1849. Gergeja kod Tetenja, uđe ban Jelačić 5. siječnja pobjedonosno u Budim i u Peštu, odakle je madžarska vlada utekla u Debrecin. Borba je ipak potrajala sve do 13. kolovoza 1849., kada se ostatak madžarske vojske predao Rusima, koji dođoše u pomoć Austriji.

Međutim je novi car i kralj Franjo Josip I. za cijelu habsburšku monarkiju 4. ožujka 1849. objelodanio novi »oktroirani ustav«. Za Hrvate je u tome ustavu najvažniji ovaj stavak: »Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji — zajedno s pripadajućim im Primorjem (kotar bakarski i vinodolski), te s gradom Rijekom i

*

kotarom njezinim — uzdržat će se posebne njihove uredbe u potpunoj nezavisnosti njihovoj od kraljevine Ugarske. Sa zemaljskim saborom ovih kraljevina dogovarat će se dalmatinski poslanici — posredovanjem izvršujuće državne vlasti — o uvjetima združenja (Dalmacije) s rečenim kraljevinama, te će rezultat podnijeti caru na potvrdu.«

4. *Mažuranić za Bachova apsolutizma.*

Oktroirani je ustav u Hrvatskoj i Slavoniji 6. rujna 1849. proglašen za temeljni državni zakon. Hrvatske je političare oktroirani ustav rastavio u 2 stranke. Jedni su u njemu poput Ivana Mažuranića nazrijevali ideju federacije, jer taj ustav kaže: »Sva su plemena ravnopravna, te svaki narod ima nepovredivo pravo na čuvanje i njegovanje svoje narodnosti i jezika svoga«. Drugi pak Hrvati poput Kukuljevića, Šuleka i Bogovića naslućivahu, da će se iz oktroiranog ustava izleći apsolutizam. Svakako oktroirani ustav uređuje cijelu habsburšku monarkiju centralistički, jer izričito kaže: »Zakonodavstvo glede državnih posala vrši car putem državnoga sabora, a glede zemaljskih posala putem zemaljskih sabora.«

Prvo je razočaranje doživio Mažuranić još g. 1849., kad je s ostalim članovima »banskoga vijeća« pošao u Beč, da isposluje potvrdu zakona, što ih je g. 1848. stvorio hrvatski sabor. Iz Beča se »bansko vijeće« vratilo bez uspjeha. Kralj i njegovi savjetnici ne htjedoše pristati na to, da se teritorij Vojne Krajine združi s Hrvatskom i Slavonijom. Tako je polovica Hrvatske ostala izvan dosega banske vlade u Zagrebu. Što više: kad je bečki dvor 18. studenoga 1849. u Bačkoj i u Banatu stvarao »Srpsku vojvodinu«, prida joj dio Srijema (kotare: iločki, iriški i rumski) s teritorijem cijele petrovaradinske krajiške pukovnije. Kao neku naknadu Hrvatskoj »zaključilo je 13. prosinca 1849. ministarsko vijeće, da Međimurje ostane predbježno sjedinjeno s Hrvatskom dotle, dok se o tom ne stvori konačna odluka putem državnoga zakonodavstva.«

Mažuranić je koncem 1849. opet pošao u Beč, i to kao član hrvatske delegacije, koja će učestvovati kod nove organizacije habsburške monarkije. On je neumorno iznosio različne prijedloge, koji bi se imali uvesti kao zakonske reforme. Ovaj se rad protegnuo i na 1850., ali nije donio mnogo uspjeha.

Jelačić je svakako želio nagraditi Mažuranićevo nastojanje oko valjanih reforma. Uz to je želio da takvoga trijeznog i pronicavog čovjeka ima vazda uza se. Zato Jelačić isposluje u Beču, da je Mažuranić g. 1850. bio imenovan generalnim prokuratorom za Hrvatsku i Slavoniju. Malo iza toga postade Mažuranić državni nadodvjetnik u Zagrebu, što ostade sve do g. 1860. Sreća bijaše to za hrvatske rodoljube, jer bi tečajem desetgodišnjega Bachovog apsolutizma nastradalo mnogo više Hrvata, da je mjesto Mažuranića bio državnim nadodvjetnikom kakav tuđinac. Ovu je odgovornu i tešku službu zaslugom bana Jelačića u najteže doba vršio Hrvat, dok na sva druga važnija mjesta sjedoše Nijemci ili ponijemčeni Česi i Slovenci.

Kralj je 7. travnja 1850. odredio: »Raspuštamo bivši g. 1848. sakupljeni zemaljski sabor hrvatsko-slavonski i sve po njemu postavljene odbore. Sebi pridržajemo pravo, da novi zemaljski sabor sazovemo na temelju privremenog izbornog reda, koji će se imati naskoro objelodaniti«. — Car je početkom g. 1850. svim austrijskim pokrajinama dao posebne zemaljske ustave i uredbe, kako se imaju obavljati izbori. Ipak nije nigdje sazivao zemaljskih sabora. Još je manje želio saziv obećanoga državnog sabora, u kome bi sjedili zastupnici Austrije, Ugarske i Hrvatske. Mjesto toga otvori car 14. travnja 1851. t. zv. »carevinsko vijeće«. Ovo se sastojalo od carevih odabranika, koji će tobože svojim savjetom pomagati ministarstvo kod stvaranja novih zakona. Svatko je na prvi mah vidio, da će ovo »carevinsko vijeće« biti puka stafaža »ustavnoga« vladanja. U cijeloj je monarkiji vladalo samo bečko ministarstvo.

Patentom od 31. prosinca 1851. ukine car i kralj »oktroirani ustav« od 4. ožujka 1849. Tako je Franjo Josip od 1. siječnja 1852. vladao posve apsolutno. Zanijemila je hrvatska sabornica; zanijemiše pače i dvorane starih županija hrvatskih.

Nitko se više u Hrvatskoj ne bavi politikom. Svatko samo bolnim srcem prati bezbrojne c. kr. patente, koji upravo vrcaju iz Beča. Ministarstvo je naime svojim naredbama bez ikakova obzira mijenjalo stare uredbe i uvodilo svakojake novotarije.

Hrvatska je još g. 1850. dobila čudnu novost: žandare. Kasnije pridođoše i policajni uhode. Iz Hrvatske su k ministarstvu u Beč letjele same denuncijacije, te nitko nije bio siguran, da ne će doći pred sud kao buntovnik. Svatko je u Hrvatskoj morao strepiti pred strašnom državnom policijom, koja je narodu zabranjivala i pjevanje na proštenju i pucanje na Božić. Sve je odisalo mržnjom na baruna Aleksandra Bacha, koji je kao ministar unutarnjih djela bio duša toga sustava.

Nesnosna je cenzura pritisnula mladu književnost hrvatsku. Počevši od 1. siječnja 1852. izdavala je »Matica Ilirska« književni časopis »Neven« mjesto Gajeve »Danice«, koja je prestala izlaziti g. 1850. »Neven« je izlazio svaki tjedan, a uređivao ga je Mirko Bogović. Premda je »Neven« donosio samo pjesme, pripovijesti i poučne rasprave, ipak je i on bio zazoran ministarstvu bečkomu. Zato ni on ne uteče državnoj policiji. Ova je 16. rujna 1852. zaplijenila pjesmu »Domorodna utjeha«, koju je spjevao Ivan Filipović. U toj pjesmi pita Filipović hrvatske rodoljube, zašto su duhom klonuli? Zar možda zato, što im se razvališe lijepi sanci? Pjesnik tješi Hrvate, neka ne očajavaju, već »svatko nek se posla lati, koji k općoj svrsi vodi.«

Redarstvo je u toj pjesmi našlo poziv na bunu. Zato Ivan Mažuranić kao državni nadodvjetnik dobije od ministarstva nalog, da podigne tužbu protiv Filipovića kao pisca i protiv Bogovića kao odgovornog urednika »Nevena«. Tako dođu oba književnika pred županijski sud kao »buntovnici«. Sav se hrvatski narod uzradovao, kad je županijski sud riješio Bogovića i Filipovića svake krivnje. Mažuranić dobije nalog, da prizove na banski stol. No i banski stol proglasi Bogovića i Filipovića nekrivima. Nato se stvar dugo otezala i došla pred vrhovno sudište u Beču, koje osudi pisca i urednika »poradi bunjenja« na 2 godine teške tamnice.

Bečko je ministarstvo zamjeravalo Mažuraniću, što i on surađuje kod »Nevena«. Mažuranić je naime u »Nevenu« g. 1852. priopćio »Senjski štatut«, zatim prijevod »Orebite« i prijevod raspravice Sreznjevskoga »O glagolici«, a g. 1853. oštroumne ocjene dramatskih proizvoda g. 1852.

S obizorom na svoj književni rad bio je Mažuranić 27. veljače 1851. izabran u odbor »Matice Ilirske«. Na skupštini 3. ožujka 1858. bude Mažuranić izabran za predsjednika »Matice Ilirske«, što ostade sve do konca g. 1872. — Svi su ga Hrvati štovali, jer su znali, da on još teže od drugih rodoljuba podnosi Bachov apsolutizam. Mažuranićeva je duša patila, kad je bečko ministarstvo g. 1852. zabranilo upotrebljavati staru hrvatsku zastavu te je izmudrilo 2 nove zastave, i to: bijelo-crvenu za Hrvatsku, a bijelo-modru za Slavoniju. Ministarstvo je g. 1854. počelo uvoditi njemački jezik u sve državne urede te je otpuštalo one činovnike, koji nisu znali njemačkog jezika. Malo pomalo prodre germanizacija sve do općinskih ureda, te su hrvatski seljaci dobivali njemačke pozivnice i potpisivali njemačke zapisnike. Na jesen g. 1854. započnu njemačka predavanja u višim razredima gimnazijskim. Naskoro postade njemački jezik nastavni jezik u svima školama. — Kako je ove reforme primao Mažuranić, razabiremo iz njegove pjesme »Hrvat«. (Ovu je pjesmu g. 1858. složio, prekrojivši prema novim prilikama svoju pjesmu »Ilir«, koja je izašla 27. studenoga 1835. u Gajevoj »Danici«). Mažuranićeva pjesma »Hrvat« štampana je g. 1858 u zbirci pjesama različnih pjesnika; ona pokazuje Mažuranićevo mišljenje i osjećaje u doba crnog apsolutizma, a glasi ovako:

Daj slušaj, pobre, u grmu ptića onoga,
Gdje nježne ugrijan ognjem ljubavi
Vijernu drûgu pojuć boravi
I dole jekom puni grla iz svoga;
Kom Bog u duši, a duša u oku sjedi,
I kog pretiče blagi raj i slijedi.

O, koja od slastih rijeka onud protiče,
Kako se odzivlju stijene i javljaju
Očinska brda, kad se slijevaju

Vilinski glasi, u koje blažen kliče!
Nije l' ti mio? O dajde kaži, tko je?
»Hrvat u pjesmi krijepi srce svoje!«

Pak gledaj tamo u polju zmaja onoga,
Gdje vjeran junak kletvu postavi
»Za kralja i narod« svetoj zastavi,
Pak dole zvekom puni mača svoga;
Kom grom u ruci, munja u oku sjedi,
I kog pretiče grozna smrt i slijedi.

Uh, koja od krvi rijeka onud protiče,
Kako sja gvožđe, i kako valjaju
Bojni se ljudi, kud ga tjeraju
Junački gnjevi i kuda sabljom miče!
Nije l' ti strašan? Dajde kaži, tko je?
»Hrvat djedinsko brani pravo svoje!«

5. *Mažuranić postaje hrvatski kancelar.*

Bachov je apsolutizam bio od koristi jedino Nijemcima u habsburškoj monarkiji. Njima je prijala i centralizacija i germanizacija, te se Beč dizao na račun svih zemalja habsburških. No zato su Nijemce zamrzili drugi narodi u monarkiji, poimence Madžari i Talijani, te svi Slaveni, osobito Česi, Poljaci i Hrvati. Samo je ona država jaka, koju ljube njeni državljani. Gdje ove ljubavi nema, tamo država počiva na slabim temeljima; takvu zgradu — može prva oluja srušiti ili bar oštetiti. Vidjelo se to u Austriji za Bachova apsolutizma. Protiv Austrije ustade kraljevina Sardinija, koja je u Italiji imala Piemont i Genovu. Sardiniji pomogne francuski car Napoleon III. Tako dođe 30. travnja 1859. do velikog rata u Lombardiji, koja je zajedno s Venecijom pripadala Austriji.

Ovaj rat nije oduševio nezadovoljne narode u habsburškoj monarkiji. Mnogi su pače željeli, da Austriju zadesi poraz, jer se nadahu, da će tada pasti i Bachov apsolutizam. I zaista je Napoleon 4. lipnja 1859. kod Magente potukao austrijskoga generala Đulaja. Uzalud je sada vrhovno zapovjedništvo nad velikom austrijskom vojskom (220.000 ljudi) preuzeo sam car i kralj Franjo Josip I. On bude potučen u krvavoj bitci kod Solferina, gdje 24. lipnja 1859. pade 28.000 ljudi. Mirom u Zürichu morade Austrija 10. studenoga 1859. cijelu Lombardiju osim Mantove i Peschiere odstupiti Napoleonu, koji ju dade Sardiniji u zamjenu za Nicu i Savoju.

Poraz kod Solferina otvori oči mladome caru i kralju Franji Josipu I. Manifestom od 15. srpnja 1859. javi on svojim narodima, da želi promijeniti zakonodavstvo i državnu upravu. Ljudi su prstom pokazivali, da bi najprije trebalo maknuti ministra Bacha, koga držahu za poglavicu čitavog apsolutizma. Kralj se toj želji odazove, te Bach ode u Rim za austrijskoga poklisara na papinskom dvoru. Na Bachovo mjesto dođe 22. kolovoza 1859. poljski velikaš Agenor grof Goluhowski.

U ožujku g. 1860. raspiše Austrija zajam od 200 milijuna forinti. Takav je raspis najbolje mjerilo, koliko povjerenja ulažu kapitalisti u koju državu. Ako su državne financije uređene, a narod u državi zadovoljan, jagme se novčari za državnim obveznicama te redovno potpišu znatno veću svotu, nego država traži. No Austrija nije g. 1860. mogla niti najvećim naprezanjem dobiti više od 76 milijuna forinti zajma.

To je ponovno otvorilo oči Franji Josipu. On je vidio, da novčari nemaju pouzdanja u njega i u ministre njegove. Za sigurnu otplatu zajma može jamčiti samo narod preko svojih zastupnika u parlamentu. Zato car i kralj 20. listopada 1860. objelodani t. zv. listopadsku diplomu, kojom ukida 10-godišnji apsolutizam te svojim narodima vraća ustav. Sve »krunovine« dobit će svoje sabore. O zajedničkim poslovima za cijelu monarkiju raspravljat će »carevinsko vijeće« u Beču, koje će brojiti 100 članova, kad u njemu budu također izaslanici ugarskog i hrvatskog sabora. Bez ovih bit će t. zv. »uže carevinsko vijeće«, kojemu pripada pravo, da stvara zakone za sve zemlje, izuzevši Ugarsku i Hrvatsku. Listopadska se diploma smatrala velikom narodnom pobjedom nad apsolutističkom vladom.

Hrvatski se rodoljubi radovahu budućem saboru hrvatskom. Da se on može što prije sastati, treba utvrditi izborni red. Zato ban Josip barun Šokčević već 29. listopada 1860. pozove k sebi na dogovor neke ugledne političare, među kojima

bijaše također Ivan Mažuranić. Ovi ga nagovore, neka po starom banskom pravu sazove bansku konferenciju (vijeće). I zaista bude na konferenciju pozvano 55 muževa iz svih staleža, među kojima se isticahu: biskup Strosmajer, Ivan Kukuljević, Mirko Bogović, Metel Ožegović, Ljudevit Vukotinović, Ambroz Vranicani, Herman Bužan i Julije grof Janković.

Duša konferencije bijaše Ivan Mažuranić. On je sastavio predstavku, u kojoj se iznose tadašnje »želje naroda hrvatskoga«. Predstavka traži: 1. Neka se u sve javne poslove uvede h r v a t s k i jezik, koji je već priznat carskim patentom od 7. travnja 1850. kao poslovni jezik kod zemaljskih oblasti. 2. Neka se Hrvatskoj i Slavoniji pripoji cijela Dalmacija, a od Istre: kvarnerski otoci (Krk, Cres i Lošinj) i tri istarska — od starine hrvatska — kotara: Volosko, Labin i Novigrad (ili Podgrad). Ove zemlje neka budu po svojim zastupnicima zastupane već na budućem saboru hrvatskom. 3. Neka se pri državnom ministarstvu u Beču mjesto hrvatsko-slavonskog odsjeka, koji sada postoji, odmah osnuje hrvatsko-slavonska dvorska kancelarija poput ugarske kancelarije. Našoj kancelariji neka se predadu svi poslovi, koji se sada nalaze kod državnoga ministarstva te kod ministarstva za pravosuđe, za prosvjetu i za redarstvo. 4. Neka se odmah između domaćih sinova imenuje hrvatsko-slavonski kancelar, koji će dobiti nalog, da što prije kralju na imenovanje za velike župane predloži lica, kako će ih označiti banska konferencija.

Ovu je predstavku primila banska konferencija u svojoj sjednici od 28. studenoga 1860. Odličnu deputaciju povede ban Šokčević u Beč, gdje je kralj 2. prosinca primi. Kralj je pače Hrvatima dopustio, da 3. i 4. prosinca budu nazočni kod sjednica ministarskoga vijeća, gdje je naročito biskup Strosmajer sudjelovao u raspravi o hrvatskoj predstavci. Već 5. prosinca dade kralj Hrvatima odgovor na predstavku. Kralj pristaje na to, da se odsjek za Hrvatsku i Slavoniju, koji postoji u državnom ministarstvu, izluči i privremeno uredi kao samostalan »dvorski dikasterij«. Predsjednik toga dikasterija imat će u ministarskom vijeću da podnosi i zastupa sve važnije poslove

kraljevine Hrvatske i Slavonije. Djelovanje toga dikasterija »obuhvatat će tri grane državne uprave, naime unutarnje, pravosudne i bogoštovno-nastavne poslove«. Kralj određuje, da hrvatski jezik ima odsada vladati kao službeni i uredovni jezik također kod banske stolice i kod namjesništva (t. j. kod tadašnje hrvatske vlade u Zagrebu), i to ne samo u nutarnjoj službi, već također u općenju s ostalim političkim i sudbenim oblastima. Ban će putem dikasterija predložiti zaključak banske konferencije o uređenju županija te o imenovanju velikih župana. Kralj je pripravan, da Hrvatskoj pripoji Dalmaciju. U tu svrhu »naređuje, neka se na bansku konferenciju pozovu također poslanici iz Dalmacije«, da se tako riješi pitanje sjedinjenja.

Šokčević je kraljev odgovor pročitao u sjednici banske konferencije, držanoj dne 10. prosinca 1860. Nastade opća radost, što će se ispuniti bar neki narodni zahtjevi. Biskup Strosmajer od radosti daje 50.000 forinti za osnutak »Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti« u Zagrebu. Njegov primjer slijede drugi hrvatski rodoljubi. Za 11 mjeseci naraste glavnica akademije na 160.000 forinti.

Kralj je 27. prosinca 1860. imenovao Ivana Mažuranića za predsjednika »dvorskog dikasterija za Hrvatsku i Slavoniju«. Sad je svatko očekivao, da će biti uspostavljene stare hrvatske županije, koje su Hrvati smatrali najčvršćim bedemom ustava svoga. (Naredbom od 3. lipnja 1854. ukinuo je ministar Bach starih 7 hrvatskih županija te je Hrvatsku i Slavoniju samovoljno podijelio u 5 županija, kojima su upravljali »c. kr. okružni predstojnici«, a ne »vrhovni župani«.) I zaista je kralj posredovanjem Ivana Mažuranića 5. siječnja 1861. imenovao svih 7 velikih župana, a 16. siječnja poče opet uredovati stare hrvatske županije u svome opsegu od god. 1848. Ivan pl. Kukuljević postade župan zagrebačke, Ljudevit pl. Vukotinović križevačke, Ivan Nepomuk grof Erdedi varaždinske, Bartol vitez Smaić riječke, Julije grof Janković požeške, a Petar grof Pejačević srijemske županije. Velikim županom virovitičke županije imenuje kralj đakovačkoga biskupa Strosmajera, da mu time iskaže svoje povjerenje i odlikovanje.

6. *Mažuranić i hrvatski sabor g. 1861.*

Još u listopadu g. 1860. bio je grof Antun Sečen imenovan ministrom za Ugarsku kod državnoga ministarstva u Beču. Početkom siječnja g. 1861. zatraži Sečen u ministarskom vijeću, neka se Ugarskoj vrati Međimurje. Tomu se odlučno usprotivio Mažuranić, koji je u ministarskom vijeću zastupao Hrvatsku. No Sečen izjavi, da će položiti svoju čast, ako zaladska županija ne bude »iscijeljena« pripojenjem Međimurja. Ministarsko je dakle vijeće moralo pristupiti rješavanju pitanja o Međimurju. I zaista pozove kralj ručnim pismom od 7. siječnja 1861. bansku konferenciju, neka »izvede pravo, koje Hrvatskoj pripada na Međimurje«.

Tim povodom sazove ban Šokčević članove banske konferencije, neka 15. siječnja 1861. dođu na sjednicu. Banska konferencija nije naime vijećala od 18. prosinca 1860., jer se čekalo na delegate iz Dalmacije. Ovi ne dođoše, jer se Dalmatinci podijeliše u 2 tabora. Jedni bijahu za sjedinjenje s Hrvatskom, a drugi protiv sjedinjenja. Prvi se na talijansku nazivahu »aneksijonisti«, t. j. pristalice aneksije (sjedinjenja), a drugi »autonomaši«, t. j. borci za autonomiju (samoupravu) Dalmacije. Prevladaše autonomaši, s kojima je držao i sam feldzeugmeister Lazar barun Mamula, koji bijaše tada namjesnik u Dalmaciji.

Banska se konferencija sastala 15. siječnja 1861. bez dalmatinskih delegata, što je djelovalo veoma bolno. Konferencija zamoli kralja, neka raspravu o pravnim naslovima Hrvatske na Međimurje prepusti hrvatskom saboru; dotle neka u Međimurju ostane »status quo« (sadašnje stanje). Ban Šokčević raspusti konferenciju 17. siječnja 1861. Nato grof Sečen u ministarskom vijeću jednostavno zatraži od Mažuranića privolu, da se Međimurje pravno i faktično odcijepi od Hrvatske.

Mažuranić se volio odreći svoje službe, nego da pristane na Sečenov zahtjev, koji su podupirali i drugi ministri. Dok je Mažuranić bio u ostavci, udovoljilo je ministarsko vijeće zahtjevu madžarskomu, te je Međimurje silom vlasti odcijepljeno od Hrvatske i pridano Ugarskoj, premda u Međimurju stanuju sami Hrvati. — Virovitička je županija u svojoj skupštini od 12. veljače 1861. u Osijeku instalirala biskupa Strosmajera za velikoga župana. Tom prigodom pošalje pouzdanicu Ivanu Mažuraniću radi njegova odvažnog držanja u ministarskom vijeću kod rasprave o Međimurju; podjedno ga zamoli, neka povuče svoju ostavku, što je Mažuranić zaista i učinio. Mažuranića su radi njegova zauzimanja za Međimurje neki gradovi u Hrvatskoj, pa i sam Zagreb, izabrali za počasnoga građanina. On je 8. travnja 1861. došao iz Beča u Zagreb, da banu Šokčeviću pomogne savjetom kod priprava za otvorenje hrvatskoga sabora. Tom mu je prigodom priredilo građanstvo sjajan ophod s bakljama. U ime akademske omladine pozdravio je Mažuranića pravnik Napoleon Špun.

Mjeseca ožujka i travnja 1861. obavljahu se u Hrvatskoj i Slavoniji izbori narodnih zastupnika. Mažuranić je izabran u Draganiću. Hrvatski je narod poslao u sabor ugledne ljude. Među ostalima bijahu za narodne zastupnike izabrani učenjaci i književnici: Ivan Kukuljević, dr. Franjo Rački, Matija Mesić, dr. Ante Starčević, Mirko Bogović, dr. Eugen Kvaternik, Ljudevit Vukotinović, Josip Torbar, dr. Stjepan Ilijašević, Luka Botić, Ivan Perkovac, Adolfo Veber i Andrija Torkvat Brlić.

Na hrvatski sabor 15. travnja 1861. dođe 135 zastupnika i virilista. Ipak se opazilo, da je srijemska županija poslala samo 2 kolektivna zastupnika (Jovana Živkovića i Hinka grofa Khuena) mjesto 15 narodnih zastupnika. To je učinjeno zato, jer istočni dio srijemske županije (t. j. kotari: iločki, iriški i rumski) još nije bio upravno vraćen Hrvatskoj, premda se već — na zahtjev Madžara — ukinula »Srpska vojvodina«. Po kraljevoj odluci od 21. veljače 1861. nije bio obavljen izbor narodnih zastupnika u Vojnoj Krajini, što je veoma boljelo hrvatske rodoljube. Međimurje bijaše već dio zaladske županije te je biralo zastupnike za ugarski, a ne za hrvatski sabor. Na Rijeci bijaše izbor raspisan i postavljena 4 kandidata. No riječki talijanaši razviše velik pokret protiv sabora hrvatskoga. Od 1222 izbornika dođe na biralište njih 870, ali s namjerom, da spriječe

izbor. Zato je 840 izbornika riječkih glasovalo riječju »Nessuno« (Nitko). Postavljeni kandidati dobiše samo 30 glasova, uslijed čega se nisu držali za izabrane.

Kralj je 21. veljače 1861. povodom nastojanja Ivana Mažuranića odredio, da se što prije sastane dalmatinski sabor. Ovaj ima prije svega izabrati svoje izaslanike, koji će s hrvatskim saborom raspraviti pitanje o sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Međutim je protiv toga sjedinjenja radio državni kancelar, t. j. ministar unutrašnjih djela, dr. Antun Schmerling, koji je još 11. prosinca 1860. naslijedio grofa Goluhowskoga. Schmerling dade Dalmaciji nepravedan izborni red, po kojemu gradovi biraju 23 zastupnika, a sela samo 20. Uza to su izbori za dalmatinski sabor provedeni tolikim nasiljem, da su od 43 zastupnika dobili autonomaši 31, a pristalice sjedinjenja s Hrvatskom samo 12 zastupnika.

Većina u saboru dalmatinskom ne htjede se odazvati kraljevu pozivu od 1. veljače 1861. te spriječi izbor izaslanika, koji bi s izaslanicima hrvatskoga sabora raspravljali o sjedinjenju. No zato je hrvatski sabor već imao 2 dalmatinska Hrvata. U Križevcima je naime za narodnoga zastupnika izabran grof Niko Pucić iz Dubrovnika, a u Đakovu pjesnik Luka Botić iz Splita. A kad se 27. travnja na galeriji pojaviše Vinko Milić, Stjepan Ivičević i grof Medo Pucić, sabor jednoglasno stvori zaključak, da im se dade časno mjesto u samoj sabornici blizu predsjedništva. Jednakim načinom stupiše poslije u hrvatsku sabornicu: Mihovil Pavlinović, Tripković i dr. Miho Klaić. Njima je hrvatski sabor 22. svibnja 1861. na prijedlog biskupa Strosmajera podijelio pravo govora u svim pitanjima, koja se tiču Dalmacije. Nato je Pavlinović »poslije žalosnoga rastanka od više vijekova« pozdravio »braću s ove strane Velebita«.

Hrvatski je sabor g. 1861. zasjedao u t. zv. redutnoj dvorani hrvatskoga narodnog kazališta, gdje se danas drže sjednice gradskoga zastupstva. U toj sabornici zavlada veliko veselje 28. svibnja 1861., kada u dvoranu stupiše krajiški zastupnici. Mažuranić je naime 9. svibnja 1861. isposlovao kraljev otpis,

po kojemu »svakolika hrvatsko-slavonska Krajina čini cjeloviti dio kraljevine Hrvatske i Slavonije«. Zato su u Vojnoj Krajini sredinom svibnja g. 1861. obavljeni izbori za hrvatski sabor. Krajiški su gradovi poslali 15, a seoske općine 40 zastupnika.

Krajiški zastupnici po uputi Ivana Mažuranića sastaviše 5. srpnja 1861. molbenicu, kojom izravno mole kralja, neka teritorij Vojne Krajine sjedini s provincijalnom (građanskom) Hrvatskom i Slavonijom. Hrvatski je sabor 15. srpnja jednodušno usvojio ovu molbu krajiških zastupnika. Tim povodom bude stvoren 74. zakonski članak »o ukinuću hrvatsko-slavonske Krajine«. Prema tome članku trebalo bi u Krajini osnovati 3 županije: krbavsku, slunjsku i petrinjsku. Teritorij križevačke i đurđevačke pukovnije neka se prida županiji križevačkoj, kojoj je nekada zaista i pripadao. Gradiška pukovnija imala bi se dodati požeškoj, brodska virovitičkoj (osječkoj), a petrovaradinska srijemskoj županiji.

Po kraljevu nalogu morao je hrvatski sabor raspraviti pitanje o budućem državopravnom odnošaju s Ugarskom. Zato je sabor odmah birao »osrednji odbor«, koji će iznijeti prijedlog, u kakav odnošaj ima Hrvatska stupiti prema Ugarskoj. Odbor je svoj elaborat stavio u sjednici od 17. lipnja 1861. To je faktično bilo djelo Ivana Mažuranića, a služio je kao prijedlog »narodne stranke«, koju je vodio biskup Strosmajer.

Protivni prijedlog staviše zagrebački zastupnici: Mirko Bogović, Vjekoslav Frigan, dr. Mirko Šuhaj, Robert Zlatarović i Josip Žuvić. Ovaj prijedlog podupriješe svi »unionisti« pod vodstvom grofa Julija Jankovića. Dok je »narodna stranka« predlagala samo personalnu uniju s Ugarskom, tražili su »unionisti« realnu uniju. Naprotiv dr. Eugen Kvaternik 18. lipnja predlaže, »neka se Hrvati najprije upuste u dogovaranje sa samim svojim kraljem, jer će nas u zagrljaju svome ugušiti i Nijemci i Madžari«. Uz Kvaternika pristadoše dr. Ante Starčević i Franjo Lovrić. Debata je trajala do 23. srpnja, kada je primljen Mažuranićev prijedlog, koji je ušao kao 42. zakonski članak.

7. *Mažuranić kao hrvatski kancelar.*

U hrvatskom je saboru 24. srpnja 1861. došla na dnevni red rasprava o odnošaju Hrvatske prema Austriji. Kralj je naime svojom propozicijom od 12. ožujka 1861. pozvao hrvatski sabor, neka »iz svoje sredine izabere i (u Beč) na carevinsko vijeće pošalje 9 sposobnih i miroljubivih zastupnika«; ujedno neka sabor utvrdi način, kako će se u buduće birati i u carevinsko vijeće šiljati zastupnici iz Hrvatske i Slavonije. Hrvatski je sabor iza podulje rasprave 3. kolovoza 1861. jednodušno glasovao, da »Hrvatska i Slavonija ne udioničtvuju na carevinskom vijeću«. Javno mnijenje u Hrvatskoj bijaše — radi nedavno minulog apsolutizma i germanizacije — tako ogorčeno na Nijemce, da se nitko nije na saboru usudio zagovarati savez s Austrijom.

Hrvatski je sabor adresom od 24. rujna 1861. priopćio kralju svoje zaključke. Na ovu je adresu 8. studenoga 1861. slijedio kr. otpis, kojim se raspušta hrvatski sabor. To se općeno i očekivalo, jer je kralj raspustio i ugarski sabor zato, što ne htjede poslati svoje zastupnike na carevinsko vijeće.

Mažuranić je svojim utjecajem sklonio kralja, da u istom otpisu od 8. studenoga 1861. podijeli svoju sankciju nekim zaključcima hrvatskoga sabora. Tako je kralj potvrdio čuveni 42. zakonski članak. Kralj pače obećaje, da će ovaj članak »prvom budućem saboru ugarskom predložiti na raspravljanje« kao kraljevski svoj prijedlog. Jednako obećaje, da će »privremeni kr. dvorski dikasterij hrvatsko-slavonski definitivno pretvoriti u kr. hrvatsko-slavonsku dvorsku kancelariju«. Za »sudbene stvari, raspravljene u Hrvatskoj i Slavoniji, postavit će se osobita vrhovna sudbena instancija«. Kralj priznaje cetinski sabor od g. 1527. i hrvatsku pragmatičku sankciju od g. 1712., a hrvatsko državno pravo želi dovesti u sklad s potrebama čitave monarkije. Hrvatsku i slavonsku Krajinu priznaje kralj »sastavnim dijelom trojedne kraljevine«, ali je još ne može administrativno pripojiti »materi kraljevini«, jer je vojnički sustav u Krajini nuždan »u pogledu jakosti ukupne države«. Sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom provesti će se određenim već putem, t. j. slobodnim sporazumom.

Još 14. ožujka 1861. isposluje Mažuranić od kralja dopuštenje, da se u Zagrebu osnuje nova zemaljska vlada pod imenom »kr. namjesničko vijeće kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«, i to — kako ističe kralj u svojoj odluci — »na način Našega kr. ugarskoga namjesničkoga vijeća«. Tako je eto Hrvatska u pogledu zemaljske vlade postala ravnopravna Ugarskoj, dok je od g. 1854. Hrvatskom upravljalo »c. kr. namjesništvo« u Zagrebu. Na čelu »kr. namjesničkoga vijeća« stoji ban, komu je kao doglavnik pridijeljen 1 dvorski savjetnik. Činovništvo ove hrvatske zemaljske vlade činilo je 6 savjetnika, 6 tajnika, 6 perovođa i primjeren broj pomoćnog osoblja.

Hrvatska ostade bez sabora pune 4 godine. Nije u to vrijeme ni Ugarska imala svoga sabora. Državni je kancelar Schmerling otvoreno ispovijedao, da je ovo neustavno vladanje posljedica negacije zajedničkih posala s Austrijom. Schmerling je tvrdi centralist. On hoće da stvori jedinstvenu Austriju. Zato se odlučno bori protiv federalističkoga uređenja monarkije, koje traže Madžari, Hrvati, Česi i Poljaci. Schmerling će i dalje neumorno nastojati oko toga, da prema ustanovi t. zv. »veljačkog patenta« (od 26. veljače 1861.) predstavnike svih naroda u monarkiji dovede u »carevinsko vijeće«. Bude li monarkija centralizovana bar u glavnim državnim poslovima (vojska i zastupstvo u stranim državama), porasti će njezin upliv u »savezu njemačkih država«.

Schmerling se isprva nadao, da će Hrvate predobiti za savez s Austrijom na način, ako ispuni bar neke njihove želje. Zato Schmerling izradi, da je Ivan Mažuranić 20. studenoga 1861. bio imenovan pravim hrvatskim kancelarom i kraljevim tajnim savjetnikom. Nato je kralj 3. veljače 1862. dopustio, da se mjesto dotadašnjega dikasterija uredi »kr. dvorska kancelarija za kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju«. U djelokrug ove kancelarije pripadaju svi poslovi, koji se odnose na Hrvatsku i Slavoniju u pogledu bogoštovlja, školstva, uprave i pravosuđa. Prema tome je dvorska kancelarija zapravo posebno

hrvatsko ministarstvo u Beču. Hrvatski je kancelar stajao u drugom dnevnom razredu. Na pomoć mu bijahu 4 dvorska savjetnika, 3 dvorska tajnika, 4 perovođe, 2 perovodna pristava i manipulacijsko osoblje.

Početkom g. 1862. ishodi Mažuranić kod kralja potvrdu 58. zakonskoga članka, što ga je stvorio hrvatski sabor. Ovim se zakonom proglašuje hrvatski jezik jedinim službenim jezikom u Hrvatskoj i Slavoniji. Kraljeva je potvrda pobudila u Hrvatskoj veliku radost, jer je sada posve odzvonilo njemačkom jeziku.

Kralj je na Mažuranićevu molbu 30. lipnja 1862. osnovao u Zagrebu »kr. stol sedmorice kao vrhovno sudište kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«. Predsjednik toga sudišta bit će hrvatski ban.

Hrvatska je 2. listopada 1862. dobila prvu željezničku prugu: od Siska preko Zagreba do Zidanog mosta, gdje je imala svezu prema Gracu i Beču na sjever te prema Ljubljani i Trstu na jug. Tečajem gradnje ove pruge niknula je u Hrvatskoj želja, da se gradi velika željeznička pruga, koja će voditi od Zemuna preko Rume, Vinkovaca, Đakova, Požege, Siska, Zagreba i Karlovca na Rijeku. O tomu su raspravljali odlični hrvatski rodoljubi, koje je ban Šokčević pozvao 20. kolovoza 1862. na bansku konferenciju u Zagreb. Mažuranić isposluje od kralja nalog, da se izvedu prethodne radnje. Kad je zaista došlo i do trasiranja ove pruge, mnogi se Hrvati nadahu, da će u Hrvatskoj s pomoću Austrije procvasti promet i trgovina.

Sve ovo bijaše razlog, da se u Hrvatskoj našlo iskrenih rodoljuba, koji nijesu više Austriji bili tako protivni, kao što bijahu prije godinu dana. Mažuranić se bojao, da će Hrvatska — stojeći skrštenih ruku između Austrije i Ugarske — podleći bilo jednoj bilo drugoj. Jao pak Hrvatima, ako se Ugarska pogodi s Austrijom te obnovi dualizam, makar i u drugom obliku, nego je postojao do g. 1848. Tada će se odlučiti »de nobis« (o nama), ali i »sine nobis« (bez nas)!

Sada bi se naprotiv dalo s kraljem pogađati o »uvjetima«, uz koje će Hrvati unići u »carevinsko vijeće«. Glavni bi dakako

bio uvjet: sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Ovo ne će biti teško polučiti, ako Hrvatska sklopi realan savez s Austrijom mjesto s Ugarskom.

Za ovu se Mažuranićevu politiku izjaviše: Ivan Kukuljević, Ljudevit Vukotinović, barun Ambroz Vranicani, Ivan Vončina, dr. Jovan Subotić, Adolf Veber, Makso Prica, dr. Ljudevit Gaj, Avelin Ćepulić, Nikola Krestić i još neki članovi »narodne stranke«. Mažuranića je krepko uz bana Šokčevića podupirao kardinal Juraj Haulik, nadbiskup zagrebački.

Protiv saveza s Austrijom mjesto s Ugarskom ustadoše odlučno u Hrvatskoj svi »unionisti«. Protivni bijahu također dr. Eugen Kvaternik i dr. Ante Starčević, koji g. 1861. utemeljiše »stranku prava«. Najviše je ipak Mažuraniću škodilo, što se protiv njegova nastojanja izrazio i veći dio »narodne stranke«, naročito: biskup Strosmajer, dr. Franjo Rački, Matija Mrazović, Ivan Perkovac, Slavoljub Vrbančić, Mirko Hrvat, dr. Bogoslav Šulek, Ante Jakić, dr. Lavoslav Šram, Franjo Žužel, Josip Torbar, dr. Marijan Derenčin, barun Dragojlo Kušlan i dr. Josip Vranicani.

Ovi se rodoljubi bojahu, da će Hrvati preko »carevinskoga vijeća« dospjeti u njemačko more, gdje bi se mogli i utopiti; Austrija je naime tada još bila član »Deutschbunda«, t. j. saveza njemačkih država. Strah pred germanizacijom raskolio je eto moćnu »narodnu stranku«, te Mažuranićevi pristaše uzeše ime »samostalna narodna stranka«. Oni se zovu »samostalci«, a protivnici im dadoše naziv »centralisti«, jer »samostalci« priznavaju, da po hrvatskoj pragmatičnoj sankciji od 1712. moraju cijeloj habsburškoj monarkiji biti zajednički poslovi: dvor, vojska, diplomacija i dio financija.

Protivnici austrijskog centralizma pišu polemičke članke u »Pozor«, koji uređuje Ivan Perkovac, a stalni su mu suradnici: Josip Miškatović i Blaž Lorković. Schmerling naloži banu Šokčeviću, neka »Pozoru« što prije zakrene vratom. Radilo se po Bachovu tiskovnom zakonu, koji određuje, da se novine moraju obustaviti, ako dobiju 3 opomene. Šokčević je zaista »Pozor« dva puta opomenuo g. 1863., a treći put 11. siječnja 1864. Toga

dana bude obustavljeno dalje izlaženje »Pozora« najprije na 3 mjeseca, a zatim trajno. Tako je hrvatska opozicija ostala bez svoga organa.

Malo iza toga osnuju »samostalci« svoj stranački dnevnik pod imenom »Domobran«. List je počeo izlaziti 14. svibnja 1864., a uređivao ga je Đuro Deželić. Lijepe članke piše u »Domobranu« Ivan Kukuljević .On ističe, da se Hrvati moraju složno s austrijskim Slavenima braniti od dualizma, koji im već kuca na vrata. »Domobran« je izlazio tri godine. Mažuranić htjede nagraditi nastojanje Kukuljevićevo. Zato izradi, da je kralj 2. srpnja 1865. imenovao Kukuljevića »banskim namjesnikom«, koju je čast do tada nosio nadbiskup Haulik.

8. *Odstup kancelara Mažuranića.*

Ministar se Schmerling nadao, da će novine u Hrvatskoj (»Domobran«, »Narodne Novine« i »Agramer Zeitung«) predobiti javno mnijenje za austrijski centralizam. Zato je već koncem god. 1864. pomišljao na to, da sazove hrvatski sabor, koji će vijećati o realnoj svezi s Austrijom. Trebalo je samo još promijeniti izborni red, da samostalna stranka dobije u saboru većinu. U tu svrhu izađe 17. siječnja 1865. kraljevski otpis, koji bana Šokčevića poziva, neka izradi izborni red za budući saziv sabora hrvatskoga. Već 20. siječnja sazove Šokčević bansku konferenciju, kojoj stavi ova pitanja: 1. Da li se imadu velikaši pozvati na sabor lično (kao virilisti), ili da i oni biraju zastupnike između sebe? 2. Kako da se smanji broj narodnih zastupnika? 3. Kako bi se točnije utvrdio broj izabranih izbornika za svaku općinu? 4. Kako bi se osigurao poglavarstveni nadzor izbora po županijama i gradovima? — Od »unionista« budu na bansku konferenciju pozvani samo: grof Julije Janković, Ignjat Brlić i barun Juraj Rauch, a od narodne stranke: jedino biskup Strosmajer i Matija Mrazović. Kako nije došao nitko od opozicije, sastanu se u banskoj konferenciji sami pristalice Mažuranićevi. Konferencija je trajala od 4. do 11. veljače 1865. Izborni red god. 1848. i 1861. bude znatno pro-

mijenjen. Mjesto 79 velikaša imat će u buduće virilno pravo glasa samo 24, jer su velikaši hrvatski bili većinom »unionisti«. Prelata će biti 10, a svi drže uz Beč, osim biskupa Strosmajera. Gradovi, trgovišta i sela u Hrvatskoj i Slavoniji birat će samo 74 zastupnika, dok su prije birali 120. Tako će se broj svih članova sabora iz »provincijala« sniziti za 90, t. j. od 219 na 129. Naprotiv će Krajina i dalje birati 55 zastupnika, jer se u Krajini može prigodom izbora prilično komandirati.

Čim se u Hrvatskoj doznalo za ovakvu promjenu izbornoga reda, obrate se velikaši na kralja s molbom, da taj prijedlog ne potvrdi, već neka budućem saboru prepusti, da mijenja izborni red. No ta molba ostade bezuspješna. Kralj je naime otpisom od 24. svibnja 1865. odobrio promjenu izbornoga reda, a već 27. svibnja odredio, da se hrvatski sabor ima sastati 17. srpnja. Sad se razvije u Hrvatskoj velika izborna borba. Mjeseca lipnja birala je najprije vojna Krajina. Izabrani budu gotovo sami prijatelji Beča. Upravo udara u oči, da je Krajina birala većinom časnike, i to: 6 pukovnika, 4 potpukovnika, 8 majora i nekoliko kapetana. Birani su među časnicima i odlični ljudi, na pr. pukovnici Gedeon Zastavniković, Došen, pa majori: Trnski, Turković i Šašić. Ipak su rodoljubi sa zebnjom u srcu gledali, kako će krajišnici po komandi glasovati za realnu uniju s Austrijom. To više pregnuše rodoljubi raditi u »provincijalnoj« Hrvatskoj. Pošto se »narodna stranka« koalirala s unionistima, dobila je opozicija kod izbora dvije trećine, a samostalna stranka jedva jednu trećinu glasova. Mažuranić je god. 1865. bio jednoglasno izabran u trgovištu Daruvaru.

Izbori u Hrvatskoj pokazaše, da ministar Schmerling ne će uspjeti s namjerom svojom. Ovaj neuspjeh bijaše za njega posljednji udarac. Prvi mu udarac zadadoše češki zastupnici iz kraljevine Češke, koji 18. lipnja 1863. ne dođoše u »carevinsko vijeće«. Kad su njihov primjer 14. studenoga 1864. slijedili češki zastupnici iz Moravske, ostade carevinsko vijeće »krnje«. Protiv Schmerlinga stajahu dakle 3 naroda: Hrvati, Mađari i Česi. To je ozlovoljilo iste Nijemce, koji počnu Schmerlinga

smatrati nesposobnim za provedbu austrijskog centralizma. Trebalo je samo naći zgodnu priliku, da uklone Schmerlinga.

U ono su doba postojale 3 madžarske stranke: konservativnu je vodio grof Sečen, radikalnu Koloman Tisa, a srednju (umjerenu) Franjo Deak. Može se reći, da je Deak reprezentirao javno mnijenje madžarske inteligencije. Deak je dobro znao za raspoloženje, koje vlada u Austriji na proljeće god. 1865. Zato u svome listu »Pesti Naplo« napiše, da je sada kucnuo čas, kad bi se Madžari mogli pomiriti s kraljem. U »Honu« pak objelodani 18. travnja 1865. članak, u kojem priznaje, da doista postoje neki zajednički poslovi za čitavu monarkiju; o njima bi se moglo u smislu zakonskog članka 12. god. 1790. raspravljati putem »delegacija« (odbora), a ne na »carevinskom vijeću«. Deak je dakle našao izlaz iz dosadašnjega darmara. To se općenito primilo veoma dobro. Posredovanje preuze grof Mavro Esterhazy, koji je od god. 1861. bio ugarski ministar bez lisnice. Sam kralj odluči, da Madžarima pruži priliku za pomirenje. On dođe naime 6. lipnja na gospodarsku izložbu u Peštu, gdje ostade 3 dana. Madžari ga dočekaše najvećim slavljem, a on im se doskora odužio. Znao je kralj, da ugarski dvorski kancelar grof L. Zichy ne uživa kod Madžara nikakvih simpatija. Zato 26. lipnja 1865. imenuje ugarskim kancelarom popularnog rodoljuba i državnika Đuru Majlata.

Odmah iza dovrešnih izbora u Hrvatskoj ponudi (10. srpnja 1865.) svoju ostavku hrvatski kancelar Mažuranić. Istodobno i ministar Schmerling zamoli otpust. Zato bude hrvatski sabor od 17. srpnja odgođen na 28. kolovoza. Mjesto Schmerlinga postade državni kancelar 27. srpnja 1865. moravski velikaš grof Rikard Belkredi. Odmah početkom kolovoza bude u Beč pozvan biskup Strosmajer. Njega je Belkredi kušao predobiti za austrijsku politiku. No Strosmajer mu 7. kolovoza otvoreno izjavi, kako ne može pristati na to, da se ustavna i samostalna kraljevina Hrvatska utopi u »njemačkom savezu« (Deutschbund). Neka se putem federacije vrate zakonita prava svima narodima u monarkiji, pa će se onda lako naći izlaz, kako treba monarkiju upravljati jedinstveno.

Pošto je tako položaj ostao nejasan, odgodi kralj opet hrvatski sabor do 9. listopada. Za to vrijeme izađe 20. rujna 1865. carski manifest narodima. Vladar obustavlja djelovanje carevinskog vijeća, pa veli: »Budući da se velik dio carevine usteže od skupnoga zakonodavnoga poslovanja, odlučio sam stupiti na put sporazuma sa zakonitim zastupnicima istočnih zemalja carevine. Radi toga obustavljam krepost zakona o zastupstvu carevine (t. j. valjačkog patenta), da prije čujem mnijenje sabora istočnih zemalja (Ugarske i Hrvatske) glede eventualnih promjena zakona.« — Manifest podjeljuje amnestiju političkim osuđenicima, a to su u Hrvatskoj: Ivan Perkovac, dr. Starčević i dr. Eugen Kvaternik. Uopće se odmah zapaža u Hrvatskoj veća sloboda. Od 14. studenoga 1865. opet izlazi »Pozor« pod uredništvom dra. Bogoslava Šuleka. Listu je vlasnik Perkovac. Hrvatima protivni dalmatinski namjesnik barun Lazar Mamula bude 2. listopada 1865. umirovljen. Nasljednik njegov postade 16. listopada podmaršal barun Franjo Filipović. Tim poraste u Dalmaciji snaga narodne stranke, jer je Filipović vladao pravedno. Profesor dr. Miho Klaić bude opet pozvan u službu, te je kao školski nadzornik počeo u škole uvoditi hrvatski jezik.

Dulje se nije mogao održati ni hrvatski kancelar Ivan Mažuranić. On je u Hrvatskoj izgubio mnogo od nekadašnje popularnosti svoje. Narod mu je prigovarao, što još nije otvorena jugoslavenska akademija, premda su toliki naši naučenjaci svojim radnjama u »Književniku« dokazali, da imaju sposobnosti, koje se traže od članova akademije. Velika je nestrpljivost bila i radi toga, što kralj još nije potvrdio zakonski članak o sveučilištu. No povjesnica priznaje Mažuraniću, da je istrijebio u Hrvatskoj njemački jezik i tuđe činovništvo. Za Mažuranićeve je vlade Hrvatska mnogo stekla na polju prosvjete, uprave i sudstva. Kulturna povijest hrvatska bilježi i prvu hrvatsku gospodarsko-obrtnu izložbu, koja se otvorila 18. kolovoza 1864. A da su Hrvati god. 1865. mogli unaprijed vidjeti, što će se dogoditi god. 1866. i 1867., ne bi jamačno Mažuraniću toliko zamjerili ni politiku njegovu. Mažuranić je želio, da se Hrvatska pogodi s Austrijom sasvim neodvisno od Ugarske. Narod

hrvatski ne htjede na to nikako pristati. Tako će se dogoditi, da se kasnije sami Madžari pogađaju s Austrijom, ali ne samo u ime Ugarske, već i za Hrvatsku!

Mažuranić je odstupio 1. studenoga 1865. Hrvati se nadahu, da će ga naslijediti barun Metel Ožegović, koji je već god. 1860. bio kandidat za to mjesto. No dogodilo se nešto sasvim protivno: kancelar hrvatski postade podmaršal barun Milan Kušević, rodom Samoborac, a osjećajem unionist. Tako se dakle kod nas dogodila lična promjena, ali — kako će pokazati budućnost — na gore! Od sada vladaju nad Hrvatima 3 podmaršala: ban Šokčević u Zagrebu, kancelar Kušević u Beču i namjesnik Filipović u Zadru. Dogodila se još jedna lična promjena: Haulik postade 6. prosinca 1865. opet namjesnik banske časti mjesto Ivana Kukuljevića.

Iza poznate revizije nagodbe g. 1873. trebalo je popuniti bansku stolicu. Grofovi Julije Janković i Ladislav Pejačević ne primiše ponuđenu im bansku čast. Isto tako odbije Mažuranić čast hrvatskog ministra, koju mu je ponudio novi ministar predsjednik Josip pl. Slavy. Narodna je stranka kandidirala za bana u prvom redu Ivana Mažuranića. To su poduprli grofovi: Pejačević, Janković, Nugent, Đuro Jelačić i Dragutin Drašković, te barun Gustav Prandau. Zato je min. predsjednik Slavy pismeno zapitao Ivana Mažuranića, da li je voljan primiti bansku čast. U dogovoru s političkim prijateljima svojim odgovori Mažuranić jesno. Nato ga Slavy pozove u Budimpeštu, kamo je Mažuranić iz Zagreba otputovao 16. rujna 1873. Sutradan na večer (iza razgovora s Mažuranićem) pođe Slavy iz Budimpešte u Beč, da izvijesti kralja. Javno mnijenje Madžara odbije Mažuranićevu kandidaturu. Ipak bude Mažuranić 20. rujna 1873. imenovan za bana. Tome se uzradovao čitavi narod, jer je Mažuranić bio prvi demokrat na banskoj stolici. Već 15. rujna 1873. piše Miškatović u »Obzoru«: »Plebejstvo je vodilo hrvatsku opoziciju; plebejstvo mora i hoće dokazati, da umije voditi i vladu na korist i razvoj zemlje«.

Mažuranić je 22. rujna 1873. položio zakletvu kao novo imenovani ban hrvatski, a 27. rujna stiže iz Beča preko Žakanja u Zagreb. Hrvatski je narod Mažuranića svečano dočekivao na svim željezničkim postajama od Žakanja do Zagreba. U Drnju ga je u ime brojnog naroda pozdravio načelnik Jančarić, u Koprivnici gradski sudac (načelnik) Martin pl. Ožegović, u Križevcima veliki župan Ladislav pl. Kukuljević, grkokatolički kanonik Poturičić i gradski sudac Zerpak, u Gradcu župnik Mijo Smetiško, a u Dugom selu kotarski sudac Vrabčević. U Koprivnici i u Križevcima svirahu na kolodvorima gradske glazbe i gruvahu mužari, a u Sesvetama zapališe seljaci tri velika krijesa.

U Zagreb je žakanjski vlak stigao na večer u 7 sati i 20 časa, i to na tada još jedini kolodvor. (Sada »Zagreb—Sava«.). Ovdje je Mažuranića najprije pozdravio barun Bartol Smaić kao predsjednik »osrednjega kluba« na hrvatskom saboru, a zatim gradski načelnik Vrabčević. Nato se sastavila duga povorka, koja će Mažuranića od kolodvora kroz Ilicu otpratiti u bansku palaču. Naprvo stupahu nosioci lampiona, zatim vatrogasci, onda hrvatsko pjevačko društvo »Kolo« i do 300 bakljonoša. Iza njih se vozio ban Mažuranić s barunom Smaićem u četveroprežnoj kočiji nadbiskupa Mihalovića. Ovu je kočiju slijedilo oko 200 kočija, u kojima bijahu velikaši, plemići, građani, činovnici i narodni zastupnici. Cijelim putem od kolodvora do banske palače bijahu sve kuće rasvijetljene te okićene cvijećem, sagovima i hrvatskim zastavama. S prozora bacahu gospođe cvijeće na bana Mažuranića.

Pred banskom palačom pozdravi Mažuranića dr. Pavao Muhić, odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu. Njemu je odgovorio ban, koji se zahvalio zagrebačkomu građanstvu na tolikoj ljubavi i počasti. Mažuranić je u tome govoru izrazio svoju želju, neka se ovaj doček smatra banskom instalacijom, da se tako izbjegne skupocjenim paradama. Zato je odmah sutradan — mjesto u magnatskom odijelu — stupio ban Mažuranić u običnom građanskom odijelu u hrvatsku sabornicu, gdje ga kao novoga bana pozdraviše narodni zastupnici i pune galerije. Narednih pak dana dolazile su u Zagreb deputacije hrvatskih gradova i trgovišta, da se poklone banu Mažuraniću i da mu preporuče interese svojih mjesta.

9. *Banovanje Ivana Mažuranića.*

Nitko nije od »bana-pučanina« mogao očekivati, da će Hrvatskoj pribaviti neodvisnost. Ali je njegova prošlost obećavala, da će u okviru autonomije iskreno raditi na korist domovine. Sam je ban gojio opravdanu nadu, da će Hrvatskoj pripojiti Krajinu*). Kralj je još 8. lipnja 1871. dao Krajini zemaljsku upravu, sličnu hrv. zemalskoj vladi u Zagrebu. Krajina bude podijeljena na 6 okružja (županija), a ova na kotare, da se i u tome pogledu približi uređenju »provincijala«, t. j. građanske Hrvatske, kojom je vladao ban. Krajiški sudovi budu god. 1872. preuređeni od prilike onako, kakvi bijahu tada sudovi u građanskoj Hrvatskoj. Od 1. listopada 1873. vrijedi i u Krajini opća vojna obvezanost, kao što je u Hrvatskoj bila uređena zakonskim člankom 40. od god. 1868. Krajina će davati samo 2 pješačke pukovnije (broj 70. i 79.) i 1 lovački bataljun (broj 31.), a ne 11 pukovnija, kako ih je davala do 8. lipnja 1871. (Iza god. 1871. postojalo je samo 9 krajiških pukovnija). Pošto je kralj 8. rujna 1873. napokon razvojačio Krajinu, nestade i glavne zapreke njezinom sjedinjenju s Hrvatskom i Slavonijom.

Ban Mažuranić provede mnoge reforme u školstvu, upravi i u pravosuđu. On otvori 19. listopada 1874. sveučilište u Zagrebu na temelju zakona od 5. siječnja 1874. o »ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa u Zagrebu.« Na temelju pak zakona od 14. listopada 1874. »o ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo« provede Mažuranić opću obvezanost o polasku škole. Do njega je u Hrvatskoj u pogledu štampe vrijedio Bachov patent od god. 1852. Mažuranić dade god. 1874. ustavnim putem stvoriti »zakon o štampi«, te uvede porotu kao jamstvo za slobodu tiska. Ban je 17. svibnja 1875. isposlovao kraljevu privolu za taj »zakon o porabi tiska« te za drugi zakon »o uredbi kaznenoga postupka zakona o porabi tiska, o sa-

*) Prigodom popisa 31. prosinca 1880. brojila je Krajina 697.516 duša, banska Hrvatska sa Slavonijom 1,191.845 žitelja, a grad Rijeka s kotarom svojim 21.363 žitelja.

stavljanju porotničkih listina i o postupku u tiskovnim poslovima«. Sloboda sastajanja bude zajamčena zakonom od 14. siječnja 1875. Politička uprava bude 31. svibnja 1875. sasvim odijeljena od sudstva na temelju »zakona od 15. studenoga 1874. o ustroju političke uprave«. Dotle je građanska Hrvatska (bez Vojne Krajine) imala 8 županija i 67 kotara. Mažuranić je Hrvatsku razdijelio na 20 upravnih oblasti, koje dobiše ime »podžupanije«, a svaka je imala po 50.000 žitelja. Mažuranić je uopće Hrvatsku učinio modernom državom. Na temelju zakona od 10. siječnja 1874. može »sabor bana odnosno njegova zamjenika pozvati na odgovor dotično optužiti ga za njegov čin ili propust, kojim bude hotimično teško povrijeđen koji temeljni državni zakon..., a tako i za svaki njegov čin ili propust, kojim bude dražavopravnoj samostalnosti kraljevine Hrvatske i Slavonije hotimice nanesen težak uštrb ili teška pogibelj«. — Ujedno bude uveden »kraljevinski sud« koji će suditi banu i odjelnim predstojnicima.

Sve do bana Mažuranića nije Hrvatska imala posebnog zavoda za umobolne. Nesretni umobolnici bijahu smješteni u posebnom odjelu »bolnice milosrdne braće« u Zagrebu. Pošto je njihov broj bivao sve veći, a bolnica ih nije mogla primati, dade Mažuranić na hrvatskom saboru stvoriti »zakon o ustrojenju javne ludnice za opseg kraljevine Hrvatske i Slavonije.« Kralj je tomu zakonu 28. studenoga 1873. podijelio svoju sankciju, a Mažuranić se brinuo, da smogne sredstva za gradnju velike moderne ludnice. Ova se počela graditi u svibnju g. 1878. u Stenjevcu. Već 16. studenoga 1879. preseljeni su umobolnici iz Zagreba u novu ludnicu, gdje je za 445.000 forinti izgrađeno 9 zgrada.

Mažuranić je dao ustavnim putem stvoriti »zakon o otkupu od javnih radnja«. Po tome zakonu, koji je kralj potvrdio 30. prosinca 1873., ukinuto je dotadašnje podavanje težaka u naravi kod izvođenja i uzdržavanja zemaljskih, kotarskih i općinskih radnja i građevina. U ime otkupnine ručnih težaka dužan je svaki muški stanovnik, čim je navršio 18 godina, plaćati na

godinu u gotovu novcu 1 forint i 20 novčića. Za svaki komad tegleće marve (konja ili vola) plaća se po 1 forint.

Da se zaštiti i osigura neodvisnost hrvatskih sudaca, stvorio je hrvatski sabor »zakon o vlasti sudačkoj« i »zakon o karnosnoj odgovornosti sudaca.« Oba je ova zakona potvrdio kralj 28. veljače 1874. — Mažuranić je opazio, da narod sve teže podnosi život u obiteljskim seljačkim zadrugama, pa da sve jače traži mogućnost diobe zadruga. Zato je na hrvatskom saboru stvoren »zakon od 3. ožujka 1874. o zadrugama«. — Mažuranić je ustavnim putem dao stvoriti i »zakon od 15. studenoga 1874. o uređenju zdravstva«, na temelju kojega je osnovao »zemaljsko zdravstveno vijeće«. — Uređenje sudova prve molbe (t. j. kotarskih sudova i kr. sudbenih stolova) proveo je Mažuranić na temelju posebnoga zakona, koji je 21. studenoga 1874. stekao kraljevu privolu.

Sve do g. 1874. bio je grad Bakar spojen sa susjednim općinama od Trsata do Kraljevice u t. zv. »bakarskomu municipiju«, koji je sjećao na »riječki municipij«, što su ga činili grad Rijeka i sela (Drenova, Kozale i Plase). Hrvatski je sabor stvorio poseban zakon, kojim se od bakarskog municipija odcjepljuju sve općine od Trsata do Kraljevice. Bakar ostaje samostalan grad, dok se od spomenutih općina stvara »bakarski kotar«, koji se utjelovljuje riječkoj županiji.

Kako je u Bjelovaru bilo sjedište posebne bjelovarske županije, zamolše njegovi žitelji, da se njihovo mjesto uzvisi na čast slob. i kr. grada. Tome bijaše sklon i sam ban Mažuranić, koji je u Bjelovaru ponovno bio biran za narodnoga zastupnika. Zato je hrvatski sabor zaključio, — a kralj 5. kolovoza 1874. potvrdio, — »zakon o uvrštenju gradu Bjelovaru u red slobodnih i kraljevskih gradova«.

Hrvatski je sabor ponukom bana Mažuranića stvorio »zakon od 18. veljače 1875. o ustroju ureda i vijeća za zemaljsku statistiku«. Na temelju toga zakona osnovao je Mažuranić još iste g. 1875. u Zagrebu poseban »kr. zemaljski statistički ured«, koji sve do danas uzorno djeluje.

Mnogo se ban Mažuranić brinuo i za one nesretnike, koji su došli u sukob sa zakonima, pa tako dospjeli u kaznionice. Na njegov je poticaj stvorio hrvatski sabor »zakon od 17. svibnja 1875. o ukinuću okova«, koji su dotle mučili teške zločince, te »zakon od 22. travnja 1875. o uvjetnom dopustu kažnjenika«, po kojemu kažnjenik, ako se u kaznionici dobro vlada, može biti stavljen na uvjetan dopust, čim izvrši polovicu dosuđene kazne.

Povodom raspravljanja o tim zakonima povela se riječ također o samim kaznionicama. U Petrinjskoj ulici u Zagrebu postojala je već od g. 1855. ženska kaznionica, kojom su upravljale milosrdne sestre. Ova je kaznionica tečajem vremena postala premalena. Zato je Mažuranić odlučio, da u Zagrebu sagradi novu i moderniju kaznionicu. Pribavivši sredstva, počeo je g. 1878. graditi žensku kaznionicu na Savskoj cesti. Istodobno dade proširiti mušku kaznionicu u Lepoglavi, koja bude uređena po irskom sustavu. Mažuranić je u Zagrebu na Zrinskom trgu počeo graditi veliku palaču, u koju smjestiše kr. sudbeni stol, kr. kotarski sud i kr. zem. statistički ured. Ova se palača počela graditi u lipnju g. 1877. Hrvatski je sabor stvorio »zakon od 21. veljače 1878. o pokriću građevnih i nabavnih troškova za gradnju sudbene palače u Zagrebu, za nabavu zgrada, opredijeljenih za više sudove (stol sedmorice, banski stol i državno nadodvjetništvo), te za žensku kaznionu u Zagrebu, za adaptaciju i dogradnje, potrebite u ženskoj kaznioni u Zagrebu, u muškoj kaznioni u Lepoglavi i na uzištu sudova prve molbe u Zagrebu«. Gradnja sudbene palače na Zrinskom trgu stojala je 168.858 forinti, nova ženska kaznionica na Savskoj cesti 71.522 forinta, a dogradnja kaznione u Lepoglavi ravno 100.000 forinti.

Mažuranić se brinuo i za srednje škole. Zakonom od 14. studenoga 1874. konačno su uređene pravedne plaće za srednjoškolske profesore, kakove ostadoše kroz dalja 3 decenija. Zakonom od 29. siječnja 1877. preuzela je hrvatska zemaljska vlada veliku realku u Osijeku, koju je dotle uzdržavao grad Osijek uz pripomoć nekih slavonskih velikaša. U Požegi je hrvatska vlada

troškom od 58.634 forinta izgradila godine 1878. novu gimnazijsku zgradu.

Zakonom od 29. listopada 1876. osnovano je u Zagrebu primaljsko učilište, da se s pomoću vještih primalja umanji broj smrtnih slučajeva kod poroda. Da se unaprijedi narodno gospodarstvo, izglasan je zakon od 21. siječnja 1877. o preustrojstvu kr. gospodarskoga i šumarskog učilišta u Križevcima. Zakonom od 26. studenoga 1876. uređeno je u Zagrebu »vijeće za zemaljsku kulturu«, te su ugledni ljudi iz cijele Hrvatske bili imenovani »kulturnim vijećnicima«. Zakonom od 14. rujna 1878. konačno je uređen »narodni muzej« u Zagrebu.

Hrvatski je sabor stvorio »zakon od 10. siječnja 1876. o konačnom rasterećenju izvanselišnih, krčevinskih, gornih i činženih zemalja«. Važni su također ovi zakoni: od 16. rujna 1876. o sastavljanju gruntovnih uložaka; od 3. listopada 1876. o sudbenosti trgovačko-mjenbenoj i o postupku pred trgovačko-mjenbenim sudovima; opet od 3. listopada 1876. o mjesnim sudovima i o postupku pred njima i još od 3. listopada 1876. o postupku u pravnim poslovima manje vrijednosti pred kr. kotarskim sudovima. (To je t. zv. malični ili bagatelni postupak.) Da se glavni grad Hrvatske može razvijati bez ikakve smetnje, stvoren je na hrv. saboru zakon od 26. studenoga 1876. o izvlazbi nekretnina u gradu Zagrebu.

Od važnijih radova bana Mažuranića treba još spomenuti zakon od 7. veljače 1875. o imovnim općinama; zatim zakon od 23. lipnja 1875. o rasprodaji nepokretnog vlasništva hrvatsko-slavonskih zaklada*) (vjerozakonske i naukovne); napokon zakon od 6. srpnja 1875. o preinaci i nadopunidbi (Rauchovog) zakonskog članka 3. od g. 1870. o izbornom redu.

Mažuraniću je desna ruka bio državni nadodvjetnik dr. Napoleon Špun. Koncem g. 1873. postade podban Jovan Živković, koji će tu čast kao pouzdanik Madžara držati 10 godina. Kad je 15. ožujka 1873. umro vladin odjelni predstojnik za pravosuđe Maksim Prica, naslijedi ga dr. Andrija Gostiša. Po Gostišinoj smrti postade 20. siječnja 1876. odjelni predstojnik za pravosuđe dr. Marijan Derenčin. Mažuraniću je pomagala i »narodna stranka«, naročito Mrazović, Vončina i Miškatović (»triumvirat«). Ipak se dio »narodne stranke« nalazio u opoziciji protiv Mažuranića. Do god. 1876. vodi opoziciju popularni i nesebični hrvatski rodoljub dr. Milan Makanec. Kad se radi slabog zdravlja povukao s političkog polja, počne Fran Folnegović uspješno širiti »stranku prava« na temelju Starčevićeva programa. U opoziciju stupaju samostalno: dr. Fran Vrbanić, dr. Luka Marjanović, dr. Šime Mazzura, dr. Josip Frank i Đuro Deželić. Mažuranić je kao ban proveo posve slobodne izbore za hrvatski sabor g. 1875. i 1878. On je g. 1875. bio jednoglasno izabran u gradu Bjelovaru, a g. 1878. u Novom sa 62 protiv 53 glasa, što ih je dobio sveučilišni knjižničar Ivan Kostrenčić, rodom iz Crikvenice (Tada je postojao lokalni spor između Novljana i Crikveničana, te su Novljani glasovali za Mažuranića, a Crikveničani za Kostrenčića.) Pošto je Mažuranić g. 1878. bio jednoglasno izabran u gradu Bjelovaru, odrekao se mandata u Novom, gdje je nato 4. siječnja 1879. izabran Ivan Vončina, rodom Novljanin. Mažuranić je od svoje popularnosti mnogo izgubio radi Bosne i Hercegovine. Ondje se naime g. 1875. digla bijedna raja protiv zuluma turskoga. Ustaše razviju zastave s natpisom: »Živio hrvatski kralj Franjo Josip I.« Hrvati se povesele, da će sada doći do izražaja virtualno pravo Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu. Zato rado primahu brojne tisuće bosanskih bjegunaca, koji su tražili zakloništa u Hrvatskoj. Ustaše dobiju pomoći od Srbije i Crne Gore, koje navijeste Turskoj rat. Javno je mnijenje u Hrvatskoj tražilo, neka se i Austro-Ugarska zarati s Turskom. Hrvatski sabor u adresi izriče nadu, da će kralj »osigurati uvjete narodnomu razvitku naše do zdvojenja nesretne braće«. No Mažuranić se vladao vrlo oprezno, da ne prekorači djelokruga svoje vlasti. S pristankom turskih punomoćnika povjeri

*) Vjerozakonskoj zakladi pripadahu imanja: Dijankovec u križevačkoj, Svetice i Vukovina u zagrebačkoj, te ekspavlinske entitete u riječkoj županiji. Naukovna je zaklada posjedovala imanje Potočec-Ivanec u križevačkoj i Kutjevo u požeškoj županiji.

berlinski kongres 4. srpnja 1878. Austro-Ugarskoj, neka Bosnu i Hercegovinu zaposjedne i tamo obnovi red. S hrvatskim vojnim zborom provali barun Josip Filipović 29. srpnja 1878. kod Broda u Bosnu, pa 19. kolovoza zauze Sarajevo. U isto je doba i general Jovanović iz Dalmacije provalio u Hercegovinu, te 6. kolovoza ušao u Mostar. Muslimani se okupaciji opru vrlo hrabro, te je došlo do žestokih okršaja kod Maglaja, Žepča, Banjaluke, Jajca, Doboja, Majevice, Bihaća, Livna i Peći, Stolca i dr. Austro-Ugarska morade u Bosnu poslati 150.000 vojnika. Istom 2. listopada 1878. bude ustaški vođa Hadži Loja uhvaćen, a onda 1. siječnja 1879. uređena zemaljska vlada u Sarajevu.

Hrvatski sabor, koji se sastade 18. rujna 1878., upravi na kralja adresu, u kojoj se nalazi i ovaj stavak: »Zadatak, koji je monarkija preuzela okupacijom Bosne i Hercegovine, mogao bi se trajno osigurati samo onda, ako se ustroj zadobivene pokrajine malo po malo tako udesi, kako bi se vremenom mogao pripojiti na ustroj kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u njihovu državopravnom odnošaju prema kraljevini Ugarskoj«. Naravno da je i ta adresa — poput prijašnjih — tražila reinkorporaciju (utjelovljenje) Dalmacije, sjedinjenje Krajine i rješenje pitanja o Rijeci. No ta adresa pobudi veliku zlovolju madžarske štampe, koja uze tražiti odstup Mažuranićev. Ugarsko ministarstvo izradi, da je kralj hrv. deputaciji odgovorio: »Sabor je prekoračio svoju djelatnost, govoreći o Bosni i Hercegovini«.

U Zagrebu je Mažuranić 15. prosinca 1879. otvorio prvu umjetno- obrtnu izložbu. Za nju je cijeli prvi kat svoje nove palače na Zrinskom trgu (broj 19) predao Dragan barun Vranicani. Tu je u 11 soba bilo izloženo 2500 predmeta.

U isto je vrijeme dovršena gradnja nove — umjetno izvedene — ceste od Marije Bistrice preko Laza i Kašine do Sesveta. Za gradnju ove ceste dao je Mažuranić još g. 1878. u zemaljski proračun uvrstiti svotu od 70.000 forinti

Kako se financijska nagodba između Hrvatske i Ugarske sklapala na 10 godina, izabere hrvatski sabor god. 1878. kra-

J. Miše: Glava djevojke

ljevinski odbor. Ovaj se dugo nije mogao sporazumjeti s ugarskim kraljevinskim odborom. Rasprave su trajale čitavu godinu 1879. Početkom god. 1880. podnese Mažuranić spomenicu, u kojoj izjavi, da ne može ostati na banskoj stolici, ako se Krajina odmah ne sjedini s Hrvatskom, te ako se financijska nagodba ne riješi u prilog hrvatskom stajalištu. To su Madžari jedva dočekali! Mažuranić je 18. veljače 1880. poslao ministru predsjedniku Kolomanu Tisi svoju ostavku. I zaista bude on 21. veljače 1880. na vlastitu molbu riješen banske časti, a grof Ladislav Pejačević imenovan za bana. Svima je uoči udario hladan ton kraljeva pisma Ivanu Mažuraniću. Niti mu kralj izriče običajnu hvalu za dosadašnju službu niti mu daje kakvo odlikovanje. »Pesti Naplo« piše, da se to »zbilo radi toga, što je Mažuranić u svojoj ostavci uvrijedio krunu«. Mažuranić je naime bio uvjeren, da kralj za volju Madžara oklijeva provesti sjedinjenje Krajine s Hrvatskom, premda je to više puta obećao.

10. Mažuranićeva starost i smrt.

Mažuranić je u veljači g. 1880. za 21.000 forinti kupio u Jurjevskoj ulici bivšu Fischtenauovu kuću, o koju su mu već prije zapinjale oči radi prekrasna vrta uz kuću. Ovamo se iz banske palače preselio Mažuranić već 25. veljače, kada se oprostio od vladina činovništva.

Tom prigodom treba istaknuti da je Mažuranić kao ban vladao s onim činovničkim aparatom, koji je u službi zatekao iza Raucha, Bedekovića i Vakanovića. Od ljudi »narodne stranke« uzeo je u vladu jedinoga dra Marijana Derenčina. Mažuraniću je mnogo smetao Jovan Živković, koji bijaše kao podban pouzdanik Madžara. Više od Živkovića bijahu banu Mažuraniću skloni veliki župani, koji su po kralju iza dugog čekanja imenovani tek 15. ožujka 1875., naime: Ognjeslav Utješenović za varaždinsku, Aleksandar Fodroczy za riječku, Lazar Davidović za križevačku, Ljudevit Raizner za bjelovarsku, Dragutin pl. Pogledić za zagrebačku, Ivan Vardian za požešku, Mirko Kršnjavi za virovitičku i Julije Bubanović za srijemsku

županiju. Odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu bijaše neprekidno dr. Pavao Muhić. Mažuranić je htio g. 1877. u Zagrebu na vladin trošak graditi novu gimnazijsku zgradu, te je u tu svrhu zatražio od grada besplatno gradilište. Gradsko je zastupstvo to otklonilo, jer da nema za to prikladnog gradilišta.

Prigodom Mažuranićeva odstupa piše Josip Miškatović u »Obzoru« ovo: »Mažuranić je imao dosta ljutih neprijatelja, koji su mu ponajviše obilazili leđa po modernoj taktici ratovanja. Narod mu je zahvalan za dobro, što se pod njim stvorilo i prašta mu za ono, što se dobra propustilo. Ne slavi ga u veliko, kao prije 5 ili 6 godina; ali mu još nije uskratio povjerenja, jer u njemu poštuje dobra hrvatskoga sina, dobru hrvatsku volju. To je uvijek svakomu najljepša preporuka«.

U ono je doba grof Julijo Sapari kao ministar financija nastojao oko pomadžarivanja hrvatskih financijalnih ureda. U tu svrhu bude još god. 1879. zemaljskim financijalnim ravnateljem u Zagrebu imenovan Antun David, rođen Madžar. Po naredbi ministra Saparija otvori David 1. lipnja 1880. u Zagrebu naukovni tečaj, u kojem će financijalni činovnici učiti madžarski jezik. Okružnica je govorila, da će o znanju madžarskog jezika ovisiti promaknuće financijalnih činovnika. Radi ove »Davidove škole« istupi Mrazović sa 22 zastupnika iz »narodne stranke«, pa 3. rujna 1880. osnuje »neodvisnu narodnu stranku«. — Pejačeviću je uspjelo, te je 27. studenoga 1880. uglavio financijalnu nagodbu. Kraljevim manifestom od 15. srpnja 1881. bude proglašeno s j e d i n j e n j e K r a j i n e s H r v a t s k o m. Pejačevića zapade zadaća, da kao kr. povjerenik provede ovo sjedinjenje, za kojim je hrvatski narod čeznuo kroz 300 godina. Vlast zagrebačke generalkomande, kao vrhovne u p r a v n e oblasti krajiške, prestade 1. kolovoza 1881., kad je uprava Krajine bila predana banu.

Iza otstupa s banske stolice živio je Ivan Mažuranić još preko 10 godina. I pod starost bijaše impozantne vanjštine, miran i dostojanstven čovjek. U razgovoru je bio izvanredno pronicav i ugodan, katkada odviše kratkorjek, a katkada i satiričan. Zadnje godine svoga života proveo je poput mudraca

priprosto i čedno. U dokolici svojoj proučavao je prirodne zakone, a najvolio se baviti astronomijom i matematikom.

Klasično obrazovan čovjek imponira svakome. Mažuranić bijaše zaista protkan klasicizmom. Osim toga čitao je i dobro poznavao deset jezika: talijanski, francuski, engleski, njemački, ruski, češki, poljski, madžarski, latinski i hrvatski. Zato je i mogao kao kancelar i kao ban razgovarati sa svaki strancem u njegovu jeziku, što je svakome dakako imponiralo i bilo ugodno.

Kralj je Mažuranića 20. studenoga 1861. imenovao za svoga pravoga tajnog savjetnika. Za velike svoje zasluge, što ih je stekao prigodom vojne mobilizacije 1878. i prigodom doseljivanja, opskrbe i preseljivanja bosanskih bjegunaca 1875. do 1879., dobio je Mažuranić od kralja red željezne krune prvoga razreda. Po tom redu imao je Mažuranić pravo da dobije barunat. Ipak nije nikada zatražio barunata, već ostade sve do svoje smrti pravi demokrat. Više mu je prijalo, što su ga neki hrvatski gradovi (Zagreb, Rijeka, Varaždin, Koprivnica, Karlovac i Bjelovar) imenovali svojim počasnim građaninom.

U hrvatskom narodu uživao je sve do smrti svoje glas najvećega pjesnika hrvatskoga. Mažuranićeva epska velepjesan »Smrt Smail Age Čengijića« služila je u hrvatskim školama kao uzor pjesma, koju moraju svi đaci poznavati i proučavati. Mažuranić je doživio prijevod svoga djela u gotovo sve kulturne jezike.

Mažuranić je u uzornom braku proživio sve do 20. studenoga 1885. Tada mu je smrt otela ljubljenu suprugu Aleksandru Demeter u 70. godini. Od sada je Mažuranićevo kućanstvo vodila njegova svast Rozalija Demeter. Zdravlje mu je povoljno služilo sve do mjeseca veljače god. 1890. Tada je u Hrvatsku prvi put doprla nova bolest (influenca), od koje oboli i Mažuranić. Iz ove se bolesti rodila astma, radi čega nije Mažuranić više mogao spavati u krevetu. Njegova je svast Rozalija Demeter umrla 30. srpnja 1890. Njezina je smrt uskorila i konac životu Mažuranićevu. U ponedjeljak dne 4. kolovoza 1890. ujutro čitao je Mažuranić neku Flammarionovu knjigu. Pri tomu mu iznenada veoma pozli. Ukućani ga prenašahu

s jednoga naslanjača na drugi, kad li Mažuranića u jedanaest i po sati prije podne udari srčana kap, te umre u 77. godini života.

Sprovod bana »pučanina« obavljen je 6. kolovoza u 5 sati poslije podne. Može se reći, da je kod njegova pogreba učestvovala gotovo sva inteligencija grada Zagreba. Sprovod je vodio kanonik opat Nikola Horvat, koji bijaše Mažuranićev drug iz mladih dana. Nad grobom su govorili: sveučilišni profesor dr. Kosta Vojnović i slušalac filozofije Juraj Tomljenović.

Prije Mažuranića umro je njegov sin Teodor, koji bijaše konjanički satnik. Oca svoga preživi Vladimir Mažuranić, koji kasnije postade predsjednik banskog stola i predsjednik Jugoslavenske akademije, te koji je hrvatskom narodu sastavio znamenit rječnik pravno-povjesni.

Mažuranić se neko vrijeme iza svoga odstupa od banske časti nije bavio politikom. No kad je god. 1883. postao hrvatski ban Dragutin grof Khuen Hederváry, ustade protiv njega i Mažuranić. Kod prvih izbora godine 1884. glasovao je Mažuranić u prvom izborništvu grada Zagreba za opozicionalnoga kandidata. A kod narednih izbora god. 1887. kandidirao je Mažuranić u svome rodnom mjestu Novome kao član »neodvisne narodne stranke« (Obzoraša). Khuen mu postavi protivukandidata A. Pintarića, za koga je angažovan čitav upravni aparat. Ipak je pobijedio Mažuranić sa 73 glasa, dok je madžaron Pintarić dobio 72 glasa. Ovi brojevi pokazuju svu žestinu izborne borbe.

Na hrvatskom je saboru izrekao Ivan Mažuranić g. 1887. ove svoje posljednje riječi: »Nitko me nije pitao, dok sam bio ban, što vjerujem? Da su me pitali, bio bih im odgovorio: »Vjerujem u prošlošt, sadašnjost i budućnost Hrvatske!«

LADISLAV ŽIMBREK, LJUBLJANA

DRAGUTIN M. DOMJANIĆ

(Uz njegov jubilej).

I ako nam nije svrha napisati opširnu studiju o tom našem priznatom pjesniku, koji se na hrvatskom Parnasu nalazi neprekidno nešto preko četrdeset godina, pokušat ćemo dati zaokružen njegov portret, kako bi on danas pred nama uskrsnuo cijelom svojom pjesničkom ličnošću kao dokument neosporne umjetničke vrijednosti. U naše doba, koje nije naklonjeno ni pjesnicima ni umjetnicima, koje brzo baca u zaborav mnoge kulturne vrednote, koje se ne osvrće na one nosioce-stupove kulturnog hrama jednoga naroda, nego daje veću vrijednost relativnim ljudskim vještinama i njihovim reprezentantima, potrebno je više nego ikad dan za danom govoriti o vječnim vrijednostima duha i reprezentantima toga duha. Potrebno je na sva usta vikati i uvjeravati, da su bogodani umjetnici jedini nosioci onoga najljepšeg, što je u čovjeku dano, a da to nikad nisu i ne će biti momentani poklonici vremenskih slaboća, vještinari i bezimenjaci, koje svako doba naplavljuje a i odbacuje iz svoga korita. Jasno nam dani govore, da na dnevnom redu nisu proslave reprezentanata duha nego reprezentanata nogu i nožnih vještina, pa tko onda da vodi računa o tihim i u dnevnom metežu nevidljivim ljudima, jer je zanimanje za njih minimalno. To nam dokazuje najbolje dnevna štampa, resumé dnevnih događaja i kulturnog zbivanja. U tim događajima ima vrlo malo mjesta nosiocima ljudskog duha, a pjesnici, nažalost, nisu sportaši, da gombaju svoj duh tako, kako se to publici sviđa, nego rade preko svakidašnjosti, koja je bila uvijek nezahvalna svojim najboljim sinovima. Pa ona ih je hranila i pokopavala glađu, prešućivala i zabacivala, a oni su

uvijek pobjeđivali, jer je primat duha van te svakidašnjosti, jer je on djelić vječnosti.

Nije čudo da u takvim zaspalim prilikama ne vodimo dovoljno računa o živim umjetnicima, književnicima i pjesnicima, a o mrtvima da i ne govorimo, kad se na primjer Zagreb nije sjetio da dostojno proslavi Domjanića, toga eminentno svojeg pjesnika i regionalistu, kad je to učinila Ljubljana (15. III. ove godine u kazalištu), kad se cijela Slovenija skupila na njegovu slavu i pozdravila ga po svojem najvećem živom pjesniku O. Župančiču, davši mu prvo mjesto među suvremenim hrvatskim pjesnicima. Imali ste dojam, da je taj kajkavski lirik par excellence kod kuće negdje iz slovenskih gorica, a ne iz našeg kajkavskog vilajeta tamo ispod Zagreba i zagrebačke gore, gdje cvatu njegove krvave ciklame i »gdje plava mesečina tke tenko tkanje i cesta polako zavija vu kmicu«. Gdje glicinije tako tužno dišiju, a hižice slamnate sjede po brežuljcima ko dobri stari ljudi, kojima se iz usta trusi slatki naš »kaj«.

Dragutin Domjanić zauzima u hrvatskoj književnosti posebno mjesto naročito zato, što je on jedini živi kajkavski pjesnik, kojega nije bilo od kajkavske stare književnosti ovamo, i kojega, vjerojatno, tako brzo i ne će biti. Ta činjenica mu daje prednost među ostalim njegovim suvremenicima; daje mu posebnu notu, kolorit i privlačnost, koje nemaju ostali njegovi drugovi. Imamo u svojoj literaturi više reprezentanata regionalne poezije: od Matoša do Galovića i Wiesnera, koji su u svojim štokavskim pjesmama dali Hrv. Zagorje. Galović je pokušao pjevati kajkavski kao i Matoš, ali su to bili samo pokušaji. Domjanić je prvi razvio cijelu poeziju na kajkavskom dijalektu i pokazao sve finese toga u literaturi gotovo zaboravljenog dijalekta. On je u početku bojažljivo počeo pjevati kajkavski, ali vidjevši, da je to kao i susjedni slovenski jezik vrlo podesno za neposredan lirski izražaj, predao se potpuno kajkavštini i u posljednje vrijeme se odaje gotovo samo toj poeziji. Pobudu je za to dobio i otuda, što je pratio i dobro poznavao slovensku poeziju, bio pod njezinim utjecajem, a rođen kao kajkavac pa mu nije bilo teško, jer mu je

materinji dijalekt bio kajkavski. Slovenski jezik, budući da je Hrvatsko Zagorje tako tijesno naslonjeno na Sloveniju, ispremiješan je kajkavskim riječima i obrnuto, pa su mu slovenske pjesme zvonile kajkavskim naglaskom i budile u njemu emocije ranog djetinjstva, koje je progovorilo kajkavski.

Što ga je direktno navelo na to da pjeva kajkavski, bio je jedan doživljaj za vrijeme rata, pa ne će biti zališno ako ga iznesemo. U to je vrijeme jednom išao u Vrapče, kraj Zagreba, na šetnju. Uzeo je sa sobom fotografski aparat: kad je htio fotografirati seljaka s vozom sijena, opazi to neki čovjek i prijavi ga na općini kao špijuna. Bio je uhapšen i predveden pred načelnika općine, koji ga je poznavao i lijepo pogostio. Domjanić se tom događaju narugao u kajkavštini u humorističnom listu »Šišmišu«. Vidio je, da je kajkavština vrlo zgodna za humor, pa je nastavio s manjim humorističnim stvarcama, dok nije kasnije vidio da je ona vrlo prikladna i za lirsku pjesmu. Od onda datira njegova kajkavska poezija.

Treba naglasiti, da je, kako je to sam Domjanić jednom zgodom rekao, kajkavski iza ruskoga i slovenskog jezika najpoetičniji dijalekt za pjesmu. To bi trebalo opširno obrazložiti, ali nam ovdje to nije moguće, budući da bi trebali konkretnim primjerima ilustrirati, a to je predmet jedne cijele rasprave. Tko poznaje ruski i slovenski jezik, tko je prevodio iz tih jezika, kao što je to činio Domjanić, svatko će lako doći do te tvrdnje. Svakako je Domjanić dokazao, da je kajkavski vanredan dijalekt, i, makar se on k njemu vratio poslije pjevanja u štokavštini, njegove kajkavske pjesme, koje su već dosad izašle u dvije knjige, dokazuju, da ga i vrlo dobro poznaje, a valjda i jedini, jer dosad nema pravoga nasljednika kod nas.

Dragutin Domjanić ulazi u hrvatsku književnost vremenski s Lackom Vidrićem (rođeni iste godine, intimni prijatelji), dalje s Milanom Begovićem, isto tako Zagorcem, ali dalmatinskim, Mihovilom Nikolićem, Vidrićevim i svojim antipodom, te konačno s Nazorom, tim do danas neiscrpnim pjesnikom svih mogućih motiva, najžilavijim bardom Moderne, kojoj su

svi ovi autori. Moderna je imala četiri jaka stupa, koji su je nosili sve do današnjih dana. Jedan od najjačih — Lacko Vidrić — prvi se sagnuo u crnu zemlju i preko stenjevačke ludnice otputovao tamo, gdje je »bijela mjesečina po stubama hrama pala«, a njegov najbolji prijatelj Domjanić (šetajući su jedan drugome govorili prve svoje pjesme) prebrzo je izgubio svojega poticatelja i pjesničkog savjetnika. Vidrić je bio onaj, koji je na Domjanića učinio prvi presudni utjecaj, koji je isprva bio tako jak, da Domjanić prepjevava cijele njegove strofe i uzima ih za moto. To Domjanić čini često s Nadsonom, Puškinom i Župančičem, uzimajući od njih ili ideju ili motiv, kao na primjer:

Župančič: »Tiho prihaja mrak«
»Tiho prihaja mrak,
plah je njegov korak,
ni ga čuti.
Srce, zakaj drhtiš?
Česa, povej, se bojiš
v tej minuti?«

Domjanić: »Tiho prihaja mrak«
»Tiho prihaja mrak,
Rože dišiju mi tak,
Gineju z ljubavi same.
Dojdi mi, dojdi mi sad,
Tak bi ti gladiti rad
Guste, dišeće prame«.

Vjerojatna je pretpostavka, da bi bio išao drugim smjerom razvoj Domjanićeve poezije uz živa Vidrića, jer je Vidrić bio originalan talenat i posebnih duševnih dispozicija, a takav temperament, koji lako utječe na bližu okolicu.

Premda je Vidrić ostavio vrlo tanak sveščić pjesmica, njegov je utjecaj vidljiv i kod Begovića, a naročito kod ranoga Nazora. Domjanić konačno i sam ističe Vidrićev utjecaj, pa bi se to lako i na pjesmama pokazalo. Ostali Modernaši se riziđoše po literarnoj njivi, a i utihnuše (Nikolić), ili odoše preko lirike brzo u prozu i dramu (Begović), ili ostadoše neumorno vjerni stihu (Nazor), dok Domjanić najkonsekventnije završava let svog Pegaza »u ljubljenoj domaćoj mu reči«.

Prije nego prijeđem k analizi Domjanićevih pjesama, htio bih se osvrnuti na već poznate tvrdnje nekih kritika naročito pok. Lunačeka, a po njemu i drugih kritika i književnih historika (Prohaska), koji ističe vrlo jako t. zv. Domjanićev aristokratizam u njegovoj poeziji kao neku posebnu pjesničku vr-

linu i prednost. Ja toga aristokratizma niti sam gdje našao niti vidio u njegovim pjesmama. Domjanić se rodio (1875) u vlasteoskom dvorcu u Krčima kod sv. Ivana Zeline. Tu je proživio djetinjstvo. Djetinjstvo provedeno uz slijepoga djeda:

. . . .

»A doma su bili vu brigi
I dedek je pošel k ormaru
Polako je steklo odpiral
I vuru opipal tu staru.

On, bogec, je z rukami gledel,
Te velike oči lepe
Vu mraku navek su mu bile,
Čez leta i leta vre slepe«.

(»Deca«)

Kako nam kaže ova pjesma, nije mu se djetinjstvo kretalo ni u kakvim »aristokratskim« sferama, nego je to bilo jedno vlasteosko dobro na zalazu, i on je bio na njemu samo gost, koji je tek na prekide dolazio k svojoj baki i djedu. Kakvo je bilo to vlastelinstvo, evo nam i opet pjesma govori:

A ceste vu draču vse stajeju
I cucki na mene tak lajeju,
I Krčim kad došel sem bliže,
Ni bilo dvorišća ni hiže.

I stranjski su muži se čudili:
»Kaj oni su gospon zabludili?
Tu nemreju dojti do sela,
Ta cesta već nikam ne pela!«

Dom je taj brzo razrušen, od njega ništa nije ostalo, a sve njegove uspomene vezane su na nj:

Tam trni se meni vugibljeju,
I stare se sljive nagibljeju,
Diši mi senokoša ravna,
Mi zdavna se poznamo, zdavna.

Pastiri još ogenj si kuriju,
I šume vu dole se žuriju
I oblak beli se i zgine
Za one tak plave planine«.

(»Na Krče«)

Ta kajkavska pjesma ima svoj pandan u štokavskoj pjesmi »Krče«:

»Sve je tu ugar, al oko još moje
Dom ko nekad, sav u suncu gleda.
Vidim: iz vrta sad starica vodi
Starca svog slijepa — i miri rezeda«.

Nisu to stihovi »aristokratskoga« pjesnika, kako ga Lunaček naziva, nego su to stihovi sentimentalne rezignacije, ako

hoćemo, pesimistički. Njegova dispozicija za povučeni, samotnički život plod je literature (Schopenhauer, Flaubert, Nietzsche), a ne nekoga aristokratizma. Isti taj njegov pesimizam nije nešto posebno domjanićevsko, nego vremenska dispozicija, koju je kod kajkavskih pjesama zamijenio s potenciranom tugom i nostalgijom, t. j. u daljem razvoju pomalo nestaje i mijenja se. Flauberizam je ono njegovo povlačenje od ljudi, bježanje od života: (»Hoće li jednom već svanuti jutro?!

Kako je živjeti dosadno jadno!«)

ali nikakav »radikalni aristokratizam«. A u najranijim njegovim pjesmama nalazimo čist utjecaj njegove njemačko-romantične okolice, one okolice, iz koje je Stanko Vraz slao prve pjesme u Gajevu »Danicu«, prve svoje Đulabije (Lisičar); s onih polica gledali su ga stari njemački klasici i romantici, koji su ga poslije odveli Heineu, i koje mu je prve davala u ruke baka i djed. Tu je Domjanić komponirao prve svoje »đulabije«, na koje se opet vraća na svršetku svojega pjesničkog stvaranja. Jer njegove kajkavčice fino su spleten stručak »đulabijica«, koji je tako intenzivno zamirisao, i kojega je sabrao sa zaboravljenih Krča i bližeg zagorskog pejsaža, koji okružuje njegov rodni kraj.

Kad se pojavio Domjanić u našoj književnosti, utrenik k pjesničkom individualizmu bio je vrlo slab. Pjesništvo domoljublja, trubadurizma u distanci od nekoliko desetaka metara od »ljubljene žene«, nazdravičarenje u stihovima, davorije u novim izdanjima (Hranilović, Harambašić, Badalić), našlo se pred vratima moderne. Već je Kranjčević sa svojom pojavom prvi zadao najosjetljiviji udarac cijelom tom pjesništvu i utro put onima, koji su iza njega došli i udarili temelje Moderne. Kranjčevića smo naročito spomenuli zato, jer je Domjanić bio jedini od Modernaša, koji je u sebi imao kranjčevićevskih dispozicija. Njih ne nalazimo ni kod Vidrića ni kod Nazora, a još manje kod Begovića. Prve Domjanićeve pjesme, kako ćemo vidjeti, spjevane su s jakom filozofskom dispozicijom. Pitanja života, smrti, prolaznost, problem ljudske sreće, sve su to tajne koje ga muče:

»Otkrij tu nesretnu tajnu, što život mi razara kradom,
Ispunja dušu mi čežnjom i strahom i nemoćnim jadom.

— — — — — — — — — —

Što će mi sunčani dani, kad mrtvačkim skrije ih velom,
Ona, što podlo krije se ovdje — za mojim čelom.

— — — — — — — — — —

Otkrij tu nesretnu tajnu, što krije se vječno ko laži,
Ostavi me il kaži, ja kunem te, — tko si ti, kaži!

(Tajna)

Ili: »Pa kad se stiša sve, što naše srce lomi,
Zar to je utjeha, da vječni su atomi?!
Zar nije jednako, je l' koje zviježđe manje,
Il život čovječji, il paukovo tkanje?«

(Onkraj groba)

Ili: »O, tako sam htio da počivam,
O, tako sam htio da snivam,
Da valu me predaje val
I miluje, nosi i njiše;
I da se ne probudim više,
Dok ne stignem na onaj žal,
Gdje duša će slobodna biti
Bez tijela i boli i strasti
I čista ko rose kap«.

(Stella Maris)

Takvih pjesama, kakve su citirane, našli bismo još više kod Domjanića, a naročito pjesama individualističkoga akcenta. Sve te pjesme ne mogu nas uvjeriti o dubljoj, intenzivnijoj filozofskoj dispoziciji, kakvu na pr. nalazimo kod Kranjčevića. To Domjanićevo je više knjiško, lektirsko, časovito, dispoziciono i kratkovremeno. Ono se s vremenom rasplinjuje, prelazi u drugu jednu jaču dispoziciju:

»Ne trebam ničiju sklonost i milosti prositi ne ću;
Zaht'jevam svoje pravo na mladost, na život i sreću.

Htio bih nekuda proći iz močvare te, iz tih laži,
K suncu i k mladosti strasnoj, to duša i tijelo mi traži.

Pa da i oslabljen klonem i sav da se slomim i starem,
Znati ću makar jedno, za život sam umro barem«.

(Život)

Nakon te programno »dekadentne« pjesme (Lunaček), kakvih tako reći više nema, Domjanić prelazi u čistu ljubavnu liriku i njoj ostaje vjeran do današnjih dana. Ona se najljepše ispoljila u njegovim kajkavskim pjesmama. Po tim svojim pjesmama je on najreprezentativniji pjesnik ljubavi u svim varijacijama. Neiscrpan u motivu, u ritmu i rimi, on varira erotičke štimunge od romantične trubadurštine do naivno-iskrenih intimnih lirskih ispovijesti, s kojima je dostigao vrhunac u kajkavčicama. U tim pjesmicama nije toliko dubok, koliko je iskren, otvoren i raznježen; nije toliko nov, često banalan, koliko melodiozan i muzikalan. Zato su te njegove pjesme vanredne da se muzički upotrebe (što i učiniše slovenski i hrvatski skladatelji: Sajovic, Širola, Šafranek-Kavić i drugi). Te kompozicije, naročito kajkavčice, sjećaju nas na stare kajkavske narodne pjesme, koje sve više izumiru. Njih je svakako Domjanić u kajkavskom ambijentu u mladosti čuo, pa mu je ostao onaj nostalgičan ritam, koji nalazimo kod nekih kajkavskih pjesama, naročito u zbirci: »Kipci i popevke«, u drugom dijelu, u popevkama:

Kiša pada, kišica,
Travnike primače,
Duša moja, dušica
Tak se stiha plače.
(Kiša)

Ili: »Noć ti vre pada,
Kaj bi sad rada
Želja za ljubavlju, ti?!
Prešli su rani
Mladosti dani,
Spi moja želja, spi!«
(Kmiči se...)

Ili: »Spi jašina
Mesečina
Tenko tkanje tke
I med breze
Riše steze,
Po nji senja pê«.
(Mesečina)

Ljubav spram žene u bezbroj predočaba i varijacija nalazimo u njegovim zbirkama, jer je njegov temperament idealistično sanjarski i svaka nova emocija izaziva dematerijalizirano sanjarenje. Takve su njegove pjesme pred prelaz na kajkavštinu. One redovno imadu tužan refren, melankoličan i nostalgičan:

»Volim te, volim, al odat ti ne ću,
Ne ću da radost ti smutim.
Uživaj život i mladost i sreću,
Ja ću da ginem — i šutim«.
(»Rezignacija«)

Ili: »Tek kad su noći tihe, kad sanci
prenu se, sklope ti oči,
čuti ćeš tiho kucati negdje
crva, što drvo toči...«
(Crv)

Najljepše su mu svakako i najlirskije, kakovih ne ćemo imati tako brzo, a niti smo ih imali, njegove suptilne lirske kajkavčice:

»Njiše se, trusi se macica,
Z jalše rasiplje se svila,
Zakaj bojiš me se, pucica,
Belo si lice si skrila?

Macice mehke se njišeju,
Z menom bi dragati štele,
Rože kaj z vustah ti dišeju,
Lica ti lilije bele!«
(Protuletna)

Ili: »Kaj će meni put i steza,
Gde su tvoje oči,
Tam bi ja pogodil slepi
I po črnoj noći...«
(Kupine)

»A ti si tak draga,
Kaj nikaj mi ni,
Kak slatka popevka
Tvoj smeh mi zvoni...«
(Popevka)

Hrvatsko Zagorje, ta domena Domjanićeva, a ne samo njega nego i Đalskoga, Matoša, Horvat-Kiša, A. Kovačića, Galovića, Lj. Wiesnera i Milkovića, dalo je Domjaniću glavne motive njegovih pjesama, izazvalo najljepše emocije i pružilo najtoplije pejzaže. Bregovi, brežuljci i brežuljčići; dolovi, prodolice i dolčići; jaruge, zavoji i zavojčići; putovi, ceste i cestice; trnjaci, grmi i grmići; vrtovi, bašće i vrtići; šume, lugovi i šumice; vrbici, vrbe i vrbice; sjenokoše, lugovi, i pašnjaci; pastiri, pastirčice i pastirice; gorice, kukuruze i pšenice; dvorišta, šljivici i šljivice; orači, plugovi i volići; mostići i brvčice; magla, megla i meglica; kravica, tele i teličica; štalica, kuća i kućica; cura, puca i pucica; ruža, roža i rožica; raspelo, crkva i crkvica; sumrak, večer i mjesečina; sunce i toplo sunčece; plava mjesečina po pustim alejama, lijepo dijete u tuđem vrtecu, toplo srce pod starim krovovima, gorka suza na crnoj zemljici, oviti bršljan po starim dvorima, starinska pjesma i molitva u noći,

cvijet na tuđem grobu, tiha žalost u slamnoj kućici, Zdrava Marija po pustim cestama, drago dete u čežnji i ljubavi i slatki, domaći »kaj« — to su motivi, sadržaji, napisi i naslovi, slike, pejzaži Domjanićevih pjesama, romanca, baladica, kipcov i popevek. Da Domjanić nije ništa više napisao nego dvije tanke zbirčice: »Kipci i Popevke« i »V suncu i senci«, dovoljno je, da je svoje ime za vijekove urezao u siromašnu zagorsku grudu, gdje će živjeti tako dugo, kako dugo bude živa njegova »reč domaća«.

Njegovo vjerovanje, njegova radost, njegova nada je njemu ta riječ njegovog rodnog kraja:

»Vre tičeki spiju
A šume mučiju,
Naj moja popevka zvoni
Po dolu i gaju,
Po dragomu kraju,
Od kojeg mi lepšega ni.

I srce mi greje
I z menom se smeje
I v žalosti plače takaj.
Em nikaj ni slajše
Ne čuje se rajše
Nek dobri i dragi naš kaj!«
(»Kaj«)

Što je Šandor Đalski dao u svojim romanima, pripovijestima i novelama, to je Domjanić rekao u svojim kajkavskim popevkama i pjesničkim slikama; što su Vanka i Šipek oživjeli na svojim platnima, to je Domjanić opjevao u svojim pejzažima i kipcima; a kako je Horvat-Kiš prikazao u svojim nezaboravnim novelama i pripovijestima zagorskoga siromaha, tako je Domjanić progovorio njegovim rođenim, na oko, neuglednim jezikom; što su Matoš, Wiesner i Milković spjevali štokavski, to je Domjanić prenio u kajkavski. On jednako toplo crta pejzaž Zagreba kao i nedjeljni štimung sa sela:

»Vulice vuske i tužne
S kmicom v oblokih vsih,
Zakaj ste meni tak drage
Kaj mi tam korak tak tih?

V senci se stišćeju hiže,
Valda je teško im stat,
Njim bi se štelo počinut,
Njim bi se štelo vre spat«.
(Stari Zagreb)

Ili: »Cirkva još zdalka se vidi,
Stara je leta i leta,
Groblje vu njezinoj senci
Puno je tuge i cveta.

Zvoni na mašu zvoniju,
Narod pobožno dohaja,
Vsigde se čuti Nedelja
S kraja do dalkoga kraja«.
(Nedelja)

Ne samo da voli on svoj kajkavski dragi kraj, nego voli cijelu tu hrvatsku grudu domaću, koja ga je rodila i kajkavskim mlijekom napojila. Nitko joj se nije mogao ljepše i iskrenije odužiti nego Domjanić svojim pjesmama. U njima je on rekao ono, što mnogi drže i prigovaraju mu, da je zakašnjeli, nesuvremeni romantični patriotizam. On takovih pjesama ima malo, a poznata je ona njegova »U rudniku«:

»Ruke su zgrčene, jedna o mašklin,
Druga grčevito srca se hvata,
Vrećicu drži, i u njoj je možda
Pištednje teške i krvava zlata«.

Našli su samo sirotinjske zemlje,
Bila je njegve domovine gruda,
Došo je konzul Yankee i reko:
»Bit će to Hrvat, taki su svuda!«

A isto tako je poznata njegova pjesma iz rata: »Ciklame, krvave ciklame«, kao i pjesma, koja je nastala za vrijeme balkanskog rata, 1913., a štampana u »Srp. Knjiž. Glasniku«, pod napisom: »Vi umirete...«:

»A mi svaki bol vaš i drhtaj vaš znamo,
Sva duša je uz vas i srce nam cijelo
I stradat bi s vama i pomoć se htjelo,
Al što je još naše? Još želje su samo.
Mi nemamo drugo, i želje te iste
Već zločinom sude. Ne, mi smo sirote,
I dok nam i posljednje tuđin ne ote,
Mi moramo živjeti, sretniji vi ste:
Vi umirete!«

Domjanić je u nekih desetak svojih pjesama čisti romantik, naivan, čeznutljiv, i te su mu pjesme slabe. Time ne želimo reći, da su mu samo te pjesme slabe, jer nam ovaj put nije bila svrha da govorimo o njegovim slabim pjesmama i da damo iscrpnu analizu, nego da naglasimo sve njegove pozitivne strane i prednosti, da bi mu oprostili sve njegove slaboće, kojih njegovi Modernaši imadu kudikamo u većoj mjeri. Domjanić, kao pretežno pjesnik ljubavi, artist kajkavskog stiha, pada često u ponavljanje i varira štimunge i pejzaže kao i slike na isti način više puta; tako je na pr. njegov neizbježni rekvizit »pramovi kose«, koji se ponavlja u pjesmama preko dvadeset i pet puta, a da druge i ne spominjemo.

Završit ćemo taj sumarni prikaz jednom od njegovih najljepših pjesama, koja se nalazi na posljednjoj stranici kajkavske zbirke »Kipci i popevke«, pjesmom: »Za zbogom«.

»Oslepele budu jenput te oči,
Kaj tak su mi gledale rade
I leta ti v cvetju i jesenih žalost
I sneg i protuleti mlade.

Na zadnju molitvu mi sklopili budu
Te ruke, kaj dragat su štele
I zlatni tvoj klas i črlene ciklame
I sence i lilije bele.

Već ne budu vusta mi šeptati mogla
Te reči ti sladke, bogate.
Već ne bu mi tuklo nesrečno to srce,
Kaj, dom moj, je živelo za te.

Znam, skoro me ne bu i ja bum pozabljen,
I samo popevke te male
Još dale se budu spominjale z vami,
Tak same si zvonele dale.

I štel bi, da v vsakoj živi moje srce,
I štel bi, da vsaka ti vraća
Vsu ljubav, vse lepo, kaj ti si mi dala,
Ti draga, ti reč mi domaća«.

J. Miše: Voće

MARIJAN MATIJAŠEVIĆ, ZAGREB

ŽETVA

Kao dobri putnik srpanj ide
Cestama — noseći mirise hljeba,
U prozirnom se srcu rijeke vide
Obrisi za goru paloga neba.

Šuma na cesti rađa sjenu,
U travu su staze klonule,
Slap se potoka ruši u pjenu,
U plastiku su dana sve stvari potonule.

Kosci režu njivi zlatnu kosu,
O, hoće li je sunce ljubiti?
Glasan joj se plač u suton prosu;
Mjesto sunca jesen će je snubiti.

JESEN

Jesen je slikar sa žutom bojom na paleti.
Prazninom miriše vrt.
Paučja svila na vjetru leti,
A u svili smrt.

Mraz je skinuo odjeću sa šuma,
Tužni dani beru hrizanteme,
Jedna je ptica umrla kraj druma.

Utihnuli su vinogradi,
Putove ostavili koraci,
Samo još praznim nebom
Putuju oblaci.

SMRT SUNCA

Sunce je na zapadu vatru gasilo
I došli su oblaci:
Ne bi l' im ono odjeću zlatom ukrasilo.
I kad su si odjeću zlatom obrubili,
Onda su sunce ubili.

Mrtvo sunce sniva u sutonjoj raci,
U noć — vjetrom gonjeni
Bježe krvavi oblaci.

ĐURO VILOVIĆ, ZAGREB

TRI LJUBAVI U JEDNOJ NOVELI

Umorno, tjeskobno i za zebnjom odložio je pisac posljednju stranicu svoga novog, netom prijateljima pročitanog romana »Opijum«. Prije nego je pogledao prijatelje, osjetio je, da se nije nitko pomaknuo. Nitko nije ustao i nitko nije prilazio, da mu stisne ruku.

U tjeskobi očekivanja prevrnuo je još nekoliko puta tu posljednju stranicu rukopisa, očito da dobije vremena i da se spremi i podnese mišljenja.

— Ivane, što ti bijaše . . .?

Bio je prvi glas, koji je čuo. Tih, mekan i tužan. — Ti nisi do sada tako pisao?

— Opijum? Zar opijum?

Tek je sada podigao glavu, pogledao prijatelje i osjetio, da su oni potreseni, nemirni i da nisu zadovoljni.

— Strašno je. Djeluje kao pomor. Razorno je.

— Istina je . . . Rekao je pisac. I ponovio je: — Istina je.

— Ah, istina? Što je istina? Ne živi čovjek od istine, nego od iluzije, Ivane . . . Sve nas vara; od prirode, koja nas daje, do majke, koja nas doji . . . Varaju nas, jer nas vole i jer nas poznaju i znadu, koliko naša snaga može da podnese.

— Pjesniče, daj poeziju, ne trebamo od tebe istıne . . .

— Strašno je.

— Opustošuje kao pomor.

— Čovjeku je potreban opijum, da podnese . . .

Svi su se slagali, da je novi roman strašan, da opustošuje kao pomor i požar . . . »O p i j u m«.

Taj, ovaj čas pročitani roman teško i silno je lomio, raščinjao i rastvarao jednu poetičnu i vrlo staru i uvijek mladu poetičnu iluziju čovječanstva. Nju je uzela u eksploataciju velika i savršena organizacija i drobila je u hiljade doza i varijanata na malo i veliko. Svim mozgovnim napinjanjima i svim tehnikama i mističnim blefovima uvjeravala je i prisezala, da to nije nikakva iluzija, nego stvarnost u kojoj se živi i po kojoj se živi i po kojoj se nikad, nikad ne umire. U stvari je samo majstorija oko jedne poetične iluzije, kojoj je čovjek tako sklon.

Prikazivao je to netom pročitani roman u tako snažnim zamasima i osvjetljenjima, da nije ostavio pukotine.

Jedna stara i velika iluzija bila je skršena i mrtva i podno zadnje stranice novog romana »O p i j u m«.

To su svi osjetili. Dodirom su utvrđivali smrt stare lijepe iluzije.

Potresli su se i zgrozili. Mislili su na sebe i na svijet. Napose su mislili na naše selo.

Nitko se ne mače i nitko ne pristupi piscu, da mu stisne ruku i da mu čestita.

Uspjeh su svi osjetili, ali ih taj uspjeh nije razveselio i oni mu se ne obradovaše.

— Opijum?

— Opijum!

Pisac je pred prijateljima stajao ne kao pobjednik, nego izbjegavan kao zlo.

— Uništi.

— Zataji.

— Ne iznosi na javu.

— To je pomor.

— Kuga.

— I ti imaš djece.

— To može biti i njihova nesreća.

— Zataji jedan svoj uspjeh na korist milijuna...

— I svoje djece...

— Da i svoje djece... Ponovili su prijatelji.

Prijatelji su ga molili rasplakano, zaufano. Molili su ga riječju, očima, sklopljenim rukama.

Desetci sklopljenih ruku podiglo se prema njemu i rastao im je broj na stotine, hiljade, milijune.

— Žrtvuj jedan uspjeh! Od tolikih žrtvuj ovaj jedan... Žrtvuj nam ga...

Pisac je blijed od uzbuđenja mahnuo rukom, da govori:

— Prijatelji... Stao je. Odmah je zastao i prekinuo se. U taj je čas ugledao svoju ženu opruženu na otomanu i kao da je čuo njezin glas:

— A naša djeca? A tvoja djeca?

Pisac je osjetio da se prekinuo i da je nastala pauza, koju treba što prije prekinuti. Tražio se.

— Gospodo i prijatelji, sutra ćete imati moj odgovor. Potrebno je da razmislim i da sve odvagnem. Sutra, sutra navečer...

Dao je znak,da ga ostave na samu...

Dok su prijatelji nijemi i teški izlazili, u jednom času htio je da im povikne:

— Čekajte, stojte, hoću da vam odmah kažem: pristajem.

— A naša djeca, a tvoja djeca? Uleti glas žene sa otomana.

Nije ništa rekao. Nije zaustavio prijatelje, nego im se nijemo naklonio i za njima zatvorio vrata i ostao sam. Sam sa glasom, koji nije ovaj čas rečen, a koji je bio čujan i osjetljiv, kao da je ovaj čas rečen. Bliz i jasan. Isto tako bliz i jasan, kao onda kad je golema žena, opružena na otomanu nijemo i s najvećom važnošću ogledala svoje do udivljenja i odvratnosti njegovane nokte, ponavljala svoj kratki i teški refren:

— A naša djeca? Tvoja djeca?

Ta žena, o kojoj svi govore, da je venerski lijepa, fidijski modelirana, a to je i on jednom osjećao, ništa drugo ne radi nego prati njegove poslove, račune, sastanke, osnove kao argusovski čuvar, pa samo u odlučnom času ponovi svoj teški

refren. Ona lijepa žena pretvorila se u strašnu stražu, koja ga motri kroz sve zidove, na sve daljine, motri ga mrtvim, bešćutnim i računskim okom i u času, kad se pokrene, kad je na skoku da izvrši svoju volju, stane pred njega u pozi uzničkog stražara, u nesmiljenosti luđačkog pazitelja, pa mu svojim groznim refrenom sve pokida i pomrsi. Samo tim hladnim, suhim idiotskim refrenom:

— A naša djeca? A tvoja djeca?

Da se bar pomakne, da se raspali, da pusti bujicu riječi sa usana, da se užari, usplamti, da problijedi od bijesa ili da se smrkne od očaja! Da se pokrene? Ne, opružena velika i lijena na otomanu ima samo tih pet riječi i dva upitnika i to je njoj potpuno dosta da ga kida, zarobi i tiranizira. Ona zaudara od lijenosti i ležanja. Ona je putrificirana negativnošću i nepokretnošću. Ona je personifikacija hlada, računa i nesmiljenosti.

— Pokreni se! Zamahni! Ubij me! Ubij me nožem, da vidim tvoj taj jedan i to kratak zamah. Hahaha! Ja znam, da me ti ne bi mogla ni revolverom da ubiješ i ako za to treba samo da malo podigneš ruku, a trebalo bi i da pokreneš licem kod gađanja, bar da zažmiriš okom. Ti ne bi ni to mogla. Ja znam, kad bi me ti htjela ubiti, onda bi pozvonila sobarici i njoj bi istim lijenim, putrificiranim glasom, koji se toči i rasteže kao ricinus, rekla da to učini ona. Istim onim glasom, kojim joj govoriš da ti donese veramon, da rastjera migrenu, što ti je natjeruje upaljeno, ulijenjeno salo, rekla bi joj:

— Uspi mu dozu strihnina u jelo.

— Ubij me nožem da vidim jedan tvoj pokret i u njemu zadnji put, da si lijepa. Ubij me nožem!

— A naša djeca? Tvoja djeca?

— Živjet će. Muka, napor, pokret će ih oživljavati, uljepšavati. Pokret bi ih mogao stvoriti mediokritetima od idiota, što su sada.

— Baš onda... Ako su idioti, moraš im puno steći, da bi živjeli bez pameti i bez volje.

Drugi je put na isti hladni refren odgovorio:

— Djeca? Pa živjet će. Oni su geniji.

— Baš onda... Tvoja je dužnost da im namakneš što više da bi mogli potpuno izraziti svoju genijalnost.

— A ja? Ja? Pitao je samoga sebe. — Tko sam ja?

Nju to nije mogao da pita, jer je posve točno znao, što je on u njezinim očima: vol jedan, neko tegleće marvinče, što ima jedino pravo i jedinu dužnost da tegli.

— A ja? Tko sam ja? Stroj neki, neka tvornica novca, trgovačka agencija, mešetarov telefon, kupac, darovatelj, zakladatelj. Da namiče do neizmjernosti za tu lijenu, uležanu ženu i idiote, koje mu je ona rodila bez zanosa, s računom.

To je on njoj. Njima? Onim mnogim rukama, pogledima punim molitve i tolikim glasovima, koji su ga nijemo obvijali:

— Uništi jedan uspjeh, žrtvuj nam ga! Ti možeš, ako hoćeš.

— Ti si gospodar.

— Ti si stvaralac i rušilac.

Refreniralo je milijun sklopljenih ruku:

— Ti si...

— Ti si...

— Tko sam ja? Trpko, sabrano i konkretno je upitao samoga sebe: Tko sam ja? —

Pretražujući sebe susreo se sa svojom prvom ljubavi. Bila mu je ovog časa blizu, dodirivao ju je, gledao, slušao i osjetio je, tko je bio u njezinim očima. On je bio nasmijani vitez neki, a ona mlada djevojka sa bijelim tetivama, elastičnim poskokom i melodičnim šaptom, koji je zujao kao u mladoj hrptenjači proljeće.

Suptilna bijela sa vječno nasmijanim očima. Lagana i pamučno meka.

Donio ih je jedno drugome vir ulice, koji je mriještio iz nebrojenih zjenica, kovitlao nebrojena lica, tetive, ukrštavao poglede, fluide, odzvanjao dinamičnim plesom mladosti.

Stali su jedno pred drugo: mladi, drhtavi i zagrijani prvim valom proljetnog lahora.

— Kuda djevojko?
— Kuda momče?
— U život!
— I ja u život!
— Što je to?

Oboje su se slagali u tome, da je to jedan raspjevani, namirisani valcer, ples neki, koji nema svršetka, opojenost neka, koja nikad ne prelazi u hladnu treznoću i nikad ne postaje glavobolni mamurluk.

— Plešimo zajedno!
— Plešimo!

U plesu su zalazili jedno u drugo sve dublje. On se izgubio u njoj, ona u njemu. Kad je ona otišla, on je osjećao, da je odnijela i njega, a kad je on odlazio, odnosio bi nju.

— Ja nemam sebe, Tea...
— Ni ja, Ivane...

Svaki dan na sastanku uz sjenaste blokove sumraka i grada, po alejama, za koje im se činilo da su samo njima za pozadinu, za dekoraciju. Uvijek u novoj varijanti šaptali su u dijalogu slatki confiteor prve ljubavi.

Ona je htjela da zna za cio njegov dan. Nezadovoljna, ako je i jedan čas prošao, a da nje u njemu nije ni malo bilo.

— Radim. Učim.
— A sunce je sjalo bez nas i proljeće je pjevalo bez nas?

Tea je žalila svaku zraku sunca i svaki dah proljeća, u kojem oni nisu sudjelovali.

— Dobro. Danas si učio, a sutra?

Trebao bi da kaže, da će i sutra učiti, ali to nije kazao. Tražio je nešto između laži i istine.

Dok je on tražio, ona je osjetila, da traži i znala je što traži. Sve joj je bilo jasno po intuiciji i po instinktu zaljubljene žene, koja je cijelu sebe prenijela u njega.

Svi njezini časovi, sve radosti i cijelo očekivanje počinjalo je i izviralo je iz njega. Zrak, koji je udisala, bio je dio

njega. U sunčanoj toplini on je grijao. Šuma je mirisala, šaptala njegovim šaptom. Njihalo se granje njegovim pokretima. Zvijezde su pričale o njemu.

Tražila ga je, da mu sve to nijemo kaže.

— Tea, što ti očekuješ od mene?
— Tebe.
— Ali ja ništa nemam.
— Imaš ljubav, ona je moja. To mi je i dosta. Dosta mi je da mi daš, da ti dajem.. Daj mi, da ti dajem svoje vrijeme. Danas si učio, sutra idemo nekud van, u okolicu, u šumu.
— Idemo. Rekao je, jer je samo mogao da kaže.

Znao je što to znači otići s Teom u šumu. Znao je kako je šuma obuzme, pretoči je i ona postaje neukočena, široka, velika i ekspanzivna. U šumi ona pleše divnom mladošću, zaljubljenim osjećajem, koji je baca u zanos. U zanosu se podaje i otkriva sretna, beskonačno sretna. Ona je davala, da bi njega razveselila. Davala je sve, što je imala: osjećaj, mladost i vjeru.

Bila je uvijek žedna, neutaživo žedna, da se daje.

Sve, što je imala, davala je. Imala je ljubav, dala ju je. Imala je osjećaj za njega: dubok, elementaran, cjelokupan. Davala je.

Imala je u sebi njegovu cijelu ličnost i nije tajila, da je u njoj i da vlada njome.

Kad su se prve zvijezde pokazale nad zaljubljenom šumom i kad se trebalo vraćati u grad, ona je pitala:

— A sada? Kuda sada?

Nije htjela da se rastane s njim ni da ih odijeli noć.

Bila je zadovoljna svakim prijedlogom. Svagdje, gdje je bio on, bilo je njoj: prekrasno, čarobno.

U kasnoj noći, kad je i sama osjetila, da se više nema kamo, pitala je:

— A sutra?
— Sutra ću raditi. I preksutra. Mjesec dana bih htio ostati na poslu. Htio bih da svršim. Onda se više ne bi rastajali.
— Mjesec dana?

— Da!

— Cio mjesec?

— Barem. Onda..

— Dobro, neka bude mjesec dana poslu, a onda meni...

— Tebi!

Njezini su cjelovi mirisali po ljubicama. Plesala je ples djevičanstva, koje se podaje sa srećom. Bila je ljiljanski čista i živahna kao varnica.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Radio je povišenim elanom. Radio je pod osmijehom njezinih usana.

Bili su mu kratki dani. Noći su mu brzo prolazile. Radio je požudno, grabežljivo. U radnoj grabežljivosti bio je lijep sa snagom stvaraoca i osvajača.

Takvoga ga je opazila kolegica Dora. Opazila ga je, motrila ga je i nađe se osvojena.

— U dvoje bi to brže svladali, rekla mu je u jednom času tiho i rumeno na prekrasnim obrazima.

Pogleda je sa začuđenjem.

— Kako to, da on nije pomislio, da se učenje u dvoje brže svlada?

Dora nije ni čekala, da on pristane. Odmah je počela. Stvarala je, pribavljala i donosila sve što je trebao. Namicala je knjige, koje je trebao, potrepštine i preuzela sve sitnije brige na sebe.

Brinula se za odijelo, za stan i za dugove.

Divna kao Čerkeskinja, sabrana i budna kao jaka žena biblije. Išla je pred njim i sva mu je vrata otvarala. Silila je svakoga, da ga prizna, pomogne i da s njime računa.

Dora je imala neobičnu moć nad ljudima. Svi su joj sa zadovoljstvom iskazivali male, sitne usluge i pomoći.

Ona ih je tražila samo za njega. Govorila je samo o njemu.

Dora je uvela red u njegovoj sobi, među stvarima i knjigama.

Ona je jedne noći ostala u njegovoj sobi. Ostala je onda, kad je znala, da je neće i da je ne može otjerati. Ostala je onda, kad je znala, da treba — nju.

Njemu se činilo, da je ostala samo zato, jer je to on trebao. On, ne ona. Radi njega, ne radi sebe.

Lagan, opskrbljen i oterećen radio je požudno, nezasitno. Kršio je materijal i osjetio je kako vlada njime i kako je jak.

Dora mu je dala punog njega. Osjetio se dobro i zadovoljno.

On više nije ništa tražio.

Tea je u beskonačnosti dana i sumraka bolno, nezadovoljno i skršeno kidala listiće sa kalendara.

— Petnaesti dan.

— Dvadeset dana.

— Još osam dana. Brojila ih je na svojim prozirnim malim prstićima: jedan, dva, tri, četiri... I osjeti, da ih je još mnogo.

— Osam dana je veliko vrijeme.

Nije ga tražila. Željela je samo da ga vidi, da mu zaviri u oči i da ga pita:

— Misliš li na mene?

—Još punih osam dana.

On ih nije brojio. Brojila ih je Dora.

— Za ispite si prijavljen. Još osam dana.

— Dosta je. Mogao bih i prije. Odmah.

— Osam dana nije ništa. Odmah će osmi dan.

Kad je prošao osmi dan i kad je Tea držala zadnji kalendarski listić, da ga punim užitkom razdere u sitne komadiće, on nije ni mislio na nju.

Čekala ga je do iza podneva.

U predvečerje je nervozno i trzavo uletjela u njegov stan.

— Što ste vi ovdje?

— Sve — rekla joj je Dora.

Pogledom je pitala Tea njega.

On je potvrdio: — Sve!

Krasna i nesretna Tea vratila se u svoju sobu sa nesrećom i smrću u duši.

U noći je ispila otrov.

Tea nije smatrala da može išta drugo učiniti, nego ispiti otrov.

Na sprovodu je bio on i Dora.

— Prekrasan mrtvac. Kao da ti se mrtva smješka, — rekla je Dora u mrtvačnici, prije nego su zakovali mrtvački sanduk.

— Ubaci joj zemlje u raku. Oplači je — rekla mu je Dora nad otvorenom rakom, kad je mrtvački sanduk već ležao položen u dnu rake.

Skupio je šaku zemlje, bacio je u raku i ona je muklo udarila o dasku sanduka.

— Tako. Baci... Bila je dobra, a bila je i sva tvoja.

Ono malo svijeta, što se našlo na pogrebu samoubojice, razišlo se, izgubilo po uređenim puteljcima groblja.

— Sad možemo i mi poći...

Vratitli su se u zajednički stan.

U jednom času, kad je Dora znala, da je neće odbiti, rekla mu je:

— Mi ćemo se vjenčati. Ne trebaš svečanog odijela. Ne trebam ga ni ja. Vjenčat ćemo se skromno, bez buke.

Nedugo iza toga, probudila ga je jednog jutra:

— Ustani! Idemo na vjenčanje. Kumovi nas čekaju.

Pred crkvom ga je Dora predstavila kumovima. Zajedno su išli u crkvu i bila je potpisana knjiga vjenčanih.

— Jesi li zadovoljan?

— Zadovoljan sam.

On je bio uvijek zadovoljan, jer je bio sav svoj.

Radio je. Stvarao je.

Dora je bila uz njega. Mirisala mu je svojim zdravim dahom i grijala ga svojim predanim zagrljajem.

— Našla sam nakladnika.

— Dobra?

— Vrlo dobra. On ima i čovjeka, koji će te uvesti i prikazati svijetu.

Dora je nalazila nakladnike, kritičare. Ona je stvarala veze, informirala javnost, tumačila joj i obećavala.

Njoj su svi vjerovali.

Gotovo svakoga dana je pronašla koga čovjeka, što ga je osvojila za stvaranje svoga muža, zarazila ga njegovim krugom ideja i širila, množila grupu suradnika oko obljavljivanja velikoga i iskrenog umjetnika.

Ona je počinjala, stotine su nastavljale.

On je postao pisac hiljada, i hiljade su stvarale uvijek nove hiljade. Ona je bila njegova veza s njima, a on je ostajao dalek, zatvoren i svoj. K njemu se dolazilo njezinom ulaznicom, sugestijom i otvaranjem vrata.

— Mi imamo novaca i slave.

On je osjećao, da ima i jedno i drugo i nije mnogo pitao.

Ostao je zatvoren radnik u sebi. Sve je drugo bila ona.

Njezine su dvije magične ruke jednako grlile njega, kao i njegova djela. Njezine su usne jednako pripadale njegovim usnama, kao i njegovim djelima.

— Prometejski čovjek, stvaralac — govorila je o njemu.

Bila je jaka, zadovoljna i sretna, što ljubi i što surađuje sa stvaraocem.

Dora je u sreći i stvaranju postajala sve ljepša i neodoljivija.

— Mi imamo mnogo, mnogo.

— Zaista mnogo?

— Kao u priči mnogo.

— Komu? Za koga? Upitao je on jednom i glasno. — Htio bih baštinika!

— Baštinika? Njega ne ćeš naći u mojoj retorti — mislila je Dora žalosno.

Dugo je čekala na tu njegovu rečenicu. Znala je da će ona svakako doći i da će on jednog dana nešto reći o baštiniku.

— Hoćeš dijete?

— Da.

— Stvori ga.

— ?

— Ti možeš imati sina i taj tvoj sin može imati majku.

— ??

— Što buljiš u mene, ti, koji si toliko stvorio?

Nasmijala se iskreno i bez boli.

On je mislio, da je to bila samo laka ženina šala. On je i zaboravio na tu jednu šalu u jednoj večeri.

On je ostajao kod sebe, ona je išla u svijet i vrzla se po njemu.

Više se puta vratila s nekom od prijateljica.

— To je krasna žena, zar ne? — rekla bi mu za neku.

— Lijepa je.

— I dobra prijateljica.

Neko se vrijeme muž čudio:

— Drugi u prvoj mladosti imaju prijateljstva, ti tek sada počinješ da ih skupljaš?

— Nisam prije dospjela.

Na tome je ostalo. Njemu se činilo, da se pravi prijatelj rađa i da ga slučaj pronalazi. Nekoga rano, a nekoga i kasno.

Dora nije ni pokušala, da mu objašnjava svoje pojačano bogatstvo prijateljicama.

Dovodila je nove. Uvijek samo lijepe žene. Uvijek ih je samo kao slučajno njemu pokazala.

— Klara je brbljava?

— Brbljava je.

— Uza sve to nije ti ipak ništa rekla?

— Ništa. Što bi mi rekla?

Klare više nije vidio. Dora je kod zgode izvijestila, da je nju pohodila, ali on je nije vidio. Ni Lauru, ni Dragicu, ni Zlatu.

— Baš ni jedna ti ništa ne reče?

— Ne.

Susrela je još jednu. U velikom nizu zadnju. Upoznala ju je kod zubara i sprijateljile su se.

Dora je i kod zubara sa zanosom govorila o svom prometejskom čovjeku. Nabrajala je njegova djela i o svakom je napose govorila.

— Zar to toliko nosi? — pitala je osupnuta zubareva asistentica.

— Nosi. Mnogo je već prikupljeno.

Asistentica je uzdahnula.

— Ja bih tako rado, da bar jednom vidim toga čovjeka.

— Mislite, da je to teško. Ja njega ne čuvam kao zmaj zlatno runo.

Asistentica je bila jaka, stasita, sa bogatim ženinim tijelom. Velika i raskošna kao egipatska Kleopatra. Imala je glavu sličnu pokojnoj Teji, mladoj djevojci, koja je ispila otrov.

Nije joj odmah pokazala muža. Prije joj je pokazala sve što imaju i mogu nastojeći steći njezino prijateljstvo za sebe.

— Voliš li me, Ano?

— Ti znaš.

— Koliko me voliš, Ano?

Asistentica je ponovila odgovor Simona Bar Jone: — Ti znaš.

— Šta bi za mene učinila?

— Mnogo. Ti si moja jedina prijateljica.

— Dakle bi mi bila iskrena do zadnjega časa?

— Zašto to govoriš, Dora? Ti sumnjaš?

Zubareva je asistentica plakala i bila neutješiva. — Čime sam ja zaslužila da sumnjaš u moju iskrenost i prijateljstvo?

— Ne znam, Ano. Nisi ništa učinila i ja ne sumnjam, samo tako... pitam, jer svi govore i pišu, da lijepa žena drugoj lijepoj ženi ne može da bude prijateljica, a ne može ni iskrena da bude.

— Glupani, koji govore i pišu. Otkuda oni mogu nešto reći za svaku ženu, za sve žene.

Posjećivale su se. Zajedno izlazile i zajedno se izvozile na šetnju.

— Vidiš, ne mogu bez tebe, Ano... Osjećam: da si muškarac, da bi se uskolebala moja vjernost i moj bi muž ostao bez žene. Bježala bih s tobom, ako hoćeš, baš na kraj svijeta.

— I ja s tobom — rekla je asistentica Ana.

— Moj je muž suh, sabran, mrk i vječno radi. Sav je nad zemljom. On može samo da pribavi mnogo novaca.

— Mnogo?

— Puno, ali vedrine ni osjećajne raskoši on nema.

Ana nije razumjela, da negdje može biti mnogo novaca, a bez vedrine i osjećajne raskoši i čudila se mnogo.

— Kako je to moguće?

— Tako je.

— Kad bih ja imala novaca, bila bih tako sretna. Ništa ne bih radila, ne bih išla u ordinaciju ni dodavala razne igle, komadiće bijele vate ni ispirala tolike aparate. Odijevala bih se, izlazila i bila bih sretna.

Iza dužega vremena poznanstva jednog je dana Dora posve kao slučajno predstavila mužu svoju prijateljicu s kojom bi mogla da pobjegne na kraj svijeta.

— Molim te, budi tako dobar i zabavi moju prijateljicu pola sata, ja moram po nešto u grad. Požurit ću se natrag, ali znaš, dok sve to svršim... Proći će nešto malo vremena.

Dora je rekla i izišla.

Kad se je vratila, nije pitala:

— Je li ti što rekla Ana?

Muž je doskora počeo da je uvjerava, da je oslabila, i slao ju je daleko nekud na odmor.

Dora je pošla, jer je mislila, da je potrebno da ode.

U daljini je mislila i strahovala nad razvojem igre, u koju je turila prijateljicu i muža.

— Možeš li roditi, Ano?

— Da.

— Ja bih htio dijete, moje dijete...

Ona se osmjehnula hinjenim stidom.

— Dijete? To je skupa stvarca.

Nasmijao se.

— Htio bih da imam dijete i da to dijete ima majku. Smjestio bih ih na brežuljku u prekrasnoj vili i donosio bih im kao ptić mužjak. Vila bi bila tvoja i često bih dolazio da pratim uzrast djeteta.

— Moja vila?

— Tvoja, čim se bude znalo za dijete.

Ana pristala da ima dijete. Ana je i znala, da će imati dijete, jer je već nekoliko puta zanijela i svaku je koncepciju odbacila hladom i ravnodušnošću, kojom se odbacuje pljuvačka.

Ana je donosila raskošno tijelo. Toliko raskošno, da drugo ništa nije trebalo da donese.

Nije trebala ništa drugo da donese, ali ona je donosila mlakušan šapat, koji je u svom polutonu i u polusjeni zamjenjivao stidljiv žar nelegalne ljubavi.

Uz taj je šapat prostirala raskošno tijelo, i on nije pitao ništa.

Šapat se u jednom času pretvorio, i ona je govorila sa ogorčenošću i uvredom:

— Pošli smo predaleko.

— Imat ćeš sve, Ana.

— Što je to sve? Vila, novac? To nije ništa. To je tek neki tvoj višak, dobacuješ mi pretičak neki, suvišnost jednu... Dijete treba cijelog oca.

Plakala je, grčila se i pokazivala duboku, beznadnu nesreću:

— Jadno dijete. Naše dijete!

Dobro se sjeća, kad je izrekla prvi put tu rečenicu. Sjeća se, jer je bila to tvrda, kratka, ali potresna rečenica. Ova ga je grabila i tresla je njime. Osjećao je, da bi moglo biti nesretno dijete, koje nema cijeloga oca.

Tražio je neko rješenje. Pisao je Dori, neka još ostane na moru, jer joj ne može vjerovati, da se tako brzo oporavila.

— Dolazim. — Glasio je brzojavni odgovor na to pismo.

— Dora dolazi.. rekao je s tjeskobnim nemirom Ani.

— Pa?

— Pa? Dora dolazi i ujutro je tu.

— Pa?

— Ne dolazi neko vrijeme.

— To sam mogla očekivati nakon svega, što sam ti dala i žrtvovala. Sakrij me, odreci me se. Tako to obično biva. A dijete ? A naše dijete?

— Sve ćeš imati.

— To nije ništa.

— Što hoćeš još?

— Ja ništa... ali naše dijete...?

— Imat će dosta..

Ana nije nastavila. Zašutila je i pokazala svoje nezadovoljstvo...

— Neka ti dođe ona, ja ću i moje dijete...

Ona se očito nije prekinula, da nešto zašuti o tome: što će to ona i dijete, nego samo da spomene dijete.

Bila je raskošna i u nezadovoljstvu. Lice joj je oružnjelo, ali je tijelo ostalo veliko i raskošno tijelo.

On je osjetio tu raskoš, a ona je osjetila taj njegov osjećaj.

— Da li to znači, da se poslije danas više ne ćemo vidjeti? pitala je Ana

— Zašto se ne bi vidjeli?

— Dakle ćemo se vidjeti? Onako potajno, kradomice. Pred svima ćeš mi kazati: poštovana gospođice Ano.. a ja ću te nazivati uglednim gospodinom. Jedva smo se upoznali, eto tek smo se upoznali — zaključivat će svijet o nama, kad nas vidi zajedno.

— ?

— Da, da samo tako. To je samo moguće, razumijem i nemam ništa protiv toga, ali što od toga može imati dijete, koje treba cijeloga oca?

— Što hoćeš, Ano?

— Hahaha.. ja ću krasti. Pred kim, od koga? Ja, koja nosim tvoje... pred onom, koja samo umije da brblja o tebi. Hahaha!

Smijala se tako ujedljivo i s toliko glupe snage, da čovjeka prođoše ledeni srsi. Prođoše ga srsi baš od te njezine

glupe snage, koja se sva sastojala u trpkoj konkretnosti časa i položaja.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

Dora je razumjela sve. Ona je tražila jednu žensku konkretnost: da Ana bude samo majka djeteta njezina muža. Obećavala je svaku pomoć, pa i to, da će i ona voljeti to malo, koje dolazi...

— Hahaha..

Nastala je duga, trpka borba između dvije žene.

Dora za sebe nije tražila drugo, nego da i dalje ostane u blizini muža i da mu surađuje tamo, gdje ne pomaže nikakvo, pa ni raskošno tijelo. Da bude uz njega i da se zove njegovim imenom.

— Hahaha...

— Ano, razgovarala sam otvoreno s Ivanom: dijete će imati sve i bit će baštinik svega. Mi umiremo svakako. Komu bi ostavili?

— Hahaha.

Borba dviju žena ulazila je i u piščev kabinet: ometala ga, zaustavljala i skrućivala u poslu.

— Smeta me.

— Kaži Ani.

— Kaži Dori.

Dora je prva razumjela i udaljila se.

Iz inozemstva mu je pisala: Smjestila sam se i mislim, da ću izdržati duže vremena. Nastojat ću i da budem mirna, možda mi uspije i da budem hladna, jer nema bojazni, da život ne će pobijediti i da ćeš ti osjetiti potrebu stare suradnice. Ubija me besposlica. Oteta mi je svaka mogućnost rada, a bez stvaranja ne mogu da živim i nalazim, da ovako sličim nekakvoj beskorisnoj i suvišnoj životinji. Nastojim da nađem koga, tko bi se zagrijao za tvoje stvari. Osjećam, da bi ovaj svijet u tebi našao mnogo novo i živahno. Imam više poznanika, ali još među njima nema onoga pravoga.

— Hahaha. Što se ona brine za to? Htjela bı nešto i za sebe? Što će ostati našem djetetu? Tvojem djetetu?

— —

Nedugo iza Dorina odlaska Ana je ostavila svoju vilu na brežuljku, iznajmila ju je.

— Promislila sam, a zašto da to ide u izgubljenje. Nešto je ipak nešto.

— Pa?

— Ostat ću kod tebe. Bolje je tako, bliže smo. Bolje je i zato, jer ja imam tetke i one su vrlo siromašne, ta će im stanarina iznajmljene vile pomoći.

Iz soba je izbacila svaku sitnicu, koja bi mogla sjećati na Doru. Tražila je i nov namještaj i posteljinu.

— Smeta. Sve me smeta. Tako.. sad je sve naše..

Nigdje jedne, pa ni najsitnije stvarčice nije ostalo, koja bi govorila o tome, da je tu nedavno živjela, vladala i bila sve Dora.

— Tako. Sad je sve na svomu mjestu i sve m o j e.

Ona je legla na otoman i zadovoljno zašutjela.

— Idi i radi i gledaj da svršiš nešto dobro i korisno. Nikad čovjeku nije dosta.

— Korisno? Kako to misliš: korisno?

— Da donese novaca. Ja trebam mira. Štogod bi mene mučilo, ostalo bi na tvom djetetu.

— S Dorom ipak moramo nekako urediti. Ona je radila mnogo i mnogo je stekla.

Namrgodila se, potamnjela, ali se nije ni za milimetar pomakla na ležaju.

— A naše dijete? A tvoje dijete?

Na sve, što je on govorio i dokazivao o potrebi, da se uredi stvar sa Dorom, nije odgovarala.

Zanijemljela je i ležala.

Bunili su je njegovi koraci, riječi. Prestao je da spominje ime svoje žene, koju je još i sada volio iskreno i nostalgično. Nije je više spominjao, da ne bi naškodio djetetu, koje dolazi.

Dori je pisao često i molio ju je, da ostane što dulje, bar do iza poroda, a dotle ili bar onda bit će drugačije!

— Znaš, da nam je glavno i najvažnije doći do djeteta. Pisao joj je. — A kad ja ugledam dijete, onda.. Junačio se, tvrdio je, da će onda pokazati da je muško i da će urediti s o n o m ž e n o m...

Prvo je dijete bilo kćerka.

— Htio sam sina. Pisao je Dori. — Morat ćemo počekati sina, a kad dođe sin...

Kad je drugo dijete zaista bio sin, Ana je povisila za pola tona glas i unijela malu izmjenu u svoj refren:

— A naša djeca? A tvoja djeca?

Taj je refren ostao trajno dalje bez izmjene i onda, kad je došlo na svijet i treće dijete.

Bilo je troje, pa četvoro djece i svi su bili jednako jadni, jednako kržljavi i jednako bolesni u zglobovima i siromašni u mozgovnim funkcijama. Grupica kretenčića začetih, nošenih i dočekanih bez topline i bez oduševljenja.

Svijet ih je gledao, vidio i divio se kako je istinita stara tradicionalna tvrdnja:

— Veliki ljudi rađaju glupu djecu.

Ana je ostala mrzovoljasta, pospana i nije nalazila nikada da nešto duže i toplije razgovara s ocem svoje djece.

Nikad joj nije dosta radio, dotično ona baš nije ni pazila na to, koliko on radi, ali joj se činilo da mnogo ne radi, jer ono, što je on zarađivao, nije joj bilo mnogo.

— A naša djeca? A tvoja djeca?

Jednom joj je rekao: Imam veliku stvar. Imam je potpuno u rukama i svladao sam je. Treba samo da je stavim na papir.

Pogledala ga je sneno.

— To bi moglo i da donese novaca.

Pogledala ga je nešto malo, malo živahnijim pogledom. Bez riječi.

Kad je novo djelo bilo pri kraju, rekao je Ivan:

— Zadovoljan sam. Očekujem mnogo.

— Što od toga imaju tvoja djeca? Dora je tvoja žena.

— Dora je još uvijek moja žena.

— A djeca? Tvoja djeca?

Ni pomakla se nije, ni riječi nije nadodala. Snena, puna dosade i krepke snage zagledala je nokte.

Čovjek ju je časom motrio i njezin ga je refren nosio u dubinu trpke sadržine. Ta djeca nemaju prava, imaju samo milost. Da sutra naleti na njega auto ili mu se surva cigla na glavu, da se nabode na za'rđali čavao, djeca već za malo časaka nemaju ni prava ni milosti. Gdje su im upisana prava i tko će im udijeliti milost?

— Da se nagodimo s Dorom i da joj osiguramo življenje?

— A naša djeca, a tvoja djeca?

— Pa ne možemo, bar ja ne mogu samo tako da se raziđem sa ženom, koja me voli i koja mi je toliko stekla. Ona ima preko polovine udjela u svemu, što imam.

— Više. Ona ima tvoje ime i tvoje sve.

— Što hoćeš?

— Ja ništa. Naša djeca, tvoja djeca?

Žena, koja nije tražila ništa za sebe, ležala je na otomanu punana, teška, utovljena u svili i u draguljima. Zapovijedala je brojnoj posluzi i tvrdila je, da je samo privremeni komandant kućne posluge i nadzornik kućnog reda i rada u kuhinji, u kojoj nije bila. Izlazila je na šetnju, kupovala po dućanima i mnogo vijećala sa svojim tetkama, koje su štampale posjetnice i okupljale neka društva oko sebe.

Ta je žena bila vlasnik vile na brežuljku i gotovo do kraja ispisane uložne knjižice sa velikim brojkama.

Sve sitnice u kući stajale pod njezinom voljom i sve se zbivalo samo onako, kako je ona htjela.

— Što hoćeš još?

— Nije riječ o meni. Govori o onima, koji te trebaju. Ne mudruj, stvar je vrlo jasna.

Čovjeka je hvatao mrak tjeskobe i svrbež nemoći.

— Neka bude i to. Vjenčat ćemo se...

— Meni je svejedno. Ja sam svoje sve učinila. Rodila sam ne jedno, nego četvoricu. To su ti djeca i ništa. Kako hoćeš...

Bilo je neko vjenčanje i djeca dobiše isprave sa Ivanovim prezimenom.

Čovjek se nešto smirio i potpuno se prepustio poslu.

Djelo je zorilo i bilo svršeno.

— »O p i j um« je gotov. U srijedu naveče doći će prijatelji. Da čuju, da kažu svoje mišljenje, da vidim na njima snagu djela.

Bez riječi, samo tvrd pogled, kao da kaže:

— Što tu ima tko da govori? Kakvi prijatelji? Postoje samo naša djeca, tvoja djeca.

Ležala je apatično, tvrda kao klada i budno je pazila, stražarila, da nikud ne ode ni jedna para, da nitko ne ispruži dlana prema bogatom čovjeku.

— A naša djeca? A tvoja djeca?

Čovjek bi zamrzio i tu djecu, da nisu bila onako slaba, duševno i tjelesno kržljava i da nije znao, da ona ništa ne znadu o majčinom refrenu.

— —

Teški su se koraci prijatelja još čuli na nasutom pijesku po širokoj stazi, kojom se odlazi do uličnih vrata njegove residencije.

Prijatelji su vjerovatno izricali teške dojmove o »O p i j u m u«, jer su se čuli i njihovi ozbiljni glasovi iza već zatvorene kapije.

Kad je nestalo koraka i glasova, pomaknuo se čovjek, da siđe ženi.

Još mu je zujalo u ušima:

— Uništi!

— Zataji!

— Strašno je!

— Opustošuje kao pomor.

— Uništi.

— I ti imaš djece...

Još su mu stajali pred očima toliki pogledi, koji su ga molili, tolike uzdignute ruke u ime nebrojenih, u kojih su ime molile:

— Zataji!

— Uništi!

Težak, drven i neodlučan približio se hladnoj i u lijenom polusnu budnoj ženi.

— Uspjelo?

— Uspjelo.

U očima joj zatalasa nešto požudna osvjetljenja radosti. Vidjela je neke nove pare.

— Što su rekli?

— Da uništim, da zatajim.

— ?

— Na korist i na sreću ljudstva, koje bi se osjetilo osiromašeno i osakaćeno, ogoljeno.

— Koliko ti daju za to?

— Daju za to? Oni ništa ne daju. Zašto bi dali? Oni samo mole.

— A naša djeca? A tvoja djeca?

— Baš je o njima i govor. Možda i njih taj moj »O p i j u m« liši jedne meke, poetične iluzije.

— Prodaj negdje vani u inozemstvu..

— I tada...

— Koliko bi mogao dobiti?

— Mnogo.

— Pa?

— Ne znam, bojim se..

— Glupost! Misli na svoju djecu.

— Ti si majka, zar se ne bojiš?

— Pa ne će baš na njih? Njima se kaže: to je sve onako, da se zaradi...

— Nemam snage.

— Ti nikad nemaš snage, kad se radi o dobru naše djece.

— Baš je to u pitanju.

— Što? Neka poginu milijuni, samo da je dobro tvojoj djeci.

— Milijuni jakih, zdravih za onu tvoju četvoricu slabih? Mislio je on trzavo i nijemo. Nervozno je šetao sobom i nije se zaustavljao. Na ženu nije više ni pogledao.

— Zar zato, da bi njezinoj djeci bilo bolje, odnosno njoj uz tu cijenu i ispred te djece?

Nervozno je šetao sobom i nije se zaustavljao. Na ženu više nije ni pogledao.

Razmišljao je o svom djelu.

— O p i j u m je velik, dubok i strašan...

— A naša djeca? A tvoja djeca? ozvala se ona sa otomana ne dižući pogleda sa svojih nokata...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

LJUBOMIR MARAKOVIĆ, ZAGREB

MODERNI OBJEKTIVIZAM

Pokušaj karakteristike nove faze u razvoju književnosti.

I.

U svojim studijama o ekspresionizmu uglavio sam, da je karakteristični momenat iz kojega je potekao ekspresionizam, atmosfera rata i revolucije. S odmicanjem godina i sa sve jasnijom spoznajom o tom, da nema većega zla koje je moglo zadesiti čovječanstvo nego što je bio rat, sve više su se stale odražavati u životu čovječanstva dvije protivne težnje: ideja mira i želja za konsolidovanjem političko-socijalnih prilika. Ali kako se nikada cilj ne postizava neposredno i smjesta nego tek nakon duga traženja i postepenog razvoja, i kako često i najbolja namjera iz jednog ekstrema pada u drugi, to i ovdje ide put razvoja ljudske misli i čovječjeg društva različitim prolaznim postajama koje odvode od cilja, bar momentano, ili se zadržavaju na čudnim stramputicama, dok konačno ne nađu pravog smjera.

Ideja mira nije našla svoga izravnog izražaja u načelnom pacifizmu, u apriornom i apsolutnom otklanjanju oružja i oružanih sukoba: bio bi to suviše nagao a i suviše sjajan skok iz onoga općeg klanja i šovinističke zasukanosti koja je bila zahvatila gotovo čitav civilizovani svijet. Naprotiv, prvi je most, čini se, bio jedan dosta obični i dosta neznatni psihologijski momenat: radoznalost. Države, dotad zatvorene blokadom kao sasma nepoznat i neprilazan svijet, otvorile su se dojučerašnjim neprijateljima, i putovanje, i ako ne baš najprijatnije, mamilo je s jedne i druge strane na otkrivanje novih svjetova, gotovo kao u Kolumbovo vrijeme. Neobično oštre carinske revizije,

bezbroj potrebnih viza, fantastične razlike u valutama, politička sumnjičavost činili su takve pothvate smionim, a baš zato i privlačnim, to više što se nakon svih tih mukotrpnih procedura otkrivao, uzdrhtana srca i neočekivano, čitav jedan začarani svijet duha, srca, topline i čovječnosti koji je bio zatrpan duboko ispod surove kore mržnje, okrutnosti i nesnošljivosti. Istovremeno je diplomacija, vođena katkad politikom, a katkad superiornom čovječnošću prominentnih pojedinaca, nastojala da učvrsti i osigura svoje uspjehe osnivajući Društvo Naroda, instituciju općeg mira i sporazuma, i ako od praktičnih rezultata same te institucije nije često preostajalo ništa do činjenice, da su zasjedanja Društva Naroda pružila mogućnost da se sastanu najistaknutiji pojedinci nekad zaraćenih naroda i da, prestižom same svoje impozantne ličnosti, nametnu čitavom svijetu dah svoga nadmoćnog duha i sjaj svojih naročitih ideja. Pojava Čičerina u Đenovi i Mac-Donalda u Ženevi n. pr. bacila je u pozadinu sve stvarne pojedinosti dotičnih zasjedanja: na sve se utisnuo žig njihove neočekivane čovječje pojave i superiorna spontanost kojom su zasegli u najdelikatnije probleme suvremenog života. A tako je bilo i sa Stresemannom, sa Briandom i, sasvim na početku, s Wilsonom; rase su se izredale bacajući na arenu svjetskog ravnovjesja cvijet svoje intelektualne i moralne snage u ličnostima pred kojima se gubilo sve okolo. Slično se desilo i sa svim nebrojenim kongresima i savezima koji su osnovani iza rata za međunarodno zbliženje i sporazumijevanje naroda: počevši od studentskih federacija pa sve do Pen-kluba koji je, na pobudu Engleske, imao da okupi književnu elitu svih kulturnih naroda, dok su radničke, seljačke i druge internacionalne institucije vukle svoj korijen iz predratnih, i prema tome imale više tehničko i ekonomsko značenje.

T. zv. nacionalne revolucije postigle su svoje, često vrlo kratkovidne, ciljeve, preživjele su se, a pomalo i izvjetrile: prava je nacionalna revolucija izvojevana oružjem duha, pred stotinu godina, u doba romantičkog pobuđenja evropskih naroda; a ova, vođena vatrenim i plinskim oružjem, na zemlji, u zraku, pod vodom i na vodi, morala je da se zaplete u trista

apsurda i kompromisa, do kojih uvijek dovodi nasilje i prolijevanje krvi. Druga, znatnija, socijalna revolucija postigla je svoj stravični paroksizam u pomamnoj i bezobirnoj najezdi boljševizma, koja je zaprepastila i ustremila čitav ostali svijet, i u jednom naglom i grčevitom srhu građansko je društvo svih ostalih evropskih država uspjelo da zaustavi tu opasnu bujicu i da, pod njenom izlikom, obračuna s nebrojeno mnogo ljudi i pojava koji često s njom nisu bili ni u kakvoj vezi. Ali kriza socijalnog života sa svojim strahovito teškim ranama ratnog i poslijeratnog života ostala je latentna i očitovala se ubrzo u općoj krizi parlamentarnog režima, koja, postepeno ali vidno, preobražava socijalno-političko lice Evrope. Neizbježiva opasnost podzemne podrovanosti izazivala je nagle odluke i energične zahvate, za koje su najmanje sposobna bila ideološki raznorodna i demagoški zatrovana parlamentarna tijela različitih evropskih država: i preko noći, ne ostavljajući vremena ni za zaprepaštenje, popeli su se smioni pojedinci do apsolutne moći i stvorili pojavu moderne diktature. U psihologijskim predispozicijama mase, ali isto tako u psihologijskim kvalitetama tih vidnih pojedinaca treba tražiti uzroke ovoj neobičnoj pojavi koja je, nakon velikih kriza kolektivizma, ponovno iznijela na površinu kult individua i njegovu bezgraničnu nadmoć nad masama.

II.

Uporedo s ovim, literatura je krepko naglasila jedan i drugi momenat. Putopisna literatura silno je porasla, iznoseći »otkrića« pojedinaca koji su se prvi usudili da prekorače ratom zatvorene granice, ili su prvi zapazili one karakteristične promjene poslijeratnog života koje su običnom putniku ostale nepoznate. Jedna je grana modernog života na ovom polju snažno pritekla u pomoć literaturi: žurnalizam, novinarstvo sa svojom danas već toliko razvijenom reportažom. Poznato je, da je još u doba koje se nama današnjima čini prilično staro, »New York Herald« iz vlastite pobude i na vlastiti trošak opremio čitavu Stanleyevu

ekspediciju u centralnu Afriku sa zadaćom, da pronađe izgubljenog Liwingstonea. Toj se ekspediciji ima da zahvali jedna od najzanimljivijih i najznamenitijih knjiga o otkrićima; koje čudo onda da danas, u doba aeroplana i radija, golema novinska poduzeća ne sustaju u sve smionijim pothvatima, te čak žene-reporteri postizavaju rekorde kao putnici i kao pisci, kao n. pr. Francuskinje Marcelle Vioux o Sahari, Noëlle Roger o Kemalovoj Turskoj a najsrčanija, Andrée Viollis, prolazi čitavom sovjetskom Rusijom, i u času najtežih borbi o Afganistansko prijestolje, šalje svoje izvještaje iz srca Afganistana. Od Amerikanina Theodora Dreisera do pofrancuženoga Grka Panaita Istratija nebrojeni su istraživači ponajveće suvremene zagonetke, Sovjetske Rusije; druga karakteristična točka oko koje se kupe vješta pera i koja znači vrlo ozbiljan problem za čitavu evropsku civilizaciju, jest Amerika, zemlja koja je u ovo nekoliko godina iza rata nevjerojatno porasla u intenzitetu vanjskoga razvoja, a na polju književnosti stvorila čitav niz svojih pisaca. Oni doduše nisu umjetnički superiorni, ali su zapanjili evropsku publiku svojim nemilosrdnim šibanjem američkog života kojemu na taj način ipak nehotice čine reklamu. U isto doba američki film preplavljuje Evropu i ugrožava pojmove o umjetnosti i o produhovljenosti života, a što je najteže, svojom plačljivom sentimentalnošću i naivnim happy-end-moralom istiskuje iz svijesti gledalaca pojam istinske tragičnosti. Reportažom koja se uzdiže do prvorazrednog umjetničkog djela dao je Paul Morand u svom »New Yorku« nesravnjivo živu i plastičnu sliku američkog života na njegovu vrhuncu koja, uza svu stvarnu kritiku, ostaje ipak poemom američkog intenzivnog života i apoteozom njegova naglog materijalnog uspona. Na ovaj report-putopis svih nijansa i različitih stupnjeva umjetničke vrijednosti nadovezuju se, s jačim misaonim akcentima, sa suptilnijom analizom psihologijske atmosfere, eksotični i kosmopolitski romani i putopisi od Josepha Conrada do Ossendowskoga i od Valéry Larboudova umjetnički superiornog »Bernabootha« do ozloglašenog, ali mnogo čitanog Mauricea Dekobra (Madonna des Sleepings).

Isto tako, i još jače, razbuktala se druga paralelna grana suvremene književnosti: beografija. Franz Werfel, najizrazitiji predstavnik njemačkog ekspresionizma, izlazi upravo iz tog smjera biografijskim romanom »Verdi«; o nj se odmah veže jedno od najsenzacionalnijih djela posljednjih godina, Jelušićev »Cezar«, pa sve do t. zv. »romansiranih biografija« koje su postale pomalo već i dosadne svojim obrađivanjem ličnosti o kojima imamo i premalo podataka iz povijesti. Istina, u tom se i sastoji slava »romansirane« biografije, da pisac snagom svoje intuicije rekonstruira ono čega u historijskim izvorima nema; ali kod lica koja su u historiji bolje poznata, taj se rad sastoji u prvom redu u oživljavanju karakterističnih pojedinosti ili u premošćavanju praznine između po kojih momenata iz junakova života. Inače fantazija preotima suviše maha, a djelo ipak nije roman, jer mu za to nedostaje čisti umjetnički karakter i ona obuhvatnija idejna dubina koju biografijski roman ima kao jače umjetničko djelo. Tako n. pr. Werfel u svom Verdiju, pored umjetničke sinteze Verdijeva života, iznosi čitav problem opreke između Wagnerova i Verdijeva stila u operi, Jelušić osim ličnosti Cezarove iznosi problem autokracije i demokracije uopće.

Ali i sama biografija kao historijski točan prikaz ličnosti postaje umjetničko djelo. Problem jake ili izrazite ličnosti u suvremenom životu bez sumnje je zaoštrio i ovo pitanje i dao mu presudnu pobudu. Biografija ove vrsti nije historijska monografija, nije isječak velike historije koji je samo nuždan detalj za velike prikaze čitavih epoha povijesti. Umjetnička biografija samostalno je i zasebno djelo; ona nije samo plod istraživanja, nego i proživljavanja junakove ličnosti. Ona, ponajprije, uzima za svoj predmet čovjeka koji svojim životom pruža nešto zasebno, nešto što se razvija kao zanimljiv roman ili snažna drama. Zatim, ona pušta po strani sve što ne služi neposrednom i izravnom osvjetljenju ličnosti, shvaćene u prvom redu kao čovjeka, naglašujući uvijek jače intimnu stranu njegova života nego li javni tok njegove djelatnosti. Na taj način biografija postaje uzbudljivom lektirom koja se ljepotom stila i vještinom

kompozicije takmi s romanom, ali, kao historijska istina, ima druge zakone ne samo stvarne, nego i umjetničke uvjerljivosti. Teorija i ponajzanimljivija praksa ove književne vrsti potječe od André Mauroisa. On je, u svojim cambridgeskim predavanjima, iznio osnovne misli o biti i tehnici ovakve biografije (Aspects de la Biographie), a uporedo s tim izradio ciklus biografija koje osvjetljuju tu teoriju. Pritom je naročito karakteristično n. pr. to, da Maurois u svojoj biografiji Shelleya (koja je izišla pod imenom »Ariel« i u prijevodu u Zabavnoj Biblioteci), prikazujući tako istaknuta i velika pjesnika, ipak gotovo i ne govori o njegovoj poeziji, osim u koliko je to u neposrednoj vezi s vanjskim peripetijama njegova života. Kako Shelleyeva biografija ima još dosta izrazit karakter romansirane biografije, to pisac sam uviđa da je u toj metodi pošao nešto predaleko i u svom posljednjem djelu, majstorskoj biografiji Byrona, upleće nešto više analize njegovih pjesničkih djela, ali dakako samo u koliko ona osvjetljuju njegove lične crte ili situacije iz njegova života. Između mnogih pisaca biografija na kojem se polju ističu naročito Francuzi (a i Papinijeva proslavljena Storia di Cristo pripada upravo ovamo), osvaja napose odlično mjesto Nijemac Emil Ludwig sa svojim Bismarkom i Napoleonom, a naročito, i to vrlo obilno, poglavlje zauzimaju hagiografijske biografije t. j. životopisi svetaca takva stila, oko kojih su se okupili ponajbolji francuski katolički pisci kao Goyau, Bernoville, Baumonn, L. Bertrand, H. Bordeaux, Ghéon i dr. s genijalnim Dancem J. Joergensenom, kao pretečom, na čelu.

III.

Današnja književnost ima pred prošlim epohama tu prednost, što nema nikakva unaprijed stvorenog doktrinarnog programa niti imena koje bi sugeriralo neka pravila. U prošlim epohama često su se vodile ogorčene borbe oko imena, a da pritom ni samo to ime nije bilo točno definirano. Ipak, ako stručnjaci označuju današnju umjetnost modernim objektivizmom, izražene su tim samo neke njene karakteristične crte, nipošto

kakav kompaktni smjer ili izgrađeni program. Dok je književnost ekspresionizma bila lirski uzbibana i subjektivno eksplozivna, današnja književnost ne smatra vanjski svijet samo sredstvom za ekspresiju umjetnikove ličnosti, nego objektivnom podlogom našega života, bez koje on ne bi imao određenih obrisa i konkretnih ciljeva. Revolucionarac i frondeur, ekspresionistički je pjesnik bio nezadovoljan sa svijetom i s poretkom u njemu: slika je svijeta bila, u njegovoj poeziji, ili iskrivljena njegovim nezadovoljstvom, ili eksaltirana njegovom čežnjom za nekim idealnim novim poretkom koji je svojom nejasnom neodređenošću ličio na čarobne dvorce iz priča. Otuda grandiozna koncepcija ekspresionističke lirike ili drame: idejni se njezini akcenti dižu do neba, i ako je čitavo djelo, po svom vanjskom opsegu i po svojoj unutarnjoj kompoziciji, često samo jedan srh i vapaj, jedan krik i grč. Današnja je književnost, naprotiv tome, monumentalne koncepcije; računajući s čitavim kompleksom svih problema života i s čitavim krugom vidnoga svijeta, ona je golema vanjskim opsegom i neobično obuhvatna svojom slikom života. Galsworthyjeva Forsyte-saga, ili historijski romani Sigride Undset, ili Heinricha Manna trilogija »Das Kaiserreich«, ili koje drugo od reprezentativnih djela suvremene književnosti, predstavljaju impozantan niz svezaka kojima se, eventualno, još pridružuju kao stvarni nastavci dalja, pobočna djela obrađujući sudbinu pojedinih lica. Karakterističan je slučaj s Mauroisovim ciklusom biografija: pošavši od Disraelija on je, iz iste epohe i istog kruga, posezao za Shelleyem, da onda zahvati Byrona, njegova neposrednog prijatelja. Tako se ista lica, s nešto promijenjenim kutom gledanja, ogledaju u jednom, drugom ili trećem djelu. Na taj je način neobično intenzificirana slika vanjskog objekta i, tako rekavši, svestrano provjerena njegova objektivna vrijednost.

Što se tiče pridjeva »moderni« koji se dodaje izrazu »objektivizam«, to on ima da znači naročiti način gledanja objektivnog svijeta, koji nije ni idealističan, kao u klasicizma, romantizma ili ekspresionizma, niti materijalističan kao u realizma, naturalizma ili moderne. On je u svojoj biti podijeljen, kao što je po-

Lj. Babić: Podnevno sunce

dijeljen današnji svijet: agnostičan kod Galsworthyja, katolički pozitivan kod Undsetove, i između ta dva oprečna pola ima mnoštvo nijansa. Ali što njegovu »profession de foi« razlikuje od pređašnjih smjerova, to je to, da ona nije nikakvo svečano očitovanje, nikakav teatralni patos, nikakva udešena stilizacija. Sigrid Undset piše romane u kojima svaka stranica odiše dubokom i živom vjerom, a ipak se služi slikama i riječima za koje se prije mislilo da ih ne može slušati vjerničko uho. Galsworthy intenzivno analizira život svoje domovine, obara se na mnoštvo pojava i otkriva mnoštvo otvorenih pitanja javnog života, no nigdje ne protestuje, ne optužuje, ne alarmira: on prema svemu zadržava svoj blagi osmijeh čovjeka kojemu je u prvom redu stalo do unutarnjeg ravnovjesja, do mirnog, trijeznog i promišljenog stava prema čitavoj vijavici katastrofa koja se s ratom iživjela i počela da sliježe. Možda je najbolje osvjetljenje te karakteristike današnje književnosti knjiga koja je doživjela najsenzacionalniji uspjeh: Remarqueov roman »Na zapadu ništa novo« koji je u milijunskim nakladama uzbudio i potresao čitav svijet. Valjda nikada dosad nije napisano djelo koje bi donosilo toliko tragične udarne snage sa toliko malo formalne patetike i sa toliko malo razmaha strasti. Kroz niz jednostavnih konstatacija stvarnih činjenica, ocrtanih dakako sablasno sugestivnom plastikom, ne provlači se nikakvo, kako bi rekao sam pisac, ni priznanje ni optužba; za pisca je pitanje krivnje sasma sporedno i neznatno prema usudnoj dubini istinske tragike. A točno takvo je i drugo senzacionalno djelo velikog obračuna s ratom, Sherriffova jedinstvena tragedija »Svršetak putovanja«. Već sam naslov odbija svaku agresivnu oštrinu; u srcima tih vojnika ima engleskog patriotizma, ima intimne tragike, ima istinskog heroizma; ali svi oni, i junaci i kukavice, i zanosni i ravnodušni, pogibaju s propašću čitave divizije. Dakako, nije to baš sasvim isto: ali pisac ničega ne podcrtava; snaga samog dramskog zbivanja govori za sebe.

Prema tome je jasno, da su subjektivne vrste uzmaknule u današnjoj književnosti pred objektivnim. Dok je za ekspresionizma snažno iskočila lirika i preplavila gotovo svu literaturu

kidajući zatvorenu formu drame i rastvarajući pripovjedački oblik romana u lirske, sasvim subjektivne vizije tako da je romana u pravom smislu gotovo nestalo, zauzeo je sada roman upravo prvo i najznačajnije mjesto u obliku goleme i opsežne epopeje. Proustova »Potraga za izgubljenim vremenom« (A la recherche du temps perdu), Galsworthyjeva Forsytesaga, Heinricha Manna trilogija »Carstvo (Das Kaiserreich) i dr. najsjajniji su predstavnici monumentalnih romana u kojima je prikazan, kao u kakvu kompendiju, duh i život čitave jedne epohe (t. zv. Zeitroman). Pored toga je historijski roman doživio svoj preporod: ne više kao historija velikih političkih događaja niti kao rekonstrukcija efektnih dekorativnih tableaua s bitkama, paradama, saborima i t. d. velikoga stila, nego kao uživljavanje u intimni duh i život vremena, kao traženje analogije u mišljenju i osjećanju. Dakako da tome pridolazi i naročito intenzivna psihologijska analiza, izoštrena novim tekovinama teorije o podsvijesti i dr., a tehnika filma dala je romanu po koji novi elemenat u konkretiziranju apstraktnih pojmova, u naglom transponiranju i ukrštavanju raznovrsnih elemenata pripovijedanja i t. d.

Čovjek našega vremena postao je opet zamišljen i promišljen, on ne pozna više onog genijalnog srtanja i na sve spremne volje za rad koja je bila oznakom ekspresionizma. Drama, nosilac akcije, uzmaknula je znatno pred romanom koji razglaba probleme i registrira opažanja. Doba režijskih čudesa koja su zapanjivala svojom smionošću i novošću iscrplo se, pozornica ne nalazi više svoga zadatka u tom da vanjskim načinom konkurira filmu: njeno je glavno sredstvo postala opet riječ i misao, i snažno zacrtana unutarnja radnja. Sherriffov »Svršetak putovanja« pokazuje upravo antiknu sažetost scenskog shvatanja: apsolutno jedinstvo mjesta, u rovu, u polutami, bez ikakvih naročitih rekvizita, uokvireno jedino paljbom izvan pozornice; jedinstvo vremena omeđeno na nekoliko dana. Samo u izgradnji radnje osjeća se karakteristična prinova poslijeratnog shvatanja: kao u Remarqueovu romanu, i ovdje je u stvari glavnim junakom zapravo ne jedan sam čovjek, jedan dramski

»karakter«, nego jedan naročiti zbirni pojam, koji je obilježen zajedničkim osjećajima i jednakom sudbinom: tamo četa vojnika, ovdje grupa časnika — tragedija kolektiva.

IV.

Ove karakteristične oznake vremena osjećaju se, u razmjerno izdašnoj mjeri, i u našoj književnosti. Srbi, kako je dobro konstatovao g. M. Crnjanski već u karakterističnom naslovu svoga romana »Seobe«, naginju na izvjesni romantični nemir, na mijenjanje boravišta i milieua. Osim toga oni, kako se čini, momentano raspolažu vezama i sredstvima koja omogućuju pojedincima izlete u svijet. Stoga je na njihovoj strani procvala putopisna literatura: g. M. Crnjanskoga Ljubav u Toskani i Iris Berlina, te g. R. Petrovića Afrika pokazuju jaka i vješta pera koja s uspjehom stvaraju ovakav tip književnosti. Hrvati su nasuprot uvjiek nalazili više pobude u povijesti, ona ih je zanosila i krijepila, jer je i čitavo tlo posijano nebrojenim historijskim spomenicima svjetskog značenja. Zato se kod Hrvata jače javlja biografija s jednim vrlo interesantnim i modernim djelom na čelu, »Conte Zanovićem« g. M. Breyera, pa privlačno i sažeto pisanim esejima g. P. Butorca o Zmajevićima: u oba slučaja ne radi se samo o obradi historijskog materijala, nego i o naročito pointiranom predmetu: ljudi pustolovni, osobita karaktera, evropskog značenja — biografije dakle koje se same po sebi ukazuju kao fantastični romani. Zbirka svetačkih biografija koju pokreće dominikanska revija »Duhovni život« svojim prvim sveskama (Bl. Imeldom gđe. Š. Jurkićeve i Bl. Henrikom Susom gđe. S. Košutićeve) pokazuje paralelno nastojanje na polju hagiografije.

Historijski roman dobio je dva jaka zastupnika koji se, različiti po koncepciji, takme u umjetničkoj vrijednosti: g. M. Crnjanskoga »Seobe« i g. M. Nehajeva »Vuci«, bogati plastičnim crtanjem historijskog milieua i intenzitetom pjesničkog ugođaja, prvi karakterističan zaronjenošću u psihologijsku at-

*

mosferu, drugi na istaknutoj biografijskoj podlozi, gotovo graničeći s romansiranom biografijom svoga glavnoga junaka, Kristofora Frankopana: ali dublji, jači, obuhvatniji, poetičniji od romansirane biografije, sinteza jedne epohe i definicija sudbine jednoga naroda. Karakterističnu trijeznost i objektivnost modernog shvatanja pokazuje doslovna upotreba čitavih odsjeka iz historijskih dokumenata ondje, gdje bi inače historijski roman tražio najjače patetične efekte.

»Zeitroman« ne može kod nas da se razvije u monumentalnom obliku i na doličnoj visini stoga što književni rad ne može da namakne piscima, kao kod velikih kulturnih naroda, sredstva za mirniji život i naročito bavljenje problenima vremena. Roman ovoga stila ne može nikako biti djelo same inspiracije ma kako bio jak talenat; on traži mnogo životnog iskustva, mnogo studija i mnogo stvarnog poznavanja svih strana suvremenog života. G. Krleža pokušava da stvori ovakav monumentalni ciklus obrađujući, dosad samo u ulomcima, svoje »Glembajeve« u obliku romana; ali budući da istovremeno koncipira dramski niz o Glembajevima koji, kako se čini, ima kud i kamo jaču udarnu snagu, to bi osnova romana mogla i ostati samo u fragmentima. Drugi su pisci, kao naročito gg. A. Cesarec (Zlatni mladić) i B. Ćosić (Vrzino kolo, Dva carstva) obradili po neku stranu današnjeg života, ali ti prikazi još ni izdaleka nisu zaokruženi, niti su još našli svoj definitivni stil.

Na polju drame predstavlja Krležin ciklus »Glembajevih« neobično karakterističnu i zanimljivu pojavu suvremene književnosti. Izrazito različit od djela iz ekspresionističke epohe istoga pisca, ciklus u svim svojim dosadanjim dijelovima (U Agoniji, Gospoda Glembajevi, Leda) pokazuje značajna obilježja novog stila: veliku koncentraciju radnje (svaka od triju drama odigrava se u jednoj jedinoj noći), jednostavnost scene, povezanost dijaloga, oskudicu vanjskih efekata: sve zajedno trijezna i mirna slika života čiji intenzitet je duboko sakriven; samo u unutarnjoj potrebi zbivanja i neodoljivoj uvjerljivosti psihologijske analize. Karakteristično je, da se na taj način Sherriffov »Svršetak putovanja« koji upravo i nije prvotno koncipiran kao drama nego je dramatizovana novela, popeo do tako velikog značenja i jakog scenskog dojma. Mjereći prema ovome, i prema dosta rijetkim dramama posljednjih godina, koje su imale uspjeha u svijetu, možemo mirno kazati da Krležina drama »U Agoniji« kao najjača iz Glembajevskog ciklusa, znači jednu od najsuperionijih i najkarakterističnijih drama koje su ovih godina prošle preko evropskih pozornica.

U ovom nacrtu nije nikako bila moja namjera da pružim iscrpan prikaz, nego samo da prođem osnovne pojave i poberem karakteristične analogije. Rekao sam, da umjetnost našega vremena ne znači nikakav istaknuti program ni organizovani pokret: ime koje joj je dano zasad i samo za orijentaciju znači samo zbroj vidnih analogija, sve ono što je srodno i slično kao odraz naročitog duha i bila našega vremena. Svako drugo uokvirivanje i procjenjivanje bilo bi preuranjeno i neosnovano. Ali da zaista postoji taj nevidljivi i nedifinovani duh »nove stvarnosti« ili modernog objektivizma, svjedoči analogan preokret i u suvremenom shvatanju i oblikovanju slikarstva i, što je nestručnjaku možda najočitije premda mu stvarno nije sasvim jasno, u suvremenoj, toliko karakterističnoj i diskutovanoj arhitekturi.

ISO VELIKANOVIĆ

SUDNJI DAN

I.

Kad je načelnikov pijetao uzletio na plot, kukurijeknuo tri puta, lijevo, desno i preda se, klanjajući se na sve te tri strane, a zatim skočio u susjedno dvorište, nije nitko ni od kokošaka ni od ljudi, koji su ga čuli, ni na kraj pameti slutio, da se je u taj mah zbio historijski događaj.

Njegova gospodarica, načelnikovica, čak se i nasmijala u kući i rekla:

— Grlat je taj razbojnik Gaćan, framasun! On će valjda i o sudnjem danu buditi mrtvace.

Zašto je domaćica obijedila Gaćana za razbojstvo i framasunstvo, ne zna se jasno. Ali je jasno, da mu je jedino od silne ljubavi i ponosa poželjela onako važan posao na sudnji dan. A zna se dobro, da se rijetko vara srce u ljubavnim stvarima i slutnjama.

I teško je zaista reći, tko se je jače ponosio Gaćanom, gospodarica njegova ili njegove koke.

Kad su ga bračne drugarice njegove spazile, kako uzlijeće na plot, zastadoše odmah čeprkanjem i kljuckanjem po dvorištu, te se s divljenjem i ponosom zagledaše u junačko djelo Gaćanovo. A tek kada je Gaćan izvršio ono, što ni po ljudskom ni po kokošjem pravu ne smije da čini ni za živu glavu, kad je preletio u tuđe dvorište, kokoške njegove u prvi tren zanijemjele doduše od strepnje i prepasti, ali odmah im ponosno zakucalo srce te one sve do jedne, zaboravljajući i njegovu opasnost i svoju opravdanu ljubomornost, zakokodakale na sav

glas, kao da i ne slave samo to junačko djelo svoga gospodara, nego da još i javljaju neku pobjednu, nečuvenu vijest, da će sad od radosti svaka od njih za tili čas snesti najmanje deset jaja.

A za čudo, u isti mah zakokodakale i kokoške u drugom dvorištu. Iznenadile se i uplašile ponešto, kad su nad sobom u uzduhu ugledale junaka Gaćana, ali nisu mogle da odole ženskom srcu, pa da ne pozdrave ovako naočita pijetla. Jer Gaćan, ako se i računa u običnu seosku pasminu, nije ipak, znaju one, običan pijetao.

Znaju kokoške u učiteljevom dvorištu, da su one od plemenitije pasmine. Od talijanske su kokošje pasmine, s nekim osobitim engleskim imenom, a bijele su bjelcate kao snijeg. Ali to knjiško ime i svjetska slava često im je samo na nepriliku. Susjedske šarene kokoške dobacuju im kroz plot iz načelnikova dvorišta porugljive primjedbe i grohotom se smiju njihovoj plemenitoj pasmini. A i one same, kad gledaju svoga pijetla, Karlina, i susjedskoga Gaćana, počinju da sumnjaju o pasminama.

Istina je, Karlino se bijeli kao snijeg, baš kao i one. Ali ta im je vjekovita bjelina baš i dosadna. To je kao neka odjeća, na koju moraš cio bogovetni dan da paziš, te radi nje zebeš neprestano, kao da i nije tvoja, nego uzajmljena.

A gle Gaćana! I crven je i plav, i žut i zelen. Pod suncem nebeskim nema boje, koja se ne bi sjala na njegovu perju. A tek rep i uhor, — rep je njegov carska perjanica, a uhor mu živa žeravica. I kako je stasit i uzrastan! Najmanje za tri pijetlovske glave nadvisuje njihova Karlina, a po junačkom srcu i za sto glava. Čim se samo kroz plot pogledaju, Karlino k crnoj zemlji obara oči. I sve se bijele koke u tajnim mislima iznevjeravaju svomu bijelomu pijetlu i sanjaju o šarenom, prsatom, perjatom, repatom, grlatom Gaćanu.

Kad je dakle junački Gaćan preletio plot i osvanuo u tuđem dvorištu, jasno je razumio bijeli pijetao Karlino, zašto su zakokodakale i njegove koke, i oči mu se zamutile od ljubomornosti. Nije mu doduše bilo do junakovanja, a i bio je baš

zabavljen dnevnim pregledavanjem smetišta, ali radi ponosa i ugleda svoga morade i on da se razjunači i da poteče u susret drskomu provalniku. Zaprepastile se kokoške u oba dvorišta, trnu i čekaju.

Zatrčao se Karlino bijesnim korakom sa smetišta, posrnuo nekoliko puta od žestine ljubomorne i od straha junačkoga, i stigao već nadomak nuzljubu. A junački se Gaćan ustobočio među bijelkama kokoškama, kojima je valjda već dospio da prišapne koju opasnu riječ, razrogačio strašne, ubojničke oči, napeo uhor, crven kao krv, te dočekuje uvrijeđenoga domaćina. I bio bi se izlegao ljut boj i krvav pokolj, da se nije u posljednji čas, kad je među junacima preostao samo još razmak od dva tri skoka kokošja, umiješala dobrostiva sudbina, koja često zna da čuva junačke glave, te među bojdžije dobacila veliku smetnju, koja im je sasvim omela sve opasne snove i osnove. Baš u onaj posljednji trenutić, kad su koke već padale u nesvijest, kad je Karlino trnuo sav od kljuna do ostruge, a i samomu junaku Gaćanu življe zakucalo srce, doleti među njih na bojište golema brezova metla, kojoj je sudbina dosudila, da omete ljuti boj. Pade metla baš među kljunove junacima. Kokoške prsnuše kud koja po dvorištu. Junaci se trgoše, odskočiše dva tri skoka unatrag i ljuto se zagledaše u tu kobnu metlu, a metla, kako pade među njih, onako granata i laka odskoči od zemlje, preleti Gaćana i spusti se po drugi put ni kud ni kamo nego ravno na junački rep njegov. Zaciknu junak ljuto od tog nenadanog napadaja, posrnu na lijevu nogu, ali se odmah dočeka na snažne pandže, odbaci se od zemlje, te uz gromovitu ciku, od koje protrnuše koke u oba dvorišta, preleti u jedan mah i za tili čas, i ne zastajući na plotu, ravno u svoje dvorište.

Kokoškama odlanulo na srcu, što im se Gaćan vratio živ i zdrav, ali kad se on dočekao na noge te se obazreo, protrnuše i on i kokoške. Nestala mu iz repa dva najljepša pera, najdulja i najšarenija, ponos i dika njegova.

Ali ni jednim jedinim glaskom ne odade Gaćan svoje žalosti, nego se dostojanstvenim korakom odšeta ravno u kokošinjac, premda još nije vrijeme lijeganju, a za njim i sve koke njegove, zabrinute i snuždene.

U isti se mah skloni s nesrećnoga bojišta i druga družba, Karlinova. Opustjelo bojište.

Potraja još malo vrijeme, a onda se sastadoše uz plot obadvije susjede. Dozvala ih kokošja graja.

Gleda načelnikovica po dvorištu i čudi se, što su joj danas tako rano polijegale kokoške.

— Šta je to bilo? — pita susjedu.

— Preletio vaš Gaćan, pa sam ga otjerala, — odgovara učiteljka.

— Razbojnik je on, framasun, preletio bi i kuću. A zar nije ono tamo njegovo perje?

Obazre se učiteljka i digne dva sjajna pera Gaćanova.

— Otkud to? — čudi se. — Nisu se ni zdrpili, rastjerala sam ih za vremena. Valjda sam mu ih ja odbila metlom. Ajaoj! — i ona u neprilici pogleda susjedu.

Ali od načelnikovice nije bilo nikakve zamjerke. Uzela ona perje te će reći:

— Okitit će se moj Nikica.

Tako se rastadoše, a kad se je načelnikovica vraćala u kuću, zamahnut će još prema kokošinjcu i poprijetiti:

— Ti razbojniče matori! Dok te samo uhvatim, iščupat ću ti sav rep!

A iz kokošinjca se začulo s pijetlova sjedala samo neko tiho gunđanje.

Tako se toga dana završila Gaćanova postolovina. Susjede se radi njegova junakovanja nisu svadile, muževi im se nisu umiješali, stvar nije iskočila pred seosku javnost, općinsko zastupstvo nije tu zgodu uzelo u pretres, ni jedna se riječ o Gaćanovu junaštvu nije javila u novinama, — zašto dakle ne bi stvar legla, zaspala, zaboravila se?

Ali stvar nije zaspala i nije se zaboravila, nego se samo prihinila da spava, a potinjala i dalje pod pepelom. Neumitna historija, koja jedina zna da sudi o vrijednosti bilo koje zgode, toga je dana zapisala i Gaćana među svoje besmrtnike.

II.

Kokinci nisu veliko selo, imaju tek nešto oko dvjesta kuća, ali leže na tako zgodnu mjestu, da su već odavno pretekli mnoga veća sela. Imaju i općinu, i školu, i žandare. Općinu su izmolili sami i jako joj se radovali, a školu i žandare dobili su za prid, bez pitanja, no i s njima su se zadovoljili.

Zašto se je selo prozvalo Kokincima, ne zna nitko da kaže. Možda po kakvom Koki, Kosti, a možda i po kokama. Jednom se o tom rasprela debata čak i u općinskom vijeću. Pokojni čiča Blaž Čvorić, kojega kasnije nisu više ni birali u zastupstvo baš zato, jer od njegova mudrovanja nije nikad mogla sjednica da se završi bez graje, iznio je jednom i taj prijedlog, da bi se selo prekrstilo i nadjelo sebi drugačije ime. Zašto, veli, da se selo zove po kokoškama? Još da su kokoške u većini u selu, moglo bi da bude. Ali ako ih i ima više od ljudi, ipak ih nema više nego ljudi, gusaka i pataka svih zajedno. Cijelo se selo bijeli od gusaka i pataka, pa zar ne pjevaju ljudi već od pamtivijeka, kad ulaze u selo:

Šta se ono u Kokincih bijeli?
Il su guske, il su labudovi?

A ipak se selo ne zove ni Guščinci, ni Patkovci. Ne treba dakle da se zove ni Kokinci.

Čiča Blaža ispustili zato iz općinskoga zastupstva i odabrali starog umirovljenoga učitelja Jandriju. On je, misle, u penziji, nema posla, pa neka sjedi tamo. Kao star čovjek prilično je već i pametan, pa i sanljiv je, ne će mnogo dosađivati kao čiča Blaž. Bit će načelniku mir od njega. A i onako su dobri prijatelji i susjedi. I još, nije ovdašnji starinac, nije ni s kim u srodstvu, nego kao neki čovjek za sebe. Zato se i zove jedini u selu Jandrija, — svi su drugi imenjaci njegovi Andrije, pa i susjed i prijatelj njegov načelnik.

Ali starac Jandrija, kad ga izabraše, ne htjede da bude besposlen i zališan u općinskom vijeću. I sasvim je drugačiji bio nego čiča Blaž. Čiča Blaž je predlagao sve nove stvari i

stare zaboravljao, a učo se zadire u jednu stvar i ne odustaje od nje. Ja sam, veli, starost svoju posvetio bijeloj pasmini kokošjoj i ne ću da mirujem, dok cijelo selo ne bude imalo same bijele kokoške.

I tako se Kokinčani ništa ne pomogoše, što su izbacili čiča Blaža. Općinske im se sjednice pretvorile kao u neke zborove peradarskog društva. I u selu ih prozvaše kokošarskim odborom.

A Jandrija smislio, kako će najsigurnije pridobiti ljude. Pozvao iz grada gospodarskog stručnjaka, da održi sastanak i razloži svijetu, kolika je korist od bijelih kokošaka. No taj mu se posao izjalovio. Stručnjak se za objedom počastio odviše, pa kad se poslije podne okupili ljudi, stručnjaku se zapleo jezik. Hoće da govori o kokoškama, a ne može da im izgovori ime. Sve ispada neki koš, koš, a jednom ispala i čitava košara, samo nikako kokoška. A i od šarene čulo se samo neko ša-ša i ništa više. Tako se zbor zaključio jedino s tim, da su stručnjaka prozvali šašavcem.

A načelnik, već kao prijatelj, smije se i govori uči:

— Znaš, Jandrija, dok naše kokoške stignu u tvoje godine, i one će pobijeljeti kao i ti.

No ako je prijateljstvo veliko između načelnika i susjeda, još veće je između načelnikove kćerke i učina sinovca. Među njima ne samo da nema nikakve rasprave o bijelim i šarenim pasminama, nego se od prvog dana, kad su se upoznali, stvorila ona osobita sloga, koja i mladića i djevojku navodi ili na dobro ili na zlo, a sav drugi svijet na mnoge razgovore.

Jandrijin je sinovac i prije dolazio k stricu svake godine nedjelju dvije dana, ali ove godine odjedared toliko silno zavolio strica i strinu, da im dolazi gotovo svakog mjeseca, čim uhvati koji zgodniji blagdan. Ali za čudo, što više dolazi i što volije strica, sve je manje u njegovu društvu, a sve više s načelnikovom Malom, koja je sad već povelika, i već toliko pametna, da zna s njim i po čitav sat razgovarati i još im nema razgovoru kraja.

— Kakva je to tebi filozofija u bašti kraj plota? — šali mu se stric. — Ili bi da podupreš plot?

A strina priklapa:

— Govorile smo već ja i njena majka, da ćemo vas razvitlati metlama, kao i živad.

No sinovac ne odgovara i sve navraća na drugačiji razgovor.

A djevojčina mati hoće da ispovijeda kćer:

— Šta on tebi pripovijeda toliko? Da nije o zelenom vrapcu?

No i Mala šuti kao zalivena.

Mladi ne kazuju ništa, ali susjede ipak znaju već, i šta je, i šta oni razgovaraju, i šta će roditelji kazati, i uopće sve, što će se izleći iz cijele te filozofije kraj plota.

I nikomu se mladi ne zamjeriše svojim postajkivanjem uz plot, koliko Gaćanu, jer on sad misli, da to dvoje namjerice čuva plot i priječi njemu prelazak. Smišlja on zato neprestano, kako bi obranio plot od tih nametnika, te ljuto virka za djevojčicom, kad ide u vrt, i od bijesa odbacuje prašinu tako daleko, da mu se dive sve kokoške.

No osim njega nema ta mlada ljubav nikakvog protivnika više. Djevojčina se majka sjetila, da mora malko pripaziti na kćerku, otac se čini posve nevješt, kao da ništa ne vidi, i samo naveče sluša bez ijedne riječi šta mu žena javlja, — a oni prijeko, učitelj i učiteljka, kako nemaju svoje djece, uhvatili živu zgodu, da se srode s imućnom susjedskom kućom i ne mogu da se nahvale sinovčeve sreće i pameti. Mlad je, tek će za nekoliko mjeseci svršiti filozofski fakultet, djevojčici je šesnaesta godina pa mogu i odmah da se uzmu, a mogu i da počekaju još, — sve im valja, zakasniti ne će.

Tako se načelnikova kćerka uvrtjela u glavu stricu gotovo isto kao i sinovcu. Toliko ga zaokupila da nije skoro ni slušao, kad mu je žena uzela pripovijedati, kako je Gaćan preletio u njihovo dvorište, ali ga ona na svu sreću opazila odmah i otjerala metlom. Što više, kad je čuo, da je metlom odbila

Gaćanu dva pera iz repa, otišao pred veče k susjedu i ispričao mu se. Ali susjed mu se začudio:

— Kakva pera? Ja i ne znam. A, zato se moj Nikica zakitio! Eto vidiš: da je Gaćan bijelac, ne bi se ni dijete moglo zakititi. Ni tolike koristi ne bi bilo od njega.

I onda se, kao slučajno, razgovorili o sinovcu.

— Dobar je moj Marko — hvali ga stric, kao da mu je već provodadžija ili prosac. — Svršit će sada, a onda, kako ga volja. Imat će i od roditelja, a dobit će i ovo malo, što je moje.

— Hm! — odgovara načelnik. — A često ti dolazi ljetos.

— Dolazi. Voli silno da dolazi u naše selo. Žao mu je, veli, što ovdje nema kakva srednja škola, pa da dođe na nju.

— Hm, hm! — opet će načelnik. — Da je otišao u popove, mogao bi lako doći u Kokince. Ni to nije loše.

Jandrija pogleda ispod oka, da li mu se susjed samo šali ili ozbiljno govori. Poznaje ga, da je šaljivac i da ga ta vesela narav jedino i drži na načelničkom mjestu, ali ga ipak žacnulo, zašto on sad odjednom tjera Marka u popove. A načelnik će opet:

— Ti valjda još i ne znaš, šta je s našim popovima?

— Šta bi bilo? — začudi se učo. — Ne znam. Nisam već tri dana odlazio od kuće. A čudim se, kako moja žena nije čula.

— Ne zna se još po selu. Moglo bi biti, da otpire obadva. Radi večernje...

— Zato zar? Čuo sam, čuo. A zar zato može da im išta bude?

— Eto vidiš, da može. A tko bi znao! Ja ti ne znam kazati.

U taj mah im naiđoše žene, da sjednu na klupu pred kućom, i razgovor se svrati odmah na desetu i dvadesetu stazu.

III.

U Kokincima su dvije crkve, zapadna i istočna. Sagrađene su još nekad, za vojne krajine, i stoje kao vojnici jedna

prema drugoj. Kad su otvorena vrata i popovi se okrenu od oltara, mogu da se gledaju.

Samo dabogme obično se i nisu gledali, ni s oltara ni na ulici. Tek prije desetak godina, kad su gotovo u isto vrijeme došli današnji župnik i paroh, sve se odjednom promijenilo. Na župu i na parohiju došla dva stara druga iz djetinjstva, koji su se još za mladosti bili rastali i sad se, skoro već kao starci, sastali opet i sprijateljili se, i kao stari drugovi i gotovo kao supatnici. Jer ovamo u Kokince, znaju dobro i oni i cijelo selo, ne dolazi nitko za nagradu, pogotovo star čovjek.

Neženja župnik i udovac bez djece paroh, drugovi i susjedi, kako se prvog dana sastadoše, gotovo se i ne rastaju više.

Svaki dan pred večer izlaze oni na šetnju. Idu polaganim koracima, obojica sitni i mršavi, i tiho razgovaraju. A naveče se sastaju opet i nastavljaju svoje tihe, duge razgovore.

— Dok je lijepo vrijeme, — govori župnik, — još Bože pomozi! Ali kad udare jesenske kiše i zarana moram u krevet, onda me hvata čama. Ležim i mislim, te odjednom navalim da plačem. Teško ti je biti sâm samcat na svijetu, kao kurjak u šumi.

— Nemoj da plačeš, brate! — odgovara paroh. — Ne kudim ja nikako siroticu pokojnu moju, dobra je bila kao dan, i čudim se, što je pošla za mene hajduka, ali da znaš, brate: tamnica je tamnica, sve ako je od mermera, a okovi su okovi, makar bili skovani i od suhoga zlata.

I onda uzdišu obojica.

— Dok sam još bio mlad kapelan — nastavi župnik, — rekao mi jedan starac župnik ovo isto, što ja sada govorim tebi. Kaže mi: smij se, sinko, dok si mlad, naplakat ćeš se u starosti. Iskustvo je isto što i žalost.

— Rijedak čovjek, pametan čovjek, — odvraća paroh. — A ja sam znao jednog starca protu, koji je govorio: hvala Bogu, što sam gotovo već sasvim ishlapio, pa se ni za što više ne jadim. Bio je i on udovac. Taj je zgodniji. Smireni rab božji.

Sprijateljili se i združili oni toliko, da se je polovica sela dala u sumnju, jesu li to baš sasvim pravi popovi. Što se ne svađaju između sebe i ni s kim se ne kavže u selu, valjda je i bolje. No zašto su ih onda i poslali u to selo, kad su takvi? Prije su dolazili ovamo sasvim drugačiji ljudi, pa se je teško naučiti selu na ove. Teško ti je na selu s čovjekom, pogotovo s gopodinom, kojega ne možeš da uhvatiš ni za što. A ti ljudi ne će čak ni da se srde, kao sav drugi svijet.

— Slažu se, kao da su vjenčani, — govore ljudi.

— Da su vjenčani, — odgovaraju drugi, — onda se zacijelo i ne bi slagali nikako.

Najteže je ženama. Pokvarila im se sva radost. Teku godine, a one ne mogu da se zadru za bilo kakvu sitnicu, koja bi se mogla razduhati.

I nije druge, nego da se upnu i ljudi i žene te da stanu izmišljati. Ona stara priča, da popovi skupljaju oblake, ne pali više. Zar bi oni potukli baš svoje vinograde, kako im se je dogodilo dvije godine redom? Najprije potukli, a onda cijelu godinu jadikovali? Ali nije lako ni izmišljati. Treba od Boga dara, da taj zanat znaš.

Jednog dana opazili ljudi, da se je na parohovu dimnjaku nastanila roda. Roda i rodan. Bit će dakle i mladih. A zašto baš na parohiji? I to će nešto da znači. Došla roda čovjeku udovcu, bit će svašta. I sve bi tu dobro bilo, samo kad bi se uplela još i koja ženska. Ali koju ćeš? Zar onu babu, što kuha parohu? Njoj su se već i zaboravile godine, pa je ne bi mogli olajati ni seoski psi. A bez ženske ne može ni roda da donese ništa u kuću.

Onda jednoga dana došle župniku iz grada neke tri ženske. Da je samo jedna, bilo bi bolje, ali su tri i s njima i muškarac. A za sat dva i otišli svi. Ne vrijedi opet.

Došao župniku iz drugog sela dekan. Zacijelo je župnik skrivio nešto. To mu je istraga. Ali dekan otišao, dani prolaze i župnik se nikako ne miče iz sela. Zaboravila se valjda krivica.

Mato berberin, koji je već po svom zanatu bistar čovjek i igra važnu ulogu kod svih izbora u selu, i za parlamenat, i za općinu, i za pogrebno društvo, prihvatio se i sam posla, kad je vidio, da se stvar ne miče s mjesta. On je već i prije prokljuvao mnoge stvari, što ih nitko drugi nije mogao da dokuči, pa će prokljuvati i to, šta se ta dva prijatelja razgovaraju i šta oni snuju.

I nije potrajalo dugo, a selom se raznio glas, kako Mato berberin neprestano šapće nešto načelniku, a načelnik se smije te smije, ali nikomu ne kazuje ništa. Istom kad mu je žena izmamila nešto malo, razglasila se vijest, ali još nejasna, zbrkana, da je Mato berberin poklopio ona dva prijatelja, popa s bradom i popa bez brade. Zapali oni sami u klopku i baš u pravi čas, kad je trebalo.

Nagađalo se dugo, zucalo se dugo, dok se nije najzad otkrilo, šta to starci uradiše. Tkogod čuje, zastaje iznenađen i ne zna, šta bi kazao. U prvi mah ne bi nitko ni da vjeruje pravo, a i kad povjeruje, ne može valjano da procijeni cijelu krivicu njihovu. Svi objesili glave i upinju pamet. Teška je stvar i ne može se za jedan mah dokučiti, a onamo svakomu je jasno, da se mora dosjetiti što težoj krivici.

I nije čudo, kad je stvar baš nečuvena. Da svećenici služe subotom večernju, to se zna. Večernja se služi i u zapadnoj i u istočnoj crkvi. Ali pop s bradom i pop bez brade služe zajedno večernju, to se još nikad nije čulo, otkad se svijet pamti. A to su baš, pripovijeda Mato berberin, učinili kokinački popovi: odslužili zajedno večernju.

Ako sva dosadašnja otkrića nisu vrijedila, ovo vrijedi. Sad treba još samo, da to bude prava istina, a onda još, da bude što teža krivica, pa je sve selo veselo.

IV.

Tek što se je ta nečuvena zgoda pravo pročula po selu te se uzela procjenjivati, puče i s druge strane glas, koji je odmah privukao barem polovicu seoske javnosti.

Lj. Babić: Rćanjka u starinskom kostimu

Junaštvo Gaćanovo, kako je preskakivao plot, da bi se umilio bijelim susjedama, počelo već zapadati u historiju te bi se bilo gotovo i zaboravilo, pogotovo uz onaj znameniti glas o dvostrukoj večernji, da nije na najstrašniji način iskrsla još jedna nečuvena zgoda.

Učiteljeve se bijele koke raskvocale i domaćica ih nasadila. Radost i očekivanje u kući. Učo se dao u brigu, kao da mu se rađa unučad, a žena njegova sva ganuta promatra koke i razgovara se s njima. Sve ih miti i upućuje, kako treba da sjede, da hodaju, da se hrane, i gotovo se ispričava, što ih sili na tako težak posao, radi kojega moraju da ostavljaju svaku zabavu i razonodu u kokošjem društvu. I svaki dan im kazuje, koliko dana treba još da sjede.

Stadoše i kokama dospijevati slavni dani, ali mjesto slave i dike, što im je proricala domaćica, nastalo opet čudo nečuveno i pokor strahovit. Izlegli se pilići, ali kakvi! Čim ih je smotrila domaćica, još onako pahuljave, maljave, zaprepastila se od čuda. Zar su to pilići od bijele pasmine, od plemenite bijele pasmine? Zabrinula se i uzela motriti. A kad piliće stalo probijati perje, nije htjela očima da vjeruje. Šutjela je isprva od čuda i neprilike, sve misleći još i nadajući se, da se vara i da će pilići ipak još pobijeljeti. A kad tamo, neki pilići jesu doduše nalik na roditelje svoje od bijele pasmine, ali neki iz dana u dan bivaju sve zagasitiji i sve šareniji. Onda i muž njen, koji je star čovjek i slaba vida, uzeo da se čudi i da zapitkuje, kakvi su to pilići. Od pedesetak pilića, što se je izleglo, veli on, čini mu se da je gotovo polovica nekih »sumnjivaca«. Kakvi su to odjedared neobični pilići?

Domaćica se još neko vrijeme tvrdoglavila, da nije, da se on vara, da je sve u redu, ali naposljetku morade i ona javno priznati, da to i nisu više nikakvi sumnjivci nego pravi pravcati šareni pilići, ispljunuta pasmina onoga prokletnika Gaćana.

U jedan mah sinula njima istina. Ali otkud to? Kako? Kada? Ta pazili su dobro, vitlali Gaćana, čim se javi na plotu. A i onaj jedan jedini put, kad je sasvim preletio plot, sprije-

čila ga je u zlodjelu ona brezova metla i čak mu odbila dva pera iz repa, pa on nije ni onda dospio ni na kakvu napast bijelim kokoškama.

Onda munu učiteljki u glavi, da se je jednom jedna bijelka provukla kroz plot u načelnikovo dvorište, ali je odmah vraćena svomu jatu. Nije tamo provela ni dva tri trena. Ali kad se je provukla ona, nisu li se možda provlačile i druge? Tko bi dakle znao, šta se je onda zbivalo?

Ah, te nevaljalice! One su i skrivile sve zlo, svu štetu i svu sramotu. Kolika će sramota i poruga da pukne ne samo u obadva dvorišta nego i po cijelom selu! Nevaljalice kokoške zablatile čistu krv bijele pasmine.

Nekoliko je dana trajalo vijećanje u učiteljevu domu, bi li othranili te uljeze, te nametnike, ili bi ih odmah podavili, dok im svijet nije još doznao za bruku. Ali na koncu konca požalili jadne piliće.

Tajila se još koji dan ta sramota, a kad se najzad pročula, nije učo od stida ni izlazio iz kuće. No za to im stali u kuću navaljivati susjedi, onda svi znanci, a naposljetku i sav radoznali svijet.

Razbjesnio se najzad Jandrija.

— Šta su nagrnuli kao na kakvo čudo! — uzvikao se. — A zar nije i komu od njih preskočio kakav susjed preko plota i pokvario rođenu pasminu njegovu! I kolikima u selu! Znao bih je odmah i kazati, tko je k čijoj ženi preskakivao.

Nije učo ni riječi dalje pisnuo ni o čijoj pokvarenoj pasmini, a ipak mu mnogi zamjerili te riječi. Uzbunilo se selo i hoće da zna, koga on to misli. Tko je komu preskakivao preko plota? Na sunce s njim!

Učitelj se ne miče iz sobe i ne odgovara, ali Mato berberin prvi se javio s odgovorom:

— Ja bih gotovo pogodio, koga je Jandrija spominjao, da skače preko plota. K njegovoj je ženi preskakivao načelnik.

Svijet se sasvim zadovoljio s pametnim odgovorom Matinim. Taj je odgovor bio izrečen nekako u podne a u veče stigao već Jandriji u kuću.

Huče učo, a učiteljka vrišti. Zna i ona, otkud takav odgovor. Mato je neki rod načelnikovoj ženi i ne zna se više, kakav, ali rod jest, i to će zacijelo biti njeno maslo.

— Idem da je zapitam! — riješila ona brzo.

Zaustavljao je učo svom silom, odgovarao je, molio i preklinjao. No ona otišla i zaista zapitala, iz dvorišta u dvorište. A sva sreća, što se je između njena pitanja i načelnikovičina odgovora isprriječio čvrsti plot, koji se nije micao između njih i tako ih razvadio.

Kako su odmah i muževi stigli po svoje žene, te ih odveli, prekinula se zasad borba. Nastavila se tek sutradan s mnogim novim argumentima, koji su te noći bili dozreli za borbu, i s odlučnim izjavama, koje su obuhvatale i sadašnjost, i daleku prošlost, i još dalju budućnost.

Tom se je prilikom tačno konstatovalo pred cijelom seoskom javnošću, koja se je okupila uokolo po plotovima i na ulici, da jednoj stranci, to jest učiteljki, nisu četrdeset i dvije godine, kako bi se po njenoj tvrdnji moglo misliti, nego četrdeset i šest godina; da ona ima samo dvadeset i dva zuba, a imala bi još dva zuba, da joj ih nije izbio prije dvanaest i pol godina njen muž, a zašto joj je izbio, neka kaže sama, jer drugu je stranku stid da to rekne; da je njen, učiteljkin, jezik poznat u selu; da se je udala samo zato, da pokrije glavu; da joj je tetka bila udata za Židova, i da joj se svake godine kvare kiseli krastavci. Isto takvi jaki argumenti izneseni i protiv načelnikovice: da je otrovna guja; da joj je muž pod papučom; da kuha šljivov pekmez od neljuštenih šljiva; da se hvali, kako zna igrati, a ne zna ni da se makne; da bojadiše kosu; da mjesto parhet kaže parket, i da su se zato sve mačke razbježale iz sela, jer ona pjeva.

Tim su se argumentima zadivile obje stranke i gotovo zanijemjele od čuda, ali nisu mogle da nastave i dalje, jer su međutim bili i opet stigli muževi njihovi, — učitelj iz kuće, a načelnik iz općine preko puta, — te ih odveli kući.

Tako se prekinula rasprava kraj plota i tri dana potrajao mir. Ljudi se poradovali, da su im se žene ohladile, ali uto banu

k načelniku Mato berberin i šaptom mu javi, da je Milan, otpušteni općinski pisar, sastavio učiteljki tužbu i jutros odnio u grad.

Načelnik smisli, da bi se razgovorio s Jandrijom. On valjda i ne zna za tu tužbu. Ali kako bi se sastao s njim? Ne izlazi čovjek iz kuće, a sa ženom njegovom ne koristi zasad ni govoriti.

Ne zna načelnik, na šta bi se nakanio. Ali kad mu pade na pamet, da bi možda i njegova žena mogla tužiti učiteljku, dosjeti se, šta će. Otići će i zamolit će župnika, neka dođe k njemu, pa da se razgovore sa ženom, a paroha će zamoliti, neka ode učiteljki, koja je njegova parohijanka, i neka joj, ako može, osoli pamet.

V.

Kad je načelnik došao k župniku, zatekao tamo i paroha. Pristadoše obojica, da odu s njim, ali će prije polaska zapitati župnik:

— Koliko ste godina vi oženjeni, dragi načelniče?

— Osamnaest.

— Osamnaest godina? Za osamnaest godina niste je obavijestili, a ja da je obavijestim valjda za osamnaest minuta?

— Ćorav je to posao, — primijeti paroh. — Nisam ni ja nikad obavještavao ženu, nego je obavještavala ona mene, i jošte kako! No hajdemo, pa šta Bog da!

Došao načelnik sa župnikom svojoj kući i traži ženu. Nema je nigdje u kući. Nema je ni u susjedstvu. Kud li je nestala? Pošlje djecu, neka nađu mater, a on i župnik sjednu. No tek sjedoše, evo i paroha.

— Jesi li je umirio? — pita župnik.

— Zar nju? Slabe sam petlje za taj posao. Hvala Bogu, što mi je i ostala brada. Ja na vrata, a ona preda me. Dočekala me kao hajduka. Ni Boga mi nije nazvala. A šta mi je nagovorila! Velik si, Gospode... Nisam mogao da stignem do riječi. Kako sam došao, tako se i vraćam.

Počekali svećenici gotovo cio sat, ali načelnikovica se nije našla. Načelnik ih ispratio, a kad se oni uputiše kući sami, reći će paroh:

— Kakva nas je napast i snašla, da mirimo žene! Volio bih, da sam bos gazio po koprivama, nego što sam otišao onamo. Vidjet ćeš!

— Šta ću vidjeti?

— Vidjet ćeš već! — i dalje ne htjede paroh da govori.

Nisu prošla tri četiri dana, a oni, ako i nisu vidjeli, barem su čuli, šta se iza brda valja. Ili se umiješao onaj nesrećnik Milan pisar, ili tko drugi, samo se u selu stvorio neki metež, rusvaj. Kao da se i muškarci pretvorili u žensku čeljad: sve nešto šapuću, nešto se dogovaraju, nešto se kriju. Uskomešalo se, uznemirilo se selo i svi uzeli da vode brigu o župniku i parohu, dok naposljetku ne dođe k župniku crkvenjak te mu ne reče:

— Zamjerit ćete mi, gospodine, ako vam reknem, a zamjerit ćete, i ako ne reknem.

Onda započeo okolišati, zatezati i zapodijevati razgovor o desetim stvarima, dok nije napokon izrekao:

— Kažu ljudi, da ćete biti tuženi i vi i gospodin paroh.

— Za što ćemo biti tuženi?

— Za večernju?

— Za kakvu večernju?

— Za onu, što ste služili.

— Služim ja preko sto večernji u godini. Za koju onda? — nasmije se župnik.

— Za onu... — htjede crkvenjak da kaže, ali se u posljednji mah ne usudi. — Pa ja ne znam, za koju, samo ljudi kazuju, da je za večernju...

I nije ni slagao crkvenjak. Crni se oblaci počeli skupljati, da se nadviju nad stare prijatelje, župnika i paroha. Po selu se raznose sve jasniji glasovi, da će njima biti grdnog okapanja, a Bog bi i znao, šta će im još biti s mantijom i s reverendom, a parohu i s bradom.

Pročulo se sad i malo jasnije, kako su se ono porazgovorili gospođa učiteljka i gospodin paroh. Kratko se razgovorili, ali svojski, malo drugačije, nego što je paroh priznao župniku. Istina je doduše, da je on govorio malo, ali je rekao prilično mnogo. A učiteljka njemu još i više. Ne zna im se svaka riječ, ali se sasvim pouzdano pripovijeda, da je paroh, kad nije mogao da dođe do riječi, doviknuo učiteljki, da je čegrtaljka. To je u prvi mah pokoristilo i ona iznenađena zašutjela na jedan trenutak, ali onda zavrištala tako strahovito, da se je iznenadio i paroh te je zapitao, šta dreči, kad nije jarac. Kad je naposljetku zahukala kao oluja i gotovo zaurlala kao vuk, pa joj paroh dobacio: »Ta ti, ženo, nisi pri pameti!« završila ona debatu snažnim odgovorom i odlučnom izjavom, da će se već vidjeti, tko je lud, a ona nije luda, nego toliko pametna, da će on nju zapamtiti, zapamtiti, zapamtiti... I to se zapamćenje uzelo ponavljati neprestano i toliko puta, da se je paroh uplašio i pobjegao.

Jasno je dakle, da se je iz toga zapamćenja i izlegao sav dalji metež i rusvaj, kumovao mu za bolji napredak tko mu drago.

I nije potrajalo dugo, tek nekoliko dana, te i župniku i parohu stali stizati najprije glasovi o opasnosti, što im se primiče, a zatim stigoše u selo u isti dan župniku dekan, a parohu proto.

Cijelo selo odahnulo od zadovoljstva, a još više od radoznalosti. Mnogo se je popova obredalo u Kokincima, ali ovako ljudski nisu Kokinčani zakuhali ni jednomu. Neka se sad vidi, kako će se izmotati.

Općinski pandur zaobišao po selu, poziva ljude. Zove ovamo dekan, onamo proto, da dođu i da iskazuju, šta znaju o onoj čuvenoj večernji.

No sad se ljudi trgoše. Šta je to? Kakva se to neprilika odjedared svalila na njih? Zar da svjedoče? I odmah? Pa kako to? Ako treba da odmah sjedneš, pa da jedeš i piješ, to se može. Ako si mlad, a treba da poljubiš djevojku odmah, i to se može. I potući se možeš odmah, makar te i ne molili. Sve se to može,

ali da svjedočiš ovako odmah, naprečac, to se ne može nikako. Zar je itko svjedočio, dok nije malo protresao glavu, malo se dogovorio sa svojim društvom, pa makar i sa ženom? Tako rade pametni ljudi, a ne rade tako, da trče na svjedočanstvo, kao prase u polje, čim mu otvoriš vrata.

Pošao po selu jedan pandur, pošao i drugi, diglo se dakle na noge junačke cijelo seosko redarstvo, da sazove ljude, koji su javljeni, da će svjedočiti, ali nikoga ne dovode na saslušavanje. Kao da je odjednom izumrlo selo. Na ulici nigdje ni žive duše. A komu upadnu u kuću, ili se razbolio, prenemaže se i krevelji se u krevetu, pa za lijek pije rakiju, ili ga nema kod kuće. Kud je odmaglio? pitaju. U grad? A kada brže? Maločas je još bio u selu. Na njivu? Pa kakav je danas posao? Cijele godine ljenčuje, a baš danas se utrgnuo!

Natrčali se i naljutili se redari, a ne mogu nikog da uhvate. Za njima otišli i crkvenjaci, ali ovi tek nasjedoše, jer njih se ljudi ni onoliko ne boje. Kad upitaju za kojega čovjeka, odgovaraju im ukućani svašta: Eno ga, sadi luk na tavanu. Nema ga, zametnuo je jutros nekud noge, pa otišao da ih nađe. Doći će, čim mu narastu zubi. U koliko sati da dođe: u pol na lijevo? Doći će o ponoći, jer ne vidi dobro po danu. Odmah će dotrčati, čim se rodi. Eno ga žena zadjenula za obojak, pa ne može da se iskobelja.

No sreća namjerila župnikova crkvenjaka na čiča Lepordu, nekadašnjeg seoskog poljara. I on se u prvi mah uznećkao, ali kad mu je crkvenjak obećao čašu rakije, i još poveliku čašu, a zatim dometnuo, da njegovo ime Leporda nije makar kakvo, nego su se i carevi zvali tim imenom, onda se privoli čiča Leporda i pođe za crkvenjakom.

— Haj, čiča Leporda, — dočeka ga župnik, — a jesi li mi trijezan?

— Po malo, po malo, prečasni gospodine, — odgovara čiča Leporda ponosito. — Nisam pio cijelu noć, dok sam spavao, a jutros tek mali malicak.

— Dobro. Hodi dakle u sobu!

Ušao čiča Leporda i stao pred dekana. Istupio junački, ali onda se u jedan mah uplašio sasvim. Svjedočenje ti nije mačji kašalj. Jedan počini kakvo zlodjelo, a drugi samo svjedoči, pa eto i njega znaju da zatvore. Kako to, za ime božje? Opasan je posao svjedočenje.

Opomenuo dekan čiču Lepordu, da mora iskazivati istinito i po savjesti, pa se čiča Leporda uplašio još gore. Zar još i to? Ali šta će! Sad već mora da svjedoči, pa kud puklo, da puklo! Ta nije valjda baš svaki nastradao, koji je svjedočio. Ima zacijelo, koji su se i srećno provukli.

Dugačak je bio iskaz čiča Lepordin, pa se uznojio i dekan i onaj kapelan, kojega je poveo, da piše zapisnike. Htio Leporda da započne još od Italije, kako je njegov djed vojevao tamo, ali mu ne dadoše. Htio da rekne nešto i o lanjskoj berbi, ali ni to nije valjalo za zapisnik. Sve mu brane i samo treba do govori o onoj večernji.

Pa hajde de, može on da govori odmah i o večernji. Kakva je to bila večernja? Pa kao i svaka druga večernja, samo su je služili obadva popa zajedno. A je li on to vidio? Dabogme da je vidio. I može li se zakleti? Ako baš treba, može se i zakleti makar čim.

Svi zašutjeli, kapelan piše, a dekan nastavlja da isputuje. Kada je bila ta večernja? Zna čiča Leporda i to: bilo je to upravo prve subote poslije uskrsa. A zna zato, jer mu je baš toga dana pobjegla junica, a on krenuo da je traži i tako slučajno dospio u crkvu. Dobro. A dekan pita dalje:

— U koju crkvu?

Čiča Leporda se zamislio, a onda će reći:

— U koju crkvu? Pa valjda u našu.

Ali odmah se trgnuo, jer se čini, da nije odgovorio sasvim dobro.

— Ako si ušao u našu crkvu, zašto govoriš: valjda u našu crkvu? — pita ga dekan.

— Pa velim zato, jer tako su valjda kazali i drugi.

Kapelan prestao da piše a dekan se ozlovoljio, te će zapitati:

— A ako su drugi rekli, da je bilo u njihovoj crkvi, a nije u našoj, šta onda? Šta ćeš onda da kažeš?

— E, onda je valjda onako, kako drugi kažu. Možda se ja bunim. Bilo je valjda u njihovoj crkvi.

— Kako to, čovječe božji: — čudi se dekan, — sve ti znaš, i kako si tražio junicu, i kojega je dana bilo to, i da su oba svećenika služila zajedno večernju, — sve si popamtio, samo ne znaš, u kojoj je crkvi bilo?

— Eto tako, — odgovara čiča Leporda, — ono sam zapamtio, a ovo sam slučajno zaboravio.

I na tom zapela cijela stvar. Svega se dobro sjeća čiča Leporda, kao da je bilo danas, i neprestano se prisjeća još i novih sitnica, samo u kojoj je crkvi bilo, to zaboravio i ne može nikako da se sjeti. Bio je on u crkvi, kad se je služila večernja, zna sve i kao da još danas gleda rođenim očima, vidi još i popove, kako služe zajedno, no u kojoj je crkvi bilo, ne može da se dosjeti ni za živu glavu.

Naljutio se dekan i otjerao čiča Lepordu. Još mu doviknuo, da je pijan. No dekan je našao bar tog jednog svjedoka, a proto ni toga. Ili je kuga potamanila sve svjedoke, ili ih nije ni bilo.

Istraga se svršila, dekan i proto otišli iz sela, a ljudi, koji znaju sve na svijetu, uzeli pripovijedati, da su se njih dvojica odvezli zajedno željeznicom, a jedan od njih, ne zna se, koji, nije rekao ništa drugo, nego da u ludu selu možeš jedino budalaštinu da doživiš.

A jedini svjedok kokinački, čiča Leporda, ostao bez čaše rakije, što mu je bila obećana, te se zakleo nožnim palcem, da nikad više ne će svjedočiti, ni što zna ni što ne zna.

VI.

Kad je učiteljka začula za svjedočanstvo Lepordino, a i za sva ona druga svjedočanstva, kojih nije bilo, zaciknula od jada. Ali cičala ona ili ne cičala, večernja propade, popovi se

izvukoše, a ona se ne osveti svomu parohu, koji ju je okrstio i jarcem i nepametnom ženom.

Tog istoga dana, kad se je završila popovska istraga, vratio se pred veče načelnik iz grada, zamišljen i zlovoljan. Ušao u kuću i odmah se okosio na ženu:

— I ti si dakle tužila nju?

— Jesam dabogme, — otresito će mu žena.

— Dobro, dobro, a mene i ne pitaš! Dobro, dobro! A sad sjedaj i piši odmah, da trgaš tužbu! Piši, kako ti kazujem! Sjedaj!

Zna ona, da joj je muž dobar i rijetko se zlovolji, ali zna i to, da njegovim riječima nema pogovora. Sjela dakle, malo zaplakala i napisala sve, što joj muž kazuje u pero.

— A sad, — mirnije će načelnik, — neka bude večera. Bit će gostiju.

— Koliko? — pita žena.

— Hm! — zamisli se načelnik. — Mnogo će ih biti. Ilija, hodi!

Pandur, koji je bio odmah došao preko puta, čim je spazio, da se je dovezao načelnik, priđe i ukoči se, koliko već seoski pandur može da se koči.

— Ilija, obiđi i pozovi na večeru gospodina bilježnika, gospodina blagajnika, mladog gospodina učitelja, gospodina Jandriju . . .

— Ne će ga ona guja ni pustiti u kuću, — uplete se domaćica. — A ne treba ni on da dolazi k meni.

— Mora da dođe, — nastavi načelnik. — Otiđi, Ilija, i dovedi ga! Da nisi dolazio bez njega! A onda zovni komšiju Peru, Matu berberina i . . . i . . koga te volja . . . Večeras je kod mene večera . . . Neka dođu . . . A i ti ostani . . .

Nije ni čekao goste, nego uzeo odmah da pije te se prilično ponapio do večere. Dolaze gosti po jedan. Sa svakim se pozdravlja i pije. Kad je najzad došao i komšija Jandrija, izljubi se načelnik s njim te sjedoše za stol.

— Sjedni, Andrija, do mene! — govori domaćin susjedu. — Žene nam se svađaju, žene nam se parniče, a mi se mirimo!

— Ne dao Bog, da bi se i mi svađali! — odgovara učo. — Ali miriti se možemo.

— Možemo, a umirit ću ja i njih, vidjet ćeš.

— Bog ti dao, da mogneš umiriti i onu moju! — vajka se učo.

— Hoću, hoću, — tješi ga domaćin.

Ilija pandur, koji je raznio glas, da je kod načelnika večera i da je onako nekako pozvat svaki, koji hoće, otvara neprestano vrata i pušta nove goste. Napunila se velika soba, a što više gostiju, načelnik se sve više smije i više pije.

— Znate li, ljudi, — veli on, — šta sam mislio danas putem od grada do kuće? Da mi danas sudimo tim našim ženama.

Smiju se gosti, ali je nezgodno da išta govore, kad je tu i domaćica, poslužuje goste.

Jedini se Jandrija usudio da progovori:

— Dobro, ali tko bi i sudio onoj mojoj? Samo ja bih najprije sudio onomu nesrećniku Milanu pisaru. On je gori

— Istina je, — potvrdi nekoliko glasova, a domaćin se nego sve žene u selu.
okrene k Iliji panduru:

— Slušaj, Ilija, otiđi i strpaj odmah Milana u buharu!

Društvo se nasmija, a bilježnik htjede nešto da prišapne načelniku, ali ga on odgurne i ponovi nalog panduru:

— Strpaj ga u buharu, ali mu ponesi evo i oku vina. Skot je on, ali je ipak ljudsko čeljade, pa neka pije! A ujutro ćemo se razgovoriti nas dvojica, ja i on.

Međutim oživjeli su gosti i onda se zapodjela velika rasprava, kako bi zapravo trebalo suditi ženama, ne samo za ovaj slučaj, za koji bi načelnik sada da im sudi, nego i za mnoge druge nevaljale riječi i poslove njihove.

Komšija Pero, koji je udovac i vrlo slobodno govori o ženama, misli da bi općina trebala sagraditi veliku kuću, u kojoj bi bila samo jedna soba, ali bez ijednog prozora, i u tu bi se sobu trebale zatvoriti svakog mjeseca bar po jedan put

preko noći sve žene, neka se svađaju i grizu, pa bi se tako odučile da grizu ljude.

Mladi učitelj, koji je još neženja, strašno se rasrdio na taj prijedlog. On misli sasvim drugačije, da su ženske nježna stvorenja te se mogu pridobivati jedino nježnošću.

Nasmijalo se društvo i komšiji Peri i mladomu uči, a onda se javio Mato berberin, prilično već nakićen te još govorljiviji nego inače. Sve to ne valja, veli on, nego treba da za sve bude kažnjen onaj, koji je i skrivio cijelo zlo. A tko je taj krivac? Nitko drugi, nego načelnikov Gaćan. Da se on nije obezobrazio, da se on nije spleo sa susjedskim kokoškama, zar bi se i izlegli bijelim kokama šareni pilići? A da se nisu izlegli ti nesretni pilići, zar bi se i svadile te dvije susjede? Sve je dakle skrivio Gaćan i neka Gaćan kaje sve!

Neki gosti odobrili, neki se protivili, a domaćin se zagledao u Matu berberina te onda, kao da mu je iznenada sinulo nešto, čemu dosad nije mogao da se dosjeti, zaviknuo na sav glas i zgranuo se na govornika:

— Ti li si to, čovječe! A nisi li ti bio onaj, koji je prvi zinuo? Nisi li ti mene uzeo na jezik i prebacio mene preko plota k susjedu? Nisi li ti to bio? A govori!

Mati se u prvi mah učinilo, da domaćin zbija šalu, no kad je razbrao, da tu nema šale, uplašio se ozbiljno i skočio, da umakne. Ali se prekasno sjetio, pretekao ga domaćin te doviknuo Iliji na vratima:

— Hvataj ga, Ilija, pa u buharu s njim! Ali mu ne daj vina! Neka gine od žeđe! A ako ne pogine, sutra ćemo se razgovoriti.

Bilježnik htjede opet da primijeti nešto, ali mu jezik otežao toliko, da se je jedva i čulo, što govori. A zašto i da prigovara? Ako on za jedno prigovori načelniku, prigovorit će načelnik za drugo njemu, i onda će nastati samo to, da nikad nitko ne će moći da provodi svoju volju. Ovako je mnogo bolje: sad jedan učini štogod, i drugi mora da šuti, sad opet obratno. Zar bi moglo drugačije i da bude života, — a kamoli kakvog posla!

Nego tko bi i znao, šta taj raspojasi domaćin kani danas još da počini! Zvjera po sobi kao zvijer, koju vitlaju lovci, zanosi se svakomu u lice, upada svakomu u riječ. Šta mu je naspjelo? Da ne će opet koga otpraviti u buharu?? Kako se samo usuđuje! Bogme će se sutra česati junački.

Jandrija kao star čovjek uznastojao nekoliko puta da izmakne kući, ali mu domaćin ne da.

— Ne miči se, učo! Danas ćemo da sudimo ženama. Pij, da se razjunačiš! Danas je sudnji dan.

I tako mu se sve do zore mijenjalo raspoloženje: čas u razuzdano veselje, čas u zamišljeno natucanje o sudnjem danu, što će danas da nastane. A koji su u društvu trezniji, nastoje da ga odvrate od tih naglih skokova i da mu zabašure razgovor o sudnjem danu.

Ali kao da je on samo i čekao zoru.

— Ilija, — izdere se na pandura, koji je kraj vrata bio zadrijemao, — na noge! Otrči u općinu, uzmi bubanj i razbubnjaj po selu naredbu, da je danas sudnji dan. Jesi li razumio?

— Jesam, — odgovara Ilija, a ne zna pravo, je li budan ili sanja. — Dobro. Sudnji dan.

I on će na vrata.

— Stani! — zaviče za njim bilježnik i zaustavi ga. — Sudnji dan? Ne može da bude sudnji dan.

— Zašto ne može da bude? — rasrdi se domaćin.

— Ne... ne... nema zaključka. A bez za... zaključka ne može se proglasiti.

— Ilija, idi, bubnjaj! — viče načelnik.

— Ne smi... smiješ, Ilija, ja ti za... zabranjujem, — viče bilježnik.

— Zabranjuješ? — skoči domaćin. — Zabranjuješ Iliji? A zabranjuješ li i meni? Da vidiš odmah!

I on poleti iz kuće, pretrči ulicu, uđe u općinu i za čas ispade odande s općinskim bubnjem. Za njim otrčao u općinu i istrčao iz općine Ilija pandur i sve mu nešto govori.

Stao načelnik nasred ulice i zabubnjao. Na kućama se otvaraju prozori, neki ljudi, koji su već na nogama, pritrkuju, da čuju, šta se oglašuje u tako neobično vrijeme, i zastaju iznenađeni, kad ugledaše načelnika s bubnjem. A načelnik udara, kao da se je najmio, i javlja svima na znanje, da će danas, toga i toga dana, u selu Kokincima biti sudnji dan. Svaki čovjek, koji hoće, da mu sude ženi, neka se javi. Prijave su sasvim besplatne, a sudit će se po onom redu, kojim se prijave zapisuju.

Odbubnjao načelnik i krenuo dalje selom, da bubnja, a za njim ide Ilija pandur i sav se očajan razmahuje rukama, no ipak dobro pazi, da to ne bi zamijetio načelnik. A načelnikovi gosti čas istrkuju na ulicu, čas se vraćaju u kuću i piju dalje. Domaćica, čim je razabrala, na što joj se dao muž, utrčala u kuću i pobjegla na tavan.

Naposljetku evo i načelnika. Ide on, s bubnjem na sebi, i bubnja iza sve sile stari marš generala Radeckoga iz Batalije, za njim koračaju složnim korakom obadva seoska pandura, a iza njih sva sila svijeta, i ljudi i žena i djece.

Kad dođoše pred kuću, naloži, neka se otvori kapija, da svi uđu u dvorište. Onda zaviče:

— Jandrija, da čuješ! Evo ti Ilija, otiđi s njim svojoj kući i dobro pripazi, da ti ne utekne žena, dok ja ne dođem. Danas je sudnji dan. Da se nisi usudio pobjeći! Čuvaj i njega, Ilija!

Uđe u kuću, potraži ženu, pogodi odmah, kamo se je sklonila, i dovede je s tavana:

— Hodi, golubice moja! Ti bi dakle da se sudiš pred sudom. A šta će tebi sud, kad suditi znam i ja još brže i bolje. Ljudi ljudski, pozor! Otpadajte, polovica na desno, polovica na lijevo! Vi jurišajte na kokošinjac, razbudite gospodara Gaćana i koke njegove, i proglasite im osudu, da će sada pogubiti glave. Prijeki je sud danas, kako i mora da bude na sudnji dan, jer Gaćan je krivac veliki, a s njim mora da strada i izgine i cijelo pleme njegovo. On je osramotio plemenitu bijelu pasminu moga prijatelja Jandrije, zavadio domaćice naše,

obrukao mene danas u gradu pred svom gospodom, da mi se smiju grohotom, što mi se u selu izlegla kokošja parnica, a i opio mene evo noćas. A vi drugi, brže u kuhinju po noževe, ako nemate kod sebe, pa na pokolj! Gaćanu nevaljalcu neka bude sramota, odvalite mu glavu, a koke koljite već na obični način kokošji!

Poslušali ljudi i potrčali. Kratak časak potrajala u kokošinjcu tužnu graja, a onda se lijepo poređale na zemlji mrtve žrtve razbludne obijesti i nevaljanštine Gaćanove.

Onda se načelnik otputio u Jandrijino dvorište. Za njim idu ljudi s krvavim noževima u ruci, djeca skaču i vrište. Sva se povorka ugurala u dvorište, gdje ih dočekaše šuteći domaćin i domaćica, a načelnik im progovori:

— Oj Jandrija, Jandrija, baš smo ljudi ti i ja. Hoće nam žene, da se pokoljemo radi kokošaka, a ja velim bolje da pokoljemo kokoške sebi i svojoj volji za čast. Na posao, ljudi božji! Pijetlu Karlinu odrubite glavu, a kokoške koljite nemilice! Danas je sudnji dan ženski i kokošji.

Poklala se živad i sva se povorka, zajedno s učom i njegovom ženom, vrati k načelniku i ponese zaklane bijelke i njihova gospodara pijetla.

Sve se dakle srećno posvršavalo i načelnik se razblažio te odredio, neka se odmah ispeče sva živad, da se počasti cijelo društvo, pa i svak drugi, koji još bude došao. Ne može se valjda sudnji dan provesti makar kako, jer nigdje ne piše i nitko još nije kazao, da je sudnji dan neki žalosni posni dan.

Ta se gozba na ženski i kokošji sudnji dan provela vrlo lijepo, ali pri koncu tako zbrkano i nejasno, da bi se teško mogla opisati i prikazati u pravom historijskom svijetlu. No još bi se teže opisale sve dalje dogodovštine poslije tog slavnog dana, o kojima bi se moglo u neku ruku čak i ustvrditi, da ponešto zaziru od svakog historijskog svijetla. Zna se tek toliko, da su neke više oblasti, kojima je već takav običaj, uzele ispitivati, je li načelnik kao glavar seoske općine kompetentan da proglašuje sudnji dan i da izvršuje sve ono, što u takvom slu-

čaju ima raditi. Na to je načelnik sasvim temeljito odgovorio, da nigdje ne piše, koja oblast smije a koja ne smije da proglašuje ženski i kokošji sudnji dan. Stvar se je prilično otegla, jako se zamutila i naposljetku se sasvim zamračila, da se ni naočarima nije razbirala više. Jasno je bilo jedino to, da se dva tri mjeseca nije pravo znalo, je li junak sudnjega dana još načelnik kokinački ili nije. No iza toga se vremena razabralo opet, da je on iznova, ili još, glavar te slavne općine.

Jedino se nije moglo da dozna, kako je sad dalje sa sudnjim danima: je li načelnik kokinački izgubio pravo, da proglašuje, kad treba, sudnji dan, ili je zadržao to pravo te samo očekuje valjan datum, pa da onda proglasi u selu novi, možda još i strašniji sudnji dan.

MIŠKINA, ĐELEKOVEC

SKAKAVCI

Poznate li skakavce, koje kod nas zovu još i kobilice. Čudne su to životinje: po zemlji hode, po zraku lete, a za nuždu i po vodi plivaju. No glavno im je ipak, kako im već i ime veli, skakanje. Ali nemojte misliti, da uvijek skaču. To ne. Kad gdje nađu u izobilju hrane, oni se primire i te kako dugo. Skakati počinju tek onda, kad ili na jednom mjestu sve požderu, ili im zaprijeti kakova pogibao. A tada upotrebe svu svoju snagu, znanje i vještinu, da izmaknu.

Skakavaca imade više vrsti, većih i manjih. Svi imadu duguljastu konju sličnu glavu, debele izbočene oči, velika ticala na nosu, tri para nogu i dva para krila. Po boji nijesu svi jednaki: ima ih crnosmeđih sa kratkim krilima i velikim trbuhom, pa zelenih sa tankim tijelom, ali mnogo duljim krilima. Ali svi su jednako proždrljivi.

Nekoliko takovih skakavaca doletjelo je poslije jedne velike bure u našu bašču. I to u vrijeme najbujnije vegetacije, kada se je u njoj sve najljepše zelenilo i bujalo, cvalo i mirisalo od snage i života. A kako i ne bi. Zemlja zdrava, svježa, obrađena marljivim rukama našega dobrog vrtljara. Nakvašena znojem, nagnojena naravnim i umjetnim gnojem, koji je dugo beskorisno ležao i čekao vrijedne ruke, da iz blata naprave zlato.

Kad su doletjeli u bašču, bili su plahi. Sćućurili se na najdonjem lišću povrća, da ih vrtljar ne primijeti, i tu su ostali nekoliko dana. Opazili su naime odmah, da vrtljar svaki dan pregledava bašču, da nemilosrdno odstranjuje iz nje kojekakove kukce, gusjenice, grčice, balave puževe i druge nametnike,

koji su podgrizali korijenje, brstili lišće, izjedali stabljike. Stoga su smislili prevariti ga time, što nijesu kao drugi nametnici ostali kod svoje žrtve, koju bi izgrizli, već odmah odskakali dalje i na drugom zdravom stablu pobožno se stisnuli i počivali.

Videći skakavci, da vrtljar nije primijetio njihovu lukavštinu, pa da se tu može živjeti, jer ih pušta na miru, osmjelili su se i sve malo po malo sa donjeg se lišća popinjali na vrhove cvijeća i povrća, gdje su ih vrtljareva djeca sa strahopočitanjem gledala i divila im se, jer su izgledali kao čuvari očeve bašče.

Jednog dana vrtljar je nastradao. Okopavao je usjeve, pa onako znojnog zahvatila jaka kiša i teško je obolio. Dulje vremena nije mogao da pogleda bašču; bila je prepuštena sama sebi. A kad je prizdravio i opet u nju došao, imao je šta vidjeti. Tu se naleglo, nakotilo koječesa: miševa, gusjenica, grčica, balavih puževa i drugog kojekakvog gada i smrada, da je sve vrvjelo od toga. Ali ništa nije počinilo toliko štete, koliko skakavci, jer oni su obrstili sve ono, što je vrtljar ostavio za sjeme.

I sad će trebati velike muke, dok si opet uredi bašču. Neki vele da se to više nikad ne može onako, kako je bilo, jer tko bi odstranio toliko smrada i nabavio novog sjemena.

Ja mislim, da uz marljiv rad sve je moguće. A šta vi velite na to?

PSETO

Okotio se kao pseto, pa kao pseto od svoje matere kuje naučio lajati i gristi, a što je naučio, tome se i priučio, to je i radio, gdjegod je bilo za to zgode. A te zgode i prilike — jer je bio pas — bilo je često.

Ta nije on kriv tome, što je pas — mislio je, kad ga je tko karao ili se ljutio na nj, što laje. Da je njegova mati bila krava, kobila ili šta drugo, ne bi ni on bio pas. No ovako, kad je bila kuja, šta je on onda mogao biti?

A čuo je jošte i kao mali psić, kad su se s njime igrala djeca, kako pričaju, da pas vuče lozu od vuka. — Slaba bolesna vučica dojila mlade. Kako je bila slaba, nigdje za njih smoći hrane. Napokon nakon dugog traženja našla je u blizini ljudskog stana razbacane razne oglodane kosti. Time se hranila ona i othranila mlade. Kad je ojačala, u društvu sa svojim mladima nije više nikoga stranog puštala u blizinu toga stana, da joj ne preotme hrane. Čovjek je opazio, da ga životinja za one oglodane kosti čuva, i za nagradu dobacio joj još katkad i komad pokvarenog mesa, koje joj je bolje prijalo, pa mu je radi toga postala još vjernija. Odsad pratila ga i u lov na drugu divljač, pomagala u borbi za život, i tako od bijesnog vuka postao pas, vjeran sluga gospodaru, a bijesan neprijatelj svakome, koji u gospodara ili njegov imutak dira, bez obzira tko to bio da bio.

Kad se je okotio, bio je, kao što već jesu psi, slijep, malen i slab. Kuja ga kao malo psetance lizala, mazila i dojila, kako to i druge matere rade. Kad je mogao hodati, učila ga skakati, lajati i gristi. A kad je poodrastao i dobro to naučio, došao je gospodar, metnuo mu na vrat uzicu, predao ga nekom nepoznatom čovjeku, koji ga je odveo sobom daleko od matere.

Pošto ga je novi gospodar obilno nahranio, ali i nekoliko puta dobro izlupao, odveo ga u dvorište, privezao o uzicu lanac, a lanac na dugu žicu, koja je sezala od kraja do kraja njegova dvorišta, pustio ga da tude šeće, ali i određeno mjesto čuva. A da se zna, čiji je, objesio mu o vrat svijetlu medalju s rednim brojem i naslikanom pasjom glavom.

Kroz to dvorište, gdje je on imao sada dužnost čuvati, vodila je već više desetljeća staza, kojom su se služili pješaci, kad bi išli prečnim putom za svojim poslom. A on, da pokaže, da je tu, da je vjeran sluga svoga gospodara, da zna svoju dužnost, lajao bi na prolaznike, a znao bi katkad koga i ugristi. Osobito je to volio djecu, koja su idući stazom u školu i zalutala mimo staze bliže k njemu, našto bi on skočio na njih, poderao gaćice, a nekima i okrvario nožice.

A kako bi nakon toga nastala vika i buka, dotrčao bi i gazda tobože, da umiri psa, a zapravo potreptao bi ga po leđima, kao da mu je htio reći: — Dobro si uradio: laj ti samo, laj i grizi i dalje. Ta za to i jesi tu, a ne da kome ližeš noge.

To si dužan tek meni, svome gospodaru. I pri tom bi pogledao, je li dosta čvrsta uzica, koju mu je privezao o vrat, te da li nije izgubio medalju s pasjom glavom.

Iz početka, kad je počeo biti tako drzovit, išli su neki stariji potužiti se gazdi na njegov bijes. Gospodar je obećao, da će u buduće pripaziti na psa, pa ga ispričao: — E, šta ćete, pseto je pseto, nema pameti, pa ne zna što radi. Budite vi pametniji, pa mu se ugnite. A poslije im bahato govorio: — Idite putem, ne idite kroz moje dvorište.

I sad je u njegovoj službi, no već rjeđe grize, jer nema koga. Poznaju ga ljudi i ugiblju se. A gospodar se smješka i smješka, očito zadovoljan, šta se namjerio na tako dobra psa. A jer je tako dobar i vjeran, sigurno će ostati i dalje, tako dugo, dok ne nađe gospodar još boljeg i vjernijeg od njega.

HRUŠT

Napokon nakon dugog i dugog čekanja došao je čas, da je mogao pobjeći iz svoje višegodišnje uze. Dočekao je čas, da je mogao poletjeti.

Naužio se dosta tmine. Namirisao se i naglodao crne tvrde zemljice. U njoj je kao prvu hranu našao svoju mrtvu mater, koja se počela raspadati. I dok je toga bilo, zadržao se s braćom na njoj. A kad je toga nestalo, svi su se razišli trbuhom za kruhom, kud je koji znao i mogao.

I sve dalje i kao crv i kao kukuljica, dok je živio i u zemlji se preobražavao, niti je šta drugo vidio niti osjećao nego uvijek zemlju, zemlju, zemlju. Štogod je gdje našao, kakav korijenčić, sve je to mirisalo po zemlji.

I tako je u tmini, u toj crnoj i tvrdoj zemljici, morao živjeti godine! Svijetlo i svijet vidio je tek jedanput, i to više slučajno. Gospodar je preoravao njivu, i plug ga je sa zemljom okrenuo gore. Tad mu se nešto zasvijetilo, osjetio je obilje zraka, tijelom mu prostrujala neka ugodna, nikad još neosjećena toplina. No jedva što je od prevelike svjetlosti došao k sebi,

već su neke crne prikaze kružile nad njime i grakćući iz svega glasa: kvar, kvar! sabirale njegovu braću. Jedna takova neman spustila se i k njemu, rastvorila nešto crno, šiljasto; jasno je vidio u tome neku crvenu glistu, koja ga je htjela poljubiti. On se toga preplašio, trgnuo natrag i onako onesviješćen srušio se nekud. Kad se osvijestio, opazio je, da je i opet u zemlji.

I to je bilo sve, što je znao o svijetu iznad sebe. Ali odsad je uvijek sanjao o tome i želio, da barem još jedanput vidi taj svijet izvan zemlje.

I gle sad je to dočekao. Izišao je van, ali ne više onako slab, nezašticen kao onda, već sa tvrdom korom kao oklopom oko tijela. Noge mu postale jake kao lopate, mogao je njima kopati zemlju, a i puzati po drveću. Oči žarke neistrošene, s kojima je mogao jednim pogledom pregledati cijeli svijet. Na nosu narasla mu ticala, s kojima je mogao raspoznati prijatelja od neprijatelja. No šta je sve to? Ali krila, krila, to je nešto, s kojima je mogao poletjeti, kad je htio i kuda je htio.

Kudgod se okrenuo, kudgod je gledao, vidio je dosta hrane. Zelena trava, drveće, puno slatkog lišća i divnih cvjetova, svojim ga mirisom privlačilo k sebi.

Hrane je toliko, da živi ne znam kako dugo, ne bi je potrošio. Uživao je to obilje besprekidno, dok se nije zasitio. Poznao je svako drvce, na kojem je zlatnije lišće. A kad se dovoljno zasitio, počeo je misliti na zabave i naslade. S tim više, što je na svakom drvetu našao po nekoliko svojih drugova i družica, koji su se isto tako veselili životu kao i on, koji su sve to htjeli iskoristiti kao i on.

Kada su se jednog dana u veče skupili na dogovor, gdje će se zabavljati, neki su predlagali, da se ide u pusto polje, gdje raste vrlinje, od kojega se dade živjeti, a nitko im ne će smetati. No on je to prezirno otklonio.

Šta polje, vrlinje; to je za nuždu, a nije za užitak. U vrtove, bašče, gdje ima po izbor drveća, puno slatkog lišća i bjelocrvenih cvjetova. Tamo se živi.

Čega se sada trebaju bojati, kad imadu krila? Uznemiri li te tko, rastvoriš krila i ajde dalje. No tko se ipak boji, može

ići kud hoće, a tko se ne boji, neka ide s njim: on će voditi. I odveo ih je veliku četu u zelenu bašču. Dok je bilo lišća na jednom drvetu, ostali su tamo, a kad je ponestajalo, ajd na drugo, gdje je ljepše zelenilo i gdje su bolje mirisali cvjetovi.

Po danu, dok je sunce grijalo i peklo, dok su se drugi stanovnici zemlje mučili i radili u polju, on je sa svojim drugovima i družicama bezbrižno spavao. A kad je počelo sunce tonuti i mrak se spuštao na zemlju, on bi raširio krila i poletio u zrak. Najprije, da se prošeće, a onda da si nađe drugaricu, s kojom će se poveseliti.

No jednog dana dogodilo se nešto neočekivano. Videći gospodar, da su mu u bašču navalili nezvani gosti i igrajući se bezbrižno obrstili toliko lišća, da je nekim voćkama zaprijetila opasnost za život, odlučio je osloboditi ih od tih napasnika.

I kad je hrušt jednog dana na lijepom bijelom cvijetu u zagrljaju svoje družice najslađe spavao, prostro je gazda ponjavu i svom snagom uzdrmao voćku. Smjesta su svi ti drijemovni napasnici popadali dolje, pa su ih onda na ponjavi pokupili i bacili u neku duboku sklisku jamu, gdje je i prije nego se mogao snaći dobio vrelu kupelj, koja ga je zajedno s njegovom družicom ubila.

I tako je hrušt svršio svoj kratki sretni život.

A. CESAREC, ZAGREB

FLORA LORENZO-ORSATI-GOLF

I.

Flora Lorenzo bila je do svoje devete godine jedinica bogatog vlasnika brodova, u devetoj godini je dobila brata, kojega od prvoga časa nije mogla da trpi, u dvanaestoj godini je bila poslana na odgajanje Uršulinkama u Škofju Loku, a u šesnaestoj godini vratila se kući kao gospođica, koja je već mislila na bogatu i otmjenu udaju. No izbirljivost, zapravo taština njena bila je tolika, da je pravog čovjeka, koji joj se činio dostojnim i podesnim bračnim partnerom, našla tek u devetnaestoj godini, kad se u nju zaljubio jedan mlad konjički oficir sa zavodljivom titulom baruna. No taj barun je nesretno zaglavio u jednoj trci, pa se prilika za njezinu udaju otegnula opet na tri godine, kad je sebi Flora izabrala za muža sina bogata industrijalca.

No još prije nego je došlo do udaje za toga čovjeka nastupio je na pozornicu ne samo njene nego opće historije onaj luđak, kojega još i danas znadu nazivati herojem, nastupio je rat, i taj je potro sve njene ponovne bračne planove, potro uopće još toga mnogo više...

Odmah od početka rata njen se otac radi neprijateljske blokade našao u sve težim neprilikama. Dotad je sa svojim brodovima kao s pčelama sisao med bogatstva po cijelom globusu i nosio ga u obiteljsku košnicu, a onda se najednom, ostavši uz to još bez nekih brodova, koji su mu na putu bili zaplijenjeni od neprijatelja, morao ograničiti samo na posao s domaćom obalom. I to, pa još koješta drugo, što se pokazalo

kasnije, djelovalo je na njega tako, da ga je jednoga dana, bolesna već otprije na srcu, pogodila kap.

Njega je nestalo, a ono, za što smo rekli, da se pokazalo poslije, pokazalo se skoro: na njegovoj inače još velikoj ostavštini ležale su dvije također velike i teške mjenice, jedna, koju je podigao za izgradnju jednoga novog broda (zaplijenjenog od neprijatelja), i druga, koju je žirirao jednom prijatelju, palom na ratištu odmah prvih dana rata.

I doduše tada je još vladao moratorij, te se sva presudna težina tih mjenica nije pokazala odmah. No sama njihova egzistencija je i bez moratorija, koji nije mogao biti vječan, bila dovoljna, da se mladi kandidat za ženidbu, sin industrijalca, kojemu su u ratu istom počeli poslovi, izvolio povući, pri čemu je, uostalom, bilo po srijedi i drugih razloga: Flora još nije bila svijesna katastrofe, koja se spremala, pa ga nije htjela ni mnogo da zadržava; nadala se naime još u druge i otmjenije partije...

No moratorij je prošao, i obadvije mjenice — baš obadvije, jer su nasljednici očeva prijatelja pali pod stečaj — djelovale su kako to već djeluju neisplaćene mjenice: na svu ostavštinu pokojnog Lorenza vjerovnici su stavili odsvojnu zapljenu i Lorenzima nije, ako nisu htjeli potpuno u propast, preostalo ništa drugo nego da očevo preduzeće likvidiraju.

I istina, ostalo im je još nešto gotova kapitala, pa jedna kuća, i nada, da će poslije rata dobiti još nešto od naknade za od neprijatelja zaplijenjene brodove; no šta je to bilo spram onoga, čime se Flora mogla ponositi i sa čime je za svoje planove prije mogla računati?

Ali i tada je ona bila još pretašta, da pred društvom, u kojem se kretala, prizna i pokaže istinu svoga i obiteljskoga stanja. I to je onda bio jedan od razloga, da je ona, osim bez nekadanjega bogatstva, ostala i bez majke i brata; s ovima se naime potpuno razišla.

Kao što svoga brata nije nikada trpjela, tako joj velika simpatija nikad nije bila ni majka. Jedino, koga je voljela, bio je otac, no i ta ljubav, kolikogod mnogoputa išla do obo-

žavanja, svodila se u mnogom samo na taštinu i sebičnost. Za razliku od majke, koja je bila štedišna, otac je bio galantan i razdarušan, uvijek spreman, da djeci, njoj i bratu, zadovolji svaki hir. No ako je to godilo njoj, zar joj je moglo goditi, da to on čini i bratu?

Još prije nego se taj pojavio uz nju u obitelji, ona je, još kao djevojčica, pokazivala već i spram odnosa majke i oca ponašanje, koje je s obzirom na prvu graničilo na pravu ljubomoru. Njoj je bilo krivo, ako je otac majku pred njom poljubio ili joj donio kakav dar. Odmah je poljubljena i darivana htjela biti i ona. I ne baš jednom se čak dogodilo, da je, kad je otac majku pred njom zagrlio, ona upravo surovo odrinula majku, natisnula se na oca sama.

Poslije, kad se rodio brat, ta ljubomora, samo još svjesnija i dublje urezana u dušu, i sve više se pokazujući samo sebičnom težnjom za vladanjem i prvenstvom, prenijela se kod nje i na njega. Brat joj se uvijek, i kad to nije bio, jer su obadvoje bili jednako maženi, činio suparnikom, koji ju je pred roditeljima potisnuo u drugi red, i koji će jednom kao muškarac i očev nasljednik — te misli su postale važne već dosta rano — biti razlogom, da će se njen miraz smanjiti na manje, mnogo manje od polovice cijele baštine.

I baš te misli, kad su jednom potpuno sazrele, dovele su Floru do toga, da je u svojoj kivnji i zavisti stalno smišljala intrige, s kojima bi postigla, da se brat posveti kojem drugom zvanju od očeva, i naslijeđe da se tako razdijeli barem po polovici. Zato je ona kroz dugo vremena, umiljavajući se na sve moguće načine, a nalazeći i sve moguće razloge, salijetala pogotovo oca s tvrdnjom, da bi njen brat bio najzgodniji za konjičkog oficira. Bilo je to, naravno, u vrijeme njenih bračnih planova s isto takovim oficirom barunom, a podlogu za to joj je davala zbilja neobična strast bratova za konje (mali je imao i svoga ponya).

Tako je bilo nekad... No poslije, kad je otac i sva stara slava bogatstva bila pokopana, Flora je promijenila mišljenje, te se desila ta upravo i smiješna situacija da se s majkom i

bratom posvadila baš i radi onoga, što je nekad tako vruće htjela sama... S majkom je doduše bio tu i drugi razlog; majka je tad pogotovo postala štedišna, pravila je pitanje od svakoga većeg Florina troška, a to Flori, iz njenih opet razloga i ciljeva, nije išlo u račun. No s bratom je uistinu došlo upravo na ono, što je nekad htjela ona sama. Mali je dorastao, da se odluči u koju će školu dalje, i on je sebi, kad već zbilja nije mogao biti brodovlasnik (čemu se Flora potajno i veselila, i zato se naročito zalagala, da se očevo preduzeće likvidira), — on je, dakle, sebi odabrao to, da pođe u konjičku kadetsku školu.

No sada, kad je imutak tako grozno spao, sada da on pođe u tako skupu školu, za koju treba toliku opremu, i u kojoj se, kaošto već jesu toliki oficiri, može podati samo lakoumnosti i rasipnosti?

Zato se tome opirala Flora; ali joj je to bilo uzalud, budući da se s malim složila i mati. To je onda djelovalo, da su sve one i onako uvijek tanke niti, koje su je vezale s to dvoje, majkom i bratom, pukle, te je ona od njih, uvrijeđena i bijesna, otišla k jednoj svojoj tetki u susjedan gradić, inače na glasu primorsko ljetovalište.

I tu se tad odigrala uvertira u ono, što Flori nije uspjelo već dvaput, a što joj je sada postalo naročito važno. U tom je ljetovalištu poradi rane, koju je dobio na fronti, bio na oporavku mladi advokat, Oskar Orsati. Flora se s njime upoznala u jednome društvu na plaži; no sve bi sigurno svršilo između njih dvoje samo na poznanstvu, da taj novi znanac nije bio neoženjen, iz vojske da se naskoro nadao biti pušten u civil, u civilu kanio nastaviti svoju već uspješnu praksu i, što je najvažnije, bio sin jedinac već starih, imućnih roditelja. To je Flori, koja je tada kao još nikad mislila o udaji kao još jedinom jamstvu svoje budućnosti, malo šire otvorilo oči za tog čovjeka; visoka njena nekadanja mjerila o mužu su postala niža, dobar joj se činio i taj...

I sve je tada, sav svoj ženski talenat (ako žena nema drugi talenat, onda ima još uvijek taj, da je žena) upravila samo na

taj cilj. A mnogo, uostalom, i nije to trebala, jer Orsati kao da se od prvog dana uhvatio na lijepak njenih krasnih očiju i ostale krasote (koja je zbilja bila takova, da o njoj, možda jediniput istinito, nije govorila samo njena taština, nego i mnoga usta drugih ljudi). Na lijepak te krasote uhvatio se on dakle tako, da je naskoro samo radi nje zatražio produženje svog boravka u ljetovalištu, a najposlije joj priznao ono, što već ženama priznaju zaljubljeni muškarci; samo što je tom zgodom dodao i to, što baš inače nije tako redovito: sasvim ozbiljno ju je zamolio i izmolio za ženu.

I već za koji mjesec, kad je Orsati zbilja bio pušten u civil i obnovio svoju advokatsku kancelariju, Flora je učinila svoju posljednju posjetu materi (brat je već bio daleko u kadetskoj školi), odvukla joj iz kuće najljepše pokućstvo i ostale vrijedne stvari, olakšala ju za mnogi nakit i preostalu gotovinu u novcu; za rastanak se još malo posvađala s njome radi svog ostalog dijela baštine, pa otišla u zemlju i grad, u kome su za koji dan novine o njoj pisale kao o milostivoj gospođi Orsati, samo još rođenoj Lorenzo.

I punih osam godina trajao je taj brak, a za tako različite karaktere njih dvoje bilo je to puno, jako puno! Florin muž imao je sve preduvjete, da svoju advokatsku karijeru dovine do toga stepena, da bi Flora uz njega u društvu mogla igrati ulogu, koja baš ne bi bila barunska, ali ne bi bila ni prosječna. Bio je zbilja vrstan advokat, sjajan govornik, s nekoliko krupnih uspjeha u sudnici, a osim toga je za koju godinu zbilja naslijedio i imanje, koje mu je, pretvoreno u novac, moglo već samo omogućiti sve, što bi samo ushtio! No u tome je upravo bilo ono najgore, da njegove želje nisu išle visoko, nisu išle bar onim pravcem, kojim je to htjela Flora!

No tako je to bilo već kasnije... U prvim godinama, pogotovo u onoj, poslije podignutih ratnih ustava, razbujaloj inflaciji novca, društvenosti i uživanju on je još popuštao Flori, i Flora se na nj mogla s tim manje da potuži, što joj je kroz to vrijeme majka polučila izvjesni dio odštete za od neprijatelja nekad zaplijenjene brodove, a zatim umrla, pa Flori

ostavila dio baštine, koji je ona još na bratov račun povećala i raspolagala s njime u braku po svojoj miloj volji... No s vremenom, kad je tih njenih vlastitih sredstava nestalo, pa poratna plima lakomislenosti i lakoživlja stala da pada, a u braku se već našlo dvoje djece, njen muž se sve više stao da povlači u tvrđavu jednog karaktera, koju je ona uzalud opsjedala i umiljavanjem i bjesnilom. On se sav zakopao u svoje knjige i spise, pa mjesto da pođe na koju soareju, u bar ili na bal, pisao bi svoje stručne članke ili — i to je bilo — otišao na kakav politički sastanak. No baš i ta njegova politika! Čemu je vodila, šta mu je donosila? Kao da nije znao ni najjednostavniji jedamputjedan života, on je ušao u jednu opozicionu stranku, vrtio tu prazan žrvanj fraza, iz kojega nikad nije moglo biti nikakvog brašna za realnost — realnost, naročito Florinu! Ili, ukoliko ga je i tu moglo biti, on ga se odricao. Kao noj zarinuvši glavu u pijesak nekakve karakternosti, on je odbijao da »svoje uvjerenje pretvara u profit«, (on!) — i ta besmislena njegova »koketerija s karakternošću i uvjerenjem«, (ona!), išla je čak dotle, da je zbog tih i u poslovnom svom životu odbijao sve, što bi njima bilo suprotno. Primao je samo »čiste« parnice, ni čuti nije htio o kakvim, tobože sumnjivim i nečasnim aranžmanima, kao što je bilo posredovanje kod vlade za izvoznice i druge beneficije, pa kooptiranje njegovo za člana u odbor koje banke i slično... »Sad imamo dosta — znao je on reći poslije svoje naslijeđene baštine — da si ti htjela bolje gospodariti sa svojom baštinom, imali bismo još više! No ja radim i zarađujem, pa ćemo sačuvati ono, što imamo, sačuvati za djecu, a to i jeste glavno!«

I po tom stanovištu on je, po Florinu mišljenju, postajao upravo škrt, te je to morao biti cio kraval, ako je ona htjela dobiti koju toaletu više — da je ipak ne dobije, ili otići kuda dalje na ljetovanje, da tamo ipak ne otiđe...! A za koga i za što ta njena odricanja, taj surovi pad spram svega onoga, što je nekad o braku i s pomoću braka zamišljala sebi u mladosti?

Flora se zamišljavala i vidjela jasno: njen račun je bio uvijek, da će u braku, kao što je uvijek nastojala i u roditeljskoj kući, vladati u prvom redu ona sama, na lađi braka biti ona kapetan... A s ovim njenim mužem pokazalo se obratno; no otkad to naročito? Otkad je nestalo njenih vlastitih novaca i otkad su došla djeca!

A djeca! Zar ih je ona uopće htjela? Još, još prvo, no i to je zapravo rodila samo mužu za volju, a drugo nije umrlo već u začetku samo zato, što se izjalovila medicina.

I šta ju onda imaju vezati djeca i taj sebični njen muž? Nikad ga pravo ne voleći, ona ga je stala upravo da mrzi, i s tom mržnjom, koja se spram djece ublažavala još najviše u ravnodušnost, stale su u njenoj glavi nicati osnove o boljim partnerima za život, kakav je ona htjela.. Ta da! Bila je još uvijek mlada i lijepa, pa što nije našla s jednim muškarcem, može da još uvijek nađe s drugim, — s drugim, a tih drugih kao udvarača je u nje uvijek bilo kroz tih osam godina braka s Orsatijem!

I s jednim najupornijim, najisprekušanijim od tih, Flora je od misli prešla na djelo. Bez mnogo objašnjavanja, samo s pobjedničkom nasladom kazne i osvete, u koju svrhu je, u znak odštete za svoju potrošenu baštinu, uzela još na koncu na mužev račun kod draguljara jedan skupocjeni prsten. I ona je ostala ravnodušna na sve opomene, predloge, prijetnje i molbe muževe (pa i molbe dječije) i prhnula iz braka s tim mužem kao ptica iz gnijezda, koje joj je bilo samo provizorno, — prhnula je i odselila se svome drugome mužu, zapravo samo ljubavniku, jer se za nj (budući da je taj bio oženjen i nije mogao dobiti rastave) nije nikad ni udala.

Bio je to direktor jednog velikog imanja, koje je stajalo pod sekvestrom; silan prevejanac, koji je s tim imanjem postupao kao sa svojim. Imao je na raspolaganju dvorac, koji je prije pripadao vlasniku tog imanja, jednome grofu, i živio je sam kao grof, raskošno, rasipno, stalno više na veselim putovanjima, zimovanjima i ljetovanjima nego na imanju, kojim je imao upravljati.

I ta pjesma, s tim sladozvučnija, što je dirigentom u njoj bila Flora, trajala je opet tri godine, nakon kojih je i njoj došao kraj; kraj jako neskladan, jer je direktor došao pod istragu i imao biti smijenjen.

No taj neprilični konac bio je za Floru već i uvod u nešto opet prilično, i još priličnije. U istom gradu, gdje joj je živio prvi muž, tada već rastavljen i nanovo oženjen, a s kojim, kao ni s djecom nije kroz sve te godine imala nikakvih veza (osim radi rastave), ona je radi svoga direktora, da spasi što se još spasiti dade, otišla po savjete k jednom advokatu. Otišla je jedamput, dvaput, trećiput, a poslije više nije ni trebala ona k njemu, jer je on došao k njoj ... Stvar s direktorom pokazala se bezizglednom, a taj advokat pokazivao je nove šanse. I Flora je na pruženi prst uhvatila cijelu šaku, odlučivši da tu više i ne ispušta ...

Taj advokat, Laci Golf — inače njen stari znanac, pa i udvarač — bio je u svakom pogledu sušta protivnost njenomu prvomu mužu. Vrstan inače kao i ovaj, samo ne toliko teoretski koliko praktički, nije poznavao skrupula, bavio se sa svime i primao se svega, što mu je nosilo dobit, i tako je, plivajući još k tome u političkom pogledu uvijek sa strujom, došao i do toga, da je bio akcionar nekolikih banaka i preduzeća, imao u gradu dvije palače, u garaži raskošan auto, a u društvu toliko veza i ugleda, da i nije bilo gotovo i najotmjenijeg salona, u kome se, u mekane fotelje, nije barem jedamput, zavalila i njegova nešto već pristarija i omašnija, ali uvijek dostojanstvena figura; dostojanstvenom su je naročito činile akcije, palače, auto ...

Tek, za Floru je tu bila i jedna smetnja: doktor Golf bio je oženjen! No koliko puta se već dogodilo, da ta smetnja nije bila smetnjom ni onda, ako je suparnica bila mlada, lijepa i zdrava! A s Golfovom ženom to nije bio slučaj. Ona je bolovala već više godina, duševno radi nesretne smrti sina jedinca i opravdane ljubomore na druge žene, koje su u životu njena muža igrale ulogu još prije Flore; a najposlije je obolila i tjelesno tako, da više nikud nije izlazila, zatvorila se u svoju

sobu, rušila se i venula, te je svaki dan bilo novo čudo, da su je još uopće našli u životu.

I znajući to, Flora nije naglila. U njenom životu bilo je već dovoljno škandala, da bi započinjala novi, i to u času kad je najviše bilo potrebno, da se za svoj novi uspon, kao žena Lacija Golfa, rehabilitira pred društvom, u koje je trebala ući.

Tako je dakle radila sve polako i smišljeno. Čuvala se, da se prerano odviše ne čuje o njenom odnosu s Golfom (to i radi direktora, koji je, premda otpušten, još imao novaca), i javno se, prekinuvši tada i s direktorom (koji više nije imao novaca) stala s Golfom pokazivati tek onda, kad je taj konačno ipak mogao staviti svoju ženu na odar (a stavio ju je, kako se pripovijedalo, stoga, jer se ona, načuvši ipak za njegov novi odnos s Florom, otrovala veronalom).

I poslije toga navršilo se točno šest mjeseci i jedan dan, a Flora je sa svom pompom legitimno udate mondene dame nastupila svoje bračno putovanje na Rivijeru kao milostiva gospođa Flora Golf ...

Samo tad više nije u novinama stajalo: rođena Lorenzo, jer je upravo tih dana stajalo u novinama i to, da je jedan Lorenzo, a bio je to njen brat, koji je poslije svršena rata napustio kadetsku školu i s ostatkom još svoje baštine otvorio jednu trgovinu, dospio u zatvor kao defraudant ...

II.

Florin brak s Lacijem Golfom ušao je u treću godinu. I Flora je zbilja mogla biti ponosna i sretna, na lađi toga braka — i ne samo kakvojgod! — bila je ona kapetan ... Laci, savitljiv pred njom kao mače, pružao joj je i činio sve što joj je samo ushtio hir, i tako se već treću godinu mogla sunčati u sjaju svog pravo po prviput zadovoljnog životnog cilja, da se kao velika dama kreće u prvim društvenim redovima, bude svuda kud stigne dočekivana s pažnjom, divljenjem i zavišću.

No mi ćemo je pustiti u tom njenom kraljevanju i paunovanju po salonima, balskim i barskim dvoranama, kazališ-

nim ložama, primorskim plažama itd., i ograničiti se samo na onaj najuži njen privatni život unutar četiriju stijena njena stana; tamo dakle, gdje ni parfem ni masaža, ni toaleta ni elegancija ikakva nije mogla, a nije ni razloga imala da sakrije nju onakvu, kakva je zbilja bila u svojoj duši, svojim težnjama i postupcima.

Floru je drugi brak s Golfom nanio, kako znamo, u grad, u kome je, već po drugiput oženjen i on, živio njen prvi muž, Orsati, a s njime i njegova i njena djeca. Kroz sve godine svog života drugdje, s direktorom, Flora nije imala s njima nikakvih veza, no je li to bilo moguće dalje? S njime dakako, pa to Flora, ne govoreći i ne pozdravljajući se, nije ni imala. Ali s djecom?

Flora je već bila dosta ogovarana radi svog nematerinskog držanja spram djece; toga više nije htjela u veličini i slavi svog drugog braka, u kome je više trebala paziti na sud društva, pa zato joj je prvo bilo, da postigne, da njena djeca pokatkad dođu k njoj. Ne radi kakve probuđene ljubavi; radi društva, radi ljepšeg izgleda pred njim!

No to je bila odmah i prva obnova borbe i mržnje s Orsatijem: ovaj se protivio, da pušta k njoj djecu, i sigurno bi pri tom i ostalo, da djeca, sin i kćerka, nisu i sama zaželjela da dolaze k majci.

I, zapravo, više kakve druge borbe, osim još po koji put radi djece, između nje i Orsatija nije bilo. No zato je ipak ostalo razloga za mržnju, na stare su se javljali i novi.

Prije svega mnoga ogovaranja, koja je Flora o sebi načula, nisu li poticala od Orsatija ili bar od njegove druge žene, dakle opet od njega? Tako, otkud bi se inače znalo za onaj njen (zar ne i opravdan? dakako opravdan!) podvig s prstenom, koji je kupila na njegov trošak prije nego ga je ostavila? No to je još najmanje... Bilo je još nešto mnogo gore, neoprostivije! Flora je čula i od djece, da je Orsatijeva druga žena, inače bivša profesorica, bila marna, štedišna, skromna i brižna za djecu (pastorčad, a svoje nije imala), no zar je to bilo opravdanje, da se kraj te promijenjene žene promijenio i muž,

te je prestao biti onim dosadnim, glupim čistuncem od nekad? Uistinu! To je Flora znala od Golfa... Orsati je stao i sam da špekulira; postao je čak kompanjonom jednog tvorničara, daljnjeg ženina rođaka, koji je negdje u provinciji imao tvornicu umjetnog gnojiva... Za volju druge žene on je dakle mogao prižmurnuti, upravo pljunuti na tobožnji neki karakter, a za volju njenu, nekad ne!

No najneoprostivije, jer upravo najosjetljivije po Florinu taštinu i težnje u sklopu njenih taština i težnja za vrijeme drugog braka, bilo je — no eto, što je bilo prvo, još u prvoj godini: Orsatijeva stranka je iz opozicije trebala prijeći na vlast i Orsati je trebao postati ministar...

Floru je tada zahvatio upravo paničan strah, zavist i bijes: Orsati da postane ministar, sada, kad više ona nije njegova žena?

Na sreću njenu Orsatijeva stranka nije došla na vlast i Orsati nije postao ministar. No otad... otad se u njenoj lijepoj glavi ugnijezdila još jedna ljepša misao, strastvena kao što bijaše ona sva: zašto ne bi ministrom mogao postati Golf? I Golf se bavio politikom, samo ne tako istaknuto, no zato uvijek na vladinoj strani, pa tako, ako bi se stao više da ističe, postao ugledniji i u političkom pogledu, zašto ne bi ministrom mogao biti on?

I istina, velika istina kao i tadanje vrijeme: ta manija je nju za koji mjesec prošla, prošla ju i zato, jer je tada prošla i sezona, da se mnogo misli na nove ministre. No njene oči, upravljene uvijek na to, koliko joj u društvu vrijedi sadašnji muž, pa po tome i ona sama, našle su i dalje razloga da ostanu budne i da se smrknu i zapale ljuto radi Orsatija: ovaj, kao prvi, i onaj, kao drugi njen muž, bili su advokati, pa su im se tako, kao ljudima istoga zvanja, često križali interesi, a time, ako je Orsati bolje prošao, nije li bio interes prekrižen i njoj?

I baš takovo nešto se desilo nedugo prije vremena, u koje zapravo pada ova historija. Orsati i Golf — međusobno samo kolege po zvanju, a inače protivnici ne samo po interesu, nego i po karakteru, političkom taboru i, dakako, ženi, tako da nisu

razgovarali osim samo službeno, u sudnici; — njih dvojica su se u jednoj privatnoj parnici našli opet u dva tabora, samo privatna. Jedan je zastupao jednu stranku, drugi drugu, i borba je bila, koliko već prije toga duga, toliko na koncu živa i ogorčena, — s tim rezultatom, da ju je u svoj i svoje stranke uspjeh pretvorio Orsati.

Stvarno je bilo tako, da ju je on i morao dobiti, jer bi i za svakog laika bilo odmah jasno, da je pravo bilo na strani njegovoj i njegove stranke. I isto je tako bilo istina, da to suparništvo nije izazvao on nego Golf, koji je zastupanje svoje stranke preuzeo kasnije, kad je već znao, da protivnu stranku zastupa Orsati.

No šta je ta istina i pravo, kao vjerojatno sve istine i prava, moglo značiti za Floru? Ogorčena, kako sigurno niti u jedan tren nisu bili ni Orsati ni Golf, kad su se za svoje stranke svađali pred sucima, ona je vidjela samo jedno: da je s gubitkom te parnice njen muž od svoje stranke izgubio jednu veliku za slučaj uspjeha obećanu nagradu, — nagradu, za koju je ona, po obećanju opet Golfa imala, i to je bilo bitno, da dobije jedan, za nju upravo neodoljiv biserni collier...

A što to opet znači, kad jedna žena, kakva je bila Flora, izgubi takav collier; šta to znači i čime to može uroditi po onog, koji je taj gubitak, po njenom mišljenju, skrivio (a toliko kriv bio već i prije!)?

To se je vidjelo naskoro,kad su se zavaljali događaji, koje ćemo mi tu samo naznačiti kao okvir, u kome je Flora, sakrivena inače iza kulisa, pokazala i svoju sliku...

Desilo se naime, da je štampa opozicije, kojoj je pripadao Orsati, iznijela na javu škandal banke »Union«. Škandal je bio u tom, da je ta banka imala u rukama parcelaciju jednog velikog, sekvestriranog imanja, pa tu parcelaciju provodila s takovim genijalnim profitima za se, da su seljaci, koji su imali dobiti zemlju, takoreći izgubili i onu, koju su već posjedovali. Inače to je bilo baš ono imanje, kojim je nekada upravljao Florin direktor, dakle i ona... A da je parcelaciju tog imanja dobila u ruke baš banka »Union«? U izvjesnom

pogledu bila je to zasluga i Flore! U toj banci imao je svoje akcije i u njoj prema tome imao uticaja Laci Golf; i na to se u svoje vrijeme također svela konzultacija Florina radi nekadanjeg direktora: Golf je (kao i za Floru) dobio interes i za imanje, pa je za parcelaciju toga zainteresirao i banku... Sve ostalo su učinile veze; direkcija banke je naime bila na strani tadanje (kao i svake) vlade.

I te veze su bile još uvijek jake, napadaj je, koliko god glasan i bučan, bio bezopasan tako, da se direkcija banke odvažila čak na to, da se protivnicima zaprijeti tužbom kod suda.

No u stranci tih protivnika bio je i Orsati! I stvarno je bilo, da on nije imao nikakvog udjela u napadaju i pisanju opozicione štampe; šta više, on je u napadnutoj banci imao također neki interes: njegov kompanjon u tvornici umjetnog gnojiva imao je u toj banci svoj tekući račun i baš pred koji mjesec podigao u njoj jedan veći zajam.

No opet, šta se to moglo ticati Flore! Za nju je u cio taj škandal od napadaja bio bez svake sumnje umiješan i Orsati; on se tako opet i još infamnije drznuo, da dirnuvši u banku, u kojoj je bio interesiran njen muž, dirne i u interes njen; i infamija je bila to veća, što je on to radio protiv iste banke, koja ga je pomogla, izvukla ga zajmom sigurno iz neprilike.

Tako je, eto, i u tom slučaju, i već od prvoga dana novinske prepirke oko banke »Union« iskaljivala Flora svoju mržnja na prvoga muža. A onda, jednoga podneva, vrativši se iz posjete, učinjene gospođi jednog šef-redaktora, sačekala je kod kuće svoga drugoga muža sva uzbuđena, i već treća, četvrta riječ joj je bila:

— Jesi li čuo, banka »Union« predala je zastupanje svoje stvari pred sudom Orsatiju? Kako je to moguće? Zar nisi ti bio tu prvi pozvan?

Laci Golf, majestetična figura kako je to već morao biti, dok je imao palače, akcije, auto, sjeo je udobno u naslanjač, pa se samo suvereno osmjehnuo:

— Da, čuo sam! I bilo je nešto na tom... No tvoja informacija je zakasnila za dvadeset četiri sata za sadašnjim stanjem stvari: Orsati je odbio zastupanje!

Flora se, sjedeći i sama u drugom naslanjaču, trgnula, da je skoro prevalila kristalnu vazu, koja je bila iza nje na komodu:

— Odbio...? Pa kako je to sve uopće bilo moguće...?

Golf je palio cigaru, rekao kroz dim, od kojega mu je i nešto uvijek sivkasto lice i osmijeh bio plav kao najčišće, najnevinije nebo:

— Pa nije to sve bilo ni tako ludo! Mislilo se tako... opoziciju, koja je navalila, treba tući s njenim vlastitim čovjekom! A ti znaš, da Orsati i njegov kompanjon imaju u banci zajam, koji se svaki čas može otkazati... No, pa su računali, ja zapravo nisam... računali su...

On nije mogao doreći, Flora je srnula spram njega sa strastvenim krikom:

— Pa mu i treba otkazati, Laci! — sjela mu je na koljena, obgrlila ga rukom. — Ti to možeš učiniti! Meni za volju! Neka mu to bude revanš za collier...!

Laci se u naslanjaču namjestio još bolje, dragao joj ruku, osmijehivao se već blaženo i lukavo:

— No, što se tiče revanša, za to se ti ne trebaš mnogo brinuti! Brinu se za to drugi, i tu se tad ne radi samo o otkazu zajma! No, no... — zasmijao se glasno — još ti ne mogu sve reći, to je visoka politika, i još se pravo ne zna... No znat će se sigurno već sutra... Stvari su već prije bile u toku; ovo, što je učinila direkcija, bio je zapravo samo pokušaj za druge više interese... A za sada samo još to: zastupništvo banke pred sudom preuzeo sam ja, i upravo se sada vraćam s konferencije s generaldirektorom...

On to reče, a Flora ga je od zadovoljstva poljubila u obraz. No ipak je htjela znati više, više; a kad se ona za nešto interesirala, tko joj je mogao odoljeti, pogotovo, ako se zvao Laci Golf (i osim, ako se zvao Orsati)!

Tako je dakle doznala više, više, i kakvu divnu stvar!

— To se — reče Golf — pogovaralo već dulje vremena, pa je uostalom i ona to već čula... O tvornici umjetnog gnojiva, kojoj je Orsati suvlasnik, stale su se pronositi sumnje, da fabricira sve drugo nego pravo umjetno gnojivo, a kako je on, Golf, upravo danas saznao od generaldirektora, vlast već ima u rukama stručne dokaze, dobivene na osnovu kemijske analize, da je to umjetno gnojivo najordinarniji falsifikat. No, pa to je onda ujedno i bio onaj najteži bat, s kojim je direkcija banke kanila Orsatija smekšati... i to tad ne toliko u svom interesu (jer čega se ona imala bojati), koliko u interesu nečeg drugoga... Generaldirektor je u prvom redu radio kao politička osoba, kao osoba povjerenja... Orsatija je trebalo istrgnuti iz opozicije! Ali... ali..., jer on nije pristao, šta je onda drugo preostalo, ili šta preostaje, da ga kazne ili možda ipak natjeraju na pristanak...?

Doktor Golf je pustio Florine ruke, koje su inače primjetno drhtale, zatim je na kratki čas šutio, gledao u nju sa smijuljkom, pa se uozbiljio i rekao svečano kao da svršava neku važnu dobivenu parnicu:

— Vlasnik tvornice je sinoć zatvoren, a danas ili sutra bit će zatvoren i Orsati!

Na te riječi Flori nisu zadrhtale samo ruke, nego cijelo tijelo. Dotle joj je lice bilo napeto, sad se razvuklo u grimasu. U oči su joj udarile suze, sva se ona stresla u konvulzivnom grču. Bacila se na Golfa, i smijala se i plakala, mrseći samo u sladostrašću ushita:

— Laci, što ti ne kažeš, Laci! Orsati zatvoren kao prosti delinkvent! Ah, Laci, pa ja sam to uvijek znala... to mu i treba za njegov »karakter«! Laci, moj Laci!

Laci je položio na nju ruke, nastupio je prizor bez riječi, u kojem se on samo osmijehivao. No i opet se uozbiljio, kad se ona maknula od njega, i nastavio je, zureći tobože u parkete, a zapravo u njene noge:

— To je sve lijepo, Flora... i ja ti ne trebam reći, da već radi tebe ne žalim nimalo Orsatija... No... tu su još i njegova i tvoja djeca...!

Flora je ustala i popravljala kose, no lecnula se i stala. Djeca? Na to se tek sada sjetila.

— No što! — gotovo se ozlovoljila, da ju je Golf sad na to sjetio. — Pa šta tu imaju posla djeca? Ah, ti misliš, da će na njih pasti sramota...! No...! No... — nije znala što da kaže, a međutim se već opet javio Golf. Podigao je glavu, osmjehnuo se opet kroz dim:

— Nije to samo pitanje sramote! Nego... Hm! Eto, i to se može dogoditi... Orsati sigurno ne će popustiti ni u zatvoru, na to bih se mogao kladiti! On tvrdi, da je nekriv, da nije ništa znao za tehničko poslovanje svoga kompanjona. (Što se on razumije u fosfate, kao i ja!) Pa može to i biti! Ali usprkos tomu može biti i to, da će ipak biti osuđen! A za taj slučaj, na koji bih se isto tako mogao okladiti, jer Orsatijeva kompromitacija znači nešto više nego samo njegovu — za taj slučaj se već sada govori, da će mu, budući da mu kompanjon ne posjeduje ništa osim zadužene tvornice, biti dobro okresano imanje za odštetu prevarenim trgovcima i konzumentima... Tvoja djeca mogu dakle ostati siromasi, zato ti to i govorim...

Flora se namrgodila. Razumjela je: Golf je, u vječitoj svojoj pažnji, da joj ne učini što na žao, pretpostavljao, da ona više voli djecu nego što ih je voljela zbilja... No uistinu šta onda, ako djeca osim bez oca ostanu i bez svega drugoga? Spopadao ju je izvjestan strah, da njoj ne padnu na teret, no pritvorila se, učinila očajno lice:

— To je istina, Laci, i to bi zbilja i za mene bilo strašno! — No i zlovolja se opet javila u njoj, kliknula je: — Ali šta mi možemo učiniti, Laci? Zar ti — pogledala ga široko, gotovo sa sumnjom, kao da bi on to htio — možeš možda spriječiti, da Orsati ne bude zatvoren?

Golf se digao, zasmijao se:

— To ne mogu! Mogu samo sa svojim pravnim savjetima pomoći, da on bude zatvoren!

Flora ga je gledala s izrazom u licu, kao da je pogađala, da li je on to već i učinio; i na koncu, i njenim je licem preletio osmijeh. Samo osmijeh, a zapravo ona bi se mogla za-

smijati također, samo luđe, bjesnije, strastveno od ushita. Opet od ushita, samo sad s punije i jasnije viđenim razlogom i ciljem... Orsati zatvoren i osiromašen; osiromašena dakle i njegova žena, ona brbljuša i... no, zar je to i sve? Više, više se moglo postići: osiromašiti Orsatija za njegovu djecu, oteti mu ovu, oteti mu najmilije...!

Sva opsjednuta, bez svijesti već za kakav strah, ona je prišla k mužu raširenih ruku, u licu s izrazom Pilata, pod kojim se sakrivao Kaifa:

— No, pa onda...? A zar se on žacao da napadne banku, dakle i tebe... gura te u blato? No, a što se tiče djece, Laci — položila mu je na rame ruku, previla se pred njim kao mačka — tu prije svega, no da... Orsatiju valjda ne će biti baš sve zaplijenjeno! A zar nismo još mi tu? Mi možemo uzeti djecu k sebi, već su porasla, možemo ih poslati u kakav institut... Na to sam često mislila (nikad nije mislila)...! No, šta kažeš, Laci? Ti ćeš biti za to, meni za volju, je li? — Uhvatila ga za oba ramena, unosila mu se u lice s napućenim usnama. — Ta zamisli samo — dodala je još — kako bi to divno odjeknulo u društvu, među znancima i znanicama: na sva ogovaranja mi odgovaramo tako, da spasavamo Orsatijevu djecu, djecu našeg neprijatelja...!

Laci Golf je upijao očima, a i rukama njeno lice i tijelo, da li je u dušu i njene riječi? Kako se on uopće odnosio dotad spram djece? Ni toplo ni hladno; no pod svom mlakošću nije li bilo ipak katkad i očevidne dobrohotnosti kao spram djece žene, kojoj je bio svijestan ili nesvijestan rob?

Takovim se, sigurno inače imajući o Florinim željama i druge misli, pokazao i sada.

Privinuo je ženu k sebi, prošetao se usnama po njenom licu, osmijehivao se, više već sigurno misleći samo na to lice i ostalo u te žene nego na što drugo.

— Kako ti hoćeš, Flora! mrsio je. — No ne treba žuriti... vidjet ćemo... Ja ću učiniti sve, što ti želiš... Zar sam ti ikada išta odbio?

Flora nije odgovorila. Kao odbijena njegovom gestom, i s izrazom već u licu, kao da se od nečeg otrežnjuje, vratila je mužu površno poljubac, zatim mu se izvila iz ruku, pa rekla, brzo pogledavši spram vrata:

— Da, ti si jako dobar, Laci! Ali... ja sam sasvim zaboravila, da telefoniram u salon »Matilda« radi manikerke... Navečer idemo na soareju kod generalice... ne? Svakako.. !

I, ne sačekavši odgovor — davši ga sama —, prhnula je iz sobe, ostavila muža njegovoj već ugasloj cigari.

III.

Još isti dan uvečer, dok je Flora kod generalice... plesala, gradom su kolporteri raznosili novine, koje su, dotad i još uvijek branivši banku »Union«, sa svim sodomskim perverzitetom buljvarske štampe, razotkrivale škandal o tvornici umjetnog gnojiva i bljuvale po Orsatiju, ocu njezine, Florine djece.

Sutradan ujutro je Orsati bio uapšen, a da više u novinama nije mogao objelodaniti ispravak niti se uopće više sam braniti javno, a već za koji sat kasnije su Flori, crvenih oči od plača, dotrčala njena djeca.

Šta da se radi, i može li što mama, odnosno Golf pomoći? — to je bio glavni motiv te dječije intervencije — djevojčici je prošlo deset godina, dječaku dvanaest. I kako im je baš Golf došao na pamet, nisu li djeca, pogotovo sin, koji je govorio i očajavao više od kćeri, doznali što od oca i maćehe za Golfovu zakulisnu ulogu u cijeloj toj aferi, koja je tako pogodila njih i njihova oca? To pitanje je Flora pokušala i potanje istražiti. No djeca su šutjela, sin se bar pravio kao da ne zna ništa i sve radi na svoju ruku, njemu je, reče, Golf došao na pamet samo kao advokat i još k tomu njezin, mamin muž... No zašto ju je ipak pokatkad gledao tako čudno, s plahim, snebivenim izrazom neke ipak vjerojatne, samo neizrečene sumnje?

Flora je uz neizostavna isticanja očeve lakomislenosti (barem to; a inače se ona pred djecom znala o ocu izraziti i žešće) podvostručila svoje samaritansko-farizejske izljeve suosjećanja s djecom, čak je i u svojim očima izvabila suze. No ni riječi nije spomenula o tom da bi djeca mogla prijeći k njoj, — zar zato, jer joj se činilo prerano? Donekle. Zapravo, raspoloženje za takav način osvete Orsatiju već ju je prošlo — prolazilo ju je već za jučerašnjeg govora o tome s Golfom. Ipak, kakav hir, prosto besmislica; za koliko bi manje uz tu djecu bila slobodna!

Tako je ostala samo kod utjeha, koje je pokušala zašećeriti još s ponudom kolača; a što se tiče Golfa, tu je sumnjala i samo sumnjala (poradi težine očeva slučaja!), da bi on šta mogao pomoći; uostalom, ona ću mu reći, govorit će s njime...

Na koncu pak sve je tad svršilo time, da je idući u jednu posjetu, provezla gradom malu u autu (s računom, naravno, da u takav dan nesreće za djecu bude s ovom — o kolike li materinske pažnje! — možda od koga poznatog viđena kako je na sreću i bila); sin se nije priključio, on je — opet sumnjivo! pronašao razlog, da mora k jednom prijatelju, koji stanuje u blizini, pa mu je do njega bolje ići pješice!

Njezine sumnje u tog dečka pokazale su se naskoro ispravne. Sin je još došao jedamput dvaput, da raspita, šta je za oca učinio Golf, a potom se više nije pojavljivao, pa šta više, i kćerka je još dolazila samo tajno, da to nije smio doznati ni brat ni maćeha.

Šta se dogodilo? Flora nije trebala mnogo pogađati; već za posljednje posjete sin je od nje otišao s jasno iskazanim uvjerenjem, da je i ona s Golfom kriva očevom uapšenju. A poslije je doznala od same kćerke, da je on do tog uvjerenja došao iz pripovijedanja maćehina, koja je opet to uvjerenje crpila iz iskazivanja Orsatijevih prijatelja, pa sigurno i Orsatija samoga. To sigurno i zato, što je baš Orsati, kako je to Flora također znala od kćerke, zamolio djecu preko maćehe, kad je ta bila kod njega u zatvoru, da više ne odlaze materi; a sinu je izričito poručio još i to, da je bez smisla bilo, što je k materi išao radi neke njene i Golfove pomoći...

Tako dakle! Mjesto da je Orsatiju otela djecu, kako je to mislila u prvi mah, odbila je djecu od sebe same, barem jedno! A to je baš bilo ono, koje je ona, ako je uopće voljela ijedno, voljela više od drugog; sin joj se uvijek više dopadao od kćerke, premda je već bilo očevidno, da joj je ta kćerka po karakteru bila mnogo bliža od sina, koji je opet bio bliži ocu... (To se događa, da žene, usprkos svoj mržnji na muža, osjećaju veću naklonost spram muškog djeteta, u kome se nastavlja taj muž, nego spram ženskog djeteta, u kome se nastavljaju one same). No ipak Flora se poslije toga, kako su se izjalovili svi uostalom, ne baš veliki napori, da povrati sebi sina, zadovoljila i time, da joj dolazi barem kćerka... To je još trebalo radi društva; trebalo je to, dok se Flora, uvijek u suštini zaviseći od suda drugih ljudi toliko, da je zavisila od njega čak i onda, kad mu je najviše radila nasuprot, dok se dakle ona, u neizbježivoj ipak, bar nekoj svijesti i svoga dijela krivnje, imala razloga bojati, da će se pobjeda, koju je pred društvom kanila doživjeti nad mužem, pred istim društvom pretvoriti u poraz radi djece, pretvoriti to tako, da će se o njoj govoriti, kako su je radi oca odbjegla, prezrela djeca...

No kad je prošlo jedno izvjesno vrijeme, morale su je proći i te bojazni... Intimna njena historija s djecom ostajala je stalno u pozadini spram onoga, što je društvo, u kome se kretala, imalo da govori o njoj samo povodom škandala njenog prvog muža... I tu je tad, što je naravno, jer se kretala većinom u (njemu) protivničkoj sredini, imala prilike čuti samo osudu za tog muža; u istražnom naime zatvoru desilo se tomu mužu to, da je jedan namještenik tvornice, iz dubokih, samo njemu i bogzna još kome poznatih razloga, iznosio dokaze, da je Orsati znao za prevarno poslovanje svoga kompanjona... Orsati je dakle bio nesumnjivo kriv, i ta škandalozna njegova krivnja nije li značila konačnu, potpunu rehabilitaciju i opravdanje Florino, da je nekad radije prebjegla u jedan divlji brak nego da ostane s tim mužem...!? Pa šta više, ukoliko se radilo i o intimnim poznavačima svega njenog i Golfovog udjela u obaranju Orsatijevu, nije li Flora imala prilike čuti

i zadivljenje ili bar uvažavanje, da se tako duhovito — baš duhovito — revanširala Orsatiju za sve nekadanje...?

Željena dakle pobjeda nad tim mužem uspjela je pred društvom potpuno; mjesto pada u cijeni ona je u cijeni porasla, i nije to bilo jednom, da je Flora imala razloga i za taj ponos, da se, makar samo za nekolike, našla u središtu jednog događaja, koji je daleko nadmašivao uzani krug privatnika, zanimao cijelu javnost...

I u takovim raspoloženjima šta joj je još moglo biti do djece? Sina je zaboravljala, dolaženje kćerke podnosila je još samo s toga, da preko nje ima uvid i u tabor protivničkog braka, — a inače...?

Inače bila je baš zimska sezona, sezona, u kojoj su se Flori nametale druge brige... Kako će se obući za ovaj ili onaj bal, da onda na njemu briljira, nadmaši ovu ili onu suparnicu (i, razumije se, neizostavno dođe i ona u novine, u onaj čarobni popis, u kome zbilja najelegantnije ili samo protežirane dame prolaze sa svojim toaletama još jednom kroz špalir novinskih redaka kao živi modeli na kakvoj — samo tad najpopularnijoj, za divljenje i zavist plepsa udešenoj — modnoj reviji; a koji je popis mnogoj dami, ako nisu bile u njemu spomenute, prouzročio teških razočaranja, glavobolja i jada ostalog) — to je stalo u središte sviju Florinih misli i briga, — briga, uostalom, kojih se ona već godinama, a pogotovo te sezone rješavala lako i samo s uspjehom! Tada je već o njenom vratu visio ipak i collier, koji je sebi toliko željela (dobri i pažljivi Golf pretvorio je u taj collier sav honorar, dobiven za zasluge, koje je, natjeravši klevetnike pred sudom na uzmak, učinio svojoj banci »Union«, a nečim drugim nekome drugome... s obzirom na Orsatija)... I s tim collierom o vratu, sva inače zbilja divna i u prvoklasnim toaletama (Pariz, Beč!), ona je te sezone doživljavala triumfe nad triumfima. Muškarci su se vrzli oko nje stalno i pomamno, novine su je spominjale među prvima, o njoj se pričalo, njoj se divilo i zaviđalo, bila je to kao apogeja svega njenog ženstva. I Flora je, omamljena njome i

sama, kako je omamljivala druge, mogla zbilja biti sretna, sva se zaboravljati u neprestanom opojstvu i samodopadnosti.

No jednoga dana, još u punome jeku te triumfalne sezone, Flori se dogodilo ono, što je u životu najmanje željela i očekivala... Kod nje se baš skupilo društvo — održavala je jour, ili (jer je pred koji mjesec bila u Londonu): pravi i nepatvoreni five o clock, — a u njenom stanu se pojavio njen brat!

Godinama ga već nije vidjela niti htjela da vidi; posljednje njeno viđenje s njime palo je u vrijeme majčine smrti i pogreba, kad su se ujedno njih dvoje zavadili radi baštine, ponajviše radi kuće, za koju je Flora tražila (kaošto je i postigla), da se proda i dobitak podijeli, njoj barem trećina... A poslije, kad se brat posvetio trgovini i najzad s ovom propao i bio zatvoren kao defraudant, još joj se jednom javio iz zatvora (na Orsatijevu adresu, jer je mislio, da je ona još uvijek Orsatijeva žena — tolike su između njih bile veze!) — javio se odande, moleći je za pomoć. No Flora je na to odgovorila prosto tako, da je pismo, taj dokaz tolike sramote po njeno djevojačko prezime, bacila u peć; — ta šta je ona imala da pomaže tom čovjeku, koji joj je doduše bio brat, no kojega nije nikad smatrala takovim! Šta mu je imala pomoći pogotovo uzevši u obzir činjenicu, za koju je doznala, da joj je brat postao defraudantom prvo iz proste gluposti i nesposobnosti, da vodi trgovinu, i drugo, još važnije, jer se kao najgora propalica (i u najgorim lokalima) samo kartao!

Da, i nije mu pomogla nikako (to je mjesto nje učinio Orsati!); čak mu nije odgovorila ni na drugo pismo, i poslije toga zar se nije mogla nadati, da će brat imati ipak toliko ponosa, pa je zaboraviti kao sestru, kako je ona njega kao brata?

No on nije imao toliko ponosa, i došao je... Zašto?

Flora je od iznenađenja jedva skupila toliko prisutnosti duha, da je brata, odvedavši ga u jednu od najdaljih soba, sakrila pred ostalim gostima; — on je došao doduše u priličnom odijelu, ali izlizanom od starine, i uopće takvog izgleda u licu, da ga se sramila primiti i pred služavkama.

Tada još nije prošlo ni mjesec dana, kako se on osuđen vratio s robije. Najprije se bavio u rodnome gradu, gradu nekadanje očeve veličine i vlastite propasti, onda je, nemavši tamo od čega da živi, došao u grad, u kome mu je živjela sestra, a k sestri pak zato, da mu pomogne, dok ovdje ne nađe kakav posao. To je eto bila svrha... Nečuvena svrha, no još nečuveniji bio je način, s kojim ju je htio postići...!

Brat je doduše bio miran i priseban (čudno u tom promijenjen, jer je nekada, kolikogod slab i popustljiv, znao biti silno svadljiv i žestok!). No pod tim njegovim mirom nije li se u svakoj drugoj riječi osjećala poruga i prezir, pa šta više, dok je tražio milostinju, nije li se izričito pozvao na to, da traži svoje pravo, jer je nekada bio od nje prikraćen i upravo upropašten, budući da je radi nje morao prodati očevu kuću?

Flora je bjesnila, i da nije imala u kući goste, a u istu sobu da nije došao i do nje i brata Golf, koji je nastojao učiniti svemu najkraći kraj tako, da je svom dotad sasvim nepoznatom šurjaku bez mnogo riječi dao priličnu svotu novaca, — dogodilo bi se sigurno samo to, da bi brata prosto otjerala..

Ovako se suzdržala, brat je dobio što je tražio i s mirom otišao; i, s jedne strane, moglo se to činiti i bolje... Samo, samo... ne će li on doći opet?

I uistinu! Poslije nekoliko dana (a tada je već Flora imala u rukama pismo, u kome joj je njena još živa tetka pisala, da je i ona bratu dala novaca, prije nego je on otputovao, a osim toga doznala je već i to, od vlastite kćerke, da je brat bio i kod Orsatijevih, pa i tamo dobio pomoć), — poslije nekoliko dana, dakle, on se zbilja opet javio... I opet radi novaca...

Flora tad nije imala goste; jedino je neugodno bilo, da se upravo spremala na šetnju autom s jednim svojim udvaračem, koji je kao njena u životu možda još najiskrenije osjećana simpatija (dvadeset godina mlađi od njena muža, a mlađi i od nje) bio naročita akvizicija ove posljednje, još negotove triumfalne sezone plesa i zabava... No usprkos tomu ona se zadržala s bratom, da što nije mogla nedavno, učini ovajput... A donekle se njen bijes, u koji je naskoro pala, osnivao i na

pravu. Brat joj je s porugljivim osmijehom, koji je za nju značio samo najbestidniji, najpokvareniji cinizam, priznao, da je sav novac, koji je dobio bilo kod nje bilo drugdje, prokartao... Nesretno prokartao, reče on, a i kartao je samo zato, da pokuša namaći sebi sredstava, da se nekako progura, dok ne nađe sebi kakav ipak bolji posao... No zar je i to bilo opravdanje?

Flora nije izabirala riječi, a malo po malo, pa nije više ni on, i tako je sve svršilo ne samo time, da mu nije ništa dala i otjerala ga, nego mu se i zaprijetila, da će ga, ako se još jeddamput usudi k njoj, dati uapsiti kao prostog iznuđivača i skitnicu...

No još ni to nije bio konac. Još istoga dana on se pojavio u kancelariji njena muža, Golfa. I doduše od ovoga više nije tražio novac, nego samo to, da ga ovaj preporuči gdje za kakvo namještenje, po prilici za mjesto kakvog trgovačkog agenta ili slično...

Golf još ništa nije znao za bratovu svađu sa sestrom, pa mu je, kakogod mu je to sve, i njegova pojava i molba, bilo neugodno, obećao, da će se o kakvom mjestu raspitati kod znanaca.

Ali kad je uvečer počeo o tome govoriti ženi, prekinula ga ova odmah sa svojim referatom o sukobu s bratom i htjela je o svemu drugome da čuje samo ne o kakvoj pomoći toj propalici... (Između doživljaja s bratom i razgovora s mužem ona je doživjela malo razočaranje sa svojim udvaračem, pa je to u nje još više uskomešalo žuč). I tako je otvoreno rekla mužu, što je dosad zapravo već od prvoga viđenja s bratom najviše samo mislila, da se ona toga brata srami, da se boji da bi je on, ako se za nj dozna, mogao u društvu kompromitirati, i da bi zato najvoljela, kad bi se brata, s potpunom ravnodušnošću spram njega, natjeralo na to, da ovaj grad ostavi...

— Ta zamisli samo, Laci — crvenila se od uzbuđenja, a možda već i od srama — ti ga namjestiš gdje kao trgovačkog agenta i on dođe da nudi robu kojoj mojoj znanici! Zar ti misliš, da on nije u stanju reći, da je moj brat, u svakom pak

slučaju zar misliš, da se to ne će doznati, a da on ništa o tom i ne govori! Trgovački agent, moj brat, jedan Lorenzo, brat Flore Golf, rođene Lorenzo... Nudi okolo pastu za cipele, bale platna na rokove! Laci, a još ti nisam rekla, kako je on mene i tebe napao radi Orsatija! Jest, ti znaš, da on zalazi i tamo... I ja i ti smo po njemu upropastili Orsatija, o tome se usuđuje govoriti on, on, ovakva propalica, bivši robijaš! No da, ja sam mu dobro odgovorila, to je solidarnost robijaša! No, a da mu i nađeš mjesto, misliš li, da bi ga on dugo imao? Pronevjerio bi opet, prokartao novac i samo bi se ti uzalud izložio...! Ne, ja ti kažem, Laci, najbolje je dići od njega ruke, postupati kao da ga nema!

Tako je Flora, u sestrinskoj svojoj i tad ljubavi, nagovarala muža; a muž?

U svojoj neizbježivoj susretljivosti sram svega, što mu je željela žena, on se saglašavao s njome, no usudio se ipak primijetiti, da se kompromitaciji i njegovoj i njenoj ne bi moglo izbjeći, ako se brata pusti bez svake pomoći (»on, ako je zbilja takav, kako ti kažeš, može početi krasti!«), i zato da bi ipak bilo najbolje, kad bi mu se gdje našlo kakvo mjesto, samo negdje daleko u provinciji, i ne mjesto trgovačkog agenta, nego pisara, tako nešto gdje ne bi imao posla s novcem...

Rješenje je zbilja bilo bolje, i Flora je na nj — ipak, tek poslije još malog odupiranja — pristala sa svom svojom urođenom velikodušnošću.

Ali se Golf nije još pravo sjetio misije, koju je imao izvršiti za svoga svaka, a jednog mu je prije podneva, kad se kasno u noć sa ženom vratio sa jedne redute, pa duže ostao u postelji, zazujao u stanu telefon i sa jednog izvjesnog mjesta bilo mu javljeno, da je pronađen takav i takav čovjek, koji se u društvu samih sumnjivaca kartao za novac u jednoj krčmi u predgrađu... Sam kaže, da je već bio osuđen radi kriminala i ovdje da nema stalnog stana, nego spava sad tu sad tamo. No kaže i to, da tu u gradu ima sestru, i ta sestra da je baš milostiva gospođa Flora Golf... Šta dakle? Je li to istina? U pro-

tivnom slučaju, ako je to laž, taj čovjek će za koji sat biti otjeran u svoj zavičaj...

Čuvši to, Golf je bio toliko priseban, te je odgovorio da najprije o tome mora pitati ženu, on sam da ne zna ništa...

Flora se još mazila u krevetu, a još više u feeriji misli i sjećanja na svu slavu, koju je opet doživljela na noćašnjoj reduti. Kao od hladnog ledenog pljuska klisnula je u vis, uzdignula se u postelji, čuvši o čemu joj govori muž. I prvo joj je bilo, da je protisnula u paničnom strahu:

— No, a šta si ti odgovorio...?

— Da ću tebe pitati, ja da ništa ne znam...

Flora je još ostala ukočena, no mozak joj je radio kao stroj. Sjetila se prijetnje bratu da će ga dati uapsiti, sjetila se svega straha pred kompromitacijom radi tog brata; no i svejedno čega se sjetila, — stroj je već izbacio gotov produkt, i ona ga je prevela u riječi:

— Izvrsno! No, pa šta mi možemo, Laci? Potvrdimo li, što nas pitaju, sramota je gotova, i još gora nego smo očekivali! Ovako nam je sam Bog pritekao u pomoć! Kaži dakle, da ja nemam i ne poznam nikakvog brata ili kakvog rođaka s prezimenom Lorenzo! Poslije, ako baš hoćeš, možeš se propitati gdje je on, naći mu mjesto, glavno je, da on više ne će smjeti u taj grad! No žuri, da ne bude sumnjivo, da se što dogovaramo!

Poslušni i dobri doktor Golf, sa smeđom pidžamom na tijelu i s mekanim papučama na nogama, otrčao je tiho i poslušno kao dresirani medvjed, i za čas, pa se čulo na telefonu i iz telefona:

— Dakle, moja žena ništa ne zna za kakvog brata ili rođaka s prezimenom Lorenzo... To joj je prviput, da takova šta uopće čuje... kaošto i ja, koji bih to svakako morao znati kao njen muž...

— Naravno, razumije se... Ali ovaj naš Lorenzo tvrdi, da je bio kod vas i da ste mu vi obećali naći namještenje!

— Ja? — (i grohot) — No to je zbilja kolosalno! Zar sam ja kakav bureau za namještenja ili burza rada? Taj čovjek je

valjda na ulici vidio moju advokatsku tablu, pa po tome zna, da ja uopće postojim... Hohoho!

— Hahaha! No hvala, i oprostite! Mi smo odmah znali, da imamo posla s jednom lažljivom protuhom... Gospodine doktore, oprostite!

— Ništa, ništa! No kada šaljete toga čovjeka odavde? Prvim vlakom? Ali... ne zanima me, samo mi je smiješno, kako se to čovjeku samo najedamput podmeću za rođake nekakvi sasvim nepoznati kriminalni tipovi! Klanjam se!

Slušalica se vratila na svoje mjesto, a vratio se i muž. I još malo se u spavaćoj sobi između jedne Lorenzo i muža te Lorenzo raščinjao taj slučaj, a onda se, doduše tek za koji sat milostiva gospođa, rođena Lorenzo, preselila iz postelje u toplu, još ugodniju kadu. Tu je ispitivala svoje tijelo, dala se i masirati i dok se ona tako njegovala za dalju karijeru svoga ženstva, jedan Lorenzo, samo za koju ulicu dalje, a inače u društvu još jednoga kolege i dvaju čuvara nastupao je svoj neželjeni put kao čovjek sigurno s propalom karijerom za sve, ožigosan kao kriminalni tip... — jedan čovjek, također Lorenzo, od nje porečeni brat...

IV.

Mi bismo mogli svršiti s Florom, prepustivši životu da s njome bolje svrši od nas. No život je kadšto sam pripovijest ili barem nešto nalik, i tako nam on za bolji svršetak i te pripovijesti može još štošta da kaže.

Zimska sezona balova je prošla, ogranulo je proljeće, a u tom proljeću završila je o Orsatiju istraga i započeo je proces. No mi smo se zaletili predaleko, najprije još ovo:

Cio slučaj s Florinim bratom bio je (zaslugom Golfovom) dobro prikriven i Flora nije nigdje čula, da bi se gdje o njemu čulo među njenim znancima i znanicama. No nekako dvije nedjelje poslije bratova izgona dobila je od brata pismo, a s tim pismom opet samo novi strah...

Brat je znao, da su ga se sestra i njen muž odrekli i tako konačno baš oni doveli do njegova izgona. Pismo je zato bilo puno poruge i uvreda, no preko tih bi Flora prešla samo s prezirom, da nije bilo još nešto gore: u pismu se naime brat prijetio, da će se prije ili kasnije vratiti i onda priredit Flori škandal, koji će joj biti njegova plaća za sve, plaća do smrti..

Šta je to mogao učiniti? Nešto je u pismu natucao i o samoubijstvu, no osim na to samoubijstvo nije li mogao misliti i na ubijstvo — njeno?

Flora se savjetovala s mužem i u prvi mah su oboje mislili, da bi najbolje bilo cijelu tu stvar predati policiji. No takova šta je bilo ipak nezgodno, pametnijim se činilo udobrovoljiti brata s pronalaskom i ponudom kakvog namještenja... Ali kuda da mu to jave? Pismo je nosilo samo žig mjesta i nikakvu pobližu adresu; Florina tetka, na koju su se obratili, nije također znala ništa o nećakovu boravku; znala je jedino, kuda je bio dotjeran, no tamo ga više nije bilo...

Uostalom vrijeme je prošlo, bratu nije bilo nigdje traga ni od njega glasa, pa se Flora pomalo i umirila, prijetnje bratove uzela za neozbiljne, napisane u prvom bijesu, i na brata stala uopće da zaboravlja.

No još se nešto Flori dogodilo uoči samog procesa protiv Orsatija. Kod nje se, prviput poslije tako dugog prekida, javio njen sin. Šta je pak taj htio? Flora se još ni dan dva kasnije nije mogla s mirom sjetiti tog nenadanog viđenja i doživljaja sa sinom. Već prije je ona od kćeri znala, da je on postao strašno ozbiljan i mračan, o njoj, majci, da ne može govoriti nego s pokudom i mržnjom; no da će biti tako lud i grozan, kakvog ga je vidjela, to nije nikad očekivala! On se, prije svega, nije ništa ispričavao što tako dugo nije dolazio; prosto se odmah vratio na staru svoju tvrdnju, da je i ona također kriva za očevo uapšenje i očevu vjerojatnu osudu, samo što je pri tom pošao dalje pa za Golfa (dakle i nju) ustvrdio, da je i on sudjelovao u stvaranju onog jedinog lažnog dokaza o krivnji njegovog oca... Mi već znamo, radilo se o izjavi jednog namještenika Orsatijeve tvornice; no ne znamo, da je, što se tiče te izjave i Golfove krivnje za nju, Florin sin imao donekle i pravo — (o tom bi mogao govoriti i dobiveni honorar, pretvoren u Florin collier). No svrha svega toga, za Floru dakako, samo bezumnog okrivljivanja? Sin nije htio ni manje ni više, nego da Golf poradi — a Flora kod Golfa — na tom, da spomenuti namještenik tvornice, jedini ozbiljan svjedok optužbe, povuče svoj iskaz...

To je bilo naivno, takovo nešto je moglo zamisliti samo još dijete... No zar je još dijete bio taj sin, kad mu je mati, užagrena već i naljućena, rekla da je to sve glupost, da ona s Golfom nije ništa kriva i ništa da ne može, Orsati da se upropastio sam, jer je sigurno kriv, i ako bi mu još itko mogao pomoći, da bi to bili drugi, mnogo jači faktori, na koje ni ona ni njen muž nema uticaja...!?

Sin se rasplamtio, dvanaestgodišnje dijete postalo je čovjek, i Flora je imala šta da čuje! Ne vjerujući joj ni riječi, iznoseći samo dokaze o protivnom, sin je, konačno valjda uvidjevši uzaludnost svoje posjete, prešao na drugo, i sasuo majci u lice, da nije majka nego ubojica svoje djece i oca te djece, zatim, da je to sramota, koju sebi ne bi mogla dozvoliti ni najpropalija žena, da ona još može živjeti kao žena jednog takovog neprijatelja i unesrećitelja oca svoje djece kao što je to Golf; druga žena da bi se s takovim čovjekom odmah rastavila i radije živjela kao prosjakinja... To je rekao, vičući, da su ga vani mogle čuti i služavke, i s vikom je još u hodniku otišao: »To mi je mati, sramota, a ne mati.!« — Doživljaj je (već poradi služavki) bio zbilja težak, i Flori možemo ipak učiniti samo priznanje, ako ponovimo, da se još kroz neko vrijeme toga doživljaja sjećala samo s nemirom.

No konačno oporavila se i od toga, svela sve opet samo na sinovu naivnost (i zavođenje od starijih, sigurno maćehe!) — ta šta je moglo biti drugo no naivnost očekivati i postavljati gotovo kao zahtjev, da se ona radi Orsatija s Golfom rastavi, ostavi tako udoban i svemogući svoj drugi brak? Jedino što je ona još mogla, i na to su joj se opet vraćale misli, bilo je, da u slučaju, ako Orsatiju bude zaplijenjeno imanje, o čemu se

još uvijek govorilo, pomogne djeci tako (i samo tako!), da ih pošalje u koji internat, — ako dakako djeca, odnosno sin, a s ovim i otac, na to pristanu! Ako pak ne pristanu, šta je onda ona uopće još kriva?

Tako u sebi opravdana (taština i interes su najugodnije zrcalo savjesti), Flora je dočekala Orsatijev proces, a s tim procesom, poslije nekoliko opet dana, i Orsatijevu, unaprijed već sigurnu osudu. I nije ju primila, moramo priznati, s naročitim nekim uživanjem, nauživala se u njoj već unaprijed, već se zasitila... (do zasićenja ju je valjda doveo sin!).

Zapravo pak nju je tih dana zanimalo i nešto sasvim drugo...

S onom istom svojom simpatijom, s kojom je doživjela razočaranje — sada možemo kazati i to, da se tu radilo o jednom mornaričkom oficiru, koji je tada bio na dopustu i taj naglo morao prekinuti — ona se ipak dospjela splesti dotle, da je radi sastanka s njime htjela za koji dan na more... No najednom se stvorila poteškoća; Golf kao da je nešto naslutio, pa je i on htio s njome! Kako da izađe iz te poteškoće? Golf je nalazio stotinu razloga, da ide s njome, a ona je za sastanak bila vezana na rok, oficir je naskoro morao na dužu plovidbu!

Flora je premišljala i smislila sve na jedno, da iskoristi priliku u vezi s jednom najnovijom prijateljicom (te je ona mijenjala kao toalete), koja je putovala na more k svojoj rodbini. I baš radi dogovora s tom prijateljicom ona je jedno poslije podne— bio je to baš dan, u koji je bila proglašena Orsatiju osuda — otišla u jednu od najotmjenijih gradskih kavana.

Sjedila je tu s prijateljicom na terasi, za jednim stolićem odmah kraj balustrade iznad pločnika. Proljetno sunce navabilo je ovamo više gosti nego obično u te dane i sate, prostor se šarenio od prvih proljetnih toaleta i narančastih suncobrana, koji su se zaoblili nad svakim stolićem poput orijaških polovica izdubene narandže. Pod jednim od njih, podalje od Flore, bilo je i jedno društvance Florinih ne baš najiskrenijih znanica i znanaca. No to se nje nije ticalo... Nije se ticalo; vidjela je doduše, da su ti znanci i znanice već mogli u novinama, koje

su ležale po stolovima, pročitati osudu njenoga prvog muža; a vidjela je i to, da po koji put zapne o nju njihov pogled... No, što se nje još ticao taj muž, i što taj možda ogovaranjem praćeni pogled; ako bi još ičim imala uzvratiti na nj, bio bi to samo pogled i izraz triumfa!

No sva se ona posvetila dogovaranju s prijateljicom; sva, jer je to bilo i prilično zabavno. Prijateljica — sama, također, razvedenica na novo udata, inače živa, rječita, dosta i ironična — ona je naime predložila, da iz mjesta svoje rodbine Flori u mjesto njenog sastanka s oficirom pošalje dopisnicu, koju bi onda Flora ispunila i poslala natrag, a prijateljica bi je potom poslala Golfu... Hihihi, pa to bi bio dobar vic, našaliti se ovako malo s dobroćudnim Golfom; no ipak, ipak — iako se Flora tom prijateljičinu predlogu smijala, činilo joj se to ipak odviše smiono. U suštini ona nije mnogo vjerovala u pouzdanost ni te prijateljice, i možda uopće ne bi išla s njome u dogovor, da je mogla naći kakav bolji izlaz...

No već se dogovorila, i sutra su obadvije trebale putovati, a za danas su još malo ostale tu sjediti, da riješe i onu neizbježivu društvenu dužnost: prorešetaju malo društvene novosti, zahvate malo u slatku bonbonijeru trača...

I svakojaka su tu imena kliznula s jezika i jedne i druge, mnoga lica bila pretvorena u karikaturu, povučena za koji stupanj po društvenoj vrijednosti niže, no konačno Flora je utihnula, prepustila riječ rječitijoj, raspoloženijoj prijateljici...

Sama se ona zamislila — zar možda ipak u to, da je ona sama mogla biti predmetom trača, ogovarana, unižavana, možda već i sasvim tu blizu, od znanica i znanaca na terasi? Ta misao ju je okrznula, no i utonula; na slučaj Orsati, koliko se nje on još ticao, mogla je, rekli smo, gledati samo s osjećajem pobjede; pobjede, koju nije umanjivala ni misao na djecu — u pogledu ove bilo je zasad još najvažnije, da su materijalno bila još sigurna, jer je pitanje odštete, koju je imao platiti Orsati oštećenicima, bilo predano na postupak civilnim sudovima, a to se još moglo vući... I onda, šta je još moglo biti Flori neugodno? Možda za budućnost ipak to, da se

dozna, prijateljica, na primjer, da je izda, kako je prevarno spram muža pošla na sastanak sa svojim oficirom? Naravno, ugodno to baš ne bi bilo; no u suštini zar je u njenom društvu bilo tako malo sličnih primjera, da bi tako strašno morao biti kompromitantan njezin, a onda, i koga bi se to najviše ticalo nego li Golfa, a toga je savijala oko prsta!

Flora je dakle i s te strane bila mirna, mirnija s tim više, što je imala i jedan vanjski razlog, da na svoj sastanak s oficirom gleda još samo sa stanovišta, u koliko će u njemu uživati.

Pred njom na stoliću bio je kup ilustrovanih listova, i kroz cijelo vrijeme, dok se dogovarala i zabavljala s prijateljicom, ona je listala po tim listovima, većinom doduše samo automatski i s površnom pažnjom za slike. No po koji put se tu ukazala i koja marina, a te su je već više zanimale, bile baš one vanjski povod, da je sebi dočaravala zabave i uživanja slijedećih dana.

No ipak, ona je najednom ušutila, zamislila se, i baš s takovim izrazom na licu kao da više nije mislila na kakvu zabavu. Treba reći, da i nije više listala ilustrovane listove: ostavila je otvorenu samo jednu stranu, zagledavala se baš u nju. I tu su doduše bile opet marine... no među njima... među njima!?

Flora je sagnula glavu, podignula pred sobom ilustrovani list, da bolje sakrije pred prijateljicom lice; ovim se sve više osipavalo bljedilo...

Na toj stranici, među marinama, ugledala je sliku jednog starog pomorskog kapetana, koji je tih dana zaglavio u jednom brodolomu. Jedan tren bio je to samo taj kapetan, koji je zaglavio u brodolomu, no u drugi tren... to je bio još netko drugi, — potpuni, kao izrezani njezin, Florin pokojni otac...

I ako je Flora u djetinjstvu i spram oca svoju simpatiju određivala po računu, da joj je on od obitelji najkorisniji, ona je ipak tog oca voljela, čak ga znala i obožavati. Njoj dakle nije moglo biti svejedno, da sad, tako nenadano, ovdje na terasi kavane, i baš kad se sprema na more, vidi sliku, koja ju je tako živo, uistinu živo, morala podsjetiti na njenog oca. No

otkud za to ipak bljedilo? Ipak se Flora, okrenuvši stranicu i spustivši knjigu na stolić, naglo prenula iz svojih misli, prisilno se nekako osmjehnula, kao da je nešto u sebi isto tako prisilno prevladala, pa se živo opet uplela prijateljici u govor:

— No ovo je zbilja interesantno... za to nisam znala!

Prijateljica je pripovijedala anegdotu o jednoj i Flori poznatoj dami... Ta dama je zimus bila sa svojom kćerkom na jednom balu, i ta kćerka se na balu toliko oduševila za jednog kavalira, da je s njime i gotovo samo s njime plesala cijelu noć... Nekoliko pak dana kasnije ta ista dama, naime damamati, predsjedavala je jednom sastanku žena, na kome se vijećalo o priredbi jednog velikog plesa u dobrotvorne svrhe za siromašnu djecu. I tu se ona zalagala za to, da taj ples bude što elitniji, a da bude što elitniji, treba paziti, tko će na njega doći, da pak ne dođe tkogod, treba osim pozivnica svaki učesnik imati i policajnu legitimaciju. Zašto? — digla se bura opozicije. Otkrilo se zašto; gospođa predsjednica je to objasnila s patosom dame i majke još uvijek strašno uvrijeđene: Kad je bila nedavno sa svojom kćerkom na balu tom i tom, i kad se ta kći oduševila za jednog elegantnog kavalira, pokazalo se ujutro prigodom rastanka, da je taj kavalir bio samo običan trgovački komi! — Zamislite, takovo nešto, pa da onda dopustimo da nam dođe tkogod! — oponašala je tu damu Florina prijateljica i smijala se: — A njezin vlastiti otac bio je trgovac i započeo u mladosti kao trgovački komi! Hihihi, nije li to guska? I takove stvari ona još iznosi javno!

Flori je to također bilo smiješno, no ne sasvim; apstrahirajući drugo, ona se u sebi slagala sa strogim mjerilom dame u izboru učesnika elitnih balova, a osim toga, nije li i njezin otac, premda veliki brodovlasnik, bio donekle i trgovac, i kakav još samo trgovac — brat!

Zato je samo otegnula lice na smijeh, — ili i ne, nasmijat će se... No šta ju je to u isti mah stisnulo u grlu, ispilo joj iz lica opet svu krv i opet ju još žešće potjeralo natrag; šta se to dogodilo, da se sva snebila, ne znajući kud da se okrene, kuda da pogleda?

Njezina prijateljica je iz doze, koju je imala na stoliću, izvadila cigaretu. Konobar je priskočio da joj zapali; ona, kao i prije, sigurno opet nije vidjela ništa.

A Flora je vidjela jasno: pločnikom su spram terase išla njezina djeca, oboje pognuto, šutke, sigurno u mislima, u prvom neposrednom proživljavanju očeve osude. No nisu bila sama. Uza njih, malo dalje, kao da ne pripada njima, bio je — je li to prikaza? vara li je pogled? ne, ne, ne, raspoznala je jasno: — bio je njen brat!

Otkuda on najednom — sada, sada, i baš s djecom?

Flora je poslije od kćerke saznala, da se s bratom vraćala upravo kući od oca; zatim da su se oboje s ujakom sastali sasvim slučajno nedaleko same kavanske terase; ujak da je bio kod njih već dan prije, rekavši da je istog dana i stigao u grad; a onda, tog dana, da im se na ulici priključio, pitao i razgovarao s bratom o ocu i njegovoj osudi, našto se, tješeći njih dvoje i proklinjući Floru, htio s njima, baš već pred kavanom rastati, otići nekud natrag... No nažalost je ona prepoznala mamu, rekla to bratu, tako da je to mogao čuti i ujak i... i...

No u sadašnjem smo času na kavanskoj terasi. Mijenjajući boje, sva kao pod ledenim mlazom, koji joj je stezao utrobu, srce, dah, Flora se naglo spram pločnika okrenula leđima, učinila pokret za kojim ilustrovanim listom, no dohvatila zapravo iz prijateljičine doze samo cigaretu, te učinila očajnu gestu za konobarom, koji se, zapalivši njenoj prijateljici cigaretu, već okrenuo.

No kad se i okrenuo natrag, u njegovoj ruci je uzalud već krijesnula žigica; Flora se ukočila, ruka joj se zgrčila, zjenice ostale raširene, srce kao stalo...

Pred njom, u razmaku samo dva tri nezaposjednuta stolića, srnuvši ovamo kao lud i opet stavši kao lud, ustobočio se njen brat. Pohaban, prljav (bar joj se tako činilo), kao da se izvukao iz štale, mračan, izbrazdan (ah, kao kapetan, koji je zaglavio u brodolomu, kao otac u svojim brigama pred smrt), on je digao ruku, ispružio ju upravo spram nje, pa u neobičnoj

suprotnosti sa svojom vanjštinom vikao čistim, zvonkim (sveprodirnim) glasom:

— Uživaš, Flora, pokazuješ se svijetu, dok je, i tvojom krivnjom, otac tvoje djece osuđen kao zločinac, a djeca ti plaču? To mi je sestra! — okrenuo se on spram ostalih gosti, još uvijek s rukom upravljenom spram Flore. — Sestra, koja je svojom mržnjom mene upropastila, svoga rođenog brata! Kada sam bio u zatvoru, vidio sam prostitutke, koje su za one, koji su patili, imale više srca... više srca, savjesti i karaktera, Flora, nego ti! Evo gledaj — upravio je on ruku spram pločnika, da tamo pokaže njenu djecu?

Flora kao da je i s pločnika čula nečiji krik i plač; no nije se okrenula, ostala je ukočena kao hipnotizirana, bez moći da što sama vikne; izvana jedino još da reagira nemoćnim suzama. No unutra u sebi...? Ono, što ju je pred koji čas uznemirilo, kad se sjećala oca, bilo je baš to, da se ona sjetila i brata, a pri tome se odmah i usplahirila od nenadana straha, da toga brata, za kojeg joj se uvijek najvjerojatnijim činilo, da se skiće negdje u primorskim stranama, ne sretne gdje za svog tamošnjeg boravka, koji je imala provesti s oficirom... A taj strah se onda u isti čas pomiješao i s jednom mučnom, nikad još (ili ne bar tako intenzivno) doživljenom mišlju, šta bi joj rekao otac, kad bi mogao znati, kako se ona ponijela spram brata sve do posljednjih događaja između njih?

I ta misao, prelivena užasom iznenađenja, da se taj susret s bratom tako brzo ostvario, samo tu, a ne tamo, ta misao se sad u svoj ukočenosti njenoj od strave, ali i od spoznanja, da je brat govorio istinu, uobličila u još nešto strašnije, u upravo halucinatorno strašno... Baš kao prije u onoj slici, sada kao da je u licu bratovu vidjela oca (brat je zbilja bio jako sličan ocu), i to otac kao da je stajao pred njom, kažnjavao ju, izvrgavao ju pred svima ruglu, osvećivao joj se, otac, njezin nekad tako dobri otac...!

No hoće li to još dugo trajati? Hoće li brat ipak učiniti još šta gore, osim da samo viče?

Flora je još jedino vidjela, kako je brat jednu ruku upravio spram pločnika, posegao s drugom naglo u džep... onda je još pogledom potražila lica znanaca i znanica, te mutno pomislila, šta misle i šta će učiniti oni... Zatim, ili istodobno, čula je još samo prijateljičin krik, i vidjela, više naslutila crnu mrlju konobara, koja je od nje potrčala valjda spram brata, pa je pocrnilo, pomračilo se za nju sve, pala je, nekome na ruke, u nesvijest...

Kad je došla sasvim k sebi, bila je već u autu, vozila se kući. Prijateljica joj je pripovijedala, da se brat htio ustrijeliti i da su ga svladali i uapsili, na ulici da se jedan dečko, koji se nazivao njezinim, Florinim, sinom, zauzimao za njega, no konačno plačući otišao s jednom curicom; na terasi da je bila velika konsternacija, svi znanci i znanice da su je okružili pitajući šta se to zapravo dogodilo, a neki i hoteći s njih dvije u auto...

A onda, za koji sat, jer ga prije nisu mogli nigdje naći, Flora se, sama, već bez prijateljice, koja je otišla, našla s mužem. On je bio na jednoj konferenciji, na koju je Flora, da bi ga pozvala odande, u svom uzbuđenju zaboravila. No još se i nije našao s Florom, a već se našao unutra u stvari... On naime na vrata u stan, a zazujao je s policije telefon i kroz taj pitanje, bi li k milostivoj gospođi mogao doći jedan detektiv, da je sasluša radi događaja na kavanskoj terasi. Zašto, šta se dogodilo?... No dobro, čut će to pobliže od žene; nervozno je još saslušao samo, da su kod napadača na njegovu ženu nađena oprosna pisma, iz kojih se jasno vidi, da se zbilja odlučio na samoubijstvo, a od kojih je jedno adresirano na milostivu gospođu Golf i koje će gospođi donijeti detektiv; konačno, da bi se gospođa morala odlučiti, šta da se učini s njenim bratom, što uostalom nije tako hitno, jer brat će, prije nego eventualno bude opet izagnan, morati da odsjedi kaznu radi nepovlasnog nošenja oružja, a eventualno i radi zabranjenog povratka u grad...

To je dakle čuo Golf, i s tim novim vijestima (primljenim u mudroj šutnji o tom, radi li se zbilja o Florinu bratu ili

ne, inače, glede dolaska detektiva, odgovorivši, da može doći, barem radi predaje pisma), pošao je on k svojoj ženi i izmijenio tu te vijesti s onim, što mu je žena imala sama da kaže o događaju na kavanskoj terasi. A ona mu je to i ispričala, kako je znala i mogla i kako joj se činilo najbolje (viđenje djece i halucinaciju o ocu je zatajila); a zatim je, omotane glave i ležeći u pidžami na divanu, zastenjala, sva u jadu i suzama:

— Laci, ja sam ti uvijek govorila, da je to propalica! Ovakvu mi lopovštinu učiniti na javnom mjestu, u kavani po bijelom danu pred ljudima, koji me poznaju! Ja barem pola godine ne ću moći među svijet... Još k tomu, ako dođe u novine...

Golf je zamišljeno šetao sobom, pa sjeo do nje na divan.

— Ah, što novine! O tome ne trebaš, Flora, imati briga! Jednom Golfu valjda je lako, da ne dođe u novine nešto o njemu i njegovoj ženi neugodno! Nismo mi služavke, koje se truju s octenom kiselinom, da novinari s nama ispunjuju retke! Nego, Flora, ti doduše ne želiš primiti detektiva, no on će doći da donese pismo, i šta da kažemo onda o tom tvom luđaku?

Flora se naglo dignula, kriknula:

— Da je lud i da si samo utvara, da je moj brat, šta drugo? No jesu li oni tamo otvorili pismo? Ti ne znaš? Ali, Laci, taj lupež ima da to pamti, šta misliš, on me je tamo mogao i ustrijeliti! Ja ne vjerujem, da je htio samo sebe! Ja sam već mislila... No... pa zato tu ne koristi samo novi izgon... oh, da se barem ustrijelio!... njega bi trebalo što duže držati u zatvoru, da se otrijezni... Svakako, ne samo možda dva tri dana... — Tu je Flora učinila stanku, mislila o tom, kako je to dobro, da joj brat bude ovdje u zatvoru, prema čemu se ona ne će morati bojati da ga možda sretne i tamo na moru ... I kad je već bila kod te misli, smatrala je podesnim čas, pa se naslonila na muža, rekla nemoćno i umiljavajući se: — Laci, a ja sam ti sasvim zaboravila reći o čemu sam se sa svojom prijateljicom dogovorila u kavani! Znaš, ona sutra ide u posjete na more k svojoj rodbini, pa me pozvala na nekoliko dana

k sebi! Hoćeš li ti dakle odgoditi svoj put pa doći kasnije, tako recimo, za deset dana? Znaš — uzdahnula je, učinila umorno lice — sve je to na mene tako strašno djelovalo, da mi je i potreban odmor, malo samoće, a to će mi biti moguće jedino kod prijateljice... Što dakle, Laci? pomilovala ga je po licu.

Laci Golf se malo od nje odmaknuo, preletio ju pogledom, zapeo time o njena golušava leđa, koja su se, s krasno udubenom krivuljom hrptenjače, bjelasala i u zapaljenom već svijetlu svjetiljke blistala nekim upravo sedefastim sjajem kao slična ponutrica kakve morske ljušture. I baš kao da je pomislio, ne će li tko drugi milovati ta leđa, pogledao je ženu s jednim još pitanjem u licu, no ipak rekao mirno i susretljivo:

— Pa mogu ja doći i kasnije, Flora! Imaš pravo, tebi sad treba prije svega odmor... No, Flora — ustao je i u licu mu se odrazio neki njemu nikad svojstveni zanos. — Kraj tolikih tvojih stvari, ja ti nisam dospio reći onu, radi koje ja možda ne ću uopće tako skoro na more... Danas mi je ponuđeno ono, što je bilo nekad ponuđeno Orsatiju, i za što si ti onda toliko žalila, da nije bilo meni... Ne mislim zastupstvo banke, nego...

On još nešta reče, a Flora je na tren piljila u njega snebušeno, onda je srnula u vis i zagrlila ga tako žestoko, da joj je sa čela spao oblog. I, grleći ga, ljubila ga je i klicala tako, da su joj se gušile riječi:

— Mi... mi...! Laci! Kakvo divno iznenađenje, kakva zadovoljština, kakva odšteta za sve današnje!

I baš kao da to nije bila ona žena, koja je pred koji sat osjetila o sebi, ipak jednom, jednu tešku istinu i radi nje pala u nesvijest, zaplesala je te povukla i svoga tromoga muža u svoj zanosni i mahniti vrtlog.

STIPAN BANOVIĆ, ZAGREB

OBARANJE DVOJICE NAJVEĆIH HRVATSKIH PJESNIKA

I.

Kao što u razvaljenoj crkvi ili po napuštenome grobištu bukne divlja trava, pogibeljan drač i neplodan korov, tako su se iza poplave svjetskoga rata po njegovu razboju raskopitile razne bolesne, neplodne i pogibeljne misli i nauke.

U životu državnom razni eksperimenti; u društvu gramzljiva obaranja i prikrivene otimačine; u obitelji nevjere, rastave i trovanja; u školama razularena mlađarija, koja svoje učitelje pozdravlja revolverima i noževima; u umjetnosti počesto pokvarena srca i pomračene pameti uz grlatu kliku dižu zastave neke nove estetike, koja solidne napore tisućljeća baca u muzej, pa nas u kinu i kazalištu namjesto okrepom i vedrinom časte bolesnim odurnostima, a u slikarstvu blijedim nekim i nelijepim mazarijama pišući, da Rafaele, Overbecke, Bukovce treba baciti u muzej. S druge opet strane isprsuju se umišljene veličine, samozvani kritičari, da ruše i obaraju ono, što je priraslo srcima milijuna bacajući im svoju prašinu u oči, kako bi se u tome mraku najlakše dovukli »k cilju podvita repa«.

Ova općenita pojava u Evropi je kukolj, koji se raskotio na izgaženoj društvenoj njivi ratnih orgija i koji guši plodno i korisno bilje otimljući mu mjesto, razvoj i dozrijevanje.

* * *

Prof. Albert Haler dovezao se je posla, da u beogradskoj štampi kritizira hrvatske pjesnike i to one najveće i Hrvatima

najmilije. God. 1928. »ocijenio« je u »Srpskom Književnom Glasniku« (str. 426.—439., 503.—517.) poeziju Petra Preradovića. Zatim je g. 1929. prorešetao pjesništvo S. S. Kranjčevića u istome »Glasniku« (str. 263.— 274., 356.—361., 434.—443.), a iste godine izdao je u Beogradu i posebnu knjigu: »Gundulićev Osman s estetskoga gledišta«.

Prof. Haler sa neke samosvijesne visine sva tri spomenuta, možemo mirne duše reći: najveća i najslavnija pjesnika, obara sa pijedestala, na koji ih je postavilo naše književno javno mnijenje i pređašnji kritičari. Svojom posebnom metodom i estetikom Haler dokazuje, da ni jedan od ove trojice nije velik pjesnik, kako se je prije njega vjerovalo, već da su njihove pjesme retorične, mrtve, bombastične i blijede, jer da su produkt uma, a ne srca, iz kojega samo mora — po receptu Halerovu — izvirati svaka pjesma.

Dioba uloga između uma i srca dosad je bila samo pjesnička slika, jer je srce bez uma, što i tijelo bez glave, a um bez srca — odsječena glava. Jedno se od drugoga ne može ni u kojemu inteligentnome poslu rastaviti, jer sam ljudski duševni rad je samo produkt osjećaja sa umom i pameću, bez kojih bi srce bilo komad mrtvoga mesa.

Sveukupna svijest ljudska je zajednički plod uma i srca. Um i srce su usko povezani kao na pr. dva spojna suda, pa i srce uživa u onome, što um zadivljuje, jer ako bi srce uživalo u nečemu, što se protivi umu i razboru, to onda ne bi mogao ni biti pravi užitak, radi bojazni, grižnje savjesti i t. d. Tko misli drugačije, taj uopće ne poznaje psihologije.

Haler samo umu pripisuje sve ono, što je umno, refleksivno, veliko i zanosno; prema tome on srcu daje niže osjećaje: ljubav, užitak, radost, dakle svojstva, koja u većoj ili manjoj mjeri imaju i životinje, a ta su svojstva prema Halerovoj estetici jedina dostojna poezije. Pouka, moral i filozofija ne smiju po toj novoj estetici biti predmetom pjesništva. Da li s toga, što je uzvišenost nedostojna poezije i poezija umne uzvišenosti, toga Haler ne kaže. Takovo sofističko razloženje podsjeća nas

na dječji odgovor u školi: dosad smo računali napamet, a sad ćemo računati na tabli bez pameti! . . .

Da je zaista ovako, kako kažemo, pustimo, da nam to razjasni sam Haler, koji je u »Srpskom književnom Glasniku« g. 1928. (knj. 25.) u svojoj raspravici: »O definiciji poezije« (str. 441.) napisao i ustvrdio ovo: »Poezija je apsolutna u smislu forme, ali u smislu sadržine ne. Pjesnici će biti uvijek zato pjesnici, što će pjevati, a ne poučavati, moralisati, filozofirati, i t. d.« Prema takovoj logici Goethe nije u svome »Faustu« filozofirao, niti Dante moralizirao u svojoj »Božanstvenoj Komediji«: oni su »pjevali, samo da se pjeva — trla baba lan, da joj prođe dan . . .

Sad posve je naravna stvar: kad se ide sa takova materijalističkog stanovišta, onda Preradović i Kranjčević nijesu nikakvi pjesnici, jer je prvi etičar, rodoljub, a drugi filozof, Prometej uma ljudskoga. Kazao sam, da je onakovo Halerovo stanovište skroz materijalistično, jer na pr. ptice pjevaju, kako je to Rus Mečnikov veoma temeljito dokazao, najviše onda, kad se imaju pariti, inače kad su site i zadovoljne u svojim tjelesnim potrebama. Ali budući da narav nije ljude stvorila pognutima i trbuhu poslušnima kao životinje, već im je dala i dušu s nebeskom iskrom, čovjek osim tjelesnih potreba ima i duševne, pa se zanosi za svim onim, što je veliko, plemenito i uzvišeno (naravno ako čovjek nije pokvaren, poživinčen), makar od toga i ne imao nikakve materijalne koristi, kao na pr. što je nemaju astronomi, koji umom svojim uz najveću nasladu slijede mirijade svemirskih tjelesa nastojeći dokučiti njihov put i zakone gibanja. Koliko je čovjek viši i savršeniji od životinje, toliko je i njegova prava poezija uznositija i viša od životinjske. Prema tome možemo temeljito odrediti: što uz jednako dobru pjesničku formu jedna pjesma ima više poleta, duševne snage i umne ideje, ona je veća, kao što je i jedna katedrala veća umjetnina od najljepšega ptičjega gnijezda ili Beethovenove simfonije od ciganskih raspojasih poskočnica.

Ako neumni ili maloumni ljudi nemaju dovoljno duševne nadarenosti, radi čega ne mogu uživati u onakovoj uzvišenoj

i poletnoj poeziji, to još ne stoji, da ona poezija ne vrijedi, jer njezina vrijednost zaista postoji za razvijenije ljudske mozgove, kao što postoje i one boje, kojih ne vide manje savršene ili bolesne oči.

Da bi svoje obaranje umnih hrvatskih pjesnika opravdao, Haler zabacuje posvema i estetičke ocjene Markovića i Šrepela, pa i Branka Vodnika, koji bijaše u zadnje dane svoga života ipak zabrodio u druge vode. Haler se obara na ovaj Markovićev sud o Preradoviću: »Preradović nije samo pjesnik po svom zvanju, on je po svom znanju pjesnik: on nije samo bogoduhi, ushićeni, tankoćudni pobratim vile, on je naučeni, prosvijetljeni umnik, umjetnik. Ne samo njegove ideje, misli, ćuti čine ga pjesnikom, nego i oblik estetički: kompozicija, jezikovni izraz, metrička forma«.

Haler ne drži ništa do ovoga Markovićeva suda, već se obara na Preradovićeve ideje »u njihovoj ukočenoj apstraktnosti«. Haler prigovara Preradoviću, da je pojam ljepote podredio pojmu dobrote, iskrivljujući Markovićeve riječi o Preradoviću: «Njegovoj pjesmi nije svrha stvarati ljepotu, nego promicati dobro« i »On je pjesnik tendenciozan u najplemenitijem smislu«.

Marković kao pristaša grčke estetske filozofije stoji na stanovištu, da prava ljepota ide skupno sa dobrotom, jer da i dobrota nije drugo nego ljepota duše, naime sklad, jer bez sklada nema ljepote.

Ovim estetičkim tvrdim stožerima, koje su udarili umnici Platon i Aristotel, ne će da vjeruju neki modernjaci držeći, da su ljepota i dobrota dva posve različita pojma, pa da ljepota može postojati kao takova i bez ikakve dobrote. No ja bih i takove mudrace zapitao, da prosude: koja je ljepotica vrednija — ako su obje jednako lijepe — po vanjštini —: ona, koja osim ljepote tijela imade i ljepotu duše, pa je talentirana, kulturna, kreposna, valjana i poštena, ili ona, koja joj je vanjskom ljepotom premica, ali je glupasta, prostakinja, pijandura i bludnica?! Jasno je kao sunce: ona, koja uz izvanjsku ljepotu ima ljepotu duše, puno je vrednija, to jest, kojoj su obje ljepote u skladu, jer bez sklada može valjada biti ponekakve ljepote, ali ne može biti uzorne krasote.

Jednako je i u pjesništvu: što uz izvanjsku ljepotu ima više i unutarnje dobrote, pjesma je bolja i uzvišenija, jer kad bi ljepota bila samo u vanjštini, onda pjesma ne bi mogla ni imati potpune ljepote.

Kao što Haler prigovara Markoviću, tako se obara i na Šrepela radi njegovih pohvala Preradovićevih pjesama, pa mu prigovara ovako: »I Šrepel upotrebljava vrlo rado naivne panegiričke izraze naše starije kritike, kao »veličanstveno«, »divno«, »krasno«, »glasovi danteovske snage«, i t. d.«.

Haler prigovara i Vodniku, što je za Preradovića ustvrdio, da on imade kao pjesnik-mislilac vrlina, kakvih nema tada ni jedan slavenski pjesnik ni mislilac«.

Sjetimo se jedne veleumne Preradovićeve pjesme, u koju je on izlio svu snagu svoje plemenite duše, naime ode »Slavjanstvu«, koja počinje:

»Skidam kapu i do crne klanjam ti se zemlje,
stupiv na obzor tvoj, na čudovilo čitava svijeta,
veliko, silno, preslavno, svemožno Slavjanstvo!
Ushitom trepti mi duh, i raskriljuje krila
i smjelim hvata se okom neba visoka,
hoće da ti na slavu danas visoko poleti.
Ali gdje mi je glas dorastao tvome na svijetu,
gdje li mi gusle prema tebi jake, da mi ne puknu,
kad mi duša, usplamtiv munjom tvojega žara,
stane grmjeti po njih. Oj po želji da mogu
da si ispredem žice od zlata sunčanijeh zraka,
da ih od briega do briega prepnem sinjeg preko mora,
a da mi gudalom je sjajna duga nebesna,
pa kad zagudim, da mi zatutnje mora dubljine
ogromnim šumom sila ti tajnih, a vali
gore ono mi prirode milinje da slažu,
kojim njoj zuje povjetarca i ptičice poju,
a da sve to jekom stostruči svod mi nebesni
i opet veličajnim sve ujedinjuje skladom:
tada bi samo, o tada jedino udesiti mogo
pjesmu onako, ko što ti vriedi sila i slava«...

Slika gusala, kojima je otvor morska dubina, žice na gudalu zrake sunčane, a samo gudalo duga nebeska, — to je jedna slika tako veličanstvena, da joj nema premca ni u kojoj pjesmi svih naroda i vremena.

Poljak M. Zdziechowski pišući o toj Preradovićevoj pjesmi veli ovako: »a ta je pjesma svojim zanosom prestignula sve, koje je ikad slavenska misao nadahnula«*).

A sad neka se čudi Lika i Krbava i »plemenita Hrvatska država«, kako Kačić pjeva, što o toj pjesmi veli prof. Haler. On piše čisto ovako: »To su oni »bijedni pjesnički ukrasi« iz školskih poetika, to su one Markovićeve »veleumne« metafore, hiperbole, antiteze, i kako li se sve to zove, koje, uzete apstraktno, uzete dakle bez onog magijskog zračenja(?!), koje ima svoj izvor samo u subjektivnom pjesničkom doživljavanju, u poeziji kao poeziji ne znače ništa« (S. K. Gl. str. 428. knj. 24.).

Nakon ovakove blasfemije trebalo bi mučke prijeći preko sve pisanije g. Halera prema onoj narodnoj: »Nije korist gluhu šaptati, ni slijepu namigivati«; ali ćemo se radi javnosti hrvatske ipak pozabaviti njegovim nečuvenim kritikama, ako se one mogu tako nazvati.

Haler također kudi Preradovićevu pjesmu »Putnik«, veleći da je zamućena alegorijom. (Haler je protivnik svih pjesničkih ukrasa).

Ovdje ćemo se sjetiti jednoga drugoga velikoga pjesnika, naime Stanka Vraza, koji je prvi među Ilirima udario temelje prave kritike. Nakon tiskanja Preradovićeva »Putnika« piše Vraz 16. travnja 1844. Erbenu ovako: »I tako hoće i Zora (list »Zora Dalmatinska«) pristati u kolo sloge. Po svoj prilici priuzet će uredništvo Zore vrěmenom mladi naš pěsnik P. Preradović, osobiti poetički um. Ja ipak ne želim g. P. P., da metne ramena svoja pod taj teret bojeći se da pri tom vrlo dosadnom poslu ne otupi um. Škoda bi bilo za takav prekrasan poetički duh, koga ja metjem (polag moga suda) na pročelje našeg Parnasa i vredan je da bude kolovođa u kolu vilah slovinskih.

*) Pjesništvo poljsko i Preporod Hrvatske« str. 17.

Pěsma njegov »Putnik« (vidi poslědnji broj »Danice«) kruna je sviuh pěsamah nove naše škole, najsvetliji alem na kruni nove poesije ilirske«.*)

»Putnik« je jedna od najomiljelijih pjesama Preradovićevih počevši od djeteta u osnovnoj školi, pa do jednoga esteticara i pjesnika, kakav bijaše Stanko Vraz. No, što vrijedi svakomu, ne valja Jakovu!

Uostalom kad je Preradović raznim doživljajima i proživljajima svoga života dao oduška u mnogim svojim pjesmama, kao na pr. »Spomenik svomu prvorođencu«, »Spomenik svojoj prvoj supruzi«, »Svojoj sestri jedinici«, »Majci«; kad vidimo, da je on kao uvjereni spiritist pjevao i o njemu, — onda iz svega toga slijedi, da je Halerov prigovor »neproživljenosti« Preradovićevih pjesama: prazna riječ. Poznato je i djeci u osnovnim školama, da je Preradović u pjesmi »Putnik« prikazao samoga sebe i svoje proživljaje u tuđini, o čem je već pisao Ivan Trnski u Preradovićevu »vjekopisu« »Pjesničkih djela P. Preradovića« (god. 1873., str. XXXII.—XXXIII.) ovako: »A tko je onaj »Putnik«, koji »ne zna puta, ne zna staze . . .«? Tko ono bježi od nemile tuđe majke, koja mu pod krov ne da, i tko ono uputiv oči i želje put zavičaja kliče: »Tebi opet duša diše . . .« Nije ono nitko drugi, već Preradović sâm, koji raskrstiv se s ledenim tuđinstvom širi ruke materi domovini i njoj se posvećuje. Žicu pogađa na djedovih guslah, jade i nade svoga naroda usvaja, načinom i začinom narodnoga pjevanja ukrašuje svoju pjesmu umjetnicu te postaje blagovjesnik, najslađi pjesnik svoga naroda, postaje — Preradović«.

Od najstarijih kulturnih vremena po do danas i didaktičnome pjesništvu se je davalo svoje mjesto u poeziji; ali po Haleru didaktične pjesništvo i nije nikakovo pjesništvo. Toga radi za nj nema vrijednosti niti krasna Preradovićeva pjesma »Djed i unuk«, koju su pjesnici Šenoa i Badalić uvrstili u antologiju hrvatskoga umjetnog pjesništva, i koja se »od sjevera do juga« tisućama puta deklamirala u hrvatskome narodu

*) »Děla Stanka Vraza« V. dio, str. 347.—348.

radi svojih plemenitih misli, etičke vrijednosti, rodoljubnoga žara, a i krasnih stihova, koji diraju u sred srca svakoga čestitoga čovjeka:

»Uzmi, sinko, uzmi gusle ove,
pa izvodi na njih pjesme nove,
pjesme nove po srcu duboke,
a po misli do neba visoke.
Pjevaj samo, kad ti duša pjeva,
kad ti sjedi na koljenu djeva,
ona sveta boginja istine;
nju prizovi, kad ti pjesma sine,
nju prizovi, kad ti pukne žica:
nek ti bude ljuba i sestrica!
Ako vidiš tužna prijatelja,
zapjevaj mu pjesmu od veselja,
jednom rukom u gusle si diraj,
drugom rukom suze mu utiraj,
kaži tako, da si sav u svemu
složan s pjesmom, vjeran dušom njemu!
Ako nađeš vjernu si ljubovcu,
srodnu dušu duhu svom udovcu:
ti nategni žice ponajbolje,
ter poskoči u pjesničko polje...
A kada ti slaviš domovinu,
dobru majku svakom dobrom sinu:
ti ustani, svoju kapu skini...
Ali ako zlotvor moćan koji
tebe svrne, veleć: »»Meni poji,
proglasi me po širokom svieti
dobitnikom — il ću te sapeti
u tamnici u gvozdene mreže!«« —
A ti, prije neg on tebe sveže,
guslam lupi o zemljicu crnu,
da se u prah i trieske rasprhnu,
reci njemu: »»Silni gospodine,
nad guslami tvoja sile gine:
ne razumie pjesma zapoviedi,
slobodna je — svome glasu sliedi!«« —

Nakon ovako divnih stihova Haler o njima piše ovo:

»Koliko god su ove misli izražene u jednom svečanom i ozbiljnom tonu, u pjesmi nema poezije, njena je intonacija daleko od svakog neposrednog osjećajnog doživljavanja, a didaktička je namjera neprikrivena i očita«.

Pjesma dakle uza sve plemenite misli i pjesničku dikciju ne vrijedi, jer nije doživljena. Ovakove logike »pamet naša ne dohita« — kako pjeva Palmović. Pjesma dakle nema poezije, ako u njoj ima rodoljubne pouke. Pjesnik može pjevati svojoj dragoj, ako je voli, ali domovini ne smije, pa makar je kako volio! Pjesma mora biti poput praznoga klasja, da veselo treperi na vjetru, prema onoj: »Tamburice, moja dangubice!... Da silnici ne vole ovakove poezije, to je lako shvatiti, ali da će se ona primati srca i duše svih poštenih i dobro odgojenih ljudi, to je stalno, jer i divlja zvijer ljubi svoj brlog, ptica pjeva najslađe kod svoga gnijezda, pa kako da ne uzbudi čovjeku čuvstva domovina njegova, koja ga je odgojila, koja čuva pepeo njegovih roditelja i koja će njega primiti na vječni počinak?! Zar su ljudi niži od divlje zvijeri?...

U svoju pjesmu »Djed i unuk« Preradović je utkao sve ono, što je umnim i čestitim ljudima najveće: idealnu ljubav, istinu, prijateljstvo, domovinu i slobodu. Za te je ideale čovječanstvo davalo i daje život i imanje, a sad eto neki kritičari ne daju onim idealima ni jedne pjesmice!

Nebeski dar velikih umjetnika svih struka nosi na sebi trag njihove vrsnoće. Veličina se Tizianova, Murillova, Rubensova očituje na svim njihovim djelima: na historijskoj, religioznoj, alegoričkoj, mitološkoj slici i t. d.

Prema receptu Halerovu pjesme bi prigodnice bile nešto »neproživljeno«, nepjesničko, ali pravi pjesnik može da bude pjesnikom i u takovim pjesmama. To vrijedi i za Preradovića, što nam na pr. svjedoči njegova prigodnica: »Pjesma poslanica Andriji Kačiću Miošiću«, koju mu je ispjevao kao svome prvome učitelju u hrvatskom pjevanju*) prigodom stogodišnjice

*) U prvoj svojoj hrvatskoj pjesmi (»Poslanica Špiri Dimitroviću«) Preradović sebe zove: »Petar od Perlata kapetan«, a tako se katkada potpisuje i u svojim listovima. God. 1843. Preradović je u Mlecima sa Špirom Dimitrovićem i nekim drugim časnicima Hrvatima na glas pjevao Kačićeve

njegove smrti. I u toj pjesmi Preradović nateže »žice ponajbolje«, pa zanosno stavlja vili u usta ove stihove:

»Ustaj, rode sokolova gniezda!
Na nebu ti znamenita zviezda,
rasjala se sve u zlatne trake,
pozlatila na nebu oblake!

Ustaj, rode, ustala ti dika,
u zviezdi joj slika i prilika;
to je zviezda starca Milovana,
imena mu u zviezdu kovana!

Evo minu sto godina dana,
otkada te dopadnula rana,
ljuta rana u sriedi njedarca,
smrt nemila Milovana starca...

Nebo ima svjetlieh zvjezdica,
zemlja ima osvjetlanih lica;
što su zviezde nebeskoj pučini,
svietla lica to su domovini«.

Tko i u ovoj prigodnici, koja inače nije nikad uvrštena ni u jednu našu antologiju, ne nalazi ljepote i uznositosti, mi mu niječemo svaki dar za uživanje u pravome pjesništvu!

Haler piše u grijeh Preradoviću »intelektualnu hotimičnu slikovitost«, »ozbiljnost samo spoljne nepjesničke prirode«, kao da vrijedi neka neintelektualna nehotična slikovitost! Haler tvrdi, da Preradović svoju »Proljetnu pjesmu« pjeva »potpuno običnim, banalnim izrazima«. Ne vrijedi mu ni pjesma »Majka kod kolijevke«, jer je protkiva »očita rodoljubiva didaktična namjernost«. Po Haleru »jednaku naivnost pokazuju i njegove ljubavne pjesme«, jer da su pjevane »u jednom hladnom, ukočenom obliku«, pak im čak podmeće i banalnost. Na str. 431. piše Haler: »Sve su ovo namjerno traženi »pjesnički« motivi, sitne »pjesničke« idejice, subjektivno nezagrijane i neproživljene. Preradović uopće rado definiše, što je siguran znak nepjesničkog, intelektualističkog duhovnog stanja«. Za ljubavnu poeziju Haler uopće niječe Preradoviću svaki dar.

Ako uzmemo, da ljubavne pjesme moraju biti protkane ciganskom vatrom, da u njima moraju pucati poljupci kao šampanjske boce, da moraju proživljavati plamen strasti u nekome zakutku sred noćne tmice, t. j.: ako ljubav snizimo na pu-

pjesme, tako da je to pobudilo i pažnju policije. Svaki je od onih časnika nadjenuo sebi jedno ime junaka iz Kačićevih pjesama, pa tako i Preradović ono svoje, koje je uzeo iz Kačićeve pjesme o Svetigradu, — što sam dokazao u X. knjizi »Građe za povijest književnosti hrvatske« (»Izvor Preradovićeva pridjevka »Petar od Perlata kapetan«).

tenu bakanticu, onda Haler ima pravo, da su ljubavne pjesme Preradovićeve mrtve, naravno za ljude njegove estetike; ali Preradović pjeva o idealnoj ljubavi, on u njoj uzdiže ono, što je plemenitije, općenitije, jer bi inače pjesnik njegova kova oskvrnuo svoju liru. Za onakova veleumna i plemenita pjesnika bilo bi upravo banalno, pjevati anakreontske delikatese i subjektivno-privatne sitne strasti.

Haler se veoma ljuti na Preradovićev poklik izdajici: »Po perju te poznam, ptico, — Sram te budi, izdajico«. I Dante je izdajice metnuo u najveće paklene muke. Preradović je otvoren, iskren, preplemenit, a da ne bi pokazao svoj prezir prema svim izdajicama svoje domovine, čankolizima i pridvoricama, koji se odmeću od svoje domaje, da ušićare kakovu korist ili promaknuće.

Pjevajući jedan sonet u vijencu »Milim pokojnikom« Preradović ga je popratio pismom »koga svrbi, neka se češe«.*)

Haleru ne vrijedi ni Pjesma Dubrovniku, jer je »bez spontanosti, smišljeno i vještački građena, a intonacija je oratorski hladna i usiljeno emfatična«. On nikako ne može da razumije vezu između oluje pri početku i same pjesme, a jasno je i bez velike mudrosti, da je pjesnik pod olujom označio burnu našu prošlost pod tuđom silom, dok je jedini Dubrovnik onda uživao blagodati mirne slobode. Za nas smrtnike zdrava razuma sve su lijepe pjesme »smišljeno i vještački građene« i ne znamo još za kalupe, iz kojih bi se izlijevale umjetne pjesme bez pjesničke vještine i smišljenosti!...

Kad Haler piše o Preradovićevim pjesmama, u kojima se spominju Srbi, onda on nadomeće: »Preradović, austrijski viši oficir«. Takovih pjesama Haler ili ne razumije ili se ne usuđuje kazati istine. Tko hoće one pjesme shvatiti u svome pravome značenju, treba da pročita Preradovićevo pisanje g. 1844. u »Zori Dalmatinskoj« (br. 13., 15., 17 i 20. pod natpisom: Jezik južnoslavski) i da prouči Preradovićeva pisma, kao na pr. ono

*) Preradovićevo pismo od 11. prosinca 1870. poslano iz Beča Ivanu Trnskomu.

od 22. prosinca 1863., što ga je iz Tamišvara pisao dru. Franji Račkome.*)

»Kraljević Marko« nije Haleru »ni drama ni poezija uopće«, a »Lopudsku siroticu« je ispjevao »potpuno nepjesnički«, bez svake istinske poezije »hladan«, »nezagrijane mašte«, sa vrlo blijedim i rđavim opisima prirode, uz »nedostatak direktnog pjesničkog doživljavanja«.

»Doživljavanje« i »doživljavanje«, samo bez misli, bez poleta, bez pjesničkih ukrasa! Još malo, pa će i pjesnici kao arheolozi i turisti morati sobom nositi fotografske aparate!...

Ni »Smrt«, jedna od najumnijih pjesama Preradovićevih, ne odgovara novoj Halerovoj estetici. Ono, što je nama umno, veliko, uzvišeno, njemu je naprosto mana i nedostatak, pa piše: »Vrlo je zanimljivo pitanje o estetskoj vrijednosti ove pjesme. Preradović ni u njoj ne savlađuje refleksiju; njen je prvi zametak misaone prirode, kao što su to uvijek Preradovićeve pjesme. Ni ovdje se ne događa onaj proces, običan kod pjesnika sklonih refleksiji, no koji su pravi pjesnici: čvrsto posjedovana istina ne zagrijeva Preradovića... Mjesto žive slike zasićene osjećajem, nalazimo hladno definisanje...«

Haleru su i Preradovićevi »Prvi ljudi« pjesma, u kojoj »o jednoj dubokoj filozofiji nema govora«... »a još manje može da bude govora u ovoj pjesmi o jednoj velikoj poeziji: i ovdje je Preradović hladno misaon, dok mu je pjesnički izraz, kao gotovo uvijek, posredan i neproosjećan«. »Ako pogledamo pjesmu s književnog gledišta, naći ćemo u njoj obične Preradovićeve mane: deseterac oratorski intonovan, bez ličnog naglaska, bez osjećajnih prelijeva, a izraz je općenito blijed i konvencionalan; u jednu riječ: u Preradovićevu stihu vrlo je rijedak onaj lični potez, ono lično treperenje, što karakteriše pravu poeziju«.

Haler prigovara protiv pjesnikovih alegorija i personifikacija, »stalnog Preradovićeva vještačkog sredstva, blijedih, banalnih epiteta i obligatnih specijalno Preradovićevih apstraktnih kovanica... a to znači smrt poezije«.

*) Ja sam o tome pisao u »Hrvatu« od 9. VI. 1923.

Haler poređuje Preradovićeve »Prve ljude« sa Miltonovim »Izgubljenim rajem«, razumije se na štetu Preradovićevu, kao što biva uvijek, kad hrvatskog pjesnika poređuje sa tuđim, — no on ne zna, da je ona divna zamisao, kako prva žena postaje od kaplje iz anđeoske čaše pomiješane sa Adamovom suzom — zamišljena prema našem specijalnom narodnom vjerovanju, koje je Preradović vješto upotrebio za svoju pjesmu. Opće je uvjerenje, da je ono vjerovanje o postanku prve žene ljepše i uzvišenije od svakoga dosadašnjega izmišljaja o onom stvaranju. Ona je slika i nad Miltonovom, i o njoj je bilo pisanja i dosada, ali ga Haler ili ne zna ili ga hotimično preskače.*)

Jednakao se Haler obara i na Preradovićeve pjesme »Starac klesar« i »Zvijezde«: »Prva je suha alegorija — piše Haler — koja »nema nikakve važnosti za povijest naše poezije«, a onda nastavlja: »U Zvijezdama« je Preradović poskliznuo u jednu običnu književnu igrariju, tražeći nasilne poredbe« i t. d. I ovdje je sud Halerov posve netemeljit, jer Preradović kao umnik zna veoma dobro što su zvijezde, ali on tumači opće ljudske misli, što su ih zvijezde nametale čovječanstvu, počevši od najprimitivnijih ljudi, pa sve do suvremenih spiritista. Haler, koji se toliko na štetu naših pjesnika poziva na talijansku književnost, morao bi znati za jedno od najljepših i najglasovitijih mjesta u Manzoni-jevim »Vjerenicima«, naime ono, gdjeno don Ferante govori o zvijezdama: »Zar ćete mi, gospodo, reći da toga upliva nema. Zar da nema zvijezda? Ili

*) Isporedi: »Nekoliko pabiraka po Preradovićevim pjesmama« od M. Šrepela, »Vijenac« 1889., str. 299. Je li moguće, da za sve to ne zna g. Haler, kad se o tome čak piše i u devetom izdanju Petračić-Zagodine »Hrvatske čitanke za više razrede srednjih škola«, u priredbi Pasarića i Bogdanovića na str. 346.? Preradović je onu svoju divnu sliku o stvorenju prve žene iz kaplje anđeoske čaše i suze Adamove udesio po narodnoj slovenskoj pričici, što ju je Ivan Trdina čuo u Mengšu u Kranjskoj i priopćio je u 4. broju »Nevena« (str. 60.) g. 1858. U bilješci Petračić-Pasarićeve najnovije »Hrvatske čitanke« (I. dio, 9. izdanje, str. 346.) tiskarskom griješkom je krivo stavljena godina 1868. Preradović je »Prve ljude« spjevao g. 1861.

ćete reći, da tu gore stoje ne radeći ništa, kao da su glavice pribadača pribođene u jastučić?«

I u cijenjenoj Preradovićevoj pjesmi »Ljubav« nalazi Haler obične Preradovićeve pjesničke mane: »Pjesma je građena i hladna kao druge, te »upada u jedno otrcano opće mjesto«. Ovdje je zaista g. Haler zbilja kazao jednu veliku istinu, jer je ova pjesma zaista »građena«, a nije borme nikla kao korov na kakvoj neobrađenoj njivetini.

Bez mane nije ni oda »Bogu«, »jer književna vrijednost ove pjesme potpuno odgovara književnoj vrijednosti pjesme »Smrt«.

Za veoma lijepu Preradovićevu pjesmu »Mujezin« veli Haler, da »joj je pjesnički oblik prilično aljkav i primitivan«, a zapravo se je čuditi, kako je pjesnik mogao onako krasnu i odugačku pjesmu ispjevati sa jednosložnim rimama na kraju redaka. Opis kahirske večeri je u onoj pjesmi neobično živ, psihologija je staroga mujezina upravo vanredno lijepa i istinita:

»Hadži Kerim na nju uputi se gor',
pod bremenom ljeta korak mu je spor.
Mučno ga je gledat, gdjeno kao spuž
polako se miče skalinam uz duž,
ter kad dođe gore, na kraj stupnjem svim,
odlane i onom, tko ga gleda, tim«.

Opis staroga mujezina na munari naslikan je savršeno:

»Odmara se starac. Ko ovca je biel,
pod sarukom bielim blied mu obraz ciel,
upale mu oči do očnica dna,
kano dvije iskre u ponora dva,
duga brada biela siže mu na pas,
žica srebra čini svaki joj se vlas.
Čelenkom mu dragi na saruku kam
od sunčanog ruja gori kao plam.
Kad mu gledaš obraz uz taj sievak jak,
kam mu je ko zvijezda, a brada ko trak,
reć ćeš, da to nije ljudske glave lik,
već repača zviezda do munare tik« . . .

Ovaj opis, pogotovo zadnja poredba, dostojni su najvećega pjesnika!*) Da je i sam Preradović mnogo držao do ove svoje pjesme, svjedoči nam njezin odlomak, koji se je našao iza njegove smrti preveden na njemački jezik.

Pošto se je Haleru činilo, da je premalo iskasapio divnu Preradovićevu odu Slavjanstvu, opet se na nju poširе vraća (str. 510.—511.), pa opet ističe: »Da svakome bude jasno ko ima zbilja smisla za poeziju, da se tu radi o jednoj retorskoj i hotimičnoj grandioznosti. Pjesnički oblici uneseni su spolja, kako gotovo uvijek kod Preradovića!«

Jednako su mu rđave i druge rodoljubne pjesme Preradovićeve, pa i one »Rodu o jeziku« i »Jezik roda moga«. Također tvrdi: »Molitva« nema nikako one književne vrijednosti, koju joj Vodnik pridaje, jer joj nedostaje sve, što se razumijeva pod pojmom književnoga stvaranja. Govoreći o pjesmi »Utjeha« dodaje ovo: »Da smo kritičari sa naivnom vjerom u proročki dar pjesnika**), mogli bismo ustvrditi, da je ovdje Preradović bio velik pjesnik, jer je prorekao svjetski rat i današnju Jugoslaviju! Uostalom, pjesma je građena istom intelektualističkom metodom kao i druge«.

Nakon takovih razloženja i njima sličnih Haler pri koncu svoje »kritike« prikuplja svoja razlaganja u ovaj općeniti sud: »Rekao sam više puta u ovom članku da ove misli Preradovićeve nijesu se, u glavnom, ispoljile pjesnički. Ako na poeziju gledamo ne sa gledišta spoljnih oblika, već ako je uzmemo, kao što je i treba uzeti, kao izvjestan način doživljavanja, kao određenu duhovnu formu, moramo da dođemo do zaključka da Preradović nije pjesnik, ili bar vrlo rijetko«.

*) Nazad par godina pisao je neki musliman, da nitko nije tako lijepo i vjerno preveo muslimanski poziv na molitvu: »Alahu ekber . . .« kao Preradović u svome »Mujezinu«.

**) »Bi li znanje, bi li sreća«; svakako je S. Kranjčević u svojoj pjesmi »Vizija« g. 1906. prorekao rasulo carističke Rusije, a i Mickiewicz-evo se je proročanstvo ispunilo: da će se Poljaci osloboditi, kad Francuska stuče Njemačku, a Njemačka Rusiju.

Ovakovim svojim zaključkom obara Haler ne samo Preradovića, nego i prve naše književne kritičare, kao što su dr. Franjo Marković i Milivoj Šrepel, koji su o Preradovićevim pjesmama izrekli posve oprečan sud. Misli Markovićeve tu i tamo navedosmo prigodom navijanja samoga Halera u njegovoj kritici. Šrepel pak piše o Preradoviću ovo: »Iscrpljujući svojih pet glavnih vrela (ideju Boga, ljubavi, smrti, Slavenstva i hrvatskoga rodoljublja) iznosi pjesnik neobičnu dubinu refleksije, veliku snagu misli, pod kojom se gubi dražest čuvstva. Neki svečani mir, kojega ne buni nikakva strast, nadvija se sada nad njegovom poezijom«. Ovaj je Šrepelov sud posve temeljit i sveden na pravu mjeru, jer po zakonima logike i po samoj naravi refleksivne poezije mora u njoj prevladavati umna misaonost kao što u vinogradu prevladavaju loze, a u ružičnjaku ruže. Svako drugo tumačenje je obična sofistika. Od Halerova prigovora, da Preradović pjeva umom bez srca, obranio se je sam pjesnik u svome sonetu »Pamet i srce«, gdjeno srce odgovora pameti: »Iz mog žara ti si svijetlo božje;...

Za Prve ljude veli Šrepel: »Ako je Miltonov ep pravilan kristal, Preradovićev je krasan i mirisan cvijet«.

Koje li razlike u gledanju na Preradovića između kritika Halera i umnoga biskupa Strosmajera, koji je pjesnikovu smrt u kolovozu 1872. oglasio u hrvatskom saboru ovako:

»Visoki Sabore! Imam visokoj kući veoma tužnu vijest priopćiti, da je general Preradović 18. ovoga mjeseca u Beču preminuo. Gospodo! Ja ne imam riječi, kojimi bi dovoljno žalost svoga srca izrazio nad gubitkom toga svoga prijatelja. Ja mislim da nijesu samo prijatelji na pokojniku mnogo izgubili, nego je izgubio cijeli narod. Izgubio je narod naš u njem plemenita i izobražena muža, koji je svomu zvanju na čast služio; izgubio je narod naš veleumna pjesnika, kojemu po mojem bar mnijenju kao liričnomu premca ne ima...«

Osim Markovića i Šrepela, Trnskoga i Vraza s najvećim poštovanjem govore o Preradovićevu pjesništvu i pisci školskih knjiga kao na pr. Petračić, Zagoda, Pasarić i Bogdanović. Ova zadnja dvojica pišu za Preradovićevu pjesmu »Mrtva ljubav«

— koju također kudi Haler —, da je »pravi biser i po svojoj krasnoj kompoziciji i sjajnoj dikciji«, a Šrepel je u spomenutoj radnji u »Vijencu« (str. 298.) dobro opazio na njoj trag narodne pjesme, o čemu ni slova ne zna Halerova »kritika«.

Milanu Ogrizoviću (»Narodne Novine« 1912. br. 191.) je Petar Preradović veliki kipar po sklonosti apstrakcijama i po oštroj i mirnoj izradbi, pa su mu Mujezin, Starac klesar, Zmija, Grobničko polje i pjesma Kačiću gotovi veličajni kipovi, a to su odreda sve pjesme, koje Haler baca kao nevrijedne.

Dr. Dragutin Prohaska piše u svojoj radnji »O pjesniku Petru Preradoviću« (»Hrvatska Njiva« g. 1918., br. 11. str. 183.) ovo: »Kranjčević se jasno izjavio unukom Preradovićevim (»Djed i unuk«), kad je u plamenitoj svojoj svečanoj besjedi o pjesniku u Zagrebu dne 31. kolovoza 1902. u dvorani Matice rekao: »... dao je program hrvatskim pjesničkim pokoljenjima i ostavlja onima, koji će doći, zauvijek sveti zakon u amanet (baštinu): zakon poštenja i vjere u svoj poziv, zakon predajne ljubavi spram te drage naše grude, natopljene u prošlosti krvlju i suzama, razrovane u sadašnjosti talasjem historijskih nedaća«.

M. Zdziechowski sveučilišni profesor u Krakovu*) piše na str. 127. svoje knjige: »Odrodzenie Chorwacyi w wieku XIX.« ovako: »Petar Preradović je nadvisio Vraza talentom, a Mažuranića svestranošću i plodnošću ideja... Njegovo stvaranje dominira nad obje epohe hrvatske literature, koje dijeli g. 1850., a narod hrvatski je u njemu priznao svoga najvećega pjesnika«.

Sve ove i tolike druge zvijezde na književno-estetičkome nebu hoće najedamput da zasjeni nenadani meteor novoga estetičara Alberta Halera. — Ali meteor makar kakav bio, sine, bubne i rasprsne se u rasuće i tminu...

Kako Preradović znade i privatne obiteljske događaje velikim svojim umom uzdignuti do općenitog zanimanja i vrijednosti, odlično nam svjedoči njegov divni sonet: »Spomenik

*) Sada u Vilnu.

svome prvorođencu« (umr'o 24. rujna 1849. u trećem mjesecu svoga života):

Čedomile, naše čedo milo,
nedozrela zelena jabuko,
naša prva radosti i muko,
davno tvoje odbilo je bilo.

Kad ti tek se o životu snilo,
kad ti o njem prvi sjajak puko,
tad i noćni ćuk ti već zakuko
i snebi se, što se jedva zbilo.

Spomen mi je na tebe ko ona
poglasica od miloga zvona,
koje časkom popozvonje meni.

Ali mi se čini, kano da ga
još sveudilj slušam; — oj spomeni,
trajna li si, kada si nam draga!

Drugi bi pjesnik u ovakovoj zgodi probugario nešto »proživljenoga« — kako Haler mudruje —, zapravo nešto privatno-uskoga u kićenim frazama, kao kakova narikača, dok naprotiv muza Preradovićeva od toga isklesa divno-veličanstveni kip općenite vrijednosti, izbacivši sve, što je privatno i sićušno sileći srce, da uživa u toj skladnoj izradbi uma i srca.*)

Kad profesor Haler tako nemilice ruši pjesništvo Preradovićevo, ne ćemo se čuditi, što se obara i na njegove »kovanice«. Marković je o njima pošire progovorio u ocjeni hvaleći ga, da je njima obogatio hrvatski pjesnički jezik kao u starini grčki pjesnici. Dr. Stjepan Ivšić u Preradovićevu jubilarnom broju »Hrvatske Njive« (br. 11. 1918.) nimalo ne kudi pjesnika, već ističe, da je on bio i »jezičar«, koji je proučavao i Vukov rječnik.

Preradovićev veliki »duh u misli moru kao ronac« morao je za svoje velike misli i ideje kovati riječi i oblike kao i svi veliki pjesnici. Da se je naš Prerad zanimao živo i za jezične poslove, dokazuje nam njegova rasprava »Jezik južnoslavski«, koja je g. 1844. izašla u četiri broja »Zore Dalmatinske« (br. 13., 15., 17. i 20.), u kojoj vojuje za ijekavski izgovor i prekorava srpske pisce i pjesnike, što se penju »bez potrebe po staro-crkovnim zgradama i kupe najnerazumnije slavenske rieči,

*) Na 19. veljače o. g. je Theodor Däubler, predsjednik berlinskoga književnog Pen-kluba, u svome predavanju u Zagrebu istaknuo, da je Goethe-va veličina u tome, što »spaja umjetnost i znanost u jednu cjelinu«, a takovo je shvaćanje posve oprečno Halerovu.

kite njima svoja djela, misleć tijem začuđenje onijeh pridobiti, koji ih ne razumiju«.

Ovaj Preradovićev prigovor vrijedi i danas nakon blizu sto godina i za samoga g. profesora Alberta Halera, koji je bio sretan svršiti škole na narodnome, a ne na tuđem jeziku kao negda Preradović, jer i kod g. Halera često susrećemo tuđinske i rđave riječi, kao što su na pr.: bolećiv,*) bolećivo, ovaplotiti, ovaploćen, proizvoljno i sl. Kod toliko lijepih narodnih riječi onakove su nepotrebne, osim ako netko njima želi namjerice istaknuti: kojemu kolu pripada.

Stihovi Preradovićevi puni su mudrosti kao plodonosno klasje jedroga zrnja, pa su neki njegovi izričaji postali našim poslovicama: »Dom da sja se, gorjeti je nama«; »Svetoj čistoj strasti i više su na pomoći vlasti«; »Tko kod kuće sreće ne nalazi, — taj u svijetu nikad je ne nađe«; »Tisuć sumnja istinom još nijesu«; »Ljudi sude, a Bog osuđuje«; »Stalna na tom svijetu samo mijena jest«; »Dok je zemlje, nicat će travica, — Dok je ljudi, bit će izdajica«; »Nevolja gola — najbolja škola«; »Kada nađeš ptičjeg mlijeka, — nać ćeš svakoj ćudi lijeka«; »Prazne tikve dižu se nad vodom«. »Ljubi, rode, jezik iznad svega — u njem živi, umiri za njega!«; »Tuđ tuđinu, tebi tvoj doliči. — Tuđi poštuj, a svojim se diči!«; »Sva je naša povjesnica velik samo zbor pjesama«. I sa samih ulaznih vrata zagrebačkoga Mirogoja uče nas Preradovićevi stihovi:

»Rod bo samo, koj si mrtve štuje,
na prošasti budućnost si snuje«

Otkad je Boga i ljudi, uvijek se je mudrost smatrala vrlinom i darom nebeskim, a sada eto neki kritičari traže, da se iz klasja poezije istrese zrnje mudrosti; ali mi znamo, da jedna poučna pjesma za mladež pjeva ovako:

»Puno klasje tek je vrijedno nama,
A prazno je za magarad slama«.

*) Riječi: bolećiv, bolećivo nema ni Vukov, ni Broz-Ivekovićev, ni veliki rječnik Jugoslavenske Akademije, a druge dvije nijesu nikako naše riječi!

Kad znademo, da Haler želi poeziju bez umnih refleksija, velikih ideja, zanosne plemenitosti, didaktike i mudrosti, pa kad uvažimo, da on i same pjesničke ukrase, kao što su alegorija i personifikacija naziva »čisto nepjesničkim elementima, jer ih upotrebljavaju pjesnici bez mašte« — onda lako možemo dokučiti, kakova bi muza poezije bila po njegovu receptu: ona bi bila kao soko ostriženih krila, koji bi tako lišen poleta u nebeske vedre visine morao čeprkati sa purama i ostalom okokućadi po otpacima i mrvicama svagdanjega života, — a to bi za sokola bila smrt. Jer ako je narav dala sokolu uzvijanje po nebeskim visinama, nije ga stavila u isti red sa purama ili pticama močvaricama, kojima je najveća slast gaziti po blatu i smradnim vodama.

Ali ljudi, kojima u srcu tinja iskra nebeskoga bića, teže k nebu i visini, »klanjaju se sili uma, prijestolje joj dižu slavno« — pjeva Kranjčević, pa kao što nam je milija ljepotica, umom velika, a srcem plemenita, tako nam je draža i poezija, koja uz umjetničku vanjštinu ima u sebi i umne snage, velikih misli i zanosnih ideala. Zato nam je Dante veći nego Boccaccio, »Faust« veći od »Armina i Doroteje«.

Estetska navijanja Halerova nijesu drugo nego degradacija uzvišene poezije i njezino poprozaičenje. Da netko može voljeti i poeziju njegova kalupa, to mi vjerujemo, jer nam je to i Preradović protumačio svojim stihovima »Sinak ljubi i zlu majku, majka i zla sina svoga«, a glasoviti Dickens piše: »Ima ljudi, koji imaju bolje oči za tminu nego za svijetlo, poput šišmiša i sova; mi, koji imademo organe vida drugačije ustrojene, bacamo radije oči na prikaze naše mašte, onamo, gdje stoje u punom sunčanom sjaju«.

Potpuna odijeljenost srca od uma, zatim pjevanje po proživljavanju i bez njega besmislena su Halerova samoglava ispredanja, jer se u onakovu estetsku paučinu ne mogu uhvatiti nego samo muhe bez glave i pameti.

Značajno je, da Haler svoje obaranje hrvatskih pjesnika i kritičara provodi samo u beogradskoj štampi, no da li će uživati isto gostoprimstvo, kad počne trgati lovor sa glave srpskih pjesničkih prvaka, — mi ne znamo!

* * *

Poezija Preradovićeva se uznosito diže poput libanskoga cedra, koji svojim granama zaštićuje poharani hram upirući svoju glavu u nebeske vedrine daleko od zlobnih komara i kreketa žaba on širi na široko oko sebe ugodnu hladovinu tijelu, a duši plemeniti okrepni miris.

Za Preradovića, koji se je duboko upjevao u hrvatska srca, vrijedi ono, što je Tacit kazao za Agrikolu: mnoge će inače slavne zaborav zakopati, a njegove će pjesme kao uzorni sklad istine, dobrote i ljepote u srcima Hrvata i svih ljubitelja prave poezije živjeti do vijeka!

II. Obaranje Ivana Gundulića.

Kad smo već govoreći o Halerovoj kritici Preradovićevih pjesama imali i previše primjera njegove metodike, kritične i estetske logike, pa kad sve to dobro znamo, suvišno nam je opširnije govoriti o njegovoj estetskoj ocjeni Gundulićeva »Osmana«, koja je izišla u posebnoj knjizi u Beogradu g. 1929. (u izdavačkoj knjižari Gece Kona).

Osvrnut ćemo se dakle ukratko na neke njegove »snažnije« sudove i navode. U njegovoj knjizi opet susrećete riječi »proizvoljno«, »doživljenost i nedoživljenost«, »unutrašnje doživljavanje«, »trepet doživljenosti«, »Gundulić se po svome običaju cifra i naduva« (str. 81.); »(Gunduliću) ne ostaje drugo nego da hini pjesničko osjećanje retoričnom naduvenošću i da pozajmi jedan (!) tuđi pjesnički svijet« (str. 87.); »Tek na kraju spjeva pjesnik dava neposrednije maha svom ličnom stavu prema predmetu, no, kako smo vidjeli, ni tada se ne radi o poeziji, jer intonacija je i tu bez ikakva pjesničkog ganuća« (str. 88.); potegni tamo, navrni ovamo, »Osman« mu je jedno slabo djelo, koje »pokazuje se u svijetlu potpune nestašice pjesničkoga doživljavanja« (str. 89.).

Haler, razumije se, i Gunduliću prigovara radi njegovih »asketskih uvjerenja«, moralisanja i »didaktičke intonacije« kao i Preradoviću.

Radi teorije o Halerovu »pjesničkom doživljavanju« i »proživljavanju« možemo se bar tješiti, da će se tek sada u Evropi roditi pravi epski pjesnici, pošto je na milijune ljudi već u svjetskom ratu preživjelo i doživjelo žive epike, jer on na str. 29. svoje knjige, ne znamo po koji put, opet tvrdi: »Doživljenost i nedoživljenost mora da se ispolji i u književnom stvaranju«.

Za ocjenu Markovićevu između ostaloga veli i ovo: »Mislim da dalje ne treba gubiti mnoge riječi o drugim Markovićevim izvodima. U svima je on stalno na površini, suh, formalistički dogmatičar, u kojemu je teorija ugušila svaki prirođeni osjećaj za poeziju«.

Haler bi iz svoje pjesničke estetike izbacio i sve pjesničke ukrase: »Što sam rekao za hiperbolu, važi i za druge pjesničke ukrase«, a osobito za antitezu. Ona je hotimično traženje odnosa, a volja, kao i intelektualni akt traženja analogija isključuju svaku pjesničku zagrijanost i svaku spontanost stvaranja« (str. 24.). Prema ovoj estetici Halerovoj vrlo bi jadno prošla naša narodna epika radi obilja svojih pjesničkih ukrasa uopće, a antiteza i hiperbola napose. Po toj logici i estetici Halerovoj nama bi bila na ruglo, a ne diku kao dosada i divna ona hiperbola, koja je mnogo ljepša od one Homerove o broju vojske i vinotočama. Mislim naime na našu hiperbolu:

Jeste silna vojska u Turaka:
svi mi da se u so prometnemo,
ne bi Turkom ručka osolili.

Takovi pjesnički ukrasi, koji nas uzdižu do divljenja, posve su u protivnosti sa ukusom i estetikom Halerovom, kako vidjesmo, kad se je jednako oborio na veličanstvenu onu hiperbolu Preradovićevu u odi »Slavjanstvu« (o guslama, gudalu i žicama). Dosljedan svojoj estetici Haler kudi i ponajljepše opise u »Osmanu« radi njihovih živih pjesničkih ukrasa. Osobito se obara na ove krasne stihove:

Jakno plahi sjever kada
priko mraznieh gora ulieta
u dubravu listopada,
u ku se oganj jur upreta,

silno dmenje vihra biesa
sve razgara i razdiže,
pali, prži, do nebesa
strahovite plame diže:

tako planu na rieči ove
otpr'e užežen Daut vrli;
veće u srcu kupi zove,
buni, lovi, kolje i prli.

Kome ovi stihovi ne vrijede, taj pogotovo mora pokuditi tolike slične klimakse Mažuranićeve u »Čengić-agi«:

Tko j' u agu a ne u pjevača
pogled upr'o, taj mogaše
po licu mu poznat jade,
boli, srdžbe, gnjeve, bijese
i stotinu inijeh srda...

»Hiperbola je Gundulićeva, dakle, logična posljedica njegova duševnog stanja pri pisanju epa, i ona nije nikakav pozitivni nego negativni estetski elemenat u Osmanu«.

Uzdižući Haler neka mjesta Tassova u »Gerusalemme liberata« daleko nad poređivana mjesta u Gundulićevu »Osmanu«, prigovara našemu pjesniku radi njegova »naduvanja i cifranja«, osobito njegovim izrazima: »od ljuvenieh perivoja otkrivaju liere biele« (prsa), »vodu uzimlju, biser meću« zapostavljajući ih prozaičnim izričajima Tassovim. Onih glavnih ukrasa romantičke poezije očito Haler ne razumije ili ne će da razumije, jer oni Gundulićevi izrazi nijesu drugo nego skraćene pjesničke poredbe (otkrivaju prsa bijela kao lijer; meću, t. j. polijevaju se vodenim kapljama sitnim i bijelim kao biser). Takovo polijevanje vodom odgovara istini, te mu ni sa realistične strane ne može biti nikakva prigovora. Jasno je, da je prema naravi romantičke poezije onakovo kićeno i nježno pjevanje Gundulićevo bolje i ljepše od Tassova.

Kako se Haler grdno zapliće u svojim navijanjima upravo do smiješnosti, najbolje će nam posvjedočiti ova poredba

između stihova Tassa i Gundulića. Nad Gundulićev izričaj: »ke u bistrieh vodah nage, jakno zviezde trepte i sjaju« (gole djevojke) Haler visoko u ljepoti uzdiže Tassove riječi: »Kao što jutarnja zvijezda izlazi iz valova cijedeći se zarošena« (tako izlaze gole djevojke iz vode). Sad Haler veli, da ovakove ljepote u stihovima Gundulićevim nema, »a nije moglo da bude, jer je u njima zgusnuta svježina doživljavanja, sav srh pjesnikova ushita, sve ono lično što i čini poeziju poezijom, i što se ne može imitovati«.

Tko ima imalo zdrava ukusa i bistre pameti, odmah će smjesta razabrati, da je u onim stihovima Tasso puno »naduveniji« i nerealniji nego Gundulić, jer ako naš pjesnik kaže, da se nage djevojke sjaju i trepere poput zvijezda u bistroj vodi, onda je mnogo realniji i umjereniji nego Tasso, koji nam donosi pred oči posvema nenaravnu i neistinitu sliku: da jutarnja zvijezda izlazi iz valova cijedeći se zarošena!?...

Takovih netemeljitih navijanja i previjanja ima u Halerovoj radnji na pretek. On ističe Gundulićevu »pokvarenu igru riječi« u stihovima: »Tako lovice u lovu se uloviše pri lovini«, a usuprot toga uzdiže Tassa ovako: »Može li se svježije i plastičnije prikazati dražesna zabuna i postiđenost djevojačka nego riječima (Tassovim): »Smijaše se ujedno, i ujedno se rumenjaše i u rumenilu bijaše smijeh ljepši, a u smijehu rumenilo«, — jer i ovo je isto tako nategnuta vještačka »igra riječi«. Uostalom takovih opetovanja ima na pretek ne samo u narodnom (na pr. u zagonetkama), nego i u umjetnom pjesništvu, pa i novijega vremena.

Posve je previjeno isticanje Tassove proživljenosti, uvjerljivosti i istinitosti realne nad Gundulićem, kad i sam Haler za primjer uzornosti navodi izraze Tasove o »vedrini čela«, »rumeni cvjetnih obraza«, »zavidnim haljinama«; zatim kako iz usta »prši ljubavni dah« i »crveni se prosto sama ruža«; »lijepa prsa pokazuju svoj goli snijeg, kojim se ljubavna vatra hrani i budi«; pa onda kako je draga Tankredova urezavala na hiljade načina« u kore raznoga drveća draganovo ime, — jer sve je ovo brbljava, prekićena i natrpano-običajna oznaka roman-

tike, koja je počešće još blijeđa i nenaravnija kod Tassa nego kod Gundulića.

Ako su mjestimice i prebujna kićenja Gundulićeva po sudu Halerovu: »šarene vrpce« (str. 22.), onda su zaista još šarenija pirlitanja Tassovi stihovi, što ih Haler toliko hvali:

»Svoj magični pâs Armida je satkala od nježnih prkosa i blagih tihih odbijanja, od dražesnih prpošenja i radosnih pomirenja, od riječi izgovorenih s posmijehom i slatkih kapljica plača, od isprekidanih uzdaha i mekih poljubaca«. Ovakovo romantičarsko pirlitanje je zaista šarenije i nacifranije od najšarenije slavonske kaćiperke, kad se sprema blagdanom u kolo.

Gundulićevo poređivanje djevojačkih prsiju sa lijerom nije nimalo gore od Tassova poređivanja njihova sa snijegom. Možda Gundulićeva poredba još više odgovara istini.

Haler piše, da »dolazi najljepše do izraza Tassova neposredna inspiracija« u njegovu pričanju, kad nam opisuje, kako malu Klorindu u šumi doji tigrica i nježno se igra s njome. Da u pričama vučice doje ljude kao ona Romula, to još nekako prolazi, ali da najkrvoločnija zvijer na svijetu naime tigar doji i miluje nejako dijete, to je pak tako grdna pretjeranština, da nagrđuje i najbombastičniji romanticizam. Takova šta Gundulić zaista ne bi nikad nategao. I Haler kuje u zvijezde tu romantiku Tassovu! A gdje je sada ostala pjesnička »proživljenost«, istinitost, realnost i uvjerljivost nasuprot bombastičnosti, cifranju i »naduvenosti«?!

Eto, do čega se dolazi, kad netko hoće jednu stvar mjeriti mjerom, koja ne odgovara. Do takovih apsurda mora bezuvjetno doći svaki kritičar, koji romantička djela mjeri realističkom mjerom. Prepirati se o realizmu u izmišljenim romantičkim epima, to je toliko ozbiljno, kao kad bi se prirodopisci stali prepirati: da li oni volovi, što ih je Jules Verne vidio na mjesecu, vole jesti ječmenu ili bobovu slamu!...

Nasuprot tolikim manama, što ih u Gundulićevu »Osmanu« vidi i nabraja Haler, kao što je tobože prazna frazeologija, prevelika kićenost, blijedo, mrtvo i nenaravno navijanje, mi ćemo

bez velika izabiranja iznijeti ovdje par mjesta iz osmoga pjevanja, koja će nas uvjeriti o protivnom, jer sve ono, što Haler naziva manama, nije zapravo nego samo karakteristika i glavna bît romantične poezije.

U spomenutome pjevanju opisuje Gundulić slijepoga starca Ljubdraga, koji sa svojom kćerkom Sunčanicom živi u mirnoj prirodi. Starac zovne mladost od »Bugarskih sela«, da se malo pozabavi. Djevojke beru cvijeće, da se njime okite, ali se najednom pred njima stvori crnac Kizlar-aga, koji je došao na selo ugrabiti i u Carigrad povesti Sunčanicu. Preneraženje djevojaka, kad ugledaše onog jastrijeba, Gundulić je prikazao majstorskom psihologijom:

»Ali crnac ko se ugleda,
ne zna od straha nitko, gdi je;
sjemo tamo svak ureda
hoće bježat, a ne umije.

Sunčanica i š njom lipa
družba od straha i od srama
cvietje iz skuta na tli sipa,
ko za zlatnieh braše prama.

Poniknute liepe vile
zamukle su mramorkome,
cieneć, da su tako skrile
same sebe sjenim svome.

A kad na želju hanumovu starac Ljubdrag između ostaloga pripovijeda njemu i o oslijepljenju Grgura i Stjepana Brankovića, Gundulić nam to prikazuje ovako:

A Jerina iz bieloga
Smedereva izagnana,
za nać Đurđa vojna svoga
put ugrskieh pođe strana.

Ovake mu pak dâ glase,
u Budimu kad ga srete:
»Trgaj, trgaj siede vlase,
tužni starče, s hude štete!

Gospostvo ote i isposieca
tvoje vojske car ognjeni;
Grgur, Stjepan, naša djeca,
robovi su oslieplјeni.

Čuj, ke su mi sinci mili
po jednomu sad glasniku
plačnoj majci poručili
trudne glase, zgodu priku:

»Srce će se tve napola
rascijepiti, majko tužna;
tva dva sinka, dva sokola,
dva sliepca su i dva sužna.

Ti po svakoj svieta strani
gledaj, majko, na dan bio;
nami se je zrak sunčani
mlađahnijem ugrabio.

Razlog bješe, mi dvojica
da smo štapak ćaćku i tebi:
s ćaćkom starcom ti starica
da nas vodiš, sad je triebi.

Ali slušaj svu nezgodu
i naš teški jad nemili:
s očima smo i slobodu
slatku i dragu izgubili.

Carica nas, majko draga,
sestra naša, kćerca tvoja,
prid Muratom ne pomaga,
komu ljubi bit dostoja;

pače i ona, vajmeh, ista,
da nam kuću iskoriepi,
vrlom caru na svjet prista:
zajedno nas š njim osliepi!

Ni joj ganu srce tada
tvrđe od stiene, vrlje od zvieri,
ljubav od dva braca mlada.
hudu miso da ne tjeri.*)

Zato, ako taj put slidiš
ti, da, liepe sve gospoje
u Budimu kad razvidiš,
dvie nevjeste nađeš tvoje;

Kada budeš, majko, tamo
među ugrskiem gospojami,
tužna majko, smisli samo,
ke ćeš hvale podat nami!

Jeda riet ćeš: »Imam živa
ja dva sina, dva junaka,
u kih stoji i pribiva
moga srca rados svaka?

»Dva sina imam«, moć ćeš rieti,
nu dva sliepca, nu dva roba;
oteše mi ih Turci kleti
i sada mi ih drže oba...«

Tko u ovim stihovima ne osjeća topline i iskrenosti, taj zaista — kako Gundulić kaže — ima srce »tvrđe od stijene, vrlje od zvijeri«!

*) Gundulić dakle tvrdi, da je carica Mara, sestra Stjepana i Grgura Brankovića, dala skupa sa Muratom oslijepiti rođenu braću. Istog je uvjerenja i narodna pjesma o tom događaju, što sam je ja našao i priopćio u Matičinu »Hrvatskom Kolu« g. 1906., a zatim uz obrazloženje u Akademijinu »Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena« knj. XXVI. sv. 1. (str. 35.—50.).

Istina je naprotiv, da je carica Mara pokušala spasiti vid svoje braće, ali prekasno, kako nam svjedoči Srbin-poturica Mihajlo Konstantinović iz Ostrovice u svome spisu »Pamiętniki Janczara Polaka przed rokiem 1500. napisane«, što je sve lijepo razbistrio i Stojan Novaković u svojoj raspravi »Carica Mara« (Letopis Matice Srpske, knj. 174., sv. II., str. 11. i dalje).

Iz ovoga se vidi, da je Gundulić onako vjerovao i pisao pod dojmom narodne tradicije, jer i narodna pjesma br. 66. u I. knjizi Matičnih Hrvatskih narodnih pjesama, zapisana u Smokovljanima u kotaru dubrovačkome, također pjeva o oslijepljenju braće Brankovića zamjenjujući Jerinu (»Prokleta Jerina«), ženu Đorđa Brankovića, sa njegovom kćerkom caricom Marom.

Kad je crnac zgrabio Sunčanicu:

»Otet bi se mlada uzela
strašnom crncu, ki je hvata,
golubica jakno biela
crnom orlu iz nokata«.

Prepuna je čuvstvenosti i topline i tužaljka starca Ljubdraga za otetom jedinicom, koju on uzalud zove i ako zna, da ga i ne čuje u daljini:

»O ma kćerce! Ni' e je, nije!
Sunčanico, kćerce mlada,
tvoj sunčani ures gdi je?
Jaoh, tko mi te grabi sada?

»Ozovi se, kćerce mila!
Vid', koja me boles ciepa!
Ah, komu si ostavila
ćaćka tvoga stara i sliepa?...«

A i Sunčanica, kad se je razabrala od straha i preneraženja, također kuka i jaduje u putu:

»Gdje sam tužna? Ah jaoh, koja
ugrabi me ovo sila?
O žalosna majko moja,
na što me si porodila?«

Gorko svoje jadanje i cviljenje dovršuje ovako:

»Ali nigdje ni'e nikoga,
Ko bi mene pomoć htio!
Ćaćko, ufanje srca moga,
i ti me si ostavio!«

Neboga djevojka bi nabrajala i kukala i dalje, ali njezine suze i jadikovanje ganuše i oporoga crnca, pa je on prekine otresito:

»O djevojko« vapeć, »mlada,
dosta si se plakat čula:
ah umukni veće sada,
kamenito zamuknula!«

Očito je, da se je Gundulić u onome kukanju starca Ljubdraga i njegove kćeri Sunčanice poveo za našim narodnim naricaljkama, koje čovjeku paraju srce, jer iz srca izlaze. Ako su dakle ovi i njima slični stihovi Gundulićevi odista iskreni,

naravni i puni osjećaja, onda ne razumijemo nikako: zašto oni nijesu i »proživljeni« prema receptu g. Halera, jer valjada ni recept njegove estetike ne traži, da i epski pjesnik mora sâm doživjeti i proživjeti ono, o čemu pjeva, jer to bi bila očita besmislica?!

Na Halerove prigovore Gundulićevoj »naduvenosti« i »nacifranosti« pustit ćemo, da mu odgovori dr. Milivoj Šrepel, koji u svojoj raspravi »O Gundulićevim Suzama sina razmetnoga« (tiskanoj u CXXVII. knjizi »Rada« Jugosl. akademije znan. i umjet., a preštampanoj u posebnu knjižicu g. 1896.), s razlogom i veoma dobro ističe i ovo: »Uz Tansilla moglo ga se je (Gundulića) dojmiti i duhovno djelo Torquata Tassa »Le sette giornate«. Gundulić nije dakako prevodio, nego je tek u Italiji, učiteljici narodâ, našao književnu formu, dobio je pobudu, da po načinu talijanskih pjesnika odabere građu iz biblije i da joj po njihovoj metodi skroji oblik. Kad to znademo, ne ćemo se čuditi, ako u Gundulićevim »Suzama« i drugim manjim djelima nađemo gdješto do pretjeranosti razvitu ljubav za antitezu, za tako zvane »concette«, za onu igru riječi, koja nastoji čitatelja zagnati u čudo duhovitim obratima ističući često sasvim spoljašnje i slučajne momente. Ovu crtu dikcije osobito su ljubili tadašnji Talijani: ona se javlja već u Petrarke, ima je i previše u Tassa, koji je uopće govoreći glavni ugledník Gundulićev, a izvrgla se u Marinija i u njegovoj školi. Tako se je ova crta, koja odgovara živahnosti talijanskoga temperamenta, prometnula u očitu zabludu, kako to najbolje razabiremo u djelima Napuljca Marinija (1569.—1625.), najslavljenijega talijanskoga lirika u 17. stoljeću«. (str. 3.—4.).

Kao što Haler tereteći Gundulića radi naduvenosti i nacifranosti sakriva ista svojstva u djelima Tassovim, tako isto prigovarajući »moraliziranju« Gundulićevu preskače još veća moraliziranja Tassova, koji je osim već spomenutoga djela napisao još i pjesme »Lacrime di Maria Vergine« (»Suze Marije Djevice«) i »Lacrime di Gesù Cristo« (»Suze Isusa Krista«). U svojoj pjesmi »Origine della Congregazione di Monte Oliveto« pjeva Tasso o ispraznosti i ništavilu ovoga svijeta isto kao i

naš Gundulić i veli za ovaj život: »questa nave, dal mar quasi sdruscita, — e con rotto governo e stanche sarte« (»Ova lađa gotovo zdrobljena od mora — i sa krmilom razbijenim i konopima isprekidanim«).

Iza toga pjeva i ovako:

Se questa vita è rea, che quasi al vento
Nebbia infeconda pare, o secca polve,
(Così fugace e leve in un momento,
O si dilegua, o si raggira e volve)
È buona quella, che veloce o lento
Non ha il suo corso e non si cangia o solve.

(»Ako je loš ovaj život, koji se pričinja kao neplodna magla na vjetru i suhi prah (tako iščezljiv i lagan u isti čas ili se raspline ili se vrti i okreće), dobar je onaj, koji nema hitar svoj tok i ne mijenja se niti iščezava).

Ovakovo istinito moraliziranje, koje »proživljuju« svi veliki duhovi, naš je pjesnik Gundulić kazao zaista mnogo ljepše i uznositije:

»Ah, ni'e život ljudski drugo,
neg smućeno jedno more,
neg plav jedna, kû udugo
biju vali kako gore;
i sred ovieh netom tmina
čo'ek se rodi, mriet počina«.

»Ah, sad imam pamet hitru,
sve je, što sviet gleda i dvori,
na ognju vosak, dim na vitru,
snieg na suncu, san o zori,
trenutje oka, strila iz luka,
kiem potegne snažna ruka«.

Haler se, kad mu ide u prilog, poziva i na sudove dra. Branka Vodnika, pa je potrebno da za uzvrat iznesemo Vodnikove sudove o Gundulićevim djelima, što ih je tiskao u Matičinoj »Povijesti hrvatske književnosti«, gdje na str. 29. piše ovako: »Dubravka«, drama u 3 čina, pretposljednja je, a najljepša dubrovačka pastirska igra, pače možemo ponosito reći, da joj nije takmena nijedna pastirska igra ni u savremenoj talijanskoj ili ma u kojoj evropskoj književnosti. — »Suze sina razmetnoga«, pjesan u tri 3 »plača«, jesu najdotjeranije pjesničko djelo stare hrvatske književnosti« (str. 230.). A da se sud Vodnikov posve kosi sa navijanjima Halerovim, vidi se jasno iz ovih riječi Vodnikovih:

»Kakogod je »Osman« djelo nedogotovljeno, ipak se u njemu odražavaju crte velikoga mislioca i pjesnika. Gundulić je stao u prvi red pjesnika u svjetskoj književnosti. Pošavši za Tassom, kome bijaše premac, pjeva borbu Evrope i Azije, krsta i nekrsta, a prvi je od velikih svjetskih pjesnika opjevao početak svršetka osmanlijskoga carstva, u što se u njegovo doba počelo općeno vjerovati ... S ovim u svezi javlja se u Gundulića prvi put u našoj poeziji sveslovjenska ideja, s izrazitim političkim obilježjem, jer Slovjenstvo na sjeveru, narod poljski, kao osloboditelj južnih slovjenskih naroda, postaje predstavnikom kršćanstva i Slovjenstva« (str. 245.). Pri koncu svoga pisanja o Gunduliću Vodnik opet piše i ovo:

»Osman« i »Dubravka« velika su pjesnička djela ovoga doba ne samo u povijesti hrvatske, već uopće u povijesti svjetske književnosti. »Dubravka« je puna poezije, dubokog etičkog osjećaja, velikoga patriotizma, uzvišena idejom, velika po koncepciji, pa ako talijanski književni historici Tassovu pastirsku igru »Amintu« cijene kao najljepše njegovo djelo, mi možemo reći, da se naša »Dubravka« uzdiže u svakom pogledu nad »Amintu«. A u »Osmanu« hrvatski je pjesnik upravo pošao stopama Tassovim, da stvori romantičnu epopeju novoga doba, u čemu je originalan, pa ma da je po izgledu »Oslobođenoga Jerusolima« stvarao neke epizode, ipak se originalnošću, oblikom, fantazijom, idejama i refleksijama, pojedinim slikama i zamišljenom cjelinom takmiči s Tassom. Osmo pjevanje »Osmana«, prekrasna epizoda o Ljubdragu i Sunčanici, u kojoj je prikazan sav teški udes našega naroda u stoljetnoj borbi s Turcima, jamačno je jedna od najljepših stranica južnoslovjenske poezije; ova je epizoda u umjetnoj poeziji ono, što »Smrt majke Jugovića« u našoj narodnoj pjesmi« (str. 246.). Ovaj sveukupni sud Vodnikov o »Dubravci«, a naročito o »Osmanu« zaista je razborit i sveden na pravu mjeru i stoji posve u opreci sa Halerovim napadajima na »Osmana«.

Ako sada uzmemo u obzir, da su »Suze sina razmetnoga« najbolje i najljepše pjesničko djelo Gundulićevo, pa da tek iza njih u pjesničkoj vrijednosti dolazi »Dubravka«, koju

Vodnik kao i mnogi drugi kritičari po vrijednosti među nad najbolje djelo Tassovo, naime »Amintu«, — iz toga logički jasno slijedi: da Gundulić nije mrtva sjena Tassova — kako hoće g. Haler — već da naš pjesnik po svome talentu i pjesničkoj vrijednosti nadvisuje Tassa.

Ja se s toga potpuno slažem sa Alfredom Jensenom i dr. Barcem kad tvrde, da je Gundulić svojim »Osmanom« bliži istini od Tassa, pogotovu Jensenu vjerujem, kad piše, da je utjecaj naših narodnih pjesama na »Osmana« bar toliko velik koliko i nasljedovanje Tassove poezije, jer nam to dokazuju ne samo Gundulićevi epiteti i toliki, Haleru mrski, pjesnički ukrasi, kojima obiluje naša narodna poezija, već n. pr. i sam dvoboj između Krunoslave i Sokolice ispjevan je po uzoru i redu naše narodne epike. Da je Gundulić zaista volio i poznavao naše narodne pjesme, ja sam iznio par dokaza u svojoj radnji »Gundulićev Osman i naše narodne pjesme«.*) Moralno-poučna nota Gundulićeva »Osmana« kao ozbiljnog djela za nas je vrlina, a ne kakova mana.

Hoteći g. Haler da njegova ocjena pliva povrh svih ostalih kao ulje povrh voda, ustao je i protiv svih onih kritičara domaćih i stranih, koji su hvalili »Osmana«, pa prigovara »naivno-hiperboličnom tonu Stjepana Gradića«, koji je g. 1670. hvalio Gundulića. Udara i na Jaketu Palmotić-Dionorića, koji Gunduliću dosuđuje vječni vijenac od zelenoga lovora, a osobito se obara i na »nekritičnu panegiričnost« Ambrozija Markovića, što se je usudio u prvome izdanju »Osmana« napisati ovo: »Ako se ohola Grecija diči svojim Omerom, Lacio Virgiliom, a Italija Tassom... razložito Dubrovnik, a i vas narod slovinski ima se dičit i hvalit svojijem prisvijetlijem i prizamjernijem Givom Frana Gundulića«. Između Pavićevih sudova o »Osmanu« Haler spominje i onaj, koji je posve protiv njegove estetike, naime: »Svaki pjesnik a navlastito ako pjeva historijsku zgodu, ima zadaću, ne samo da nas zabavi, nego još više, i tu, da nas lijepim načinom uči istinu«. Iza Pavića spo-

*) Matičino »Hrvatsko Kolo« II. (1906.). str. 274.—280.

minje i Luku Zore, »koji odbija s indignacijom svaku sumnju u veličinu Gundulićevu«.

Franji Markoviću je Osman »veleumno djelo«, Gundulićevo »prikazivanje mu je bujnije« od Tassova. Poljski kritičar Adam Rzaewski je kazao: »Jan Gundulicz śmiało stanać może obok Tassa«. — Rus Roman Brandt ističe, da je Gundulić svojim predmetom (pitanje postojanja turskoga carstva) nad Tassom, Vergilijem i Camoënsom, i ako za prvom dvojicom zaostaje u živahnosti pripovijedanja, a posljednjega i nadmašuje. — Švedu Alfredu Jensenu je Gundulićev »Osman« — »genijalan, jedinstven i harmoničan spjev« (ein genial und einheitlich harmonisches Gedicht). — Dru. Antunu Barcu je Gundulić realniji nego Ariosto i Tasso. Haler ističe: »Najveću odliku epa vidi Dr. Barac u pjesnikovoj gigantskoj borbi za lični izraz protiv ondašnjih konvencionalnih književnih elemenata«.

Čudno je, kako je dru. Haleru izbjegao jedan stariji panegirik u slavu Gundulića, kojim i dr. Ivan Broz započinje uvod »Osmana« u izdanju od g. 1887.: »Zašto da uznosim hvalom pjesnika, kojemu nema slavom ravna! Kod silne slave njegove slabe su riječi moje. I zato je bolje, da spomenem samo djela njegova, pravu slavu njegovu«. — Dr. Đuro Körbler veli u Matičinu izdanju »Osmana« (str. 19.), da »kao plod Bogom zadahnuta duha ostaje djelo trajne vrijednosti, pa ne treba ni hvaljenja ni kuđenja«.

Profesor slavistike na njemačkom sveučilištu u Pragu dr. Gerhard Gesemann, od kojega je Srpska Kraljevska Akademija izdala »Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pjesama«, nedavno je (1930.) u kolekciji »Handbuch der Literaturwissenschaft« (izdaje ju dr. Oskar Walcel, sveučilišni profesor u Bonnu) dao u svijet knjigu »Literaturen der slavischen Völker — Die serbokroatische Literatur«.

U toj svojoj najnovijoj radnji piše dr. Gesemann ovo:

»Dubrovačka literatura pokazuje nekoliko djela, koja u svakom pogledu nadmašuju djela iste vrste u evropskoj renesansnoj i baroknoj literaturi: Hektorovićevo »Ribanje« nadmašuje talijanske ribarske idile, Lucićeva »Robinja« i Gun-

dulićeva »Dubravka« — odgovarajuće evropske drame, i *»Osman« — sve evropske barokne epopeje. Mogu me unaprijed grditi, ali ja poznajem obje i znam, šta kažem«.*

Dakle ni profesor Gesemann se nimalo ne slaže sa kapacitetom dra Halera u ocjeni Gundulićeva »Osmana«!

Znamenitost Gundulićeva »Osmana« potvrđuje najbolje činjenica, što je ona njegova praznina bila četiri puta popunjavana (Sorkočević, nepoznati dubrovački pjesnik u izdanju Jefte Popovića g. 1827., Maro Zlatarić i Ivan Mažuranić). To nam potvrđuju i prijevodi »Osmana« na strane jezike: g. 1827. izišao je talijanski prijevod Zadranina Nikole Jakšića. Jedanaest godina iza toga tiskan je u Dubrovniku novi talijanski prijevod Marka Antonija Vidovića Šibenčanina. God. 1865. izdao je u Mlecima latinski prijevod Vlaho barun Ghetaldi. Nešto malo, ali veoma lijepo, iz »Osmana« je preveo na latinski jezik i opat Brnja Džamanjić, a znade se, da se je za taj posao pomno spremao i Marko Faustin Galjuf, latinski pjesnik i improvizator svjetskoga glasa. Na poljski jezik preveo je »Osmana« ugledni književnik Karol Brzozowski, a g. 1846. mu je slavni Adam Mickiewicz osobito pohvalio prva tri pjevanja, koja mu bijaše poslao na ogled. Nažalost taj je prijevod izgorio g. 1849. u Dresdenu.

Znademo također, da je i Petar Preradović preveo na njemački gotovo čitavo I. pjevanje »Osmana«. Prijevodima Gundulićeva »Osmana« namijenio je Jensen čitavo jedno poglavlje u svojoj knjizi »Gundulić und sein Osman«. Tolika brojna prevađanja »Osmana« nas uvjeravaju, da je on bio duševnom poslasticom mnogobrojnim ljudima.

Ne će biti na odmet, ako ovdje iznesemo o Gunduliću sud jednoga duševno nadarenoga čovjeka iz Pavićevićeve šeste knjige »Crnogorci u pričama i anegdotama« (str. 145.): »Knez Nikola i Marko Miljanov o književnicima«.

— Pitao Marko Miljanov Knjaza Nikolu:

— Zna li se među vama pjesnicima i književnicima, koji je bolji, a koji gori ili pišete onako ćuture, pa se ne zna ko od koga odvaja?

— Zna, Marko, te još kako, — odgovori Gospodar.

— Pa koji su, Gospodaru, od ovijeh srpskijeh književnika ponajbolji?

— Evo kazat ću ti: Ivan Gundulić, stoji kao na vrh Koma; Dositije Obradović i Branko Radičević u više Donje Planine; (niže od Koma); vladika Rade kao u Kučima (i još niže); a ja i Simo Popović u one lugove oko Plavnice u Zetu (najniže)«. Nije s gorega znati: što se o Gunduliću misli ovako sa strane.

Halerova ocjena Gundulićeva »Osmana« našla je ipak pohvalu u mjestu, gdje je tiskana, naime u Beogradu, gdje se u »Srpskom Književnom Glasniku« (1929., str. 611.—614.) na nju osvrnuo i pohvalio je Vladislav Miljković. Doduše: »jedna lasta ne čini proljeća«, ali ćemo se ipak osvrnuti na pisanje Miljkovićevo. On kaže: »G. Albert Haler je med onim kritičarima koji vrše tu reviziju sudova vrlo odrešito, sa jednog naročitog estetskog stajališta, bez ikakvih obzira. On je dosledni sledbenik Benedeta Kročea... I u svojoj studiji o Petru Preradoviću (S. K. Glasnik, 1928., knj. 24.) g. Haler nam je najjasnije pokazao taj svoj kritičarski stav«... »I kad pročitamo njegove (Halerove) zaključke, vidimo kako su i oni novi, revidirajući sudovi uslovljeni temperamentom i unutrašnjim naklonostima kritičarskim«.

Ovdje g. Miljkoviću posve vjerujemo, jer se i ja slažem s tijem, da su oni Halerovi sudovi posve subjektivni »po unutrašnjim naklonostima kritičarskim«. Miljković navodi sud Halerov, da je Osman »mehanizovana živa poezija Tassova«, jer da je nikao iz »potpune nestašice pjesničkoga doživljavanja« (izričaj Halerov). Miljković povodeći se za Halerom ipak tvrdi, da je Gundulić bio »vanredan stihotvorac« i dodaje: »Ali sve to takvo nije dovoljno da izvede umetničku tvorevinu« (str. 614.).

Miljković ističe i ovaj svoj sud: »G. Haler u svojoj raspravi došao je do izvesnih sličnih zaključaka, ali samo negativnih«. Uistinu on u svim svojim većim studijama dolazi do negativnih zaključaka, jer Haler s osobitom nasladom voli rušiti tuđe sudove na štetu cijenjenih pjesnika. Još nije nikad okušao

raditi protivno, a to je veoma značajno za njegov kritičarski duh.

Ne kaže istinu Miljković, kad piše: »međutim samo delo (»Osman«) pored svih pohvala i hvalisanja ne čita se više«, jer u današnjoj teškoj životnoj borbi za opstanak zasjenjenoj krutim materijalizmom ne čita se više koliko se je prije čitao ni Homer ni Dante, pa ni sam Tasso. Stariji naraštaj, davljen poratnim neprilikama, nema za takovo čitanje ni vremena ni duševnoga raspoloženja, a mlađariji je srce i dušu zaokupila zabava, »nogomet«, kavana, kino i foxtrott. To su sve posljedice razora svjetskoga rata, koji nam je namjesto topovske magle ostavio društveno-moralnu maglu, dok najednom, nakon zasićenja, ne pirne zdraviji vjetar i očisti teren sjaju prave i idealne ljepote i dobrote. Do toga će zastalno doći: »Post nubila Phoebus«!

Da su se mnoge duše naslađivale Gundulićevim »Osmanom«, svjedoče nam prije štampanja mnogobrojni prepisi njegovi, a otkad su ga počeli štampati, mnoga izdanja toga epa:

1. tiskano potpuno izdanje Ambrozija Markovića u Dubrovniku g. 1826.

II. tiskano potpuno izdanje Jefte Popovića u Budimu g. 1827.

III. tiskano potpuno izdanje (sa popunom I. Mažuranića) izdala je Matica Ilirska u Zagrebu g. 1844.

IV. tiskano potpuno izdanje sa predgovorom A. Vebera Tkalčevića, nakon rasprodaje III. izd. 1854.

V. izdanje Osmana izišlo je u sveukupnim djelima Gundulićevim, što ih je štampala Jugoslavenska akademija u Zagrebu g. 1877., što ga je spremio A. Pavić.

VI. izdanje opremio je dr. Ivan Broz u Zagrebu g. 1887.

VII. izdanje Osmana štampao je ćirilicom Jovan Bošković u Zemunu g. 1889.

VIII. štampao je S. Kugli u Zagrebu bez oznake godine (II. Brozovo izdanje).

IX. izdanje u pripremi K. Šegvića, štampano je u Zagrebu g. 1911.

X. izdanje po priredbi Broza i Šegvića štampao je Kugli u Zagrebu g. 1913.

XI. izdanje u »Djelima« Gundulićevim ponovno izdala Jug. akad. znanosti i umjetnosti g. 1919.

XII. izdanje »Osmana« izdala je Matica Hrvatska u priredbi Körblerovoj g. 1919.

XIII. izdanje »Osmana« jest njegova preradba u prozi za školsku porabu.

God. 1929. izišao je u Beogradu ćirilicom Gundulićev »Osman« kao 3. sveska »Velikih pisaca za omladinu« i to prerađen u roman od Dušana Bogosavljevića.

Ako dakle u roku od 93 godine bijaše razgrabljeno 13 izdanja Gundulićeva »Osmana«, — poprečno bi na svako nepunih sedam godina došlo po jedno izdanje — to nam je živa svjedodžba, da se »Osman« čita rado, uvaži li se, da smo mi malen, rasparčan i vrlo siromašan narod, koji u nekim krajevima broji i do 80% nepismenih.

Kod ovih brojeva suvišno je svako dalje dokazivanje.

Veoma je karakteristično, što Haler napisavši čitavu knjigu o Gundulićevu »Osmanu« nigdje i ne spominje dvaju njegovih najboljih i najljepših djela, a to su »Suze sina razmetnoga« i »Dubravka«. Je li to s toga, što bi morao ona djela pohvaliti — usuprot svog »negativnoga« programa?

Nema vrednijega kritičara, koji ne bi »Suze sina razmetnoga« smatrao najljepšim biserom naše stare hrvatske poezije. Körbler u izdanju Matičinu veli: »Po obliku pak svome, po savršenim osmercima, koje veže u jedno zgodan srok, i po vještom ređanju pojedinih misli u zaokruženu cjelinu, da ne spominjem nanovo birane dikcije njezine, ta je pjesma ne samo najsavršenije pjesničko djelo Gundulićevo, nego čitave naše starije književnosti, dostojan takmac i najbiranijih plodova talijanskoga pjesništva onoga doba«.

Na ulaznim vratima zagrebačkoga Maksimira stoje Gundulićevi stihovi iz »Dubravke«:

O Dubravo, slavna svima
u uresu slobodnomu,
liepa ti si mojim očima,
draga ti si srcu momu.

U veseloj ovoj sjeni
od čestitih tvojih grana
provesti je milo meni
dio najdražih mojieh dana.

Kao što je »Osman« dao nadahnuće Bukovcu za najkrasniju njegovu sliku »San Gundulićev« i Rendiću za njegove reljefe na Gundulićevu spomeniku u Dubrovniku, tako je i »Dubravka« namamila trojicu naših glazbenika, da je uglazbe (Zajc, Dobronić i Gotovac).*)

Prema zapiscima starijeh Dubrovčana »Dubravka« se je prikazivala u Dubrovniku već godine 1628. Prema tome prohujalo je preko naroda našega već dugih trista godina, a mi se još uvijek njome naslađujemo na našim pozorištima. Ono, što dugi vijekovi utvrđuju, zaludu je obarati slabim ljudima!

Kad se hoće nekomu obarati slavu Gundulićevu krpateći jedno njegovo djelo, koje je do nas dospjelo nepotpuno i u kojemu kao u svakome većemu pjesničkome djelu uz uspjela ima i manje uspjelih mjesta, — onda bi svakako trebalo spomenuti umjetničku snagu pjesnikovu, koja se bolje odrazuje u drugim njegovim djelima, da se kritičaru ne prigovori zla nakana, jer izricati sud o nečijoj vrijednosti preskačući njegove vrline isto je kao saditi laž, što je, dakako, uzalud, s razloga što Kronion ima vazda dovoljno vjetara, da brzo obori svako stablo, koje se sadi u jalovu zemlju plitko i vrtoglavo.

* * *

Kao što je i Branislav Miljković napomenuo: dr. A. Haler je sljedbenik talijanskoga suvremenog filozofa Benedetta Croce, o kome je Haler napisao prikaz u »Srpskom Književnom Glasniku« (g. 1929. br. 123.—132., 194.—201.). Haler kod naših pjesnika primjenjuje nauku Croce-ovu: da je svaki estetski akt prvi stepen doživljavanja realnosti, turajući pod tu tvrdnju »proizvoljno« najljepše pjesme naših prvih pjesnika. Međutim

*) Na Pilama u Dubrovniku postavljen je i Rendićev kip »Stojna otimlje satiru ovcu« (po »trećemu skazanju« drugoga čina »Dubravke«).

su i u samoj Italiji veoma žestoko napali Croce-evo estetičko načelo: da je umjetnička tvorevina fizički akt proglasivši ga posve nerealnim i fantastičnim.

Fraza »proživljenost«, koje se štovatelji Croce-ovi drže kao pijan plota, ne donosi u estetici ništa posve novo, jer je od pamtivijeka postojalo isto shvaćanje u riječima: istinitost, iskrenost, naravno, uvjerljivo, psihološki i t. d. Prema »proživljenosti« Croce-ovoj je na pr. i njemački estetski teoretik Volkelt u svojoj knjizi »System der Aesthetik« postavio načelo »proosjećanja«.

Da netko uživa u pjesmama određenoga pjesnika, mora imati duševne srodnosti sa pjesnikom ili bar dara i naklonosti za poeziju, jer kao što ne može objektivno suditi o muzici onaj, koji nema nikakva dara ni uha za glazbu, tako ni potpuni prozaici ne mogu nikada pravo ocijeniti jednoga pjesnika, pa makar se naoružali sa koliko mu drago načela pojedinih estetičkih teoretika. Sudovi dra. Franje Markovića o pojedinim našim pjesnicima za nas su pouzdani i temeljiti i radi toga, što je on bio ne samo filozofski estetik, već i dobar pjesnik sa tankoćutnom dušom odazivljivom pravoj poeziji.

A da je to zaista tako, ja ću usuprot tvrdnjama Halerovim iznijeti sud jednoga kapaciteta, kojega bismo radi njegova opsežnoga znanja u svim strukama ljudske kulture mogli po Kačiću nazvati »sveznadarom«. To je uvaženi naš povjesničar Vjekoslav Klaić, koji je g. 1884. bio urednikom »Vienca«, te je iste godine u njemu napisao članak o Franji Markoviću.

U tome se prikazu Klaić najprije osvrće na poljskoga pisca Stanislava Grabowskoga, koji je iste one godine u petome broju »Slovanskoga sbornika« na češkome jeziku opisao svoje putovanje po Hrvatskoj (»Po Chorvatsku, paběrky z cest«). U tome opisu Grabowski spominje, kako je da ugodi svome srcu pošao i u Križevce samo da se pokloni vrijednome Franji Markoviću. Grabowski kao i Klaić veoma cijene pjesnički rad Franje Markovića, a osobito njegove epe i balade. Klaić čak spominje, da je i Preradović svoga »Mujezina« spjevao pod dojmom Markovićevih primjera.

Pošto je Klaić ukratko prikazao desetgodišnji pjesnički rad Markovićev, obzire se na njegov kritičko-estetski rad, pa između ostaloga veli: »U isto vrijeme po prilici (1873.) napisao je krasnu ocjenu Preradovićevih djela, kojom je upravo utro put boljemu razumijevanju i shvaćanju toga pjesničkog velikana« (str. 611.). — O kritičko-estetskome radu Markovićevu piše Klaić ovako: »Marković, koji se je doista okanio stihova, ne šalje za »Vienac« više pjesama; ali je zato on, sam pjesnik i filozof, bolje od ikoga zvan i pripravljen, da bude sudija ostalim pjesnikom hrvatskim i velikim i malim. Pa tako Marković nakon deset-godišnjega pjesnikovanja (1864.—1873.) postaje kritikom hrvatskih pjesnika, i to časno zvanje vrši on i danas još zdušno i revno. On, koji je sam sretno pjesnikovao, koji toli dobro poznaje radosti i muke pjesničke, on, koji je tvorio sam djela neprolazne vrijednosti, može bolje od ikoga vršiti tešku zadaću literarnoga kritika u Hrvatskoj. Ako on sam više i ne pjeva, a on nas uči pjesnička djela razumijevati, ocjenjivati, a što je najglavnije: uživati. Jer nije svaki bekrija dorastao, da može estetički uživati; i za estetski užitak traži se nešto, prije svega oplemenjen ukus i duševna dispozicija za uživanje« (str. 610.).

Kako jedna ista pjesma neke razdražuje, a drugima razblažuje dušu, to znade i naš priprosti seljak, koji je to svoje filozofsko shvaćanje skitio u jednu basnu, — tako lijepu i pametnu, da je ovdje moramo prenijeti iz Vrčevićeve zbirke:

— »U jednom gaju pjevao je slavuj u proljeće, a slušala ga kukavica, pak ga ukori. »Što«, reče mu, »dodijavaš danju i noću tvojim cijukanjem i pijuckanjem; dodijao si gori i vodi, a da znaš lijepo kao ja pjevati, Bogom ti prosto«.

»Ma što luduješ, crna kukavice! Ja svojim umiljatim glasom veselim svakoga, tko u gori živi, i tko na vodu dolazi, a ti ne znaš pjevati no kukati, pak si svom zlu doslutila, te ćeš do strašnoga suda kukati«.

»Nije ti to tako, moj mali jaduju, no dođi k meni i da zapjevamo, kako tko zna i umije, pa da pitamo svakoga, tko nas bude čuti, tko ljepše od nas dvojice pjeva«.

Slavuj pristane od prve i počne na onu njegovu pjevati, a odmah poslije njega kukavica. Čobani u gori i radnici u polju ostave svoj posao, a od milinja počnu slušati slavuja, a kad poče kukavica, svi za svojim poslom, osim samo jedan magarac napuljio uši, a digao glavu, pa zaviče: »Evala kukavice. Prosto ti bilo i tko te rodio, divno li jutros razveseli brda i doline!« — Žao bi slavuju, pa počne od jada prelijetati s drveta na drvo jadikujući; ali čobani i radnici počeše ga tješiti: »Ma ne budi dajbudi lud ti, ako je magarac! Da li ne znaš, da koga god magarac pohvali, više ga grdi, a koga kudi, onoga pred svijetom više diže i slavi«.

VILIM FILIPAŠIĆ, ZAGREB

TU NE QUAESIERIS...

Ti nèpitaj, otkle taj svijet, gdje mu početak, gdje svrha,
Jer iskona njegova tajna duboko sakrita leži.
Zbroj zakona njegovih tebi nikad se ne će objavit,
On nema ni doba ni međe, prastarim velom je zavit
I duh tvoj zalúdu se muči, kad ga odgrnuti teži.

I ishod i bivstvo i svrha putem se valjaju svojim,
A duh tvoj, ma kako se drznô, ne će ih krilima taknut.
Gle, sunaca ogromnih metež sitni tek zlatni je prašak,
Vijèkovâ vrvnja i huka beščujni lahora dašak.
A ti?...
Zar div, koj s Mliječnog će puta druge na pute koraknut?

Ded stišaj tu bezumnu čežnju: otkriti Tvorčevu tajnu.
Ni vlastite otkrio nisi. S pomnjom istražuj je dugom.
T v o j svijet si možeš izgradit, možeš poljepšat, naružit,
Ti gmizati možeš mu nà dnu il mu visinama kružit.
Svoj v l a s t i t i čvor razriješi prije no kreneš se k drugom,
Dok natrag kapneš u vječnost, neznana koja ti mati.

I nemir tvoj ona ti dala, pa će i pokoj ti dati.

ANTE KOVAČEVIĆ, VARAŽDIN

TARABALIS

Žućko potrči prema školi, jer to, što je sada opazio, veoma je važno za cio razred. Trči on, torba udara u leđa i odskakuje cok-cok...

Razred galami po običaju. Bijaše već blizu osam. Žućko, dječak bijelo-žućkaste kose, modrih očiju i prćasta nosa, uleti u razred i stade već s vrata vikati. »Dečki, nešto novo da vam kažem!« No razred je i dalje dizao graju. Samo neki bliži, koji su ga čuli, upitaše, šta je. On skoči na klupu, da ga svi vide, i poviče: »Mir! Slušajte, dečki, nešto ću vam reći!« Neki radoznali stadoše psikati i miriti drugove.

— Tarabalis je pijan! — oglasi Žućko nekako samodopadno i pobjedonosno, što prvi donosi tu vijest.

— Bravooo, živioooo! — zaori razredom. Nastade lupa rukama po klupama i udaranje nogama o pod. To su znakovi veselja. Neki počeše i pjevuckati.

— Mir! — rikne Joza Debeli promuklim glasom. — Da čujemo do kraja. Gdje si ga vidio?

— Z e m l a r i a t a r a b a l i s! — javi se nečiji piskutavi glas.

— Šuti, ne deri se, bando! — uspostavlja Joza mir.

Čovjek, koga razred očekuje, pomenuti »Tarabalis« ili punim imenom Nikola Antonović, profesor je prirodnih nauka, a dobio je taj nadimak od đaka, jer je svaku biljku, koju nije poznavao, nazivao »Zemlaria tarabalis«. Što znači, da iz zemlje raste, a uz tarabe se penje.

U razred ulazi Điđi.

— Tiho, dečki! — opominje on, — za mnom ide Njuškalo.

Na tu vijest svi se umiriše. Njuškalo, direktor škole, uvijek hoda po zgradi i žandarskim okom zaviruje svuda, da pronađe »nepravilnosti«. Oko osam sati obično je šetao od vrata do vrata, da utvrdi nazočnost nastavnika u razredu.

Budući da je prijetila opasnost, razred se brzo stiša. Ne dođe li pijani Tarabalis, bit će dosta vremena da se zabavlja. Uz to je minula bojazan od drugih redova, pa je to dvostruka dobit. Od straha da Njuškalo ne otkrije, da u razredu nema Tarabalisa, razred je uvukao dušu u se...

Pošto je, čini se, minula opasnost, najbliži do vrata prikrade se na prstima do njih i posluša, ne čuje li se štogod. Ništa sumnjivo ne primijeti, dade rukom znak i razred poče da se meškolji i mrmori.

Joza Debeli, koji se svojom pojavom nametnuo razredu za vođa i suca, prvi progovori:

— Dečki, sada budite tiho, da nas ne otkrije, a ti, Žućko, govori, gdje si vidio Tarabalisa?

— Kod »Slona«. Prolazim ja onuda i čujem viku. Pogledam kroz otvoreni prozor, a to unutra sjedi Tarabalis, vidi se, pijan kao zemlja i drži Micu konobaricu na krilu, pa u sav glas deklamira:

»Pjevaj, kad ti srce pjeva,
Kad ti sjedi na koljenu djeva...«

Prolomi se smijeh i urlanje. Neki ponavljaju stihove. Drugi psiču, utišavaju i mire.

— Mirrr! — mrmlja u basu Joza. — Otkrit će nas, ako budemo larmali! Nego, dečki, da se dogovorimo, što ćemo da radimo?

— Evo, dečki, tko je ovo kadar za mnom ponoviti? — pita Braco i stade kao stroj da žurba:

Čičak čemerika
Zeitin varenika,
Olovo sokolovo.
Soko pade na livade

Oj mene kobile.
Kud ste mene vodile?
U čičke doline.
Šta u — — —
— — — — — — — — — — — —

Netko je uporedo zapjevuckao:

Elem, belem, bumbarisn,
Sisn, gutn, talarisn,
Anton, kaparon
Živa raka, tika taka — — —
— — — — — — — — — — — —

— Stoj, ne drobite budalaštine, nego da se pametno pozabavimo, dok ne dođe Tarabalis! — viče Joza.

Cunoga je stao grepsti vrabac u džepu, a donio ga je, da pita Tarabalisa: kakva je to ptica? Vrapca je premazao crnim tušom i jezik mu podrezao, da ne živka. Razred je češće sličnim pitanjima predusretao profesora samo da vrijeme prođe i da ne ispituje.

— Da pustim vrapca da leti po sobi, pa da ga hvatamo? — predlaže Cuni.

— Ne, ne, bit će prevelika galama!

— Nego znate što, dečki? Hajdemo se nasmijavati, pa tko se prvi nasmije, da mu nabijemo top.

— Evo nasmijavajte mene! — skače na klupu Pepo, dječak velikih ušesa, i napravi ozbiljno lice.

— Silazi dolje, šta se duriš — javlja se zapovjednik Joza. — Ja predlažem da pripovijedamo priče.

— Dobro. Ja ću prvi o Alibabi i dvanaest hajduka.

— Ja znam o Sindbadu moreplovcu.

— Đusepo Musolino.

— Ne derite se! Ne ćemo pričati ono, što smo pročitali, nego ono, što smo doživjeli. Predlažem da svaki priča nešto smiješno, što je doživio. Jeste li za to?

— Jesmooo. Bravooo! Alaj će biti lijepo.

— Daštam ti daštam: šta u gori bez mozga laje?

— Umukni, Garove!
— Valencijaaaaaaaa!
»Ja te ljubim, život za te gubim,
Ta ta ta ta taaaaaaaaaj!«
— Pazi ga, opet tuli Valenciju.
— Mirrr. Joza počinji!
— Slušajte, dečki. Idem ja jedamput u školu, kad li na uglu sretnem Đukicu šegrta, gdje nosi punu košaru jaja. Ajde, Đukice, kažem mu ja, evo ti stojim na meti: pogodi me jajetom u čelo, ako si kadar. — Ozbiljno kažeš? pita Đukica. — Ozbiljno! Evo ti stojim na šest koraka! I stanem mirno, siguran, da on ne smije baciti jajeta. Đukica uze jaje, nacilja, i kres mene jajetom usred čelenke...
— Hahahaha! Tako ti je i trebalo!
I razred nastavi pričati.

* * *

U to vrijeme već je Nikola Antonović Tarabalis izišao iz gostionice i uputio se u školu. Dođe do oglasnog stupa i zastane. Pogled mu zape o nekoga seljaka na plakatu, koji drži sinčića za ruku i oba gledaju u razastrta nova odijela.

— Eta tako, brate, ti kupuješ sinu »Tivar« odijelo! — obrati se u misli na njih Tarabalis. — Pravo imaš, jeftina su. I ja bih isto tako, ali ne smijem. Ne da društvo. Ti si, vele, gospodin i treba da nosiš finija odijela. Ti treba da imaš kulturnije potrebe. Haha! To je ono! dokle nas dotjeraše, čak do »kulturnih potreba«. I zbog tih mojih gospodskih prohtjeva, moj je otac rasprodao gotovo svu zemlju, a sin mu po gradu pije i banči. E, japek, japek, govorio sam ja vama, da me ostavite kod kuće. Ali da, još i danas zuji mi u ušima ono vaše: — »Ti moraš biti gospodin. Ne ću da se mučiš kao ja!« — Bog vam duši prosti, vi ste mislili, da se ne ću mučiti...

— Haha! Kriza industrije, molim. Svi viču: naš je narod još primitivan. Sve si sam kod kuće izrađuje. Treba ga od te bolesti izliječiti. Neka što više kupuje i što više troši, jer u tom leži spas naše mlade industrije. I sad da se spasi ta »naša mlada

industrija«, mora naš seljak namjesto frule da sluša gramofon i radio. Ne smije ni zube čačkati noktima, nego kefi-com. Hahaha! Pravo je imao onaj carinik, što je četke za zube označio kao luksusnu robu. I jeste. Kao da mi nismo kadri ono malo proje i sira, što nam zaostane među zubima, i noktima očistiti. Za meso nam i ne treba. Njega rijetko kada i jedemo. I tako, gospodine moj, zbog te pomoći našoj mladoj industriji morao sam ja ženi i kćerima kupiti »pelcmantle«. Ta to je njihova kulturna potreba. I gladovat će radije nego da su bez »pelcmantla«. Haha! To mora biti, jer inače ne će izaći cijele zime iz kuće. Radije i u zatvoru pola godine nego da izađe bez »pelcmantla«. Hahaha! Evo ti još jednoga gordijskog čvora, Rodosa i Rubikona. Preskoči, ako možeš...

— Da, dragi japa, evo vam vašeg sineka s kulturnim prohtjevima. Moram da se najbolje odijevam, da najfinije jedem, da svagdje budem prvi, dakle da igram gospodina. A odakle i kako, to niko ne pita. Uzgojili su me za gospodski život i potrošili na me sav seoski imutak. I sad, kad sam nekakav vražji gospodin, sad da prostite — nema novaca. Hopla, opet sam na istoj točki. Hic Rhodus... Tu je Rubikon...

— Nađi negdje novaca — veli žena — stvori mi ih! Nađi, a gdje da ih nađeš? U banci. A kamati me žderu, brate seljače, sve u ime naših kulturnih potreba. I tebe žderu. Pa zašto da onda i ne popijemo koju. Jelde? Svrati i ti, da popiješ, jer to je naš narodni običaj. Pijemo svoju muku. Haha! Sve danas mora biti u narodnom duhu.

— Kažu, da je alkohol otrov. Haha. A zaboravljaju, da je to naš narodni proizvod. I da treba naše siromašne vinogradare i voćare potpomagati. Ako ne budem pio, reći će mi, da nisam nacionalan, da svoje ne potpomažem. Molim, ja dokazujem, da sam nacionalan.

— Sve je alkohol, prijatelju. I tvoj seljački posao, i popova molitva, i moja nauka, umjetnost i književnost. Sve to čovjeka opija. Kad u njih uđeš, zaboravljaš na sve. Eto to je glavno: zaboraviti sebe...

— Vražji gvardijan, haha, baš je zgodan! Došao k njemu predsjednik »Društva za etičku obnovu« i veli: — Učinimo nešto da prestanu krađe. — »Kako velite?« — pita ovaj — »da uništimo krađu! Ne može se to naprečac. Crkva se već dvije hiljade godina bori, ali ne ide. Dabome, da ne ide, kad je to narodni običaj, narodna psihologija. A mi ne smijemo protiv većine, protiv naroda!« Bravo gvardijane, tako se govori. Ne smijemo mi, prijatelju, protiv većine, jer će nas kresnuti po njušci, da ćemo se okrenuti za tri stotine i šezdeset stupanja. Većina ima pravo. Hahahaha! Kako i ne bi imala pravo, kad joj daju »kulturne potrebice«, a ne daju novaca. Kako se dolazi do kulturnih potrebica bez novaca? K r a đ o m. Salamune, gdje si?

— Japa, japa, Bog vam duši prosti, ali ste krivo učinili. Da sam ostao kod kuće, imao bih dvadeset jutara zemlje, krave, Jalšu, svoju prvu ljubav i sretno i zadovoljno bih živio. Ne bih imao te slavne kulture i civilizacije, ali bih bio zadovoljan i slobodan. To je ono glavno, gospodine moj. O s j e ć a j je mjerilo, a ne metar i kilogram.

— Ili, da ste bar rekli: Sinek, n o v a c j e s v e. Ako budeš imao novaca, bit ćeš i dobar, i mudar, i pošten. Svi će te cijeniti i poštivati. Da ste bar to kazali, pa bih otišao u Židove i Cincare, gledao svoja posla i zgrtao pare. A ne ovako: Gandhi, raketni aeroplan, put na Mjesec, Meštrović, Lenjin, spiritizam, metafizika, skelet muhe, živčani sistem infuzorija, razbijanje atoma. Do vraga Gandhi i razbijeni atom, što ja imam s njima, kad evo ovoga časa moja djeca nemaju mlijeka da piju, jer im tata ima nekakvu »kulturnu potrebu«, da pije i mora da pomaže našu mladu industriju žeste. Što će meni teorija relativnosti i nekakav nadrealizam, kad mene realni život tuče u glavu i moram da se stidim sam sebe. Stidim se, brate, jer je u meni ostao trunak još onog nepokvarenog seljaka. Malen je taj seljačić, ali mu nokti porastoše i grebe. Tu me pod srcem uvijek grebe i veli: Tu sam! Pogriješio si! To boli, s t r a š n o b o l i. Pravo imaš, grebi samo, grebi. A ja? Ja ću da bježim tisuću metara ispod morske površine, da proučavam »biljni i

životinjski svijet«. Hahaha! Djeca mi gladuju, a ja t i s u ć u m e t a r a i s p o d p o v r š i n e m o r a. Jedna krasota!

— O kulturo, o prosvjeto, majko bijednih i gladnih. Vidiš, sinek, ja se sjećam, kad je tvoj djed nosio prtene gaće i košulju. Sad tebi tvoj japica kupuje »Tivar« odijelo. Tvoj japica ne zna čitati, a tebi kupuje sve što ti treba. A ja? Ja sam profesor i imam sve nauke u malom prstu. Pa ko kupuje odijelo meni i mojoj djeci? »Prva Hrvatska«, do groba moja vjerna ljuba! Hahahaha!

— Ti misliš, da sam pijan! Varaš se! dijete. Uostalom, ja sam najbistriji, kad malo gucnem. I ruke mi tada ne dršću. A opiti se ja ne mogu. Kad mi dođe piće do grla, ja samo turim prst u grlo i — štrc! iskoči sve napolje. Pa opet, vužgi ga, Blaž, kao da nisam alkohola ni mirisao.

— Sad što je najžalosnije, tvoj tatek misli, da je meni bolje, nego njemu. I tebi sigurno kupuje novo odijelo, da možeš ići u školu. Eto nas opet u jednom vražjem vrtlogu i circulus vitiosusu. Ja zaviđam njemu, a on meni i hoće da mu dijete bude gospodin, da nauči slova. Što su slova? Simboli, fantomi! I oni misle, da to zanima dijete, eto što je najžalosnije, da ga zanima i veseli. I da zagonetka bude potpuna, hrane gladno i žedno dijete, molim — s l o v i m a. Što je dijete? Dijete je najrealističniji stvor. On se rukovodi uvijek instinktom i egoizmom i mašta je slaba. Žalosna mu majka! Takovo dijete hrane simbolima i apstrakcijama. Fuj i opet fuj. Jadna djeca!

— Dragi sinek, ako si ti sam u roditelja, još ajdede, nahranit će te makar i papirom i slovima. A što ćemo sa šestero? Gdje si, Pitagoro, izvuci svoj poučak! Svi se deru na mene, kažu: — Kako vi, kao kulturan i inteligentan čovjek, izrodiste toliku djecu? Sram vas bilo, kao da ste postolar! Eto ti ga, vraže. Ništa ne smiješ, sve u ime svete civilizacije ni djece ne smiješ da imaš. Hahaha! Vražjeg li napretka! Mašina proizvodi sve više, a čovjek sve manje. Treba zamijeniti čovjeka mašinom. Hahaha! Dotjerat će dotle, da će mašine i djecu stvarati. Haha! Jedina Crkva ima pravo kad propovijeda: ne

susteži se, sve je to od dragoga Boga. Živjela crkva, ti si za moju kuću. Zar da čovjek radi još manje od truta?

— Dakle, djeca ne trebaju takozvanim boljim klasama nego sirotinji. A što će onda da radi takozvana inteligencija, nego da legne u bocu formalina, pardon, još prije nego legne, neka prilijepi etiketu »Posljednji primjerak svoga roda«. Tako je to, pametni će ljudi izumrijeti, a glupani će se razmnožiti kao miševi i zečevi. Gdje si, eugeniko, spasavaj! Sve to u ime nekakve kulture i još nešto, zbog toga, što nemaš svoje kuće. »Prima se na stan samo obitelj bez djece«. Što da radi, zar da pokolje djecu? Ne. A ti onda, Nikola Antonoviću, narečeni Tarabalisu, pokupi svoje šestoro djece i zavuci se pod smokov list, pa neka onaj debeli kućegazda bez djece šeće kroz svojih šestoro soba do sudnjega dana. Bog neka mu sudi!

— Haj, prijatelju, vidiš li, kako se stvari okreću? Umwertung aller Werte. Imao sam ja i kuću i dvadeset jutara. Ali sve je to pozobala ova moja pamet. A sada, prijatelju, od pameti nikakve hasne. Ne rentira se. Takva su vremena.

— Sada dosta! Idem svojoj ljubljenoj i dragoj mladeži u školu. Haha! Naša zlatna mladež, naši draguljići. A svaki drži u ruci po jedno učiteljsko srce i griska ga. Formalno ga griska i žvače kao čokoladu.

— Pa šta onda da se radi? Traži penziju, govore mi. Ne ću da tražim, gospodo, ne ću. Prvo zbog toga, jer se bojim smrti. Čim tko u penziju, već ga Gospod zove preda se na račun, traži: — Položi račune! I na ovom se svijetu znojiš, kad polažeš račune, a šta će tek biti na drugom? Vidiš, slabo tko i užije ono malo mirovinice. Drugo, hoću, da mi se još malo klanjaju. Trebaju me i klanjaju mi se do pojasa. A kad me ne budu trebali, ne će se nitko na me ni obazreti. Što da me i gleda, kad mu više ne treba. To ti je kao u onoj narodnoj:

»Pljucka Mara na pudara,
Kad se grožđa nazobala«.

Takvi su već ljudi. Eto, za inat cijelom svijetu, ne idem u penziju! Neka sam ishlapio, kako oni vele, ali baš ne ću u

penziju. Kad me otjeraju silom, žalit ću se Njegovom Veličanstvu kao onaj, koga nakon četrdeset i pet godina silom umiroviše, pa još piše: »Otjeraše me usred rada« . . . »kad sam najbolje sile posvetio narodu i državi«, »da su me bar pustili da dovršim započete planove«. Hahahaha! Tako ću i ja. Đavoli jedni, nitko se ne da u penziju. Ne da im se u Pritanej na grčku gozbu. Haha!

— Zbogom, japek i sinek, već je krajnje vrijeme, da idem u školu. Oprostite što sam udario u žalosne žice. Kad vidim vas, seljake, onda se odmah javlja onaj moj seljačić, što ga nosim pod srcem, pa zagrebe, a srce moje zakrvari. Zbogom! Kupi, brate, odijelo sinčiću, ali ga ne šalji u visoke škole. Neka kod kuće jede kukuružnjak bez »kulturnih potrebica«. Jer ti je najgore ovako, kao kod mene — i kukuružnjak i kulturne potrebe. Zbogom. Servus. Adio. Hahahahaha!

* * *

Vrata se tiho otvoriše i kroz njih proviri glava Tarabalisa. Pripovjedaču zape riječ. Razred ispruži vratove i ubode svoje poglede u profesora.

Suh, krakast kao osušena žaba, s nekakvom sićušnom glavicom bogomoljke, doskakuće Tarabalis do stola, a da se na razred nije ni obazro. Donio je miris alkohola, kao da je baš u taj čas iskočio iz koje boce prirodoslovnoga kabineta.

Prva neizvjesnost i napetost već popušta i razred se stade meškoljiti u veselom očekivanju. Traži se povod, da svi grunu u smijeh.

— Budite tiho i učite štogod za budući sat, jer mene danas jako boli glava! — tuži se Tarabalis.

— Joj. Kako nam je žao! Da donesemo aspirina! — čuju se glasovi.

— Ne, ne treba. Samo budite tiho. Proći će to.

— Uuaaaaaaaa! — neko se prodere u zadnjoj klupi.

— Tko to tuli? Zar vas nije sram? Po cijele noći ne mogu spavati od razmišljanja, kako da vam olakšam učenje, a vi ovako! Stidite se . . .

Razred se značajno pogledava i smješka, a očima govori: — »Slušaj, bato, kako podvaljuje!«

— A što se vi cerekate? — uzrujanim glasom zaviče Tarabalis i potrči prema Điđiju, koji je sjedio u prvoj klupi.

— Molim, ja se ne smijem.

— Kako možete lagati, kad sam baš u vas gledao.

— Molim, ja sam učio, ja se nisam smijao.

— Vidi ti njega! Ovako bezobraznog derana još nije majka rodila. I vi meni u brk lažete. Kako se zovete?

— Kapelet.

Ovo prezime kao da je probušilo dno profesove svijesti, te je iz nje sve iscurilo. Nastala praznina, neki zastoj u radu pamćenja i mašte, te on nikako ne može da makne svoje mišljenje naprijed. To prezime došlo mu je sasvim nepoznato, strano, premda se lica sjeća.

— Kapelet, Kapelet, — mrmljao je, — to sad prvi put čujem. A k a k o s t e s e v i p r i j e z v a l i?

— Oduvijek samo Kapelet.

— Glete, molim vas, tko bi to mislio? — čudi se on i u tom čuđenju kao da zaboravlja, što je započeo. Kapelet, Kapelet, nečuveno ime! Zatim se dosjeti povodu ove scene i užurbano poviče: »I sad zato, što se još od rođenja zovete Kapelet, vi mislite, da imate pravo ismijavati svoga starog i bolesnog profesora. Fuj, stidite se!«

— Molim, ja se nisam smijao.

Teška i mamurna njegova glava težila je da zauzme vodoravni položaj i on sjede za sto. U grlu ga stade žeći žgaravica. — »Onaj konjak baš me je dotukao!« dođe mu na um i glasno reče, da ga svi čuju: »Zaboljela me glava još jače od toga uzrujavanja. Mjesto da ste pažljivi prema svom bolesnom profesoru, vi pravite huncutarije!« — Nato sjedne, podlakti se i pokrije dlanovima oči, da đaci ne opaze, kako drijema.

Razredom se razlila vesela pakost. Kao mnogoglavi pauk nagrizali su svoju žrtvu svaki put drugim zubalom. A ova se trzala i otimala kao muha u paukovoj mreži.

Nasta pucketanje. Počelo je od zadnjih klupa i primicalo se sve bliže Tarabalisu. To đaci gaze po košticama od trešanja da izazovu žrtvu. Ali se ova ne miče, pravi se kao da ništa ne čuje.

Kad to nije upalilo, stadoše gurati Cunoga s njegovim tušem obojenim vrapcem. Cuni se raskuraži, izvuče iz džepa usplahirenu pticu, priđe k stolu i zapita: — »Molim, k a k v a j e o v o p t i c a?«

Preplašeni crni vrabac stade mlatarati krilima, čokati i grepsti.

Tarabalis srdito pomisli — »Gle, đavola, kako mi ne dadu da zadrijemam!« Pogleda na vrapca, uze ga i stade promatrati.

— Hm, hm, — nagađao je on, — vjerojatno neka pjevica. Ne znate, kako pjeva? Ne znate, šta jede?

— Ne će jesti.

— Ne će. Mora nešto jesti. Crna je ... bit će k o s, neka posebna vrsta.

Neki se nasmiju. Crni se vrabac trgne i odleti iz ruke Tarabalisa.

— Drži ga. Huraaaa! — navališe đaci i stadoše skakati po klupama, veseli što ugrabiše priliku da prekinu dosadno sjedenje. Nasta gužva, lom, cika i smijeh. Tobožnji kos udarao je bijesno o zatvorene prozore, rušio se i opet zalijetao.

— Mir! što radite? — mirio je Tarabalis podivljale đake. Ali ga niko ne posluša. Rijeka veselja tekla je po svojim zakonima, dokle god ne uhvatiše vrapca.

Pomalo se razred umiri, a Tarabalis nastavi drijemati. No ne priuštiše mu toga zadovoljstva. Oni iz zadnjih klupa počeše da ga gađaju papirnatim lopticama. On to osjeća, ali ne će da odgovara. — Gadovi obijesni, vi me želite rasrditi, ali baš ne ćete! — inatio se on.

U ove mnogoglave zvijerke, kao što je razred, brzo se rađaju misli. Oko Dade okupljaju se glave, šuškaju, šapću i podsmjehuju. Nešto se dogovaraju i saopćuju drugima. Razred je sve saznao i nutka Dadu pogledima i klimanjem glave da mu govori: — Žuri se, naskoro će zazvoniti!

Tarabalis je propadao u polusan. Mrmor u razredu uspavljivao ga je kao žuborenje potoka što se bacaka preko kamenja.

Dado priđe k stolu držeći među prstima nekakvu crnosmeđu kuglicu i zapita uzbuđeno: — Molim, gospodine profesore, a kakva je ovo lagana ruda?? Našao sam je u brdima, kad sam bio na izletu.

Profesor kao da sluša iz neke velike udaljenosti; ne će da čuje i ne miče se. Milo mu je drijemati.

— Molim! — ponavlja Dado nakon kratkog čekanja.

— I baš mi ne dadu vragovi mira! — srdi se Tarabalis i podiže glavu.

— No, šta je, šta hoćete?

— Imam nekakvu rudu!

— Rudu? i uze da je ogleda. Crno-smeđa kuglica kotrljala se po njegovom dlanu. Pogrebe je noktom, primiriše, zagrize zubima i reče:

— To je neka smola!

Razred prasne u smijeh i stade da urla. Ta smola bijaše suhi ovčji brabonjak.

— Šta je? Kakvo je to ponašanje? — srdito se čudio Tarabalis.

Razred i dalje urla, smije se u pakosnom uživanju.

Tarabalis odjednom shvati svoj žalosni položaj. Mnogogodišnje uvrede dođoše mu u svijest i njegovo srce zaplače. On skoči među đake, naglom i razdraženom kretnjom obiju ruku razdrlji prsa i uzneseno i jezovito zaviče:

— Evo, sinci, žderite me, jedite me! Izgrizite i ovo, što je još ostalo. Krv ste mi pili cijeloga života, a sada me požderite do kraja. Za vas sam sve dao. I dvadeset jutara i Jalšu, čovječje dostojanstvo, mir i sreću na selu. Sve je — — — —

Sva gorčina i razočaranje okupiše se na jednom mjestu. U jednoj maloj žilici u mozgu — kap. Krvni sudovi popustiše. Smirila se jedna ojađena duša. A mnoštvo uplašenih očiju užegoše se strahom, da joj osvijetle put u vječnost.

Bog da prosti duši Nikole Antonovića Tarabalisa, ako je zlo živio. Bog da prosti i onima, koji mu život zagorčiše!

ANTONIJA KASSOWITZ-CVIJIĆ, ZAGREB

TITO BREZOVAČKI KAJKAVSKI KOMEDIOGRAF

(* 1757. † 1805.)

Što dalje odmičemo od životnoga doba istaknutoga kojeg Hrvata, odnemarenog od književnih historika njegove epohe, sve nas više goni pijetetna ljubav, da od biografskih mrvica stvorimo harmoničnu živu sliku. Stoga smo koji put prinuždeni, da izvan najužeg kruga posegnemo i za nuzgrednim, ali karakterističnim momentima, ne bismo li time pojačali svijetlo i sjene oko milog lika.

Takovih osvjetljenja i retuša treba i za simpatični lik fratra Pavlina, Tita Brezovačkoga, o kojem nam nažalost nije sačuvan nikakav potret, pa zato jedino po njegovim kvalitetima možemo da sebi predočimo njegovu pojavu. Bit će da je bio prototip »bijeloga fratra« u širokoj bijeloj mantiji od ovčje vune, pomalo nemarnik za sebe. U živahnom pogledu misaonog čovjeka i u gestama valjada je odsijevala skromna pavlinska narav, patriotsko žarko srce i vrlo prijemljiv duh za svaku nauku i umjetnost. Premda naši zagorski Pavlini nisu imali prilike, da se odlikuju na bojnom polju kao bosanski fratri, ipak su nam mnogo vrijedili svojim radom na prosvjetnom polju.

Pavlini su od davnine imali svoje samostane po Hrvatskoj: oko god. 1240. već su se naselili u Remetama kraj Zagreba, zatim u Ozlju, Čakovcu, Varaždinu, Križevcima, Požegi i dr., a god. 1400. osnovali su potonju svoju maticu u Lepoglavi (sadašnja kaznionica). Tamošnju prostranu staru zgradu darovao

im je god. 1440. grof Herman Celjski za vremena svoga banovanja u Hrvatskoj, k tome crkvicu »Gospe uznesene na nebo« kao i prostrane livade i oranice, a ovo se prvobitno imanje znatno proširilo poslije bogatim donacijama hrvatskoga okolnog plemstva.

Bilo je vrlo zgodno, što je lepoglavski samostan ležao na širokoj cesti javnoga saobraćaja, pa bi bogati putnici, velikaši, plemići i njihove gospođe u Pavlina koji put tražili kratko odmaralište. Dosjetljivi fratri, da ne naruše samostanski zapt i pristojnost, za svoje su visoke vesele goste podigli poseban paviljon usred obrambenih zidina oko prostranoga dvorišta, te ga uredili svom udobnošću za razmažene svjetovnjake. U prvom bi katu odsjedali otmjeni putnici sa damama, a prizemno bi se ukonačili sluge i kočijaši, kao i sva ostala luksusna posluga. Nešto dalje bila je podignuta konjnušnica i suše. Ta se putovanja po varaždinskoj županiji kao i ugodna odmaranja putem spominju i u privatnoj korespondenciji naših plemića i plemkinja; gdjekada su opisi iskićeni malim detaljima, kako su u Pavlina tri puta na dan slasno ručali, kako su ovi njima u čast sa školskom mladeži priredili pozorišne male predstave sa šalama i t. d. Svakom bi putniku već izdaleka palo u oči sasvim umjetničko lice pavlinskog samostana, bez sredovječne ukočenosti i askeze, više kao viteška tvrđa nego li kao dom sirotnih fratara. Kad je jednom biskup Kolonić, dolazeći iz Beča, ovdje više dana izdašno uživao gostoljublje i nagledao se svih umjetničkih i prirodnih ljepota, uskliknuo je: »Šteta, što nema tako jakih četveropregnih kola, da bi se veličanstvena i lijepa ova zgrada mogla prenijeti u Beč!« (Robert Kauk: »Povijest pavlinskog samostana u Lepoglavi«).

Mudri Pavlini, koji su unatoč svojoj priznatoj gostoljubivosti živjeli besprijekornim, jednostavnim životom, znali bi se okoristiti tim vezama, ne samo da svoja zemljišta proširе i crkvu obogate, nego da po svojim gostima steku i trajne veze s kulturnim Zapadom. Tome su pogodovala dva važna momenta: lična sloboda tijela i duha bez stroge klauzure, te nesapeti saobraćaj s obrazovanim okolnim plemstvom, koje bi

donosilo u samostan sve tekovine moderne literature, umjetnosti, a navlastito industrije. Po vremenu su stoga Pavlini došli na glas radi svoga zvonoljevarstva, urarstva, prve tvornice papira u Hrvatskoj, prvih ljekarna i zamašnog botaničkog znanja, radi liječništva, napose kirurgije, radi pripravljanja boja iz biljnih sokova za bojenje tkiva i za slikanje i još mnogo toga.

Ali se u njih razvijao i najtanji osjećaj za čisti stil i umjetnički ukus. Njihove građevine, koje su vlastitim rukama zidali i kitili, kao i njihove crkve, navlastito lepoglavska, zapanjuju savršenom ljepotom slikarstva, uljenoga kao i al fresco. Uz to je utvrđeno, da su Pavlini, naročito u drvorezbarstvu i u zlatarstvu, borokni stil u Hrvatskoj podigli do kulminacije. Od mnogih njihovih umjetnika sačuvana su nam kao najznamenitija imena Bobić, Ranger i Daler.

Oko god. 1503. podigli su Pavlini prvu gimnaziju u Hrvatskoj i to u Lepoglavi, a ova je odmah bila javna i za svjetovnjake; god. 1656. i filozofiju, poslije i teologiju sa seminarom, te im je pod Leopoldom I. podignut zavod na akademiju. Oni su bili prvi, koji su dobili pravo za podjeljivanje doktorskih titula. R. Strohal tvrdi, da je iz lepoglavskih škola izašlo toliko vještih hrvatskih književnika, da bi se njihovim imenima mogao da napuni čitav odsjek starije domaće bibliografije.

No nikakva nam kronika nije zapisala, koliko se u isto doba u njih razvijala i dramatika. Možda zato, što se ona u svojim počecima još nije dostojno cijenila. Vlad. Lunaček piše u uvodu na veliko zasnovanoga svog nedovršenog djela »Početak historije kazališta u Zagrebu«: »Ne da se ni zamisliti, da nisu Pavlini već gajili dramu u doba, kad je u susjednoj Sloveniji već bilo predstava na narodnom jeziku nabožnoga sadržaja, eventualno i s profanom primjesom, u svrhu da se što više istakne moralna tendencija, dakle u neku ruku recitacija i pantomima. Jer ako su Pavlini na postanju lijepe knjige, znanosti i umjetnosti ostavili tolike tragove svome narodu, kojima su pokazivali, da im je narod na srcu, kako da i oni ne zađoše na pozornicu, tim prije, što su i Isusovci po čitavoj Evropi, gdjegod ih je bilo, tako radili. Pavlini su oko probuđenja naroda

imali najveće zasluge, ali nažalost nije kultura drame u njih istraživana, niti pravo ocijenjena. Čini se, da su započeli u Varaždinskoj županiji s prvim svojim teatrom. Kako su daleko dospjeli, ne znamo, ali znamo iz zapisaka Nikole Skerlecza Lomničkog, da su se prikazivanjem bavili«.

Evo nam umjetničkog ambijenta, u kojem je mladi Tito Brezovački iza dovršenih visokih studija započeo svoj profesorski i propovjednički rad, a zacijelo i književni. No zapravo su život i sudbina Brezovačkoga malen roman čovjeka, koji je silom prilika dospio u nepoćudno mu zvanje, koje nije ni malo odgovaralo živom i veselom temperamentu sa satiričko-humorističnom jakom žicom, što pod tonzurom ipak treba vazda pritajivati. Stoga je valjda u svom zvanju mnogo toga vršio pod silu, probijao se kroz život pod teretom prevage tih vedrih kvaliteta, njegovih »huncutarijah«, koje su ga svega ispunjale, pa je njima često lakomišljeno i popuštao na negodovanje i na užas svojih poglavara. Tek u posljednjih pet godina prije rane svoje smrti stvorio si je u Zagrebu svoj ambijent nasmijane slobode stvaranja i fabuliranja, a time stekao poznatu nedostiživost i neumrlost, no u prvom redu svoje potpuno uživanje.

Sudeći po mršavim podacima u zagrebačkom gradskom arhivu, porodica je Brezovačkoga najprije bila udomaćena oko Gornje Stubice. Ovo se naime prezime spominje već god. 1667., kad je »zagrebački vice-sudec« Belošević odredio seoskom knezu Brezovačkomu u Varadinovu, Superior Sztubica, »da od hiže do hiže prepoveda (zabrani) sili včiniti vu selu gospe Shishinachke« (vidi Acta Croatica anno 1660.—1661.). Ta se imena, poslije koji put spomenuta, provlače kroz akte slobodnjaka-seljaka u nižem Zagorju tek u drugoj polovini XVIII. vijeka, kad se Brezovački poizdigli u svećeničkom staležu i to, kako dr. Vodnik spominje u 9. knj. »Građe« Jugoslavenske akademije, neki Ivan Brezovački kao kajkavski pisac i župnik u Oštarijama kraj Ogulina († 1823.), pa i Fabijan Brezovečki također Pavlin, koji je bio ređen god. 1773., dok je Tito dobio tonzuru tek god. 1781.

Najtočnije podatke ostavio nam je zagrebački kanonik Mirko Raffay, koji je zacijelo po ličnim izjavama Titovima morao da sastavi njegov vrlo čudni »curriculum vitae« (niže citirano). Utvrđeno je, da je Tito bio zagrebački sin, ovdje se rodio mjeseca maja 1757., i umr'o 29. oktobra 1805. g. Pa i otac mu Mihalj bio je rodom Zagrepčanin, dok mu je majka Ana, rođ. Fabianec, bila iz Rakovca kraj Križevaca, dakle sami rođeni kajkavci. Naslućujemo, da se Tito rodio na sâm dan sv. Tita, 4. januara 1757. g., pa da mu po purgarskom običaju dadoše ovo neobično ime, premda i mlađeg brata Donatiusa, koji je pao na ratištu kao vojni kapelan, okitiše također takovim rariretom.

Teži je bio fatum, koji je zahvatio sinove, da po purgarskom običaju budu bogoljubne žrtve religioznih ambicija svojih roditelja, da se posvete duhovnom staležu. Tito se uzalud tome otimao, jer je u njemu svaka žilica treperila od osebujnog komedijaštva, šale i doskočica. A sva ta odveć svjetska nagnuća, koja su ga teretila kao svećenika, bila su zapravo jedan plus za literaturu i za pisca-dramatika. On je iza dovršenih studija u Zagrebu i Varaždinu stupio u red lepoglavskih Pavlina, stekavši u Pešti bakalaureat filozofije i teologije, jer je radi neimaštine i neiskustva u širokom svijetu morao kao dotadašnji đak duhovnog seminara natrag da se skloni u samostan, gdje su mu za vazda osigurani dom, hrana i odijelo. Time ga roditelji držahu sjajno opskrbljenim, a ujedno su bili presretni, što su se riješili brige za toga nepopravljivog nemirnjaka, koji bi mogao poći još i zlim putem.

Tito je zacijelo naumice bio odabrao red Pavlina u Lepoglavi. Zagorska je krv tu očito progovorila, no još svjetlija je bila perspektiva, što su Pavlini osim svojih visokih umjetničkih i književnih kvaliteta bili na glasu i radi svoga demokratizma i ljubavi spram domaćeg naroda te radi slobode kretanja i nesmetanoga saobraćaja s okolnim plemstvom, pa ne će zacijelo ondje biti ni zamjerke Titovoj grabancijaškoj žici i vječitoj žeđi za ljudskom slobodom. Zapadni su Hrvati u oba posljednja decenija XVIII. vijeka bili kruto potlačeni u pogledu

»kmetskog jezika horvatskog«; s jedne ih je strane pritiskala germanština, sa druge madžarština, tako da su se od nužde iznova utekli staroj mrtvoj, sasvim neopasnoj latinštini. Tad su hrvatski duhovnici bili gotovo jedini, koji su u literaturi čuvali domaće blago, da se sasvim ne zatre, pa pjevali, pričali i obučavali u književnoj tada kajkavštini, a velikim trudom sastavljali »Njemačko-madžarsko-ilirski rječnik« (Pavlin Belostenec), da bude na korist i onima, koji nisu dosta upućeni o međusobnom odnosu tih triju jezika.

U ono je doba već Brezovački počeo jamačno da kiti hrvatske kalendare za puk svojim malim satiričkim pjesmama i dosjetkama, ali bez potpisa, pa bi se autorstvo moglo utvrditi jedino filološkom metodom. Najviše ga je ipak zanimalo »komedijaštvo«. Kad je u Lepoglavi bio nastupio službu, već se ondje odavna gajila glagolska crkvena sredovječna prikazivanja ili »dramatski moraliteti«. Ali su se ovdje već podosta bili udaljili od svojih istarskih i istočno-primorskih davnih uzora, pa su lepoglavski đaci najradije prikazivali »Mišterije o blaženoj Djevici Mariji«, o svetoj Majci kao požrtvovnoj roditeljici. To je doduše uvijek bio općeni ljudski motiv za dramu, ali se tome u nas namijenio naročito topao kult. Svakako su Pavlini bili dužni da s ovim »moralitetima« doprinose svoj obol za uzgajanje morala i pobožnosti u školi i u narodu. No zacijelo kraj svojega naglog i nesapetog napredovanja u svim granama umjetnosti nisu zastali kod tih ograničenih »moraliteta«, već davali oduška slobodnoj svojoj vedroj duši, kako to opažamo u svim njihovim umjetničkim radnjama. Stoga možemo da ustvrdimo, da su ondje nastali prvi humoristički scenski pokušaji u kajkavskoj Hrvatskoj, eventualno za intimne večeri o pokladama, ili pred šaljivo raspoloženim plemićkim gostima, pa je bila dopuštena slobodna igra i šala, huncutarija, komedija, groteska u smiješnu kostimu à la germanski »Puppen-« i »Singspiele«. Taj je naivni vedri duh svakako oplodio kajkavske komedije, stoga su Pavlini bezuvjetno bili prvi, koji su u gornjoj ili kajkavskoj Hrvatskoj — pa makar samo shemom — pripravljali kazališnu umjetnost u hrvatskom duhu i jeziku.

Kuća, gdje je radio i živio Tito Brezovački
(Mesnička ulica 47)

U tom se milieu-u posve prirodno razvijao i jačao dramatski talenat Brezovačkoga. Bit će, da je on bio jedan od najaktivnijih inspiratora lepoglavskih teatarskih večeri, da je s đacima počeo da prikazuje i vlastite svoje šaljive scene i aktovke, pa možda i »Krapinskog kovača«, dramatsku svoju satiru, koja nam je nažalost poznata jedino po naslovu, pa i melodram »Igrokaz pastirski«. — Zacijelo je još u Lepoglavi zasnovao i na samostanskoj pozornici iznio svoj prvi potpuni dramski prvenac »Sv. Alexi«. To je bio smion pokušaj 26-godišnjeg samostanca, s kojim je Brezovački prekinuo tradiciju »dramatskih moraliteta« te stvorio prevodni most između uzora klasične latinštine isusovačke i krepko-vedre kajkavštine. Premda je Brezovački potekao iz kajkavskoga centra, iz samoga Zagreba, nije uvijek pisao čistim kajkavskim govorom. On bi se kojput služio i štokavskim, koji je temeljito bio upoznao za svoga službovanja u Požegi, a pjevao je i njemački. Ali nijedan naš kajkavski pisac prije Brezovačkoga nije znao da se izražava tolikom melodijoznošću, mekoćom i karakterističnim sentimentom kajkavštine. Jedini je Brezovački bio toliko prožet kajkavskim duhom, da su njegova lica i događaji u komedijama izašli komičniji, slađi, intimniji, nego u ikojeg dramatika one epohe, s naivnom prefriganošću i primitivnim podvalama, dok je i u samoj masnoj šali očuvao karakteristični uzgojni utjecaj, pa se sve to još ni dandanas u istom duhu i značenju ne bi dalo prenijeti u bogatu štokavštinu.

Što se tiče temeljnoga motiva za »Sv. Alexi-a« Brezovačkoga, veli dr. Andrić u »Radu« Jugoslav. akademije knj. 146.: »I ako je Brezovačkoga »Sv. Alexi« ispisan tako individualnim i jakim jezikom, mislim, te ne može biti sumnje da je djelo ipak samo preradba ili prosti prijevod«. Istoga je mišljenja i dr. Franjo Fancev, te drži, da ćemo o eventualnoj originalnosti te drame moći da sudimo tek onda, kada se »Sv. Alexi« Brezovačkog isporedi s ostalim mnogobrojnim obradbama iste drevne legende.

Brezovački nam sâm pokazuje put do izvora za ova obrađivanja, jer veli u »Zavjetku«: Ovak vu Chineh Szvetczev Bol-

landus na dan 17. Szerpnya vu 4. Knige iztoga meszecza zpiszuje«. — Poznato je, da su i Isusovci — Bollandisti priredili nekoliko drama »Alexijevih«, pa je ta lijepa legenda mamila dramatičara sve do najnovijega doba (na pr. g. 1921. Francuz Henri Ghéon »Le pauvre sous l' escalier«, — »Siromah pod stepenicama«, premijera u Zagrebu 4. II. 1926.). Brezovački nam ipak ne objašnjava, da li mu je djelo sasvim izvorno. On je svoga vrelog branitelja našao jedino u dr. Branku Vodniku, koji piše u »Građi« Jugoslav. akademije knj. 9.: »Mi poznajemo Brezovačkoga kao vrlo izvorna pisca, u koga nema nikada oskudice u invenciji, koji nije nikad ništa prevodio ili prerađivao, pa možemo »Sv. Alexa« smatrati izvornim njegovim djelom, odnosno izvornom dramatizacijom poznate legende... Iako je od ovog dramatskog prvijenca do »Matijaša Grabancijaša dijaka« razmak od gotovo 20 godina, ipak postoje između obje drame neke dublje srodnosti, kojih ne bi bilo, da djelo nije izvorno«. — Ovo dakle pitanje ostaje i nadalje neriješeno.

»Sv. Alexi« Brezovačkoga mora da je u svoje doba u književnim krugovima pobudio zasluženu senzaciju, dok se već god. 1786. — dakle tik pred ukinuće pavlinskih redova — štampao u Zagrebu kod Josefa Karola Kotsche-a, a prikazivan bio u kr. plemićkom konviktu u Zagrebu g. 1804.

SZVETI ALEXI

vu chetverom zpelyanyu napervo poztavlyen po Titussu Brezovachki Leto 1786 Vu Zagrebu pritizkano po Jozefu Karolu Kotsche.

Na prvom je mjestu odštampan »Zavjetek« (predgovor, prolog), koji je ovdje točna kopija latinske jezuitske drame »Sv. Alexi«, a glasi u prijevodu:

Eufemian, glasoviti Večnik Rimski, komu bi Bogatstvo svoje prez Odvetka (potomka) buduči ostavil, skerbliv, po almuštvah (milodarima) i molitvah sina Alexia od Boga sprosi. Ovomu vu navuku i krepostjah zveršenomu vu prikladne dobe odredi zaručnicu Gerkinju Petronillu imenom, lepote i čednosti vu Carigradu najpervešu. Ovaj Alexi pervu noč svadbenu persten svoj, i pojas zruči, ter mučeč iz Rima vu Edešu pobegne; otkud po sedemnajst Let vremenu vu Rim poverne se i vu očinski hiži po smerti

stoprav (tekar) Otcu, Materi, i Zaručnici poznan, drugeh sedemnajst Let pod očinskemi štengami stanujuči spuni. — Ovak vu Čineh Svetcev Bollandus na dan 17. Serpnja Meseca vu 4. Knige istoga Meseca spisuje.

POSZLA OBVERSHITELI: (lica)

ALEXI, Szin Eufemiana.
EUFEMIAN, Otetcz Alexia, Vechnik Rimzki.
AGLÄIE, Thovarussicza Eufemiana, Mati Alexia.
Demofoon, Karilius } Priateli Eufemiana
FORBUSS, Alexiev Znanecz.
FAVORIN, Eufemianov Szluga.
Dogod zpelyanya vu Dvoru Eufemiana Rimzkoga Vechnika.

U toj dramatskoj obradbi drevne legende počinje radnja s mukama mladoga Aleksija, koga pod silu žene, da im patricijsko pleme ne izumre bez potomka. No mladić je sav obuzet uzvišenim pozivom, da služi jedino Bogu. Radnja, kako je skicirana u »Zavjetku«, odvija se u dramskim scenama, protkana i često isprekidana monolozima, u kojima se pred naivnom publikom XVIII. vijeka izražava duševno raspoloženje pojedinih glavnih lica drame. Sve nas to osvaja svojom ljupkom dikcijom, kako je možda bila uobičajena u patricijskom milieu-u, uvijek nježna, obzirna, uljudna i topla, s bogatstvom izražaja, koje je nastalo u pretpreporodnom književnom gibanju. Usprkos glavnom motivu »Žalostnog pripečenja« (događaja) nalazimo mnogo humora, dosjetljivosti, i kao da vidimo pred sobom vedroga fratra Tituša, kako se muči, da prema nabožnom naslovu obuzda svoje jogunasto guščje pero. Mimo običaja, da u drame, određene za seminarske škole, ulaze i ženska lica, u »Sv. Alexiju« ipak nalazimo majku Aglaju i zaručnicu Petronilu, koje su zacijelo glumili preodjeveni đaci, a u kr. plemićkom konviktu rođene sestre đaka-glumaca.

Najistaknutiju ulogu ima sluga Favorin, tipični komedijaš Brezovačkoga, čovjek preodan svojim gospodarima, bez ikakve servilnosti, pa on po klasičnom običaju njima govori intimno »ti«. Vrlo groteskan jest moment, gdje Favorin pokušava da vidovitoga mladog sveca Aleksija namami u svadbenu dvoranu,

gdje ga čeka odlično društvo i prelijepa zaručnica: »Vsi velikaši rimski tvojega oca vu jednom zlatu opravljeni, tebe jednoga čekaju. Zaručnica tvoja sva z blistajučem kamenjem naperjena kakti jeden pav, po dvoru se širi, nigdo nju pred bliskom zlata pogledati ne more. Ona vendar komaj čaka vreme, i želi, da bi se vure na fertalje (četvrti) obernule, da bi z tem berže on hip preželni došel, ar su zkoro vse ženske jednake, kaj najbolje željiu, one pred drugimi odurjavaju, kaj najvekšu njim pri serdcu donaša radost, one najžalostneje zvana kažeju. Dapače na istom zdavanju (vjenčanju) suze im se po licu cureti vidiju, kak da bi se za divojačtva premenjeni stališ najbolje plakale, one vendar suze iz očih preša veselje, da vidiju vre jeden put ono vreme, za kojem od petoga leta mladosti svoje gusto i preželno zdihavale jesu«. Takav se je pasus na seminarskim pozornicama zacijelo potpuno izostavljao.

Osobito lijep i lapidarno jednostavan je govor Aleksijev. Njegove slutnje i sumnje, bojazni, sinovlja dužnost, obziri spram namijenjene mu zaručnice, sve se to izražava ponajviše u monolozima, ali nas ovi koji put sjećaju tjeskobe Spasiteljeve na Maslinovoj gori. Najosjetljiviji momenti, koji su kadri da eventualno naruše sav fini svetački štimung, kao što je mirakulozno iščeznuće Aleksijevo na laganom čamcu usred sutona na Tiberu, pa dolazak pape, da potraži »bogca pod štengami«, obradio je Brezovački sa mnogo više suptilnosti no mnogi drugi obrađivači ove teme u najnovije doba. Posljednji se prizor naime ne odigrava realno pred našim očima, već nam se prikazuje na usta intimusa ove kuće ,Forbuša, kao zaključni pomirljivi akord drame. Ovo nada sve interesantno i zasebno rješenje čini se da je zadivilo i dr. Br. Vodnika, dok je pročitavši Brezovačkoga »Aleksija«, uskliknuo: »Nijedan kajkavski pisac nije do pasa prvijencu Brezovačkoga!«...

Idealni boravak u Lepoglavi nije bio dug. Došlo je naglo, gotovo nepojmljivo naglo, a za Pavline katastrofalno, kad je Josip II. reformirajući samostane na praktičnu i humanu njihovu svrhu, god. 1783. raspustio i ovaj odlični red. Bilo je zacijelo u doba, kad je Tito sa svojim đacima već uspješno bio

pokušao izvađanje svojih dramatskih prvenaca, a Pavlini su sada na brzu ruku — da ne bude zamjerke od strane zem. komisije — taj »korov« uništili, da ne kompromitira obilnu naučnu knjižnicu s njezinim dostojanstvenim nabožnim knjigama i kronikama. Time je zacijelo propalo mnogo kajkavskog blaga različnih pisaca, kojima se vrijednost danas ne da potpuno ocijeniti.

Brezovački se tada već nalazio u pavlinskom samostanu u Varaždina, a kad je nastupila katastrofa, bio je imenovan za profesora na varaždinskoj gimnaziji. Dr. Vodnik drži, da je ondje bio zasnovao i izradio svog »Sv. Alexia«, i to pod utjecajem njemačkog teatra, koji je bio prvi u užoj Hrvatskoj. U Varaždinu je naime tada bilo sjedište hrvatskoga plemstva, koje je tražilo razonode svake ruke, a najjače se razvijao teatar, kad je pod Marijom Terezijom ondje stolovala vlada ili Consilium Regni Croatici počevši od god. 1767.

Grof Adam Oršić u svojim nam memoarima otkriva sve ludo raskošje i potencirano društveno bezumlje za užitkom, kad je luksus prelazio svu materijalnu snagu višega društva. Tamo su se za banske vlade vidjele najdivnije ekvipaže, srebrno posuđe, sjajne livreje lakaja i skoroteča (kurira mjesto brze pošte) i francuskih kuhača. Ekscelencije i Magnifici kao i njihove dame svu su svoju skupocjenu modu naručivali u Beču, neki je donijeli iz Pariza, svaki si je mladić puste glave prisvojio nadimak Spectabilisa te se odijevao u svilu i čipke. Tada je jedna feudalna familija za drugom pala na posljednju granu kao nekoć moćni grofovi Patačići, koji su čak pali pod stečaj. Politički sasvim obespravljeno plemstvo u svom je deliriju raskoši posve zaboravljalo gubitak svojih prava, slavilo bakanalije, plesalo na vulkanu bez dna, a kako je slijedilo svaku modu, to je kao najmoderniji luksus držalo kazalište, pa je ovo postalo duševna potreba onoga doba i milieu-a. Tako nam to prikazuje grof Adam Oršić.

Ono nesređeno doba dalo nam je dvije uvažene pjesničke duše. Najnoviju je struju zastupala grofica Katarina Patačić, rođ. Drašković, koja je oko god. 1780. ispjevala dražesni svoj

rococo-kanconier »Pesme horvatske« po talijanskom uzoru obijesnu, a donekle sentimentalnu liriku s jakom erotskom natruhom, pa je karakteristično za duh onoga doba, da ih je pjevala u umiljatoj kajkavštini aristokratskoga jargona, a onda ih posvetila (Honny soit...) svome rođaku biskupu Patačiću.

Njoj se nasuprot kao predstavnik hrvatske patrijarhalne starine uzdizao naš ekspavlin Tito Brezovački s prirođenim Molièreovim ironiziranjem čitave svoje okoline. Ali »on nije bio samo pjesnik jednog čitavog milieu-a kao cjeline« — kaže dr. Vodnik — »već i pjesnik detalja s neiscrpivim humorom«. U njega je bila osobita tanka žica za oštro zapažanje svih ljudskih smiješnosti, a to je njegovim komedijama dalo ono jako karakteriziranje tipova iz sviju slojeva: velikaša, maloga plahog plemića, građanina i kmeta. Pjesnik je očito pokazao svoju najveću simpatiju za ljude iz niže klase, koji su u njegovim dramama nosioci autorovih ideja, naime humanizma i dobrote, za koje postavlja kao prototip Dijaka. Za nas je književni rad Brezovačkoga to znamenitiji, jer je procvjetao na izmaku XVIII. vijeka, u naše najsiromašnije doba, kad građanska Hrvatska nije imala gotovo ništa ni s idejne ni s umjetničke strane, kad se sva naša kajkavska književnost sastojala od mukom ispjevanih prigodnica, u kojima su hramali ritam i srok; kad je sve bilo bezbojno, beznačajno. Takova je od prilike slika toga doba prema prikazu dra. Vodnika u »Hrvatskoj pozornici« od 20. X. 1925.

Kad je god. 1779. velik požar uništio oveći dio Varaždina, banska je vlada prenesena u Zagreb, a ovdje ukinuta već 1780. g. Tim je prestao u Varaždinu i njemački teatar, koji je bio pozorište imućnika, ali se u Zagrebu nije znao snaći, već se njegov duh sprva zavukao u plemićke kurije za ekskluzivno društvo, u koje građanstvo nije imalo pristupa.

Brezovački je tada morao da ostavi Varaždin i mirni samostanski milieu, iz kojega je zapravo po prvi put bio izbačen bez zaštitnih ograda u svijet, o kojem je mnogo bio sanjao i vruće ga željkovao, ali nije bilo materijalne podloge, da se u njemu smjesti. Tad se sklonio u majčin zavičaj, u Križevce,

gdje ga je radi nužde primio stari župnik te ga zaposlivao u kapelaniji, ali bez imenovanja. Odanle ga je duhovna oblast god. 1790. maknula u majčino rodno mjesto Rakovec kraj Križevaca, gdje se neobuzdana živahna narav promašenog popa nikako nije mogla da snađe.

Dok je ekspavlin u Križevcima životario od milosti tamošnjega župnika, bit će da je prvi put dospio lično među političare. Bilo je to upravo u ono za Hrvatsku opasno vrijeme, kad su se ljeti god. 1790. Madžari posebnom taktikom mnogo trudili, da slatkim obećanjima steknu u Hrvata »najuže bratstvo«. Uistinu pak njihove su intencije bile te, da s pomoću ovoga »bratstva« ojačaju protiv opasnog Beča i cara Leopolda, a s druge strane da lakše proguraju u hrvatske škole i urede protuzakoniti madžarski jezik. Odveć povjerljivi Hrvati nisu odmah progledali tu obmanu, pa je na neko vrijeme među hrvatskim odličnicima zavladao neki madžarofilski delirij, primila se i madžarska magnatska nošnja, a mnoga stara hrvatska imena, koja su svršavala s »ić«, sad su se promijenila u »-fy« ili »-ny«.

Čini se, da je Brezovački sebi zarana bio stvorio svoj politički credo, pa da je ostao okorjeli konservativac, i to među onim svećenstvom, koje nije pristajalo uz duhovitog naprednjaka zagrebačkog biskupa Vrhovca. A kako je mladi pop impulzivnom svojom naravi na svaki poticaj izvana reagirao jakim trzajima svoje krvi i temperamenta, tako je on u taj čas propjevao svojom najglasnijom i najpatriotskijom pjesmom, i to na latinskom jeziku, da ga čuje sav kulturni svijet, a napose oni, koji treba da čuvaju hrvatske drevne pravice na budimskom saboru.

O tom momentu iznio je sveučil. prof. dr. Franjo Fancev lijep prikaz u »Hrvatskoj Reviji« (br. 4. od god. 1929.) On je tu odugačku pjesmu preveo te joj dao hrvatski napis »Tri sestre Dalmacija, Hrvatska i Slavonija utječu se k novom banu grofu Ivanu Erdödy-u, da im Ugarska ne oduzme njihovih kruna i k tomu zaručnika Leopolda«.

Sam naslov nam kaže jezgru temeljne misli ove pjesme, a kako je Brezovački, poznat nam ponajviše samo kao najod-

ličniji naš kajkavski komediograf (Šurmin ga spominje i kao romansijera), u srcu nosio plamenu ljubav za svoju domovinu, kako je živo ustao da je brani i pozvao hrvatskog bana, da spriječi protuzakonje te da očuva tri kraljice-sestre, njemu povjerene, vrelim ritmom izražavaju donji stihovi.

U početku:

Našega spasenja nada od nekada jedina, bane,
Ovamo dođi brzo, i ne daj nam propasti sasvim!
Dalmatinac, Slovinac i Hrvat, odani kliču:
Ban će uskoro našoj doskočiti nevolji i zlu.
Djedovska naša vjera u najvećoj lebdi pogibli,
Narodna naša sloboda i Tvoje, Leopolde, pravo. itd.

A svršava:

Dođide, bane, i spasi sestara jadnica prava!
Vječna će nas i Tebe povezati zahvalna ljubav.
Za svog banovanja ne daj, da dogodi zlo se toliko,
Pa prostacima svima i svima budalama reci:
Sad kad cio sv'jet za slobodom žudi toliko,
Ludost je velika, nje se od svoje volje odreći.
Sve to ako sada pred kralja mudro izneseš,
On dopustiti ne će, da tri mu se oduzmu v'jenca.
Za Madžaricu vruću, da prostiš, kakva je, zna se:
Kad joj dragoga hoće da oduzmu njezina muža...

Dr. Fancev kaže, da je efekt te pjesme bio silan. Pod ovim dojmom da je stajalo cijelo vijećanje hrvatskoga plemstva križevačke županije dne 20. jula 1790., kada je bila izglasana predstavka na bana, na hrvatske županije i na hrvatske delegate u Budimu, kojom se najodlučnije odbija madžarski jezik kao atentat na prastari ilirski narod. Ujedno da se traži, da se prema potrebi na ove madžarske zahtjeve odgovori zahtjevom za uvedenje hrvatskoga jezika. Taj bolni krik pjesnikov odjeknuo je živo i u srcu hrvatskoga bana, pa je to njega potaklo, da na zasjedanju u budimskom saboru od 4. sept. usklikne gordo: »Regnum regno non praescribit leges!« — Kraljevstvo kraljevstvu ne propisuje zakone!«

Na to se uzvrpoljili Madžari, pa je ugarski historik Engel — po prikazu Fanceva — tu pjesmu držao toliko važnom, da ju

je učinio izvorom za povijest Hrvatske u god. 1790., a nazvao »drskošću« pjesnikove riječi: »Slobodna kraljestva mi smo, a tko se stidi Hrvatstva — Neka se Hunima divljim pokorava i neka im služi!«

Autor je bio i ostao nepoznat. Fancev tvrdi, da ni Madžar Egel ni naš Smičiklas, ni Šišić, koji je o toj pjesmi pisao u 3. dijelu svoje »Male knjižnice« Mat. Hrvatske, nisu znali za ime autorovo, dok je dr. Vodnik tek po jednoj bilješci slučajno za to doznao, ali nije poznavao pjesme. Imadu od nje dva stara prijepisa, jedan u Metropolitanskoj knjižnici, a drugi u Sveučilišnoj, koji posljednji ima još i njemačku bilješku: »Dies ist eine fehlerhafte Abschrift des vortrefflichen Gedichtes, das anno 1790. während des Landtages im Umlauf war, verfasst von Brezovachky, Expaulin«. — No možda su ga oblasti ipak smatrale istovetnim s onim opasnim pjesnikom, koji je lansirao u svijet još jednu silno patriotsku pjesmu u 45 strofa pod napisom »Jeremiaš nad horvatskoga orsaga zrušenjem narekujući«, pa joj cenzor Lehnau god. 1801., bojeći se zacijelo učinka, uskratio dopuštenje štampanja.

Slobodnjačka duša Brezovačkoga, bez ikakve taštine i slavohleplja, mora da je uživala u svojoj anonimnosti, ali i u golemoj lavini, kojom je pjesma, ispjevana u dobar čas, stavila u gibanje, što se nije više dalo posve zaustaviti. Ali je pjesniku bilo mučnije no ikada, da sav svoj vijek bude osuđen na jednoličan službeni rad na selu, koje mu nije davalo nikakve pobude.

Stoga je još za boravka u Križevcima upravio latinsko pismo zagrebačkom magistratu (akta grad. arhiva protocoll. br. 151, datirano Crisii 27. Junii 1790.), u kojem se prvi put potpisao kao »Ex-Pavlin«. U toj molbi spominje, da se na području grada Zagreba nalazi njegova očinska kuća, u kojoj je proveo najraniju svoju mladost. Tu kuću da je nabavio njegov otac Mihalj od podignute baštine, koju je god. 1767. ili 1769. baka Katarina Fabianec bila namijenila svojim malim unucima Titušu i Donatu. Posljednji je pao u ratu, stoga prvi, kao sadašnji jedini baštinik, moli, u slučaju da bi otac tu kuću prodao, da

zagrebački magistrat dotični legat spasi za Tita Brezovačkoga. Otac je Brezovački bio doduše službeno pozvan, da se o tome izjavi, ali nema u varoškim spisima nikakvih daljnih tragova. Bit će, da je kuća ostala u posjedu porodice.

Tek što je Tito u Rakovici proživio prve svoje samotne časove, a u Maticu kršćenika stavio prvi put svoj službeni potpis kao imenovani kapelan 20. nov. 1790., u isti ga je čas uhvatila tolika očajna nostalgija za Zagrebom i primjerenim višim djelokrugom, da se isti dan opet obratio zagrebačkom magistratu. Ali se ovaj put nije poslužio latinskim kurijalnim stilom, krcatim bezbrojnim periodima, čudno građenim gerundijima i stilskim floskulama, već je progovorio od srca u dragoj svojoj kajkavštini, koja je bila ugrožena (vidi acta Zagrab. ad sess. 27. 9-bris 1790.).

PLEMENITI MAGISTRATUS
y vsza Zebrana Obchina Kralyevzkoga
Varassa Zagrebechkoga!

(u originalu nastavlja starijim kajkavskim pravopisom).

Poklamkam začul bi bil da nemški prodekator, i prevendar skupa Gospon Minković bogoslovstva navučitel bi bil postal, i ovak preimanu čast ostaviti moral, dobil sem želju vezda plemen. Magtu i vsoj zebranoj občini mene ponizno preporučiti da ovu istu čast nemškoga prodekatora meni milostivno predati bi dostojali.

Naj dostojaju premisliti prvič: da sin domovine jesem, koj falata kruha od domorodneh dobročinitelov skup spravlenoga prosim, sudim, da isteh pobožneh dobročinitelov želja ova je bila, da deca negda domovine ovoga falata kruha vuživati mogla budu, želejuči najme bolje domačoj deci kak strajnskoj pomoči. Ter kak nebi ovo za istoga varaša i varašanov diku bilo, da najme vu stališu jesu onu skerb za svoju decu imati, da vu vsakom odhranjena znanju denes sutra budu vsakojačke časti i službe na hasen i diku domovine svoje obnašati, i ovak pokazati da ni potrebno plemenitomu varašu ali vu duhovnom, ali vu svetskom stališu drečne ljude na hasen i službe domovine potrebne od drugud posudjevati, pokehdob na ovakve isti varaščani s-trudi, s-troški, i s-velikum skerbjum decu svoju odhraniti navadni jesu, koja na veselje stareš eh, hasen varaščanov, i diku varaša na vsake službe i časti potrebuvati se mogu.

Drugoč naj dostojaju premisliti nesreču, i starost otca mojega, koji se vezda vu stareh letah s-svojum nesrečum bori, ter pomoči od onoga potreben je sina, kojega buduči jošče srečen s-velikum skerbjum vu on postaviti željel je stališ, vu kojem od sina pomoč imati bi mogel. Žalost njegovu vu nesreči, starost vu potreboči postavlenu ako pravo premisle, ako službe vu mlajši dobi plemenitomu varašu tuliko let včinjene na pamet dozoveju, ne štimam ja da plemeniti Mgtuš, i vsa zebrana občina tuliko pomiluvanja imala ne bi, da službe njegove včinjene preštimati, i barem nje daruvati ne bi hoteli da sina vu on postaviju stališ vu kojem staroga otca k-grobu dohraniti dostojno mogel bude.

Mene kaj se dotiče, ja vu nemškem jeziku vre vu Varaždinu concionator od mojeh negdašneh poglavarov postavlen bil jesem, niti z-menšum hvalum kak želim varaščanov čast moju obnašal jesem; k-tomu način prodekuvanja meni vre vezda vu deseto leto prodekujučemu na tuliko je znan, da kuliko se od vsakoga potrebuvati more.

Vsi pako ovi moji zroki plemenite gospode za zadobiti, i spunjenu videti želju moju napervo postavleni tuliki mi se jošče ne vidiju, kulika mi se vidi plemenitoga Mgtuša i vse zebrane občine dobrostivnost. Zato ovu čast od same njihove milošče i dobroga proti domači deci nagnenja ponizno i zaufano čakal budem. Na Rakovcu dan 20. 9-bra 1790.

Tittus Brezovatsky Expaulin.

Iz ove molbe u neliterarnoj kajkavštini otkriva nam se štošta. Da je Brezovački naime već deset godina bio »prodekator« a zacijelo su mu bile propovijedi isto tako osobite, sočne i kojiput krupno humoristične kao u bečkoga vedro-filozofskog dvorskog propovjednika Abrahama a Santa Clara. — Nadalje, da je kao Pavlin neko vrijeme boravio u varaždinskom njihovu samostanu, gdje je zacijelo i tamošnjoj aristokraciji i hrvatskim banovima, najvećma rodom Madžarima, držao redovno njemačke propovijedi. Ali zamoljeno mjesto u Zagrebu ipak nije dobio, jer se ovo nije ispraznilo. Tako je lijepu svoju mladost tratio i dalje u zabitnom selu, a čini se, da su se brige za vlastiti život kao i za oca sve više nagomilavale, i čežnja za Zagrebom sve više rasla, kao i ljuta bol, da se domaći sin zapostavlja uza svoju spremu, kojom bi služio svom rodnom gradu.

I sam otac Mihalj Brezovački, starac od 70 godina, mora da je priprostim svojim umom pronikao duboke patnje svoga tužnoga sina, pa se odvažio na molbu zagrebačkom magistratu (archiv. Zagrab. ad Sess. 29. 8-bris 1793.) ovim pismom, koje ovim, čini mi se, prvi put ulazi u štampu:

Ad Amplissimum Lib. Reg. Civitatis

Zagrabiensis Magistratum
Dominos gratiosissimos Colend.

PLEMENITI MAGISTRATUSH varosha Zagrebechkega!

(original u starom kajkavskom pravopisu)

Zdola podpisani ponizno se preporučam slavnom magistratušu, da bi sina mojega Tituša vu priliki, ako vezdašni gospon prevendar Lacko Babočaj varaški plebanuš bi postal, na mesto njegovo dostojali prevendara postaviti, iz zrokov dole postavleneh.

I-mo da ja tulika leta varaške službe na znanje vseh varaščanov, i istoga plemenitoga magistrata, kaj posvedočiti tulikaj vse ista protocolla Restauratiumska, verno i prez vsake falinge obnašal jesem, i jedino imal ufanje da denes zutra z-onum malum platjum, koju služil jesem, decu odhranim, ter barem z-trudi i zaslužbami mojemi kruha priskerbim, z-kojem mene vu starosti mojoj k-smerti bi odhranil. Ovoga kruha vezda išče sin moj, i ja i tak za njega, kak za me prosim, da po njem ja srečen biti mogel budem.

2-do Znano je gos: plemenitomu magistratu, da ja tak po nesreči kak po stroškeh za decu zadužil se ja jesem, i isti moj dug, jer da ako hižu prodam, malo mi za živlenje ostane, ako iz činza dam, ovoga na isplačanje interešov vsega tak zdati moram, da poleg ali petlati,vu starosti moji, ali gladuvati ali pak zadnič vu spital se (gdu slav: magist:) prositi vu potreboči moral budem.

3-o Mogu se zmisliti gospoda, da dedi sina mojega, to jest obodva tasti moji vu varaši buduči službe, ovu barem refleksiju zaslužili jesu, da se odvetki njihovi po milošči plemenitoga magistrata z-domačem opskerbe kruhom, kojega nisu stranski nego domorodski funderali jesu.

4-o Naj dostoju imati refleksiju, tak zverhu starosti moje, koju vreskoro bogečka potpira palica, kak zverha teškoga i sokom svagdanjemi suzami sprevodjenoga živlenja mojega, najbolje pako ako sin moj Tituš sprevodim, i ovak duga se mojega berže rešiti se budem mogel, koj vu jedini akomoderan bude, da ja pri njem male ove dneve živlenja mojega priličneje hiži stoji, koju sila ognja nesreča na prah, mene vu bogečku palicu, i varaški kapital na pogibel obernuti more.

Ovi su anda zroki, koj gledeč na sedine moje, i slabu starost moju gledeč na svoju službu tešku, nehasnovitu, i gledeč na istu domaču decu vsakoga na pomiluvanje genuti bi morali, i ufam se ja, da se plemenita serca plemenitega magistratuša geneju, i prošnju moju spuniju, za koju milošču nam iskazanu Gospodina Boga za dobro zdravlje, i dugo živlenje

gospode slavnoga magistratuša pri svetih službah moliti stalno obečamo, i ostajemo

Amplissimi Magistratus Infimus

Michael Jos:
Brezovachky m. p.

Ni očeva dirljiva molba, napisana pojmljivim staračkim egoizmom, nije u Zagrebu upalila. Tito morade da se i dalje kinji u beznadnom svom kapelanovanju u primitivnoj seoskoj okolini Rakovca. Ta jednoličnost i dosada tamošnjeg ambijenta morala je da djeluje ubitačno na vreli temperamenat čovjeka u tridesetim godinama. Nije dakle čudo, ako je postao preosjetljiv, razdražljiv i žučljiv, da se zakopao u starinsku kulu konzervatizma, da se predao davnim principima, nekoć za đakovanja u jezuitskoj školi utuvljenima, pa da se u njemu povećavala mržnja protiv zdravih modernističkih načela, premda je zacijelo morao u duši da prizna, da su sâme tradicije za napredak čovječanstva preteške verige.

U tom »zaprašenom« raspoloženju našla ga i uzbunila god. 1792. revolucionarna brošura, pamflet protiv višega klera, pod napisom »Reflexiones de reformatione cleri zagrabiensis« sa pseudonimnim imenima autora: »Szabadhegyi«, »Slobodni brijeg« i Fogassy »Zubati« (u Metropol. knjiž. u Zagrebu). Brezovački je u to doba bio sasvim potisnut iz svjetskog, a pogotovo literarnog života, a sada, kad bi za svoj spas iz nepodnošljive osame trebao odlučne faktore iz svih inteligentnih slojeva u Zagrebu, nije ni časa egoističnom praktičnošću pomislio na svoj probitak ili eventualnu štetu, već se svim žarom zagrijao za ovo prijeporno pitanje, te iza duljeg vremena istupio aktivno na literarni forum.

U taj čas, kao da pred nama uskrsava opet Pavlin, čuvar kulture, vedri borac. Neupućen u momentane zakučaste borbe, ne čitajući knjiga radi neimaštine, on misli i osjeća samo rođenim svojim intelektom bez izvanjske hrane. Njegov je duh našao nov interes: u tom pamfletu nalazi napadaj protiv čitavoga klera, višega i nižeg, dakle protiv cjelokupne kršćanske crkve. Stoga iskreno i otvoreno, kako dolikuje čovjeku, koji je

uvjeren o onome, što brani, a ne mareći za posljedice bilo s koje strane, istupa Tito Brezovački potpunim svojim imenom na čelu brošure kao odgovora napadačima »Authoris et reflexionum de reformatione cleri zagrabiensis per Nob. D. Hieronymum Szabadegyi propositarum confutatio per R. D. Titum Brezovachky, praesbiterum expaulinum opposita«. Zagrabiae, typis Jos. Carl. Kotsche 1793. (jedini primjerak u Metropol. knjižnici).

Obrana bila je škakljiva, vrlo opasna, no za melankolika u seoskoj zabiti bar na kratak čas zdrav lijek. To je moralo dušu Brezovačkoga svu da prodrma, jer nije nikad prije ni poslije, ni lično, ni perom sudjelovao u ikojoj polemici. No kad je djelce bilo štampano, a za njegov silni napor i polet duše ni s koje strane nije bilo riječi razumijevanja, činilo mu se, da je i opet promašio. Uskoro je zapao u potpunu reakciju i smalaksalost. Vječito tupo kapelovanje tamo od god. 1784. uz neprestane životne brige i odricanja moralo je s vremenom da izjede ovu nekoć punu, mladenačku bit, stvorenu za duševne emanacije i vedrinu. Tijelo mu se sada stalo kidati i lomiti sve do srži. Kad je navršio svoju 40. godinu života — sjena nekadašnjeg veselog zagorskog fratra Tituša — digoše ga sa kapelanske službe, pa je jadnik sa dvije svoje neznatne mirovine, pavlinskom i kapelanskom, oko god. 1799. krenuo u Zagreb, kao u Canossu, ne znajući, hoće li se tamo liječničkom pomoću pridići ili od sviju neopažen za uvijek usnuti. Ali zapravo na dnu duše ipak je još i dalje tinjala vječna luč rođenog mu optimizma, kojega nije mogao da utrne nikakov umjetno kultivirani pesimizam.

Uto je gotovo prošlo 10 godina, kako Brezovački slavni zagrebački magistrat salijeće svojim gorkim poslanicama i molbama, no ovaj put kao da ima tračak nade: u crkvi sv. Marka bijaše se naime ispraznilo mjesto altariste, stoga Tito moli 20. dec. 1799., da se ovo mjesto njemu podijeli. On pokušava ponovno, da srca varoških otaca gane tužnim istinskim prikazima o svojoj bijedi i nemoći te o potrebi da se u Zagrebu nastani i liječi, premda je unaprijed uvjeren, da će od male služ-

bice altarista s neznatnim dohotkom teško uzdržavati sebe i nemoćnog oca. Stoga nastoji, da mu se sačuva i stara mirovina. Napokon mu se želja ispuni, i on se presretan nastani u rodnom svom gradu. Što više, nade su počele naglo da rastu. Onih je naime dana u Zagrebu preminuo Tomo Huzjak, koji je kod župe sv. Marka bio uživao prebendu sv. Ivana, pa se Brezovački požurio, da se natječe za ovo unosno mjesto (acta Zagrab. 21. aprila 1800. br. protoc. 432.). Na toj se molbi potpisao: »Infimus servus Titus Brezovatsky, Altarista ad. s. Marcum«.

Napokon se preblaženi fratar sa svojim ocem, koji je bio prevalio 80. godinu, te sa svojom grabancijaškom sirotinjom uselio u prijatnu prebendarsku kuću na »platea Meszichiana« vulgo Mesznichka vulica tada br. 22. (sada br. 47.) nad kućom prebende sv. Križa. Uz nju je bio lijep vrt, a kao neki omen za budućega našeg najslavnijeg komediografa u susjedstvu je bila god. 1796. podignuta nova velika palača grofa Antona Pejačevića, da služi prvom stalnom kazalištu u Zagrebu.

Dr. Branko Vodnik, koji je u prije spomenutoj svojoj studiji (»Građa« knj. 9.) pribrao veći dio ovdje navedenih biografskih podataka, kazuje, da je k ovoj prebendi sv. Ivana, koja je bila najbolja, pripadao i lijep mlin »molam versus S. Xaverium in fluvio Medvednica«. K tomu da su pripadale i bliže šume i oranice, u svem 12 jutara, osim toga još neke livade, oranice i vinogradi drugdje oko grada. Povrh toga pala je u dio prebendi još i oltarina od više pobožnih zaklada te kamate od glavnica, rasposuđenih vjernicima, pa je Tito Brezovački odjednom postao imućan čovjek, koji je u samom novcu imao dohodak od 622 for. i 33 kr. na godinu.

Sve se to nalazilo u vrlo zapuštenu stanju, a razgranjena ekonomija sama po sebi već nije mogla da bude po ćudi populiteratu. Ali gdje ima golubova, onamo dolijeće i više njih. Uskoro se u kući našla brojna zagorska rodbina ratarskog staleža, sedam glava na broju, koja dotad nikad nije pitala za gladnoga rođaka-popa, a sad mu u dobar čas nuđala za posao svoje zdrave, žilave mišiće. Tito ih je objeručke primio, oca postavio za gazdu u kući i gospodarstvu, a sretni starac, rije-

šivši se napokon vječite aveti »bogečke palice«, sav je preporođen i ponosan kao »prebendarov otac« preuzeo brigu nad svom imovinom. Prve je godine trebalo doduše uložiti 600 for. za popravak kuće i mlina, a 400 for. za vrt i gospodarstvo oko kuće. Ali onda je odasvud stalo cvasti i roditi, imanje se postepeno povećavalo, zdravlje i dobra volja se vraćali, kao da »dobri Bog, koji ne plaća svake subote«, hoće jednom već da teško iskušavanog svog sina Tita nagradi za sva pretrpljena mučeništva.

A sad pred nama uskrsava treći lik popa Pavlina, ispaštan i oplemenjen, tjelesno doduše prije reda oslabljen, ali oči mu pune žara, a srce opet puno kristalne vedrine. Tito zacijelo nije mnogo razmišljao o tom nenadanom preokretu i neočekivanom blagostanju. Lakokrila mu se duša očito brzo snašla u prirodnom svom elementu, da opet klicanjem i pjevanjem slavi Boga, da se opet raduje i da uživa u svim ljepotama i u ljudskoj dobroti, koja je napokon našla put do njega. Materijalna je bezbriga zacijelo za njega vrijedila samo toliko, koliko za svako umno biće, koje gine za svojom neovisnošću od sićušnih ali mučnih dnevnih briga i oskudica.

Umjesto oštrih polemika njegovo je guščje pero na iskićenim arcima opet pisalo i pjevalo »Ode inclyte« i različne prigodnice u stihovima, kao što onu štampanu god. 1800. povodom hrvatskog ustanka protiv uzurpatora Napoleona, kojega je Tito od svega srca mrzio. Zatim »Festis honoribus illustrissimi Domini Comitis Antonii Amadé« etc. štamp. 1803. u heksametrima, kojom se slavi inauguracija velikog župana zagrebačkog, a potpisana »Dicatum per Titum Brevovatsky, ex-paulinum et ad S. Marcum Zagrabiae praebendarium sub titulo Sti. Joannis.« A među ostalim brojnim posvetama ima i jedna štampana njemačka u 13 kitica »Ode auf die feyerliche Einweihung der von Maria Theresia ihrer kaiserlicher königlicher Majestaet der Kriegs-Jaeger-Compagnie der Slavonisch-Poseganer-Landschaft allergnaedigst geschenkten Fahne zu Pleternicz MDCCCIII. von Titus Brezovachky, Weltpriester der Agram. Dioeces«.

Da vidimo, kako je naš Tituš umio da pjeva i njemački:

1. Erhebe nun Dein Haupt, Slavonien auf immer,
Du hochbeglücktes Land durch des Triumphes Schimmer,
Der heut in Deinen Dorf, zu Pleternicz, beginnt,
Und bey dem Freudenfest den vollen Glanz gewinnt.

3. Wo hoch in voller Pracht ein Grundstein sich erhebet,
Worüber in der Luft der Prinz zu Pferde schwebet.
Das stolz mit seiner Bürd', als mit dem Sieger Kranz,
Scheint zu bestreiten woll'n dem Land den Ehrenglanz.

4. Vor diesem grossen Erb- und mächt'ger Kronen Prinzen,
Mit dem, als Helden schon, sich brüsten die Provinzen,
Steh'n hundert fünfzig Mann, die auserles'ne Schaar,
Mit Gut und Blut bereit zu jeder Lebens G'fahr.

6. Dem tausendfachen Tod, und selbst den Höllen Schaaren
Den Stolzen Trotz beherzt zu bieten, und beharren
Mit Felsenfester Treu, für Gott und ihren Fürst'n,
Und für das Vaterland, ihr eigen Blut zu dürst'n.

8. Durch das Gepräg' der Pflicht bezeichnet nun die Bahne,
Die durch des Bischofs Macht geweihte Ehren-Fahne,
Die Prangend vor der Front, die Compagnie, als Pfand
Der höchsten Gnad', erhielt von Landes Mutter Hand.

9. Hoch von der Spitze weht, und wirft auf jene wieder,
Ein weiss und grünes Band, den Gnaden-Schatten nieder.
Dass der Theresien erhab'ner Name schmückt,
Von der Monarchin selbst höchst eigner Hand gestickt itd. itd.

Titušev »grabancijaški« temperament od naravi bio je tako jak, da ga nisu mogle stišati ni oboriti nikakve regule, određene za primjereno vladanje svećenika u uzvišenom duhovnom staležu. O tome imamo pouzdanih podataka upravo iz onih vremena, kad je vršio službu prebendara kod sv. Marka u Zagrebu. Mirko Raffay, opat, kanonik zagrebački i katedralni arhiđakon, po odredbi svoga biskupa Maksimilijana Vrhovca morao je god. 1801. da provede kanoničku vizitaciju u župi sv. Marka, pa izvijestiti »de beneficiatis ecclesiae parochialis« a među inim i »de beneficiato s. Ioannis«, o Titu Brezovačkom (u nadbiskup. arhivu Anno 1801.—1810.).

Kanonik je Raffay bio vrlo dobroćudna duša, pun obzira spram ljudskih slaboća, no službi za volju morao je pred najvišim svojim poglavarom, zagrebačkim biskupom, da iznese izvještaj, koji posve odgovara istini (latin. original preštampan u Vodnikovoj studiji u »Građi« knj. 9.) Kad su dakle srce i obzirnost, boreći se sa savjesnošću, diktirali u pero donji opis vladanja Brezovačkoga, možemo biti sigurni, da vizitator nije žučljivo prevršio mjeru, već našeg Tituša poštedio koliko je god mogao.

U tom opisu izjavljuje Raffay, da Brezovački rado i vješto izmiče crkvenim svojim dužnostima, da on svjetovne običaje (u svom načinu života) rado pretpostavlja crkvenima, što više, da on najvoli »divagationes«, kajkavski »sim tam klatarenja«, a mnogo manje svoje duhovne poslove. — Kad je kanonička vizitacija bila dovršena, tad je kanonik Raffay pozvao svećenstvo u običajnu »koronu« (svakogodišnja svećenička skupština) u župni dvor sv. Marka i to 23. sept. 1801. Ondje je rezultat svojih vizitacija još jednom pretresao, a onda se lijepim govorom opraštao od svećenstva, stavljajući svakom pojedincu na srce, neka se po mogućnosti očisti od glavnih svojih poroka, da ne bude na štetu ugleda hrvatskoga duhovništva. Raffay se konačno obratio našem nepopravljivom nemirnjaku Titušu, te mu spočitavao, da se u njemu vidi »corruptio saeculi«, pokvarenost novog vijeka, koji se više ne pokorava prijašnjoj prevlasti svete crkve. Brezovački je bio počešće zatečen, kako je što brže i što kraće odslužio svetu misu, a zatim »in curta veste«, u kratkom kaputiću, bez mantije, u svjetskom odijelu, žuri Bog bi ga znao kuda, ali ga samo nema ondje, gdje treba vršiti vjerske dužnosti. Osim toga koji put polazi »spectacula publica«, naime kazalište, što je za duhovnika upravo sablažnjiv običaj. (Archidiaconatus Cathedralis, Ano 1801.).

Naš je Tituš zacijelo oborenih očiju slušao te zaista zaslužene premda dobrohotne prigovore, ali je za nj bilo — prekasno. U njegovom se naime tabernaculu (starinski pisaći stol s tajnim pretincima) nalazila za štampu dovršena komedija, njegov »Mathias Grabantzias dijak«, slika i prilika vlastite

pjesnikove avanturističke bîti, a usklađena u formi pustopašne šale, kakva se u svako doba u Zagrebu rado gledala.

Fratar je Brezovački tada već dobro poznavao tehniku drame, kako ga karakterizira prof. Šurmin u svojim »Pabircima po kajkavskoj literaturi« (u »Vijencu« od god. 1894.), a znao je i za zahtjeve svoga vremena. Crtanje značaja i lica mu je uspjelo kod svakoga predstavnika (tipa) zagrebačkoga pučanstva. Tu su prikazani rđavi ljudi po svojoj duši, dok ih svijet drži, da su plemeniti. Varavi sud svijeta obmanjuje te građane, radi čega se i oni sami ne poznaju kako bi trebalo. Sve ide za častima, za novcem, a plemenita čuvstva i dobra volja rijetke su stvari. Zato treba da dođe čovjek, koji im svoju plemenitu misao izvodi ružnim riječima, sredstvom, koje je najprikladnije, da onakve ljude dozove k svijesti. Da je »Matijaš Grabancijaš« plemenit čovjek, simpatična osoba, jasno je, a osobito mu diže vrijednost njegova nesebičnost i ljubav u radu za dobro domovine. Što se otkrivaju domaće pogreške i zablude, to nam godi, a šala postizava cilj. U toj komediji sav nam je zagrebački život dobro prikazan, pa i mišljenje onoga vremena. Zato ova šala, mimo tendenciju, da ljude popravlja, da iskorijeni ludo vjerovanje u coprije, ima dosta kulturnih crta onoga vremena, pa i mjesta, gdje Brezovački daje oduška rodoljubnom čuvstvu u vrlo lijepom obliku. A u jeziku slijedi Brezovački princip svih naših popova-književnika, da »samo u materinskom jeziku stoji sva snaga zemlje«.

Vjerovanje o »Grabancijašu dijaku« bilo je vrlo prošireno u Hrvata i Madžara, pa prof. V. Jagić drži, da je pričanje o Grabancijašu od Hrvata prešlo poslije Madžarima, kao i njegovo ime »Garabonczás diák«. Istim se sujetom bavio i madžarski književnik Munkácsy, načinivši od njega komediju kao i Brezovački i to god. 1780. Jagić kombinira stoga: ili su Munkácsy i Brezovački radili po istom madžarskom izvoru ili se Munkácsy okoristio komedijom Brezovačkoga. Nama je pak napose poznato, da se Brezovačkoga »Mathias Grabantzias Diak« po različnim rukopisnim kopijama prikazivao od đaka već i prije god. 1804., kad je prvi put ušao u štampu. Jagić dalje

drži, da je ime Grabancijaš prekrojeno od talijanske riječi »gramanzia«. Prema ovom značenju »Grabancijaš« je onaj, koji se razumije u negromancije, »Schwarzkünstlereien«, u čarolije, po kajkavskom »coprnjak«, a dijak se izvodi od latinskoga »diaconus«.

Taj je Grabancijaš dakle fantastična pojava siromašnoga, ali vrlo učenog đaka, koji znade dozivati duhove, zmajeve i dr., pretvara zle ljude u životinje, pravi kišu i tuču. Tu neobičnu moć daje mu njegova nauka, što ju je kao crnoškolac stekao u 13. školi, punoj kušnje. Učeni Pavlin, leksikograf Belostenec kaže u svom prije spomenutom golemom latinsko-hrvatskom rječniku »Gazophylacium« (štamp. u Zagrebu 1740.), da je »Grabancias, copernik, koi hude duhe zaklinanjem copernem v tela dozava, da mu prišestna povedu«.

Vuk Karadžić spominje također »grabancijaše« u svom rječniku kod riječi »vrzino kolo« ovako: ...»neki đaci, kad izuče dvanaest škola, otidu (njih 12 mora biti) na vrzino kolo (da dovrše sa svijem i da se zakunu...) I ondje nekakvu osobitu knjigu čateći nestane jednoga između njih dvanaest (odnesu ga đavoli ili vile, ali oni ne mogu poznati koga je nestalo)... Takovi đaci poslije zovu se grabancijaši, i idu sa đavolima i sa vilama, i vode oblake u vrijeme grmljave, oluje i tuče. Grabancijaši su svi izdrpani«.

O »Grabancijašu« Brezovačkoga, najpopularnijoj kajkavskoj komediji, što ju je autor, kao sve dramatske radnje, namijenio đačkim pozornicama, pregnantno se izrazio prof. dr. Gudel u svojoj studiji »Stare kajkavske drame«, veleći: »Brezovačkoga je »Grabancijaš« u pravom smislu satirička drama, koja ima tu tendenciju, da u obliku krupne lakrdije ismije mane i slaboće suvremenoga svog društva. Njoj je tedencija i ta, da ruglu izvrgne vjerovànje u Grabancijaša i njegove čarolije, a pored toga ima još mnogo satiričkih poteza i sličica iz onodobnog kulturnog života zagrebačkoga. O tom, kako bi iskorijenili to praznovjerje o Grabancijašu đaku, koji svašta nadčovječno umije, mnogo su kod svake zgode radili svećenici iz onoga doba, jer se njih najviše ticalo«.

Život Brezovačkoga, sva njegova neobična bît, njegov način nevezanoga naziranja na svijet te njegovo uživanje u ironiziranju ljudskih slaboća, dok je on sam fratar, bivši crnoškolac, putujući Grabancijaš bez rođenog doma i krova, ali duša mu vedra i puna zdravih nazora i nakana, da svojim propovijedima popravlja svijet — pomalo je nalik na prirodnog filozofa, simpatičnog sv. Franciska. Stoga nam je pojmljivo, kolikom je nasladom naš Tito stvarao svoga Grabancijaša, u kojemu odsijeva sama piščeva narav. Poradi tih momenata ovo nas djelo još i danas opaja kao bistra gorska vodica. Mnogo nam o piščevoj nakani kod stvaranja »Grabancijaša« kaže njegov

PREDGOVOR

k dobrovolynomu chtavczu (čitaču).

Dogoda igru ispeljanu ovak, kak ovde je,
Tebi za krajši čas alduvati hotel jesem,
Dobrovoljni čtavec.
Budeš videl dijaka,
Kojemu stari ime Grabancijaša prideli jesu;
Čul budeš od njega,
Kulika je hasen napretka vu dobreh navukeh,
Koji tak osobno,
Kak općinsko dobro poradjaju.
Kajti pak ovakve igre negda pri Gerkih,
Potlam pri Rimljanih,
Iz takovoga cilja zmišlene i igrane jesu,
Da i krepostih cenu,
I faling odurnost pred oči postaviju,
I potom dike želju,
Koja jedina dobro deržanje kinči,
Vu nas povekšaju,
Zato, kak odurne i budušče sreče porušlive
Nekoje falinge jesu vu vezdašnjeh,
Najbolje pak mladeh sveta ljudih,
Moj diak, več vu peldah, kak vu navukeh kaže.
Ako morebiti oštreši bude, kak bi vnogi željel,
Prosim, da nezameriš,
Ar stoprav je iz škol izišel,
Kade istinu govoriti i včiniti je se navčil.
Zato, ufam se,

Da z istinum svojum tebe nezbantuje,
Ar sem upučen, da je tebi dobro znano,
Da niti kreposti pohvaliti,
Niti falinge popraviti prez istine ni moguče.
K istini svoji priložil je moj diak
I takva tulikajše,
Koja razveseliti i na smeh genuti
Z navukom mogla budeju.
Ar se je tersil nasleduvati one reči,
Koje negda jeden pesmoznanec je zgovo .l.
Najmre:
Vsu dužnost je spunil,
Koj je hasnovito z vugodnem
I smešnem zmešal.
Ovu anda igru
I istinu za dobro primi dragi čtavec.
Ako hvalu kakvu od tebe zaslužil jesem:
Ovu tebi pripisati dužen budem,
Koj cenu svoju istini skratil nisi;
Ako nikakvu: mene bi moral kriviti,
Ako vsem po volji včiniti bi mogel,
Pa nebi hotel.

Zdrav ostani.

Ta je komedija štampana tri puta. Najprije ju je sam Brezovački, kako je prije spomenuto, izdao god. 1804. i to u tri čina, pa se tako izvodila i u plemićkom konviktu 12. siječnja 1804. Naši bibliografi tvrde, da su takvi eksemplari dandanas vrlo rijetki. Drugo je izdanje »Grabancijaša« priredio god. 1821. Toma Mikloušić, plebanuš stenjevački, ali je počevši od 4. prizora trećeg čina izradio četvrti čin, pridržavši ujedno u cjelini prijašnji tekst. S ovom duljom stankom između trećega i četvrtoga čina ovaj je obilni i šareni materijal sujeta za tadašnju priprostu publiku svakako bio jasniji i shvatljiviji. Osim oba spomenuta izdanja navodi Ivan Kukuljević u svojoj bibliografiji još jednu kombinaciju, koju dr. Vodnik na temelju činjenica obara (u Građi« knj. 9). U novije je doba Velimir Gaj po Mikloušićevoj preradbi »Grabancijaša« prenio komediju iz kajkavskoga na štokavski govor, sastavio je u desetercima s nekim umecima, štampao je najprije u knjizi »Književna zabava«

I. od god. 1860., a onda je posebno odštampao pod naslovom »Grabancijaš preporođen, starinski narodovid u slikomjeru u pet činova«. — Iza toga je zasebni ovaj sujet namamio i novijega našeg komediografa Eugena Tomića, da se na njemu dramatski okuša, ali ni taj nije osobito uspio. Na pozornici Hrv. narodnog kazališta u Zagrebu osvanuo je »Mathias Grabantzias Diak« godine 1857. i odnio potpunu pobjedu nad svim potonjim preradbama, pa i nad posljednjom, koju je god. 1929. pokušao Tito Strozzi. Ima u nas klasičnih djela, u koja dirati je svetogrđe, pa se to svakiput grdno osvećuje.

Po štampanom prvom izdanju glasi naslov:

MATHIAS GRABANTZIAS DIAK
vu trojem dogodu
izpelyan po
TITUSSU BREZOVATSKY
Prevendaru szv. Ivana
y igran vu kralyevzkom konviktu
vu Zagrebu dana 12. szechna
Letto 1804.
vu Zagrebu pritizkan pri Josefu Karolu Kotsche.

Zavjetek.

———

Dobri navuki jeszu temely tak oszebnoga kak opchinzkoga dobra, ar Po oveh chlovek tak szebe kak blishnyega ravnati i od zla na dobro vuputiti zna.

Dogodov izpelyitelyi:

MATHIAS, kakti diak } Grabantzias.
MATHIAS, katki tergovecz } Grabantzias.
SZMOLKO, shostar.
VUKZAN, kerznar.
JUGOVICH, plemeniti pravdoznanecz.
VESZELKOVICH, pazitel na szergurnozt opchinzku.
KOPRINOVICH, priszesni pazitel na pute.
PISZAROVICH, varaski piszar.
LAZO } Szmolkovi detichi.
GAJO } Szmolkovi detichi.

PERVI. I } dva musi.
DRUGI. II.
HANZL, ostarjaski szluga.

Dogod zpelyavasze vu Zagrebu.

Za vrijeme Brezovačkoga nije još u nas bio običaj da se stvaraju posve originalne kajkavske drame. Naši su dramatski pisci nekim plahim nepouzdanjem u vlastitu stvaralačku snagu posezali ponajčešće za njemačkim plodovima, a onda ih prema individualnom svom osjećanju, rodoljublju i moralu prerađivali i primjenjivali domaćem ambijentu, naročito u pogledu karakterizacije naših ljudi, začinjali ih domaćim humorom i komikom lokalnih tipova, ulijevali im u dušu naše osjećanje, a navlastito podavali svakoj drami naš prelijepi kajkavski jezik, koji je kroz više vijekova dominirao u govoru i knjizi po širokom teritoriju naše domaje. Od njemačke je drame dakle obično ostao samo mršav kostur, a tako vješto i u skroz narodnom duhu obrađen, da naše kajkavske drame mirne duše možemo nazvati originalnima, izuzevši ropske prijevode Eckartshausenovih, Kotzebue-ovih i nekih drugih njemačkih dramatika. To je ustvrdila većina naših književnih istraživača.

Možda je na sličan način radio i Brezovački, naročito svog »Diogeneša«. Za ovo posljednje imade mnogo argumenata, ali nijedan nije za autorstvo Brezovačkoga sasvim odlučan. Šafařik kaže, da je Brezovački »Diogeneša« ostavio u rukopisu, Miklouršić da ga je popravio i objelodanio god. 1823. »vu novem pogledu na vnogeh želju na svetlo dan«. Gudel tvrdi u studiji »Stare kajkavske drame«, da je krivo u Kukuljevićevoj »bibliografiji«, da je komediju »Diogeneš« napisao Jandrić, a ista da se pogreška nalazi i u ilirskoj čitanci Veber-Mesić-Mažuranićevoj. Kulakovskij veli, da je naš »Diogeneš« prijevod ili preradba, adaptacija iz strane književnosti, ali original nije nigdje nađen.

Za autorstvo Brezovačkoga »Diogeneša« zanosno je lomio koplje dr. Vodnik, polemizirajući na sve strane i u različnim organima štampe. Ali ni Vodnikova rasprava u »Njivi« nije nam donijela željenoga rezultata. Preostaje nam dakle samo

vlastita duboka impresija, da kod čitanja »Diogeneša« i slušanja predstave u Hrv. narod. kazalištu u Zagrebu, gdje se iznosi postojano s oznakom autorstva Brezovačkoga, nalazimo u toj komediji mnogo, što je našem osjećanju vrlo blizu i poznato po stilu i jeziku »Sv. Alexi-ja« i »Grabancijaša«. To su naime one samonikle oznake ličnog osjećanja, duha i govora Brezovačkoga, prožetog zasebnim izrazima, neprisiljenim, sasvim izvornim i prirodnim, bez ikakve afektacije. Samo glavno lice »Diogeneša«, vjernog sluge dvaju gospodara, fina je karakterizacija upravo rođenog našeg plemićkog sluge. To je u govoru, gestama i igri naš domaći sin iz naroda, koji je prožet »preštimavanjem« za otmjene svoje gospodare, dobroćudan i popustljiv do krajnosti i kraj gladna želuca, pun nedužnog izrugavanja strancima i krupnim njihovim porocima, a služi se u tom grotesknim izrazima, kojih ima jedino u lokalnoj našoj kajkavštini onoga doba. Vanredna je Diogenešova dijalektika, dok daje temperamentnog oduška ogorčenju, preziru i seljačko-filozofskom razmatranju prilika, a ganutljiva je njegova mekana priprosta duša, koja svakom dotepencu, svakomu gizdelinu napokon ipak prašta, »kajti su veliki bogčeki na tom svetu«.

I nehotice se priklanjamo mišljenju dra. Vodnika, da je jedini Brezovački bio kadar da stvori tako savršen tip našega primitivnog sluge u historijskom ruhu svojega doba, pa makar se kostur drame prislonio i uz inostrani koji uzor. Napokon ni najveći svjetski književnici sviju vremena i naroda nisu se žacali, da posegnu za tuđim sujetom, koji ih je pobudio na umjetničko obrađivanje. Time su stvorili neprolazna djela, a sebi pribavili slavno ime.

»Diogeneš« je bio zanosno primljen na predstavi u kr. plemićkom konviktu, te se po više puta glumio. U Hrvatskom narodnom kazalištu bio je prikazivan prigodom proslave 1000-godišnjice hrv. kraljevstva dne 28. oktobra 1925., ostao je na repertoiru, gdje bez ispravaka u tekstu i sceni razveseljava još i danas hipermodernu, razmaženu publiku.

Po Miklouršićevu izdanju štampan je natpis:

DIOGENESH
ili
SZLUGA DVEH
ZGUBLYENEH BRATOV.
Veszeli Igrokaz
Vu peterom Zpelyivanyu
po
Tomashu Mikloushich P. Z. (plebanuš stenjevački)
Vu Novem Pogledu
Na vnogeh selyu na szvetlo dan.

VU ZAGREBU
Pritizkan vu Novoszelzkoj Szlovarniczi.
1823.

OSZOBE.

HERMEGILD MIRIBUL: drugach: Peter Lyubimir, Brat ztareshi.
FERDINAND BURIMIL: drugach: Pavel Lyubimir, Brat mlajshi.
DIOGENESH, Szluga obodveh Bratov: drugach: Josef, Szin Paula Lyubimira.
SZVETLOGLASZ SHANDOR: Kralyevzki Tolnachnik.
SZEBIRAD MIHALY, Provizor jednoga mochnoga Kneza.
PAZAROVICH MARKO, Jeden Veliki Tergovecz.
SHUNDIBUNDI GERGO, Mali Tergovecz, ili: Czinczar.
POHABI NERAZMUCH, Vrachitel.
GULYIBRAD BARTOL, Barber.
DOBROSZLAV MARTIN, Putnik y Pavla Lyubimira Priatel.
MEDOBUZ ANTON, Kerchmar.
ZMEKNIREP MISKO, kakti: Diak.
ZMEKNIREP MISKO, kakti: Czigan

Igrokaz zpelyavasze vu Zagrebu.

Pretinci visokoga tabernakula slavnog našeg komediografa zacijelo su krili još mnogi koji dramatski pokušaj, izrađene i neizrađene skice, a možda i koje prilično dovršeno djelo — to naslućuju naši literarni historiografi — ali osim dosad napomenutih nije im po napisu nijedno točnije poznato, pa se nije ni štampalo. Bit će za vremena sretne materijalne obezbjeđenosti, u kojoj se naš Tito sada nalazio, da su njegova dalja scenska djela zakrenula širokom stazom nesputanih literarnih sloboština, ali da su po svojoj koncepciji, a možda i po preslobodnoj dijalektici bila u opreci s tjesnogrudnim društvenim moralom ili se u neku ruku nisu slagali s reputacijom jednoga prebendara sv. Ivana, a možda ih je radi kakvih političkih ili vjerskih nedopuštenih aluzija zabranila tadanja stroga cenzura.

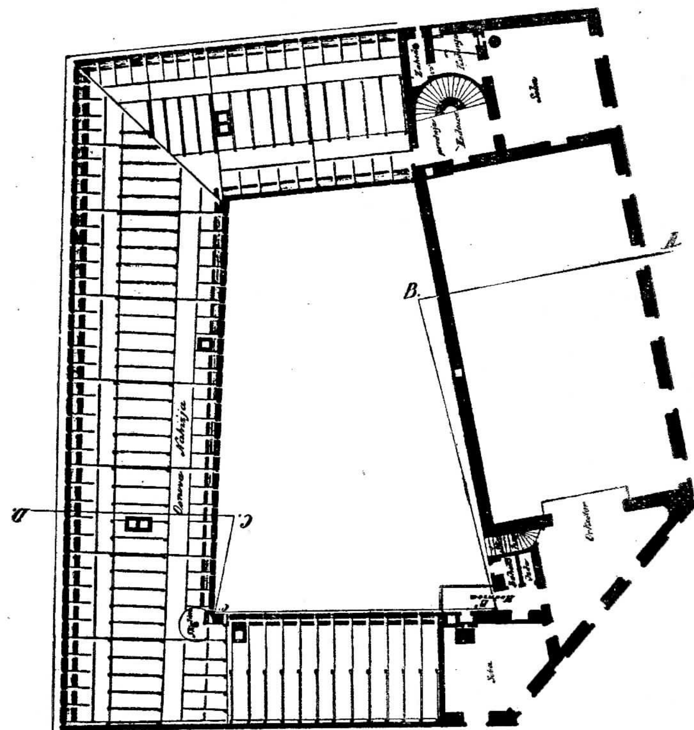
Nije naime moguće, da bi dramatik tako zamašna talenta i tolikih vidnih uspjeha odjednom bez razloga zašutio, to manje, što je imao mnogo poticaja u neposrednom svom susjedstvu, gdje se oko godine 1796. u Blatnoj ulici — Vicus lutorus, kao nastavku Mesničke ulice, podizala velika zgrada s prostranom dvoranom za otmjene javne plesove i kazališne predstave s ostalim teatarskim nusprostorijama, naime kasniji popularni »Amadé-ov teatar« u Demetrovoj ulici br. 1, sada Prirodoslovni muzej.

Nije davno, da smo imali tek vrlo mršave podatke o tome, gdje se na obratu XVIII. vijeka zapravo u Zagrebu javno glumilo, pa su to pitanje istraživali prof. Vj. Klaić, prof. Gudel i Vlad. Lunaček. Najbliže su se iza njih primakli historijskoj istini E. Laszowski i dr. Br. Vodnik, koji su u gradskom kao i u metropolitanskom arhivu neumorno otkrivali sve, što je dotada bilo zastrto velom različnih naslućivanja i kombinacija.

Njihovom smo zaslugom napokon na čistu, da najvažnije historijske činjenice o postanju pojedinih zagrebačkih pozornica možemo da skupimo u kratak historijat. Prvi su javni scenski pokušaji za gričku purgariju bili u sredini XVIII. vijeka u najstarijoj gričkoj pivovari u Pivarskoj ulici (br. 4), gdje su putujuće njemačke »Šmire« zabavljale priproste goste svojim lakrdijama sve do god. 1785. Iza Mariaterezijske soldačke vladavine, a pogotovu pod Josipom II. širilo se sve opasnije nastojanje Habsburgovaca oko opće germanizacije sviju plemena u monarhiji, pa su zbog toga i njemačkim kazališnim družbama sve više rasla krila. Stoga su odlučne ličnosti u Zagrebu u tijesnom saobraćaju s Bečom sve to marnije tražile dostojno mjesto za otmjenu pozornicu. Kad su se bila razbila dugotrajna i ozbiljna pregovaranja radi eventualne preudezbe velike dvorane u akademiji na trgu sv. Katarine (god. 1785.), pojavio se nov projekt s refektorijem u samostanu sestara Klarisa u Opatičkoj ulici (sada br. 20), koji bi ukinut god. 1782. Ondje se

*

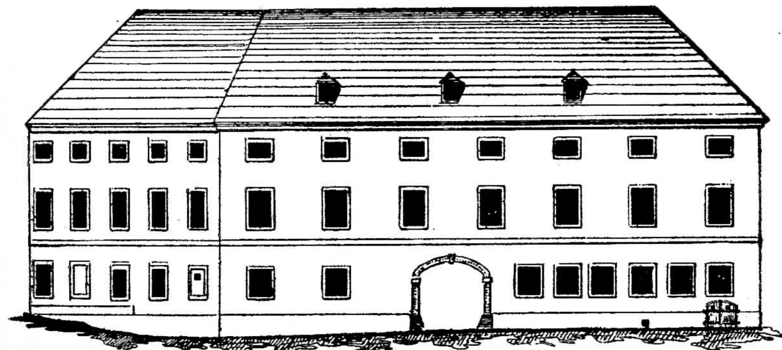
dopuštenjem komandanta generala baruna de Vins-a glumilo javno za građanstvo, dok su bile dvije ekskluzivnije pozornice u Kapucinskoj ulici, i to u dvorani grofova Oršića odnosno Voikffya i kod baruna Kulmera. Kad je refektorijska dvorana radi ruševnoga svog stanja već bila sasvim neprikladna za

Plan I. kata Amadéova teatra

prikazivanje, a otkup i pregradnja Crkve sv. Trojice uz samostan bili nemogući radi prevelikih troškova, bilo je sve teže, da se Zagrepčanima pružaju prikladne kazališne večeri. Tek je god. 1796. uklonio tu nevolju grof Anton Pejačević, kad je izgradio spomenutu palaču u današnjoj Demetrovoj ulici br. 1. Ovu je god. 1803. prodao barunima Kulmerima, koji su

tamo uredili svoje drugo kazalište u Zagrebu, a prvo ostavili. Zatim je palača god. 1807. prešla kupnjom u ruke umirovljenoga zagrebačkoga velikog župana grofa Antona Amadé-a de Varkony, pa se ondje glumilo i pjevalo sve do otvorenja »Varoškog teatra« na Markovu trgu dne 4. oktobra

Pročelje Amadéova teatra

1834., kojemu ćemo 100-godišnjicu osnutka za koju godinu moći da proslavimo.

Ovih 38 godina kazališnih predstava u tako zvanom »Amadé-ovu teatru«, unatoč stranomu repertoiru i glumljenju od najveće je bilo važnosti ne samo za oplođenje naših kajkavskih dramatika, u prvom redu za »susjednog prebendara« Brezovačkoga, već i za sav budući razvoj hrvatskoga kazališta. Ovdje se zagrebačka publika donekle odgajala repertoirom birane svjetske dramatike u uzornoj interpretaciji čestih gosti s bečkoga Burgtheatra i talijanskih prvorazrednih opera. To je bilo i jedini razlog, da je vrlo oštroumni i rodoljubni zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac taj njemački teater i njegove glumce ne samo tolerirao, već ga uzeo pod svoju pasku i navodno kod prekupnje Amadéove učestvovao. Ovo je dakle kazalište jedna od najvažnijih etapa u pripravi i razvoju hrvatskoga kazališta, pa je stoga za nas vrlo zanimljiva i izvorna njegova izvanjska i nutarnja slika.

U kazališnom arhivu grada Zagreba (zasad pohranjenom u državnom arhivu) nalazimo vrlo važan originalan dokumenat, koji nam mimo mnogogodišnje različne kombinacije konstatira, da je taj teatar podignut mnogo prije, naime već god. 1796., ali radi vlage da se mogao predati svojoj svrsi tek poslije nove godine 1797. Taj službeni spis glasi:

»Nachdem des Hochgebohrenen Herrn Graf Anton Pejachevich im Jahre 1796. neu erichteten Gebäude durch die drey Sommer Monathe ohne Dach Pfosten steht, und sonsten Täglich alle Menschen möglichen Vorkehrungen getrofen werden diesen Saal gut und gesund zuzurichten, habe ich Endes unterschriebener nach oftmahliger Untersuchung gefunden, dass ohne mindesten Gesundheits Schaden dieser Saal den 22. Jänner 1797. die öffentlichen Baal ihren Anfang nehmen können.

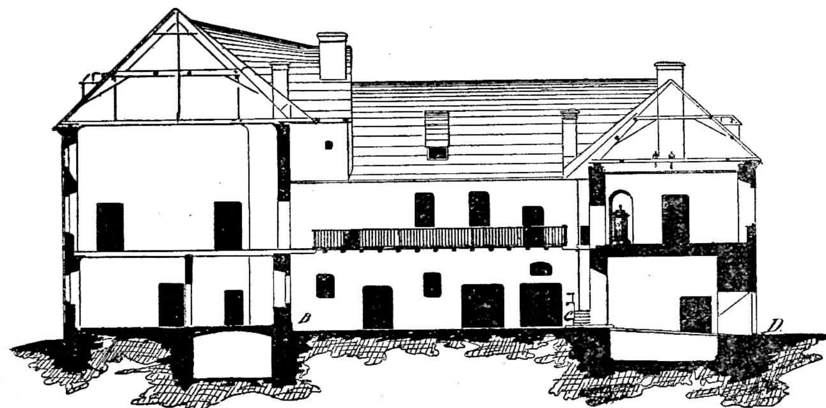
Agram den 17. Jänner 1797.

Franciscus de Paula Hornajer
Landes Physicus«.

Cijela je zgrada bila s početka samo jednokatnica, podignuta na gradskim zidinama u debljini jednog hvata, i to jedan golem nepravilan petorokut sa tri pročelja, što je zacijelo jako smetalo pozornici, jer je bila sasvim maćuhinski ugrađena u trokut prema Visokoj ulici. Situacija je naime bila ta: u Demetrovoj ulici u prvom katu s desna prva dva prozora pripadala su malom stanu za personal, daljih pet prozora velikoj dvorani za plesove i pozornicu, zatim četiri prozora prema Visokoj ulici kao pozadina pozornice, dok je peti prozor pripadao glumačkoj garderobi. Vrlo je bilo povoljno za propuštanje zraka i svijetla, što se nad prozorima prvoga kata nalazio pod stropom još jedan red manjih kvadratnih prozora. Kod posljednje adaptacije g. 1856.—1858. ovaj se red prozora porušio, izgradio drugi kat, a na njemu isti prozori kao u prvome.

Da nam je bar još naslutiti, u kojem se kutiću partera prostrane dvorane koji put stisnuo zaneseni naš Tituš! Ili se možda već za vrijeme prijepodnevnih pokusa, koji za ljubitelja kazališta imadu veliku privlačivost, prošavši kroz svoj vrt sa visokim jelama (stoje tamo još i danas) te kroz široka gospodarska vrata do uskog uspona Blatne ulice, odšuljao u palaču, da zaviri

bar na čas na pozornicu pa da vidi nešto novo od njemačke scenske tehnike? — Ali za večernje predstave gledamo ga u duhu, kako je sav ispružio vrat i ukočio se od napetosti u gledanju, slušanju i primanju dubokih dojmova. U taj čas sasvim bi zaboravljao na svoj u koroni ožigosani »kratki kaputić« i

Profil Amadéova teatra

»sablažnjivu svoju nazočnost u kazalištu (»spectacula publica«). Možda je naš Brezovački kod tih predstava više vidio i naučio nego sva ostala publika zajedno. A možda je ovdje njegovo poslije toliko osporavano autorstvo »Diogeneša« unaprijed našlo svoje sasvim prirodno rješenje: da je naime ova savršena kajkavska komedija zapravo jedna sinteza svega tamo viđenoga, pročućenoga, prekaljenoga i iskristaliziranoga u duši rođenog talenta komediografskog. Tito da je zatim nakrcan novim idejama i prisluškujući samo još vlastitoj intuiciji iza kazališne predstave u tihoj noći, kad ništa nije moglo da smeta potpunoj koncentraciji brojnih duševnih faktora, u svojoj sobici, u prebendarskoj niskoj kuriji, stvarao one živahne scene protkane klasičnim humorom. Odaja, u kojoj bi radio, zacijelo je bila sva zasićena i prodahnuta njegovim teatarskim duhom, a taj je morao da bude vrlo jak i žilav, jer se tamo održao gotovo kroz sto godina. Taj je duh naime ojačao iznova, kad se iza smrti preben-

dara Jože u tu kuriju uselio suosnivač hrvatskog narodnog kazališta, Josip Freudenreich sa brojnom svojom porodicom, ondje boravio od god. 1872.—1876., pa također noću ondje stvarao posljednje svoje hrvatske pučke drame, komedije i lakrdije. Iza Freudenreichovih tamo se uselila teatrofilska familija Kraljevih, koja je hrvatskom kazalištu darovala najvrsniju naivku Ivku Kraljevu.

Odjednom se neočekivano odveć užurbanim tempom približavao posljednji čin životne komedije Brezovačkoga, koja je autora zatekla u naponu rada i bezbrižnog uživanja današnjice. Taj čarobni san, da kulturan čovjek može da živi i da se kreće u milieu-u, primjerenu zahtjevima njegove estetike i potrebe, trajao je ciglih pet godina. Ali nema kronike, koja bi nam objasnila, što se zapravo dogodilo, da je naš Tito u noći 29. oktobra 1805., dakle u svojoj 45. godini, iznenada preminuo.

Tada ga zakopaše u kripti crkve sv. Marka i pokriše to vrelo srce teškim mramornim kamenom. Možda je u tom času mnogoj pobožnoj duši odlahnulo, budući da je Tito Brezovački bio vrlo neugodan i nepopravljiv svat, koji je kao duhovnik pokazivao premalo ozbiljnosti u službi, pa svojom iskrenošću, istinitošću i vječito šaljivom dosjetljivošću u najnezgodniji čas koji put ozlovoljio cio kor dušobrižnika.

BILJEŠKA

Uz pjesmu Đ. Arnolda: Antun Nemčić. — Antun Nemčić pl. Gostovinski rodio se 1. IV. 1813. Gimnazijske je nauke svršio u Varaždinu a filozofiju i pravo u Zagrebu. U to mu je doba umrla majka, koju je vanredno ljubio. Bio je redom pristavom, sucem i bilježnikom pa i poslanikom u hrvatskom saboru. Kao pristav upoznao se s nekom lijepom i naobraženom djevojkom iz imućne obitelji i zaprosio je — ali ona ga odbi, jer si je uobražavala, da je želi uzeti radi imetka. Kako ju je međutim volio vidi se odatle, što je u knjižari Županovoj našao sliku neke djevojke, koja je njoj vrlo naličila, pa je tu sliku kupio i uokvirenu ju stavio na stijenu do postelje i vrlo je često suznim očima promatrao. Kasnije se zagledao u drugu djevojku, nu naskoro opazio, da se misli njime samo titrati. Najljepše pjesme, kojima je dao naslov *Lepiri*, tiču se baš tih njegovih nesuđenih ljubavi. Kao političar bio je jedan od najgorljivijih pristaša ilirskoga pokreta. Na nekom službenom putovanju po Moslavini oboli od kuge i umrije 5. IX. 1849.

SADRŽAJ